

U N I V E R S U M I T   U U D I S T A D E S

P A A R   S A M M U K E S T   X X V I
EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI AASTARAAMAT 2009

U N I V E R S U M I T U U D I S T A D E S

P A A R S A M M U K E S T X X V I

E E S T I

K I R J A N D U S M U U S E U M I

A A S T A R A A M A T 2 0 0 9

T A R T U
2 0 1 2

E E S T I
KIRJANDUSMUUSEUMI
TEADUSKIRJASTUS

Sarja peatoimetaja: Janika Kronberg
Koostajad: Mare Kõiva, Andres Kuperjanov
Toimetajad: Mare Kõiva, Andres Kuperjanov, Kanni Labi
Keeletoimetaja: Kanni Labi
Kokkuvõtete tõlge inglise keelde: Kristiina Johanson
Küljendaja: Liisa Vesik
Fototöötlus: Andres Kuperjanov, Diana Kahre
Kaas: MoMo

Toimetuskolleegium:

Risto Järv (Eesti Kirjandusmuuseum)
Merike Kiipus (Eesti Kirjandusmuuseum)
Mare Kõiva (Eesti Kirjandusmuuseum)
Merja Leppälahti (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingi)
Aado Lintrop (Eesti Kirjandusmuuseum)
Triinu Ojamaa (Eesti Kirjandusmuuseum)
Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari)
Ilpo Saastamoinen (Suomen Kansanmusiikkiliitto, Jyväskylä)
Virve Sarapik (Eesti Kirjandusmuuseum)

Indekseeritud: MLA (Modern Language Association) Bibliography,
Internationale Volkskundliche Bibliographie

Sarja DOI:10.7592/PS
Käesoleva raamatu DOI: 10.7592/PS/26

ISSN trükiversioon 1406-5428
ISSN veebiversioon 1760-6356
ISBN trükiversioon 978-9949-490-07-3
ISBN (PDF) 978-9949-490-08-0

© EKM Teaduskirjastus 2012
© Autorid

SISUKORD

Taevavaatamise lühike ajalugu <i>Andres Kuperjanov</i>	7
Maaailma sünd ja areng <i>Jaan Einasto</i>	15
Seven Brothers and the Cosmic Hunt: European sky in the past <i>Yuri Berezkin</i>	31
Kosmose loomise/tekkimise müüdid Lähis-Idas <i>Peeter Espak</i>	71
Vadja rahvapärasest astronoomiast <i>Enn ja Tiiu Ernits</i>	83
Paarist astronoomilisest argiuskumusest <i>Andres Kuperjanov</i>	109
„Palmse taevast“ maa pealt vaadelduna <i>Mall Hiiemäe</i>	127
Mürgise sabaga komeedid, riskijutud ja kommentaarid internetis <i>Mare Kõiva</i>	141
Taevakehad eesti taimepärimuses <i>Raivo Kalle ja Renata Sõukand</i>	153
Orioni kingitus, maailma aare. Must imekivi Roerichite omamütoloogias <i>Aado Lintrop</i>	175
Eesti luule taevaalaotus. Tähekuju funktsioonid ja semantiline tüpologia XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses <i>Õnne Kepp</i>	189

2009. aasta kroonika

Eesti Kirjandusmuuseum 2009. aastal <i>Janika Kronberg</i>	205
Arhiivraamatukogu <i>Merike Kiipus</i>	209
Eesti Kultuurilooline Arhiiv <i>Vilve Asmer, Marin Laak</i>	223
Eesti Rahvaluule Arhiiv <i>Risto Järv, Mari Sarv</i>	239
Etnomusikoloogia osakond <i>Triinu Ojamaa, Kanni Labi</i>	261
Folkloristika osakond <i>Liisa Vesik</i>	269
Eesti Kirjandusmuuseumi kroonika 2009	285
Eesti Kirjandusmuuseumi väljaanded 2009 <i>Merike Kiipus</i>	313

TAEVAVAATAMISE LÜHIKE AJALUGU

Andres Kuperjanov

17. ja 18. detsembril 2009. aastal toimus Eesti Kirjandusmuuseumi saalis 53. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents, mille ettekanded olid seotud samal aastal tähistatud rahvusvahelise astronoomia-aastaga. Valimik selle konverentsi ettekandeid on koondatud käesolevasse Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatusse. Astronoomia-aasta juhtlause „Uudista universumit“ kutsus tutvuma uuemate teadusavastustega, meenutama astronoomia ajalugu, värskendama teadmisi tähistaevast ja imetlema vaatepilte meie pea kohal. Astronoomial on Eestis omakorda vägagi pikk ajalugu, universumi uudistamise kirjalikke jälgi ja sellega seonduvat teabe jagamist on teada mitmesaja aasta tagant. Rahvaastronoomia kogumisel ja uurimisel on samuti märkimisväärselt väärikas ajalugu, mis algab ligikaudu samal ajal Jakob Hurda palvega kirjutada üles rahvaluulet. 2008. aastal Tartu Tähetorni ehitamise alguse 200. aastapäeva puhul koostatud Eesti (huvi)astronoomia aegrida-ülevaade koondab teavet täheteadusliku haridusega seotud institutsioonide, isikute ja kirjasõna kohta. Kuna etno- ja arheoastronoomia on üks Eesti Kirjandusmuuseumis viljeldavatest uurimissuundadest, siis loodetavasti pakub see aegrida sama suuna harrastajatele ja huvilistele silmaringi laiendavat uut teavet.

261 aastat tagasi, 1749. aasta kalendris „Eesti-Ma Rahwa Kalender, ehk Täht-Ramat 1749. Aasta peäle“ kirjeldatakse Päikese ja Kuu varjutuse tekkemehhanismi.

Heino Eelsalu väitel on eesti koolides astronoomiat õpetatud vähemalt 1765. aastast alates.

1794. aastal ilmub „Eesti-Ma Rahwa Kalendris“ „Lühhikene Õppetus septsinnatsest maailmast“.

1805. aastal ilmub G. G. Marpurgi „Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat Tarto marahwakooli laste tarbis“, kus räägitakse tuuletaevast, Päikesest, aastaagadest, Kuust ja tähtedest. Kosmoloogiat käsitlevad peatü-

kid olid ka järgnevate, C. R. Jakobsoni ja M. Kampmaa koostatud lugemike kohustuslikeks osadeks läbi kogu 19. sajandi.

1806. aastal avaldab F. G. F. Asverus Tartus ilmunud „Eesti maarahva kalendris ehk tähtraamatus“ artikli „Üks jutt, mis üks tark ja moistlik issa omma pojaga ajas, neist mitmesugutsist tähtedest“. Kirjutuses on juttu kinnistähedest (*wikstern*), lisaks leidub teavet *käijatest tähtedest* ehk *planetitest* (Merkuurist Uraanini), pisiplaneetidest (Ceres ja Pallas) ning *hulkja tähtedest* (komeedid).

202 aastat Tartu Tähetorni ehitamise algusest 26. mail 1808.

191 aastat tagasi tutvustatakse Tartu Tähetorni tegemisi rahvale. 1819. aastal Tartus Schünmanni juures trükitud kalendris on peamiselt astronoomilised kirjutised O. W. Masingult. Artiklis „Päwa- ja Ku warjutamisest“ vaatlleb ta veelkord varjutuste teket, edaspidi esineb kriitikaga ilmaennustuse ja mitmesuguste muude soovitude, nagu „hää aadrit lasta/lapsi võõrutada/puid teha/maha panna“ jms kui ebateaduslikkuse ilmingute esinemise kohta kalendaariumis. Artiklis „Tont ehk Pissohänd“ kirjeldab ta meteore ja meteoriite ning „Pikksilmad ehk kiikrid“ Tartu Tähetorni. Viimane algab uude kirjaviisi panduna järgmiselt:

Pikksilmad ehk kiikrid on ühed imelised riistapuud, mis inemese tarkus välja arvand, et nende abiga oma tundmise rajad laiemaks ajada. Ei meie räägi neist kiikritest, mis piskesed, ja mis siin ehk sääl sakste käes näeme olevat, vaid neist, mis peale sülla pikkused ja tugeva pihlapuu paksused, ning mis tähetundjate kõige kallimad nõud. Tartu linnas Toompeal, auliku Keisrihärra armo läbi nende kasuks, kes suure kooli peal õppimas, ka suure tähtkatsja-hoone ehitand, kus palju nõusid ja seesugusid kiikrid sees, miska taevast katsutakse: on ka seesugune tark Professor ehk õpetaja seal, kes neid asju tunneb ja noorele rahvale taeva vägedest õpetust annab. Kui inemene niisuguse kiikri läbi Kuud vaatab, siis näib tema väga suur ja silma ligi olevat: näeb tema siis, et need sinised plekid, mis Kuu näitab ja keda maarahvas vanameheks ja vanamooriks hüüab, kes sauna lähevad, näeb tema siis, et need plekid muud ei ole kui otsata kõrged ja pikad mäerinnad [---]

Ajal, mil artikkel ilmus, oli tähetorn veel ümmarguse kupliga ja kusagil kaugel Saksamaal Müncheni firmas „Utschneider und Fraunhofer“ lihvis Joseph von Fraunhofer alles tähetorni suure refraktori klaase.

1842. aasta kalendris „Tartu ja Wõrromaa kalender ehk Tähtramat 1842 ajastaja päle“ ilmub pikem artikkel N. D. H. Mühlbergilt „Mõnnest inim-

likku seäduessest“, kus uuesti kirjeldatakse põhjalikult päikesesüsteemi, Saturni rõngast ja planeetide kaaslast. Selle lisana ilmub päikesesüsteemi skeem, kus on olemas planeetide suhtelised suurused. Samuti on märgitud kõik selleks ajaks tuntud asteroidid ja trükitud pilt toleaegeest tähetornist.

1845–1865 töötas Tartu Tähetornis juhataja ja professorina Johann Heinrich Mädler. See ajajärk on ülemaailmselt tuntud populaarteaduslike raamatute ja väljaannete plahvatusliku leviku poolest. 1841. aastal avaldas Mädler raamatu „Wunderbau des Weltalls, oder populäre Astronomie“, mis ilmus kuni 1885. aastani kokku 7 täiendatud trükis. Mädleri raamat oli eeskujuks hilisematele teaduspopulariseerijatele. Kahjuks ei oska arvata, kui palju see mõjutas Eestis ilmuvaid kosmoloogilisi teemasid tutvustavaid väljaandeid, kuid populaarteaduslike trükiseid hakkas ilmuma siingi.

162 aastat tagasi hakkab ilmuma esimene põhjalikum eestikeelne populaarteaduskogumik: 1848–1849. aastal ilmub jätkuväljaandena Fr. R. Kreutzwaldi „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“. See sisaldabki kirjutükke maast ja ilmast, millest mõned on autori omalooming, teistes aga kasutas ta tõlkeid ja illustratsioone, mille originaalid olid juba mujal avaldatud, tõenäoliselt valdavalt 16 aastat varem Inglismaal ilmuma hakanud ajakirjas *The Penny Magazine*.

„Maailm ja mõnda...“ ilmus kokku viies andes, millest igaüks sisaldas ka kosmoloogilise osa:

esimene and – „Ma ja päike“, kus tehakse juttu ka Sodiaagist ja aastaegade vaheldumisest;

teine and – „Ku“, kus räägitakse Kuu faasidest, tõusust-mõõnast, see sisaldab pildi Kuust, nagu see paistab läbi väiksema teleskoobi;

kolmas and – „Rändavad tähhed“, mis kirjeldab planeete, pisiplaneete, Saturni rõngast;

neljas and – „Sabbaga tähhed“, mis esitab ka väikese Kuu kaardi;

viies and – „Kinni-tähhed“, mille teemaks on Vardad, Söel, Vankrid, *Poli-täht* (Põhjanel), Linnutee.

122 aastat tagasi algab ulatuslik rahvaastronoomia kogumine. 1888. aastal esineb Jakob Hurt üleskutse ja juhendiga koguda rahvapärimust, sealhulgas pidas ta oluliseks ka etnoastronoomilist teavet. 1899. aastal esineski Jakob Hurt Peterburi Eesti Jaani koguduse noortemeeste seltsis ettekandega „Eesti astronoomia“. See oli esimene mõneti lihtsustatud ülevaade seni kogutud rahvapärasest tähetundmisest ja maailmavaatest.

102 aastat tagasi langes praeguseni palju tähelepanu äratanud Tunguusi meteoriit ning 7. mail 1908 sündis Koeru kihelkonnas Kapu vallas Metsahindreku talus astronoomia populariseerijana ja kirjamehena tuntuks saanud Roopi Hallimäe (kuni 1935. aastani Robert-Johann Grauberg; vt lähemalt Tõnu Tuvikese artiklist „100 aastat Roopi Hallimäe sünnist“ <http://www.astronoomia.ee/vaatleja/2597/100-aastat-roopi-hallimae-sunnist>). 1936. ilmus tema sulest käsiraamat „Astronoomilised vaatlused“, mis oli esimene eestikeelne abivahend asjaarmastajatele astronoomiliste vaatluste tegemiseks, ja hiljem avaldas ta tähistaeva ülevaateid ajakirjas Eesti Loodus.

86 aastat tagasi koostati esimene tähetorni kalender („Tartu Ülikooli Tähetorni Kalender 1924. aastaks“). Katke sissejuhatusest: *Käesoleva kalendriga on soovile vastu tulnud, andmeid taevanähtuste kohta, nagu päikese ja kuu tõusud ja loojangud, planeetide liikumised jne., teha kõigile kättesaadavaks. Et tutvustada laialdasemaid ringkondi, kes erilisest teaduslisest tööst on eemal, selle töö saavutustega [...].*

62 aastat tagasi, 1948. a. sügisel moodustati TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühingu raames astronoomiaring: *Astronoomiaringi liikmeiks võivad astuda TR Ülikooli üliõpilased ja õppejõud. Ka teiste kõrgemate koolide ja keskkoolide üliõpilased ja õpilased võivad soovi korral ringi tegevusest osa võtta. Ringi referaatkoosolekuist osavõtt ja esinemine nendel on võimaldatud ka ringi liikmeskonda mittekuuluvaile isikuile.*

52 aastat tagasi, 26. mail 1958 alustas Tartu Üldehitustrust Tõraveres uue astronoomia observatooriumi tegelikke ehitustöid. Tartu Tähetornis käib samal ajal aastas keskmiselt üle 3000 külastaja.

42 aastat tagasi jõudsid inimesed esmakordselt väljapoole Maa kesket orbiiti, Apollo 8 tegi kümme tiiru ümber Kuu ja aasta hiljem astus Neil Armstrong esimese inimesena Kuule.

30 aastat tagasi on Eestis alanud paleoastronoomia laiaulatuslik levik, 1979. aastal toimus Heino Eelsalu jt eestvedamisel Tartus etnograafiamuuseumis (ERM) esimene selleteemaline konverents.

21 aastat tagasi – esimene planetaarium Eestis. Kooperatiiv Tähetark hangib Zeissi planetaariumi, see paigaldatakse lõpuks Tartu KEKi majja ja mais 1989 algavad seansid.

14 aastat tagasi saavad alguse astronoomiahuviliste kokkutulekud. 11.–16. augustini 1996 toimub Kaalis esimene astronoomiahuviliste üle-eestiline kokkutulek. Kuni paarisaja osavõtjaga üritusi korraldas algselt Tartu tähetorni astronoomiaring, praeguseks osalevad peaaegu kõik astronoomiat populariseerivad organisatsioonid. 2010. aasta 15. kokkutulek toimus Tihemetsas.

12 aastat tagasi, 1998. aastal toimus Tartus värske teaduskeskuse Ahhaa esimene näitus, peamiselt Soome Heureka eksponaatide baasil. Valimib esimene seeria uudset Tartu Tähetorni planisfääri.

Niipalju ajaloost, järgnevalt teeme kerge ülevaate toimunud konverentsist. Konverentsile kogunesid esinema nii füüsikud kui lüürikud – kutselised astronoomid, kirjandus- ja keeleteadlased, vana aja kultuuri uurijad, etnoastronoomia ja etnomeditsiini uurijad.

Astronoomid esitasid sissevaateid viimase aja uurimistulemustesse: Laurits Leedjärv „Tähetolmu saadikud Universumit uudistamas“, Ene Ergma „Tähtedest kosmoseni“, Jaan Einasto „Tänapäeva astronoomia“. Kirjandusteadlased analüüsisid luules kasutatud kujundeid või löid poeetilise sideme päevateemaga pealkirja kaudu, käsitledes parasjagu olulisi kirjandusteaduslikke probleeme: Ötne Kepp „Eesti luule taeva laotus. Tähekujundi funktsioonid ja semantiline tüpologia“, Jaak Tomberg „Taevatähed kirjatähes. Võõra kujutamise võimalikkusest“, Andrus Org „Düstoopiad eesti kirjanduses“, Janika Kronberg „Henrik Visnapuu tuuline teekond võõraste tähtede all“, Marin Laak „Kreutzwaldi sajandist eesti kirjandusajaloo kosmoses“. Luuletaja ja filosoof Jaan Kaplinski esines meenutustega „Minu elu kahes kultuuris“.

Rahvaluule päeval osalenud vaatlesid uusaja mõttemänge ja usundit: Jaak Jaaniste „Nibiru“, Aado Lintrop „Orioni kingitus ja teised taevased tähised Roerichite maailmapildis“, rahvaastronoomiat käsitlesid Mall Hiie-mäe „„Palmse taevast“ maa pealt vaadelduna“, Enn ja Tiiu Ernits „Vadja rahvaastronoomiast 20. sajandil“; võrdlevalt käsitles tähenimesid Urmas Sutrop „Põhjanaan ja Linnutee“ ja astraalamüüte Yuri Berezkin „Can we know something about European Mesolithic cosmonymy?“ ning Peeter Espak „Kosmose loomise/tekkimise müüdid kui elutunnetuse peamine alus Lähis-Ida rahvaste juures“. Amar Annus „Horoskoobi kui brändi ajaloolisest tekkimisest või kujunemisest“ ja Andres Kuperjanov „Paarist astronoomilisest argiuskumusest“ käsitlesid astronoomia algaegadega seonduvat. Viimane sektsioon jätkas seminarisarja „Medica“ ja selle teemad olid seotud rahvameditsiini, astroloogia ja etnoastronoomia löikepunktidega: Mare Kõiva „Kuufaasid ja päike 20. sajandi ravimisstrateegiates“, Raivo Kalle ja Renata Sõukand „Taimed ja taevatähed“, Piret Paal „Kuu kuulemattomaan, päivän tietämättömään – kasvaja ravi soome rahvameditsiinis“ (stendiettekanne).

Kogumiku teaduslikus osas on avaldatud valimik artikliteks arendatud uurimistöedest.

Astraalnähtusi vaadeldakse kogumiku artiklites mitme teadusharu ja erinevate rahvaste ainetiku valguses. Etnoastronoomia ja arheoastronoomia uurimistraditsioonid ulatuvad Eestis tagasi 19. sajandisse. Alates 1996. aastast on astraalfolkloor ja sellega külgnevad nähtused folkloristika osakonna uurimissuund, mille raames on käsitletud teoreetilisi ja praktilisi küsimusi ning valmis ka käesolev raamat. Astraalfolkloori uurimist on toetanud riiklikult finantseeritud teema SF 0030181s08 „Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine“ ja ETF grant 8137 „Kultuuriprotsessid Interneti kogukondades. Narratiivid, väärtused ja kohaloomed.“

Jaan Einasto jälgib oma artiklis „Maailma sünd ja areng“ astronoomia elavat ajalugu ja samuti ka seda, kuidas on muutunud ettekujutus maailmast ja seda eriti viimaste kümnendite jooksul. Mitmed uued arusaamad maailmast on seotud eesti astronoomi Ernst Julius Öpikuga (1893–1985). Sealhulgas on üks Öpiku esimesi, 1915. aastal avaldatud töid pühendatud praegu nii aktuaalsele tumeainele. Selle valmimise ajal oli ta alles Moskva Ülikooli üliõpilane. Saame teada, et praegustel andmetel on maailma vanuseks 13,7 miljardit aastat ja nüüd teame me universumi ehitust n-ö suure skaalas. Varem arvati, et galaktikate jaotus on enam-vähem ühtlane, kuid selgub, et on olemas kosmiline võrgustik tühikute, ahelate ning superparvedega. See on oluline, sest tuleb välja, et kosmilise võrgustiku alged tekkisid siis, kui universum oli veel väga noor. Tihedamad ja hõredamad kohad tekkisid varsti pärast Suurt Pauku. Üks J. Einasto töögrupi viimaseid kõige huvitavamaid tulemusi on see, et suurte struktuuride alged ehk kosmilise võrgustiku skelett sündis juba väga ammu. Miks pole kosmilise võrgustiku skelett päris juhuslik ning kuidas ta tekkis, seda veel ei teata. Teoreetiline tumeaine koosneb arvatavasti ka mingitest pörkevabadest osakestest, kuid nendest ei saa moodustada aatomeid ja tihedaid kehi. Tumeainet on umbes kümme korda rohkem kui tavalist ainet, seega määravad just selle aine omadused universumi arengu suures mastaabis. Praegu ongi teooria peamised probleemid seotud tumeainega ja tumeenergiaga, see on väljakutse nii füüsikutele kui astronoomidele. Siin tekib ka uus küsimus, mida teoloogid on küsinud juba ammu: mis oli siis, kui vanajumal maailma lõi?

Maailmaloometeooria ülevaatele järgneb Juri Berezkini artikkel seitsmest vennast ja kosmilisest jahist. Kui praegused astronoomid on pärit peamiselt vanakreeka poetidelt ja osati ka araablastelt, siis omaaegsed rahvaastronoomilised nimed on märksa erinevamate päritolude ja ajaliste sügavustega. Selliste vanemast kihistust pärinevate astronoomide levikuid ongi artiklis jälgitud.

Peeter Espak analüüsib muistseid sumeri loomismüüte, kus maailma tekkimist või loomist kirjeldatakse peamiselt kui taevajumal An'i ja maa-jumal Ki ühte tulemit, ning toob paralleele oluliselt hilisemate loomislu-gudega.

Enn ja Tiiu Ernits on kirjutanud süstemaatilise ülevaate vadja rahva-pärasest astronoomiast, uurimuses käsitletakse taevakehade ja -nähtuste nimetusi ja iseloomu, ruumilist ja ajalist orienteerumist taevakehade jär-gi ning taevakehade ja -nähtustega seotud endeid. Kirjutis tugineb autori-te poolt aastatel 1981 ja 1982 Vadjamaal kogutud materjalile, samuti hajali asuvatele kirjandusandmetele. Vadja ainekikku võrreldakse peamiselt eesti ja isuri traditsiooniga.

Andres Kuperjanov vaatleb paari tähistaevaga seotud käibetõde, mida on harjutud pidama tõeseks ja kasutatakse isegi nii eesti rahvaastronoomia kui ka astronoomia ajaloo erialastes tekstides. Artiklis keskendutakse seitsme tähe üldistusele, oluline osa artiklist analüüsib sodiaagi välja-kujunemise protsessi.

Mall Hiimäe artiklis on analüüsitud Jakob Hurda korrespondendi Jo-hann Sõsteri rahvaastronoomiasaadetist „Palmse taevas“ (1902). Tähele-panukeskmes on nii rahvaluulekoguja enda kui tema informandi – hea tähetundja Ann Meikari kuulumine pärimuskollektiivi liikmete hulka. Vae-tud on Ann Meikari üldist traditsioonipädevust ning samuti ka kohaliku kogukonna elulaadi tähevaatlusele keskenduva loodusetaju kauase püsi-mise mõjutegurina.

Mare Kõiva vaatleb Lulini ja Halley komeetide kohta meedias edasta-tud informatsiooni ja reaktsioone sellele. Artiklist ilmneb, et teadlaste eksperthinnangud mõjutasid Halley komeediga seotud paanika teket. Kul-tuuri ja teaduse hübriidiseerumise olukorras määravad meedia ja teadlas-te hinnangud komeedi mõju ühiskonnale. Lulini komeedi puhul iseloo-mustakse erinevaid internetikommentaare ja vaadeldakse riskijuttude erijooni.

Raivo Kalle ja Renata Sõukandi artikkel „Taevakehad Eesti taimepäri-muses“ jälgib taevakehade seotust taimenimedega, taevakehade ja astro-loogia kajastust taimravis, taevakehade arvatavat mõju põlluharimisele ja taimekasvatusele endistel aegadel ja tänapäeval. Selgub, et taimede tund-mine ja kasutus kui praktiline teadmine on eestlastel olnud üldiselt eraldi-seisev abstraktsest ja elukaigest tähetarkusest.

Aado Lintrop vaatleb Roerichite perekonna loodud, eri rahvaste autent-sete pärimuste sünteesina välja pakutud legendi (või folkloristide termino-loogiat kasutades muistendit) imepärasest kivist ning selle legendi edasist arengut ja levikut. Päevikute ja muude materjalide võrdlemise tulemusel

jõutakse järeldusele, et Roerichid uskusid müütilise Himaalaja Vennaskonna olemasolu ning pidasid Jelena Roerichi kirjapandud sõnu oma müütiliste õpetajate (mahatmate) läkitusteks, ennast aga vennaskonna Suure Plaani elluviimise jaoks välja valitud erilisteks inimesteks.

Õne Kepp kirjutab artiklis „Eesti luule taevaletus. Tähekuju funktsioonid ja semantiline tüpoloogia XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses“ indiviidi identiteedi seostest ümbritseva keskkonnaga. Vaadeldakse looduse ja kultuurmaastike osa luules; nt ärkamisaegne lüürika on kujundite poolest suunatud taevaletuse poole, 1880. aastatest alates toimusid muutused, kuid metafoorsed taevased nähtused püsisid. Täht on eesti luules ekvivalent valgusele (*tähevalgus*) ja kannab selget kristlikust traditsioonist tulenevat semantikat. Paljudes luuletustes on see aga romantiline ideaalabstraktsioon.

Tartus, 2. detsembril 2010
Andres Kuperjanov

MAAILMA SÜND JA ARENG

Jaan Einasto

TEESID: Artiklis jälgitakse astronoomia ajalugu ja ettekujutuse muutumist maailmast, eriti viimaste kümnendite jooksul. Mitmed uued arusaamad maailmast on seotud eesti astronoomidega. Ernst Julius Öpiku (1893–1985) esimesi, 1915. aastal avaldatud töid oli pühendatud praegu aktuaalsele tumeainele ja kirjutatud ajal, kui ta oli alles Moskva Ülikooli üliõpilane. Ernst Öpik oli esimene maailmas, kes määras uudse meetodiga Andromeeda udukogu kauguse ja näitas, et udukogud on iseseisvad galaktikad väljaspool Linnuteed. Praegustel andmetel on maailma vanuseks 13,7 miljardit aastat ja teame universumi ehitust n -ö suures skaalas. Kui varem arvati, et galaktikate jaotus on enam-vähem ühtlane, siis näitasid Tartu astronoomid 1977 aastal esimestena, et galaktikad moodustavad kosmilise võrgustiku tühikute, ahelate ja superparvedega. Kosmilise võrgustiku alged tekkisid siis, kui universum oli veel väga noor, tihedamad ja hõredamad kohad tekkisid varsti pärast Suurt Pauku. Miks pole kosmilise võrgustiku skelett päris juhuslik ja kuidas ta tekkis, seda veel ei teata. Lisaks tavalisele ainele leidub Universumis tumeaine, mis koosneb arvatavasti mingitest põrkevabadest osakesetest, kuid nendest ei saa moodustada aatomeid ja tihedaid kehi. Tumeainet on umbes kümme korda rohkem kui tavalist ainet, seega määravad just selle aine omadused universumi arengu suures mastaabis. Praegu on teooria peamised probleemid seotud tumeainega ja tumeenergiaga, mis on väljakutse nii füüsikutele kui astronoomidele.

MÄRKSONAD: tumeaine, tumeenergia, universumi ehitus, Ernst Öpik

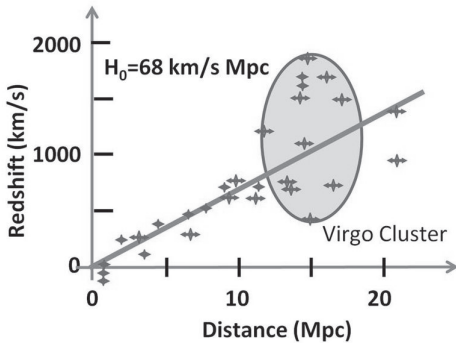
Viimase saja aasta jooksul on meie teadmised maailma ehitusest väga oluliselt muutunud. Eelmise sajandi alguses teati, et tähed on kauged päikesed, kuid nende ehitus, teke ja energiaallikad olid tundmatud. Samuti teati, et tähed moodustavad tähesüsteemi – Linnutee, mida samastati kogu universumiga. Oli teada tuhandete udukogude olemasolu, kuid nende loomus polnud selge. Arvati, et maailm on eksisteerinud igavesti.

Sir Arthur Stanley Eddington, kuulus astrofüüsik, kelle nimi on astronoomidele hästi tuntud, kirjutas 1914. aastal raamatu „The motion of stars and the structure of the universe“ – „Tähtede liikumine ja universumi ehitus“. Tegelikult on selles raamatus juttu ainult meie Galaktika ehitusest. See näitab, et sel ajal arvati, et kogu maailm piirdub meie Galaktikaga. Et maailm kunagi on tekkinud, sellest räägiti ka, aga rohkem teoloogilistest aspektist, teadlased ei võtnud seda väga tõsiselt.

Vana maailmapilt hakkas muutuma möödunud sajandi alguses. Mitmed uued arusaamad maailmast on seotud eesti astronoomi Ernst Julius Öpikuga (1893–1985). Üks Öpiku esimesi, 1915. aastal avaldatud töid oli pühendatud tumeainele. Sel ajal oli ta alles Moskva Ülikooli üliõpilane. Ta määras Galaktika aine tiheduse Päikese ümbruses ja leidis, et pole vajadust nähtamatu tumeda aine otsimiseks.

Paremini tuntakse tema teist tööd 1918. aastast, mil ta töötas Moskva Ülikooli juures professori kutse omandamiseks. Selles uurimuses leidis ta Andromeeda udukogu kauguse. Hiljem, kui ta oli juba Eestis, kordas ta uuemate andmete alusel seda uurimust, vastav artikkel ilmus 1922. aastal maailma kõige enam tuntud astronoomia-ajakirjas *Astrophysical Journal*. Ta nuputas välja lihtsa dünaamilise meetodi Andromeeda udukogu kauguse määramiseks, mida ka praegu kasutatakse. Udukogu keskosa pöörlemiskiirus oli parasjagu mõõdetud. On teada, et pöörlemiskiirusest leitav mass on seda suurem, mida kaugemal vastav objekt asub, seejuures kasvab mass kauguse suurenemisega lineaarselt. Teades kaugust, saab näiva heleduse põhjal leida galaktika koguheleduse, see kasvab kauguse suurenedes ruutseose järgi. Seega sõltub kaugusest ka massi ja heleduse võrdlemisel leitav massi ja heleduse suhe. See vahekord on lihtsalt leitav meie oma Galaktikas. Ernst Öpik määras selle suuruse Päikese ümbruse tähtede andmeid kasutades. Lõpuks arvutas ta Andromeeda udukogu kauguse, lähtudes oletusest, et aine massi ja heleduse vahekord on samasugune nagu meie oma Galaktikas. Selle tulemusel sai ta kauguseks 440 kiloparsekit. Ameerika astronoomi Edwin Hubble'i paar aastat hiljem tehtud sõltumatu uurimus kinnitas Öpiku tulemust, aga tema sai kauguseks 200 kiloparsekit. Uuemate andmete alusel on kaugus 700 kiloparsekit, seega oli Öpiku tulemus täpsem.

Joonis 1. Seos galaktikate kauguse ja punanihke vahel. Kaugused on antud megaparsekites, punanihked km-tes sekundis. Kaugused vastavad Hubble'i konstandi väärtusele 68 km / s megaparseki kohta. Ovaaliga tähistatud piirkonnas asuvad Virgo parve galaktikad. Parve galaktikate punanihetel on kaks komponenti: maailma laienemisest tingitud komponent, mis on tähistatud sirge joonega, ning komponent, mille põhjustab galaktikate liikumine parves endas.

E. Hubble'i kasutada oli sel ajal maailma parim 2.5-meetrine teleskoop. Ta hakkas süstemaatiliselt udukogusid vaatlema, oletades, et tegemist on galaktikatega. Ta leidis, et peale väheste erandite on kõikide galaktikate spektrijooned tavalise asukohaga võrreldes nihkunud natuke punase spektriala poole. Oluline on seejuures see, et nihe, mida nimetatakse punanihkeks, on seda suurem, mida kaugemal galaktika asub. Füüsikast on teada, et see nn Doppleri efekt on seotud liikumisega. See ei esine ainult valguse puhul, vaid kõikide lainetuste korral, sealhulgas ka hääle korral. Näiteks kui rong läheneb ja vedur parasjagu juhtub vilistama, siis alguses on heli kõrge, kui rong mööda läheb ja vile veel jätkub, siis muutub vile toon kohe madalamaks. Seega allika lähenedes sagedus suureneb, valguse puhul muutub kiirgus sinisemaks, aga allika eemaldumisel sagedus väheneb ja lainepikkus suureneb. Valgus muutub siis punasemaks.

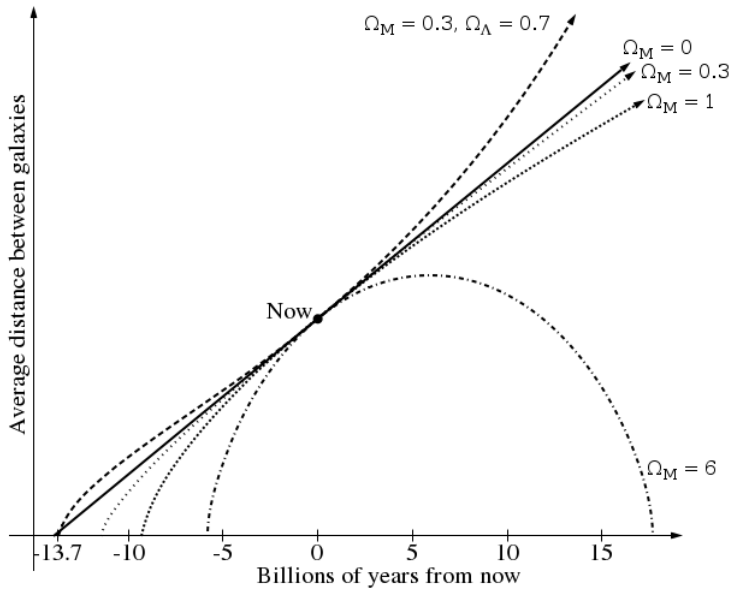
Oma vaatluste tulemused võttis E. Hubble kokku diagrammil, mis on esitatud joonisel 1. Alguses ta ei osanud seda seletada. Varsti märgati, et galaktikate kaugusega suurenev punanihe võib tähendada seda, et kogu maailm paisub. Paisumine on leidnud kinnitust ja on praegu üks olulisemaid fakte, mida me teame universumi kui terviku kohta.

Kui maailm paisub, siis on selge, et varem oli ta tihedamalt koos. Paisumise kiiruse järgi saab arvutada, millal paisumine algas ning millal kogu maailm oli veel kompaktselt koos. Tolleaegsete andmete järgi, kasutades siis teadaolevaid galaktikate kaugusi, tuli välja, et maailm oli väga pisike vaid mõni miljard aastat tagasi. Ernst Öpik oli üks esimesi, kes väitis, et tõepoolest maailm siis tekkis. Ta kasutas lisaks ka teisi vanuse määramise meetodeid, üks neist on näiteks hästi tuntud keemilise koosseisu analüüs. On teada, et teatud radioaktiivsed elemendid lagunevad. Kui võrrelda mingis kivimis lähte- ja lagunevate suhet, siis saab hinnata kivimi va-

nust. Niimoodi on hinnatud meteoriidide vanust, samuti ka Maa enda kivi-
 mite vanust. Need vanused on kõik samas suurusjärgus, Öpiku andmetel
 veidi üle mõne miljardi aasta. Nüüd, kui galaktikate kaugused on paremi-
 ni teada ning ka teised meetodid on täpsustunud, siis annavad kõik need
 meetodid suurema vanuse. Praegustel andmetel on maailma vanuseks 13,7
 miljardit aastat.

Kuidas paisumine toimub? Selgub, et see sõltub universumi tihedusest.
 Kui tihedus on väga väike, siis ei ole midagi, mis paisumist takistaks, kui
 tihedus on väga suur, siis on selge, et gravitatsioon saavutab kunagi uuesti
 ülekaalu, seega universum tõmbub pärast kokku. Ongi räägitud pulsee-
 ruvast maailmast – alguses maailm paisub, siis kukub jälle kokku ning nii
 edasi.

Joonisel 2 on horisontaalteljel näidatud universumi vanus miljardites
 aastates ja vertikaalteljel universumi suurus, mõõdetuna keskmise galak-
 tikatevahelise kaugusega. Kui universum oleks väga tihe, siis oleks ta

Joonis 2. Galaktikate keskmise omavahelise kauguse sõltuvus maailma vanusest. Vanus on arvestatud miljardites aastates praegusest hetkest, keskmise kauguse ühikuks on võetud praegune kaugus. Eri jooned näitavad kauguse muutumist nii minevikus kui ka tulevikus, sõltuvana aine ja tumeda energia tihedusest praegu. Aine tihedus on tähistatud Ω_M , tumeda energia tihedus Ω_Λ , mõlemad kriitilise tiheduse ühikutes.

tekkinud suhteliselt hiljuti ning ta kukuks uuesti kokku. Seda tihedust, mille puhul ta püsib nii-öelda parasjagu tasakaalus, kutsutakse kriitiliseks tiheduseks. Astronoomid väljendavad aine tihedust kriitilise tiheduse ühikutes suure oomegaga, nendes ühikutes on kriitiline tihedus seega üks. Uuemad andmed näitavad, et aine tihedus on kriitilisest väiksem, selle probleemi juurde me tuleme hiljem.

Kui me vaatame tähistaevast, siis näeme tähti ja galaktikaid. Kõige heledam galaktika põhjataevas on Andromeeda galaktika, ta on palja silmaga vaevalt näha. Kõik kaugemad galaktikad on pisikesed udulaigud, mis on nähtavad vaid teleskoopidega ning mis ei paista tähtede foonil eriti silma. Varem arvati, et galaktikad paiknevad ruumis enam-vähem juhuslikult, vaid väike osa nendest koondub galaktikaparvedesse ja superparvedesse. 1970. aastate keskel hakkas selguma, et galaktikad moodustavad pikki ahelaid ning nende vaheline ruum on praktiliselt tühi. Rikkamad ahelad koosnevad galaktikaparvedest ja on koondunud superparvedesse, vaesemad ahelad koosnevad galaktikagruppidest ja üksikgalaktikatest.

Selleks, et teha täpsemini kindlaks, kuidas galaktikate maailmas on aine jaotunud, ehitati spetsiaalne teleskoop. Projekti rahastas Sloani fond. Alfred Sloan oli Ameerika kompanii General Motors üks juhte, ta lõi omanimelise fondi, mis rahastab originaalseid uurimusi ja teadusharidust. See fond rahastas ka nüüd tema nime kandvat taevaülevaadet. Sloani teleskoobi abil mõõdeti kõikide galaktikate ja ka muude objektide heledused kuni teatud kindla piirini. See piir galaktikate fotomeetriliste parameetrite määramiseks on umbes 22. tähesuurus, spektrite määramisel 17.7-s tähesuurus punases spektripiirkonnas. Spektrite saamiseks tehti sellele küllaltki suure vaateväljaga teleskoobile plaat, millesse puuriti galaktikate asukohta augud, kuhu viidi valgusfiibrid. Need koondati spektograafi. Nii saadi korraka kuuesaja galaktika spektrid. Öö jooksul saadakse mitu kuuesaja spektriga pilti ja umbes kümne aasta jooksul on ära skaneeritud kogu põhjataevas. Kokku on sellisel viisil mõõdetud ligi miljoni galaktika spektrid ja määratud punanihked. Need annavad galaktikate kauguse, spektritest saab aga ka palju muud kasulikku infot galaktikate ehitusest ja tähelisest koosseisust.

Joonisel 3 on kujutatud Tartu astronoomide poolt Sloani ülevaate abil koostatud vaade taevale, kus on näha ainult galaktikad. See on arvuti abil konstrueeritud sfääriline kiht, seega on kõik objektid meist samal kaugusel. Kihi paksuseks on kümme megaparsekit, see on kompaktse süsteemi läbimõõt. On näha galaktikate superparved ning nende vahel asuvad suured tühjad alad. Kui vaatame mõnda piirkonda lähemalt, siis näeme, et superparved koosnevad tegelikult galaktikaparvedest ja galaktikate ahelatest. Kokku moodustavad superparved ja galaktikateahelad võrgustiku,

mida kutsutakse kosmiliseks võrgustikuks. Meie kasutasime omal ajal väljendit „rakustruktuur“. Rakk on hõre ala, mis on ümbritsetud rikaste superparvedega. Rikast superparvede kogumit pildi alumises osas kutsutakse Sloani seinaks. Sloani taevaülevaate koostamine on viimase paari-kolmekümne aasta kõige olulisem saavutus kosmoloogias.

Nüüd me teame universumi ehitust n-ö suures skaalas. Varem arvati, et galaktikate jaotus on enam-vähem ühtlane, kuid selgub, et on olemas kosmiline võrgustik tühikute, ahelate ning superparvedega. See on oluline, sest tuleb välja, et kosmilise võrgustiku alged tekkisid siis, kui universum oli veel väga noor. Tihedamad ja hõredamad kohad tekkisid varsti pärast Suurt Pauku. Alguses oli universumi paisumine väga kiire, seal olid teatud väikesed tiheduse fluktuatsioonid. Nendest fluktuatsioonidest kasvasidki aja jooksul välja kõik universumi struktuuri elemendid. Üks meie enda töögrupi viimaseid kõige huvitavamaid tulemusi on avastus, et nende suurte struktuuride alged ehk kosmilise võrgustiku skelett sündis juba väga ammu. Miks pole kosmilise võrgustiku skelett päris juhuslik ning kuidas ta tekkis, seda me veel ei tea.

Järgmiseks räägime foonkiirgusest. Kui universum paisub, siis ta jahutub. Järelikult oli ta varem kuumem, küsimus on selles, kui kuum. Mõned teoreetikud arvasid juba ammu, et universum võis olla nii kuum, et algne kiirgus võiks olla veel praeguse ajani säilinud. Ja tõepoolest, 1964. aastal avastasidki Ameerika raadioinsenerid Arno Penzias ja Robert Wilson Belli laborist Holmdelist kosmilise foonkiirguse. Nii kutsume seda kiirgust praegu. See on jäänuk omaaegsest kuumast universumist. Kuna universum paisub, siis tema temperatuur langeb. Alguses oli temperatuur nii kõrge, et aine oli ioniseeritud nagu praegu tähtede sisemuses. Selline kuum gaas ehk plasma on läbipaistmatu, sest footonid neelduvad aineosakestes. Temperatuuri langedes muutub aine neutraalseks ja universum läbipaistvaks. Sel rekombinatsiooni ajal oli temperatuur pisut üle tuhande kraadi, praegu on kiirguse temperatuur ainult 2,7 kraadi üle absoluutse nulli.

Foonkiirgus on väga nõrk ja läks pikka aega, enne kui seda õnnestus mõõta. Penzias ja Wilson avastasid foonkiirguse juhuslikult. Nende ülesandeks oli raadioside parandamine. Nad otsisid igasuguseid müraallikaid ning leidsid niisuguse müra, mida ei olnud kuidagimoodi võimalik elimineerida. Selgus, et see ongi kosmiline müra. Nüüd on hakatud seda detailselt uurima. Üks foonkiirguse iseärasus on see, et tema temperatuur on väga ühtlane. Selgub, et temperatuuri kõikumised on ainult üks sajatuhandik temperatuurist endast. Need kõikumised avastati esmakordselt 1992. aastal COBE-nimelise satelliidiga. Satelliit COBE oli esimene, millega õnnestus foonkiirguse kõikumisi mõõta. Kümme aastat hiljem õnnestus täpsema satelliidiga WMAP näha temperatuuri fluktuatsioone detail-

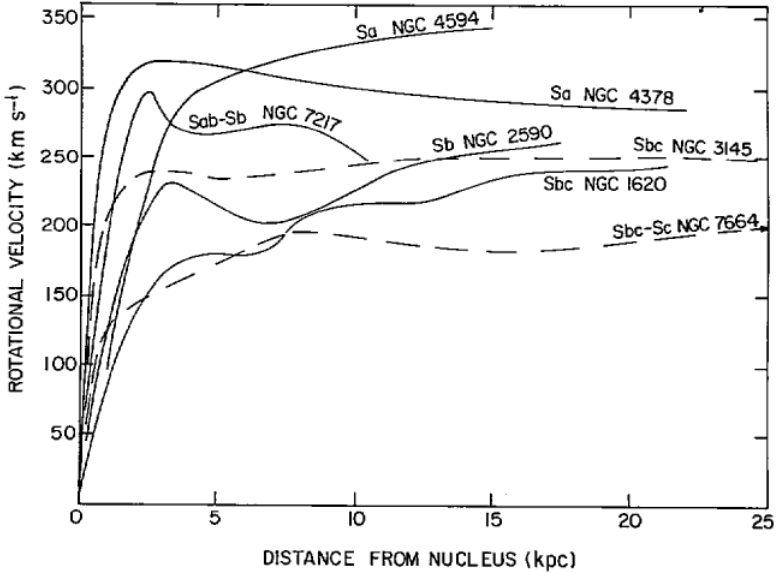
semalt. Esiteks oli paranenud ruumiline lahutusvõime ja teiseks ka tundlikkus, nii et kui enne olid näha vaid temperatuuripildi suured laigud, siis nüüd on näha juba peenstruktuur. Praegu on lendamas uus satelliit Planck, mille täpsus on veel umbes kümme korda kõrgem.

Miks on foonkiirguse uurimine nii oluline? Foonkiirguse detailid sõltuvad väga oluliselt sellest, millised olid kiirgust tekitava gaasi omadused. Viimased sõltuvad kosmoloogilistest parameetritest: missugune on maailma tihedus, koosseis, kui palju on seal tavalist meile tuntud ainet ja kui palju on tumeainet – kokku annab foonkiirgus meile väga täpse informatsiooni universumi üldiste omaduste kohta. Joonisel 4 on näidatud temperatuuri jaotus taevas satelliidi WMAP andmetel.

Eelnevas oli juttu tavalisest aineist ja tumeainest. Tumeaine olemasolu selgus pikkamisi samm-sammult. Tumeaine avastamisel on ka meie astronoomidel oma roll olnud. Kuni 1970. aastateni arvasid astronoomid, et kogu aine, mis maailmas leidub, on nähtav, kas siis tähtede, planeetide, kosmilise tolmu või udukogudena. Aga selgus, et on veel midagi, mida me ei näe, kuid mis on küllaltki massiivne, tuleb välja, et koguni massiivsem kui kõik nähtav aine kokku.

Esimesed signaalid tumeaine võimalikust olemasolust tulid galaktikate liikumisest parvedes. Ameerika astronoom Fritz Zwicky mõötis 1933. aastal Coma galaktikaparve liikmete kiirused parve keskmise suhtes ja leidis, et galaktikad liiguvad liiga kiiresti. Selleks, et parv laiali ei lendaks, peab parve kogumass olema vähemalt kümme korda suurem kui temas leiduvate galaktikate kogumass. Ta oletas, et galaktikate suurte kiiruste seletamiseks peab parves leiduma veel mingi nähtamatu tume aine. Millegipärast ei pannud astronoomiline üldsus seda väga olulist tulemust tähele.

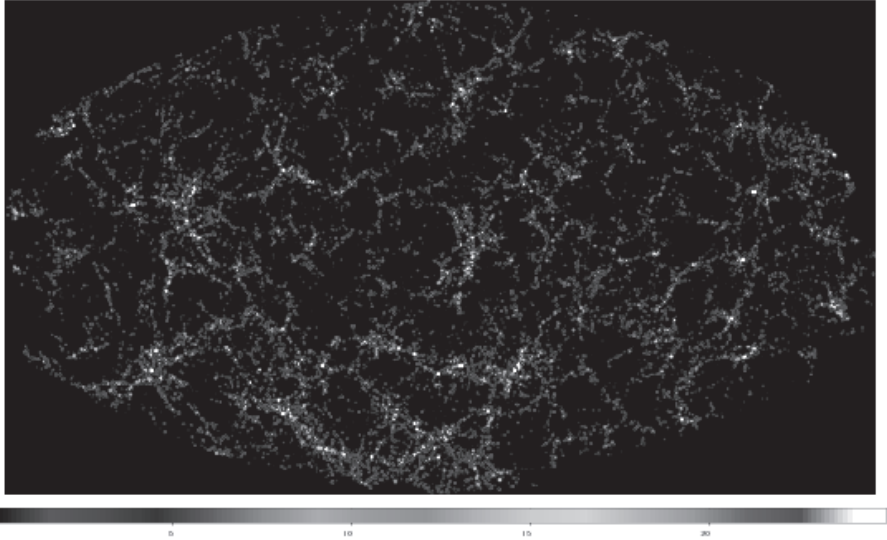
Järgmised signaalid tumeaine olemasolust tulid galaktikate pöörlemise uurimisel. Joonisel 5 on esitatud USA astronoomi Vera Rubini ja tema kolleegide poolt leitud mitmete galaktikate pöörlemiskõverad. Galaktikad on keskelt tihedamad, galaktika äärealal kahaneb tema tihedus kiiresti, seetõttu äärealadelt enam massi juurde ei tule. Seega peaks galaktikate äärealades tähtede liikumine ümber galaktika keskmise olema selline nagu planeetidel päikesesüsteemis, kus praktiliselt kogu mass on koondatud Päikesesse, sest planeetide massid on võrreldes Päikesega tühised. Vastavalt Newtoni seadusele kauguse suurenedes gravitatsioon nõrgeneb ning planeedi tiirlemiskiirus ümber Päikesega väheneb: Maa liigub aeglasemalt kui Veenus, Marss liigub veel aeglasemalt, Jupiter veelgi aeglasemalt ja nii edasi. Galaktikate puhul selgub, et nende nähtav osa lõpeb umbes 20 kiloparseki kaugusel tsentrist. Seega võiks oodata, et galaktika pöörlemiskiirus hakkab perifeerias kahanema nagu päikesesüsteemiski. Rubini

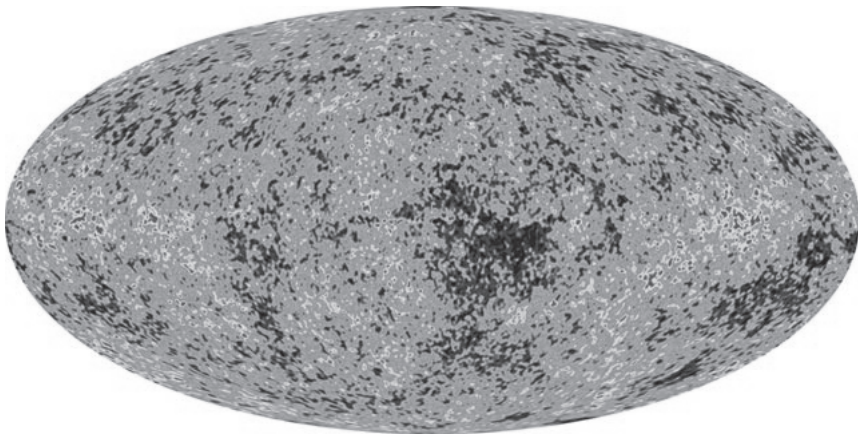
Joonis 5. Seitsme spiraalgalaktika pöörlemiskõverad Vera Rubini ja tema kolleegide andmetel. Horisontaalteljel on antud kaugus vastava galaktika tuumast kiloparsekites, vertikaalteljel galaktika pöörlemiskiirus km-tes sekundis.

ja teiste vaatlused näitasid, et see pole nii – pöörlemiskiirus on galaktika te perifeersetes piirkondades praktiliselt konstantne.

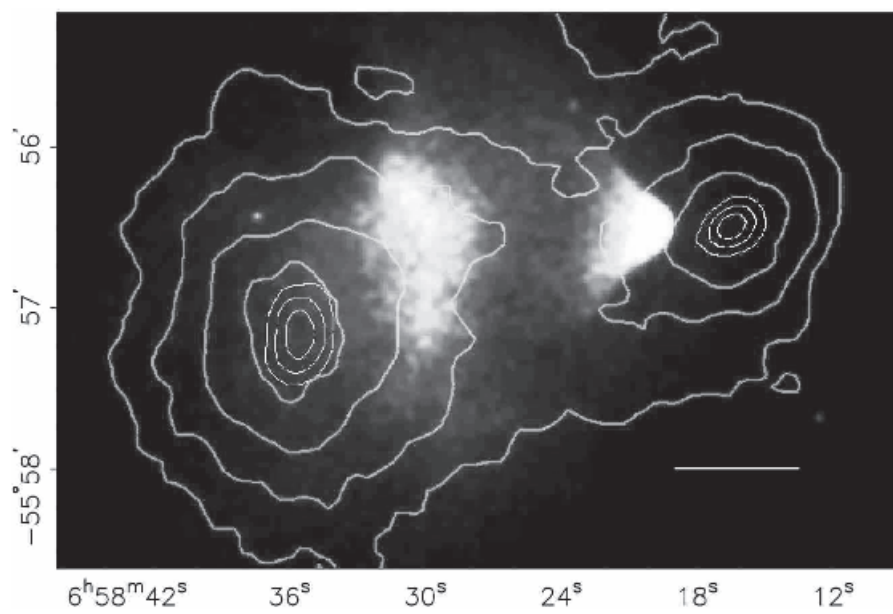
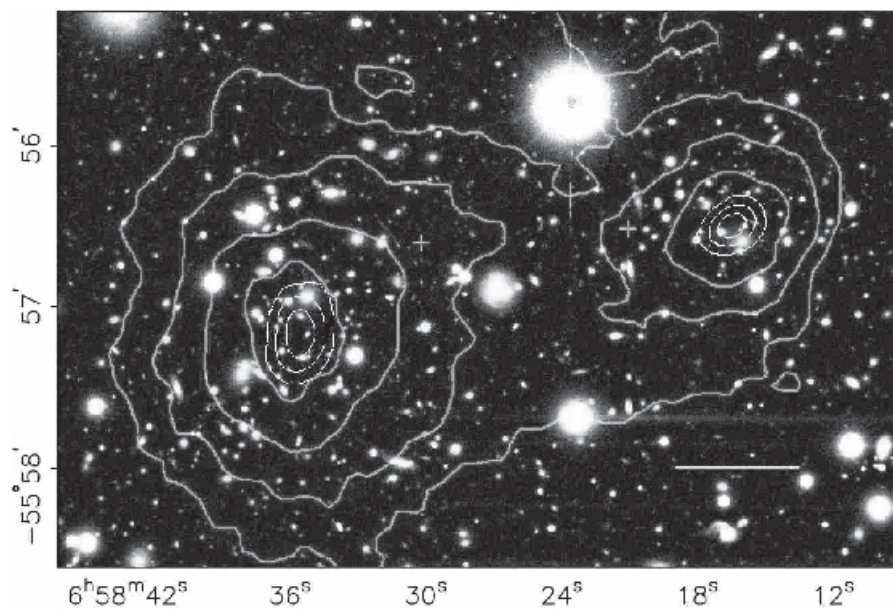
Polnud selge, kuidas pöörlemiskiiruse konstantsust seletada. Alguses arvati, et tegemist polegi tõelise pöörlemiskiirusega, vaid aine radiaalse liikumisega galaktika keskmee suhtes. Teine võimalus konstantse pöörlemiskiiruse seletamiseks on oletada, et galaktikate ümber leidub mingi aine, mis ei kiirga, aga oma külgetõmbega paneb galaktikad kiiremini pöörlema. Ka meie lähtusime oletusest, et galaktikaid ümbritseb nähtamatu tume kroon. Tahtsime teada, kui kaugelt see kroon ulatub. Selleks kasutasime testkehadena galaktikate kaaslasi. Galaktikatel on kaaslased, nende liikumist galaktika suhtes saab kasutada krooni sisemise osa massi hindamiseks. Teatavasti mingi keha liikumisel teise keha ümber tunneb testkeha ainult seda massi, mis jääb tema orbiidi sisse. Joonisel 6 on toodud sisemise massi kasv vastavalt kaaslase orbiidi raadiusele. Galaktika nähtav osa lõpeb umbes 20 kiloparseki kaugusel, seega suurematel kaugustel tähtedest enam galaktikale massi juurde ei tule ning nähtava osa mass jääb konstantseks. Aga väljaspool on veel midagi, mis kasvatab kauguse suure-

Joonis 3. Galaktikate heledustiheduse väli Sloani taevaülevaate põhjal.

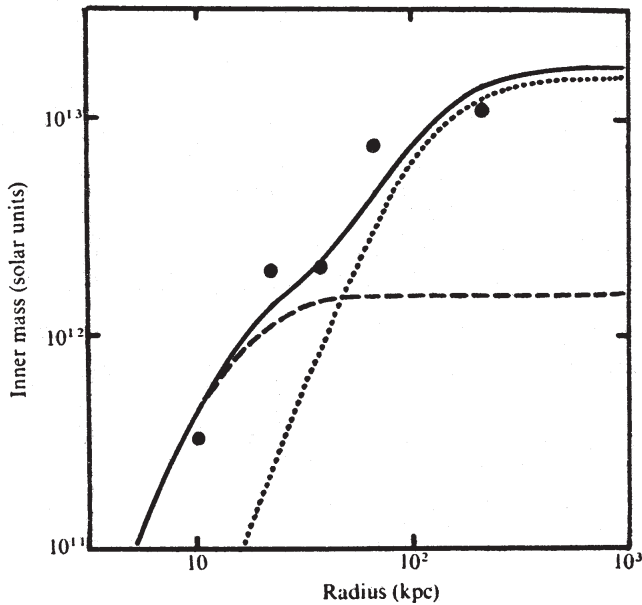

Joonis 4. Satelliidiobservatooriumi WMAP abil leitud foonkiirguse temperatuuride jaotus taevasfääril. Kollased ja punased piirkonnad tähistavad temperatuure pisut üle keskmise, roheline keskmist temperatuuri ja sinised alad keskmisest madalamat temperatuuri.

Joonis 7. Ülemisel pildil on kujutatud värvifoto kaksikparvest 1E0657-558, alumisel pildid sama parve kujutis röntgenkiirtes. Esimene pilt on saadud Las Campanase 6.5-m Magellani nimelise teleskoobiga, teine Chandra X-kiirte orbitaalse observatooriumiga. Rohelised kontuurid mõlemal pildil näitavad massi paigutust parves, mis on leitud nõrga gravitatsiooniläätse efekti abil, kasutades Hubble'i kosmoseteleskoobi abil saadud kaugete galaktikate kujutiste moonutusi (Clowe'i ja kaasautorite andmetel).

Joonis 6. Hiidgalaktikate sisemise massi sõltuvus raadiusest Jaan Einasto, Ants Kaasiku ja Enn Saare andmetel. Mass on antud Päikese massi ühikutes, raadius kiloparsekites. Katkendlik joon kujutab sisemist massi, mis on põhjustatud galaktikate nähtavatest populatsioonidest, punktiirjoon tumeda krooni sisemist massi ja pidev joon summaarset sisemist massi. Punktidega on märgitud sisemise massi väärtused, mis on arvatatud 105 kaaslasgalaktika suhtelise kiiruse põhjal.

nedes galaktika massi. Nagu näitab kaaslaste liikumise analüüs, on kroon umbes kümme korda suurem ja massiivsem kui galaktika nähtav osa.

Esiialgu me ei teadnud, millest kroon on tehtud. Nüüdseks on selgunud, et kroon koosneb niisugusest aineist, mis on tavalise ainega võrreldes hoopis teistsuguste omadustega. Sellist nähtamatut ehk tumedat ainet kutsutakse mitte-barüonaineks. Tavaline ehk barüonaine koosneb sellisest osakestest, mis moodustavad aatomeid, molekule ja suuremaid moodustisi. Tumeaine koosneb arvatavasti ka mingitest osakestest, kuid nendest ei saa moodustada aatomeid ja tihedaid kehi. Tumeainet on umbes kümme korda rohkem kui tavalist ainet, seega määravad just selle aine omadused universumi arengu suures mastaabis.

Tumeaine osakesi pole seni leitud ning mõnedel teoreetikutel tekkis idee, et vahest polegi tumeainet olemas ning galaktikate pöörlemiskiiruse konstantsus on tingitud sellest, et suurtel kaugustel Newtoni gravitatsiooniseadus ei kehti päris täpselt. Sellise modifitseeritud Newtoni dünaamika (MOND) abil püüti seletada nii galaktikate pöörlemiskiirusi kui ka galaktikaparvede dünaamikat. Seega seisab astronoomidel ees ülesanne kindlaks teha, kas tumeaine on olemas või on hoopis vaja täiendada Newtoni teooriat.

Hiljuti avastati galaktikate kaksikparv, kus on ilmsed jäljed parvede kokkupõrkest. See galaktikate kaksikparv on näidatud joonisel 7. Väiksem parv, mida nimetatakse kuuliks, on suuremast läbi läinud. Neid parvi on uuritud tavalises valguses ja röntgenkiirtes. Tavalises valguses näeme galaktikaid. Selgub, et parvede galaktikad omavahel ei põrku, lihtsalt kaks parve lähevad üksteisest läbi. Mõlemas parves leidub ka gaasi. Parvedes leiduv gaas on kuum, sest gaasiosakeste liikumine on tasakaalus parve gravitatsiooniväljaga. Seetõttu on gaasi temperatuur kõrge, umbes 100 miljonit kraadi. Selline gaas kiirgab röntgenkiirgust. Väiksema parve läbimisel suuremast gaasiosakesed põrkuvad ja mõlema parve gaasipilved jäävad pisut maha parvest endast. Väiksema parve gaasipilve kuju viitab lööklainele, sarnaselt püssikuuli liikumisel tekkiva lööklainega.

Uurides parvede taga asuvate kaugete galaktikate kujutiste moonutusi, saab kindlaks teha massi jaotust parves. Seda nimetatakse gravitatsioonilise läätse efektiks. Rohelised ringid pildil näitavad seda, kuidas aine on jaotunud, võttes arvesse gravitatsioonilise läätse efekti. Selgub, et mass on jaotunud täpselt samamoodi nagu galaktikad, aga gaasi jaotus erineb sellest, gaas n-ö jääb sellest maha. Parves leiduv tavaline aine on põhiliselt gaas, galaktikate nähtavate osade mass on vaid umbes kümnendik gaasi massist. Seega näitab massijaotuse ja gaasijaotuse võrdlus seda, et peamine mass ei saa olla tavaline gaas. Mass on peitunud ainesse, mille

osakesed ei pörku parvede teineteisest läbiminekul. Teiste sõnadega – see ei saa olla ei tähed ega gaas, vaid pörkevabadest osakestest koosnev aine. Aga just selliste omadustega ongi mittebarüon-osakestest koosnev tumeaine.

Kuna looduses pole mitte midagi ilma põhjuseta, siis tekib küsimus: kui tumeainet on kümme korda rohkem kui tavalist ainet, siis milleks tumeainet tarvis on? Selgub, et tumeaine on vajalik selleks, et kogu ülejäänud maailm saaks areneda. Universumi arengu varajasel perioodil oli temperatuur nii kõrge, et intensiivne kiirgus ei võimaldanud aine tihedushäiritustel kasvada. Tihedushäiritused on umbes sama suured nagu temperatuurihäiritused. Foonkiirguse mõõtmiseks ehitatud satelliitobservaatoriumi WMAP abil tehtud mõõtmised näitasid, et temperatuurihäiritused on umbes üks sajatuhandik temperatuuri enda väärtusest.

Arvutused näitavad, et struktuur saab välja areneda vaid juhul, kui tihedushäiritused on vähemalt sada korda suuremad. Vastasel korral gaas hajuks ja mingisuguseid struktuure tekkida ei saaks, ei tähti ega galaktikaid. Kui oletada, et põhiline aine universumis on selline, mis tavalise aine ja kiirgusega ei interakteeru, et ta on nii-öelda vaba, siis tumeaines saavad hakata tihendid tekkima umbes sada korda varem. Selleks ajaks, kui temperatuuri langedes kiirguse mõju lakkab, on tumeainest võrgustik juba välja kujunenud. Tavaline aine voolab tumeaine tihenditesse ja areng läheb edasi. Teiste sõnadega, meie oleme olemas ainult tänu sellele, et on olemas tumeainest tekkinud vundament. See vundament võimaldab kogu pealisehituse tekke, alates tähtedest ja nende kogumitest. Tähtede sees toimub keemiliste elementide süntees, millest rääkis Ene Ergma. Tähed on vajalikud selleks, et saaks tekkida keemilised elemendid, mis on vajalikud elu ja ka meie tekkimiseks. Seega on maailmas asjad omavahel väga seotud.

Nüüd vaatleme aine ja energia jaotust universumis. Teoreetiliselt peetakse eelistatuks seisukohta, et aine ja energia kogutihedus on võrdne kriitilisega. Universum on paisunud miljardeid kordi. Kui tihedus oleks natukenegi erinenud kriitilisest, siis oleks see erinevus universumi paisudes suurenenud. Kui tihedus oleks veidi väiksem kriitilisest, siis oleks universum kiiresti laiali paisunud, kui aga tihedus oleks olnud alguses pisut suurem kriitilisest, oleks universum kiiresti kokku kukkunud. Järelikult peab olema mingi mehhanism, mis teda täpselt koos hoiab. Vaatlustest selgub, et tavalist ainet on ainult umbes neli protsenti kriitilisest tihedusest, kusjuures sellest neljast protsendist vaid umbes kümnendik on koondunud tähtedesse ning ülejäänud on kosmiline gaas. Seega ainet, millest meie ise oleme tehtud, on kaugelt alla protsendi aine koguhulgast. Umbes kolmandiku kriitilisest tihedusest moodustab tumeaine. Aga kaks

kolmandikku on puudu, selle kohta ei olnud veel üsna hiljuti midagi teada. Teoreetikud oletasid juba alates Einsteinist, et võib eksisteerida mingi energia, mis tõstab aine ja energia koguhulga kriitiliseks, aga kindel ei olnud selles keegi.

Viimase kümne aasta jooksul on tehtud mitmeid eksperimente, et selgitada välja aine kogutihedus. Üheks võimaluseks on võrrelda supernoo-vasid meie ligidal ja kaugemal ruumis. Supernoovade kaugusi saab määra-ta sõltumatult nende punanihkest, sest nende absoluutsed heledused on üsna konstantsed, mistõttu näiva ja absoluutse heleduse võrdlusest saame leida kauguse. Kui võrrelda selliseid fotomeetrilisi kaugusi punanihetest saadud kaugustega, saame kindlaks teha, kui kiiresti paisub maailm praegu meie ligemal ümbruses ja kui kiiresti ta paisus minevikus suurtel kau-gustel. Selgub, et universum paisub üha kiirenevalt. Kiireneva paisumise põhjustajaks on tume energia. Supernoovade eksperiment oli esimene kin-del tõend tumeda energia olemasolust.

Teine tõend tumeda energia olemasolust saadi kosmilise foonkiirguse mõõtmistest. Need mõõtmised näitasid, et aine ja energia kogutihedus on võrdne kriitilisega. Erinevust aine tiheduse (tavaline ja tumeaine koos) ja kogutiheduse vahel saab seletada vaid täiendava energia olemasoluga, mis koos ainega annabki kogutiheduseks kriitilise.

Tumeda energia olemasolust sõltub, kui kiiresti maailm eri epohhidel paisub. Nimelt on tumedal energial omadus, mida kutsutakse antigravi-tatsiooniks, tal on negatiivne rõhk, ta puhub maailma laiali. Antigravitat-sioon on võrdeline ruumalaga, seega universumi arengu varasel etapil, kui universum oli praegusest väiksem, oli ka tumeda energia roll väike või puudus üldse. Epohhil, mis vastab punanihkele 0.7, oli aine tihedus ja tumeda energia tihedus võrdsed, edaspidi saavutas tume energia ülekaa-lu. Seetõttu paisub universum nüüd üha kiirenevalt. See on viimase küm-ne aasta olulisim saavutus kosmoloogias.

Mis puutub tumeda aine ja tumeda energia olemusse, siis sellest on veel väga vähe teada. Mõned juhtivad teoreetikud on avaldanud arvamust, et füüsika praegune seisund meenutab olukorda sada aastat tagasi, kui klassikaline füüsikaline maailmapilt sai valmis. Siis tundus, et kõik on enam-vähem selge, on vaid paar eksperimenti, mis ei klappinud varase-mate andmetega. Nende eksperimentide tõlgendamisest kasvas välja kogu nüüdisaegne füüsika: tuumafüüsika, kvantfüüsika jne. Tumeaine ja tume energia on nähtused, mille olemusele pole veel jälile saadud. Füüsikud pole vastavaid osakesi ja välju leidnud. Võib arvata, et 21. sajandi füüsika ja astronoomia üks põnevamaid küsimusi ongi nende nähtuste selgitami-ne.

Kahekümnenda sajandi kõige suurem ja olulisem tulemus oli aine ehituse selgitamine. Avastati, et aine koosneb aatomitest, aatomites on tuumad ja elektronid, mis omakorda koosnevad väiksematest osakestest. Mis selgub tumeaine ja tumeda energia uurimisest, ei tea veel keegi, kuid igal juhul on see põnev. On tore, et Tartu astronoomid on tumeda aine osas üht-teist öelnud, ning me tahame ka edaspidi nendes otsingutes kaasa rääkida. Siin on küllaltki oluline sõna füüsikutel. Kõige võimsam eksperiment, mida praegu tehakse, on Genfi lähedal asuv suur osakeste põrkur. Meie Tallinna kolleegid Martti Raidali juhtimisel osalevad selles eksperimentis. Meil on nende grupiga tihe koostöö. Loodame, et kui me paneme kokku ühelt poolt füüsikute poolt tulevad andmed, teiselt poolt astronoomidelt tulevad andmed, siis on loota, et sealt tuleb välja midagi huvitavat.

Seni on põhiline info tulnud astronoomiast. Seesama pilt, universumi rakustruktuur, kus on kõik need superparved, on praegusel hetkel kõige olulisem informatsiooniallikas tumeaine osakeste kohta. Nimelt sõltub kosmilise võrgu struktuur sellest, missugused on tumeaine osakeste omadused.

Kokkuvõtteks võime öelda, et maailmapilt muutus ja täienes viimase saja aasta jooksul väga palju. Praegu on peamised probleemid seotud tumeainega ja tumeenergiaga, see on väljakutse nii füüsikutele kui astronoomidele. Siin tekib ka uus küsimus, mida teoloogid on küsinud juba ammu: mis oli siis, kui vanajumal maailma lõi? Tuleb välja, et see polegi rumal küsimus, astronoomid ja füüsikud murravad praegu pead selle probleemi selgitamisel. Oletatakse, et on võimalik ka niisuguse universumi sünd, kus tavaline aine ei saagi tekkida. Sellises universumis ei saa olla vaateajat. Vaateaja saab olla vaid universumis, kus moodustub tavaline aine. Millest kujunevad arengu käigus tähed, kus toimuvad tuumareaktsioonid, mis valmistavad ette planeetide tekke ja lõpuks ka elu tekke.

Litereeris Triin Einasto

Summary

THE FORMATION AND THE EVOLUTION OF THE UNIVERSE

In this talk I discuss the development of ideas on the formation, evolution and structure of the Universe, in particular during the last decades. A number of new ideas on the structure and evolution of astronomical objects are associated with Estonian astronomers. As a student of the Moscow University Ernst Julius Öpik (1893 – 1985) in its first publication in 1915

discussed the possibility of the presence of invisible matter in the disk of our Galaxy. Ernst Öpik was the first astronomer who determined using a novel method the distance to the Andromeda nebula and demonstrated the spiral nebulae are distant galaxies outside the Milky Way. According to classical paradigm galaxies are more-or-less randomly located in space. In 1977 Tartu astronomers showed that galaxies are concentrated to chains and superclusters leaving huge voids without any visible objects. Seeds of the cosmic web formed in the very early Universe soon after the Big Bang from tiny fluctuation of the density. It is not clear how the skeleton of the cosmic web formed and why it is not completely random. In addition to ordinary matter there exists in the Universe dark matter which consists of non-baryonic particles. These particles do not interact with ordinary matter and do not form compact bodies like atoms and other dense objects. The total amount of dark matter in the Universe exceeds the amount of ordinary matter about tenfolds, thus properties of dark matter particles determine the evolution of the Universe on large scales. In addition there exists in the Universe also dark energy. To understand properties of dark matter and dark energy is the greatest challenge for modern physics and astronomy.

KEY WORDS: dark matter, dark energy, the structure of the Universe, Ernst Öpik

SEVEN BROTHERS AND THE COSMIC HUNT: EUROPEAN SKY IN THE PAST

Yuri Berezkin

ABSTRACT: Reconstructing early European ideas about the night sky we should consider interpretations of the sky objects known across all Northern Hemisphere. Along with idiosyncratic cases, there are several concepts known from Africa to North America. The most widespread Eurasian – North American interpretation of Ursa Major is Seven men with Alkor as a dog or as a younger or weaker person (lad, girl, young woman). The cosmic hunt myth and the interpretation of Belt of Orion in its context probably also emerged somewhere in Central Eurasia and were brought from there to North America and to Africa.

In Eurasia those areas where main stars of Ursa Major were identified with seven men and where three stars of Orion were identified with three (rare: one) ungulate animals pierced with an arrow largely overlap but in America they are adjacent. Belt of Orion in context of Cosmic hunt is typical for the Southwest while the motif of Seven men is recorded across the Plains and rarely in the Northeast.

The interpretation of the Pleiades as a hen with chickens and of Orion as agricultural tools or harvesters, as a yoke and as a scale could not exist before Neolithic.

KEY WORDS: star lore, cosmic hunt myth, cosmonyms, Ursa Major, Orion, the Pleiades, ancient migrations

Present day European cosmonyms are borrowed from both Greek (directly or through Latin) and Arabic though some vernacular names like the English Big Dipper, Estonian Suur Vanker (“big cart”) or Spanish Siete cabrillos (“seven kids“, the Pleiades) are still in use. Traditional folklore, related to the night sky, included ideas of different origin and time depth. Since the

Terminal Pleistocene, we can select several demographic and cultural processes that most probably influenced interpretations of celestial objects. Peopling of the formerly uninhabited territories of Northern and North Eastern Europe by groups of southern and probably also eastern origin; the coming of Near Eastern agriculturists and stock-breeders to the Balkans and then to Central Europe during the Neolithic Period; the Bronze Age technological revolution including the spread of wheeled vehicles; the incorporation of European cultures into the trans-Eurasian communication network (“world-system“) since about the Roman period – all contributed to the spread of new ideas that both partly replaced the former ones and were combined with them.

WORLD DISTRIBUTION OF STAR LORE

Reconstruction of the cosmonymies of the distant past is possible thanks to irregular world distribution of ideas concerning particular objects of the night sky. A fact of crucial importance is the poorness of sky lore in sub-Saharan Africa that corresponds to the general scarcity of etiological motifs in African folklore. Missionaries and ethnographers unanimously reported the lack of interest in interpretation of the night sky in sub-Saharan Africa, and paragraphs on folk African astronomy are usually laconic (Dennett 1898: 7; Gottschiling 1905: 382; Hollis 1909: 100; Junod 1927: 308; Laman 1962: 65; Lindblom 1920: 335; MacDonald 1891: 128; Spieth 1906: 557–558; Talbot 1932: 344; Tessmann 1923: 152; 1934: 218–219; Werner 1912: 195). The most probable explanation is that cultural evolving, in the tropical African homeland of modern man, with its relatively monotonous natural habitat, was slow while the settling of unfamiliar landscapes and climates promoted all kinds of modifications in culture of people engaged in distant migrations. Alteration of arid and pluvial periods in Africa resulted in displacement of borders between desert, savannah and rain forest but hardly in the creation of new ecosystems to the south of Sahel. On the eve of the out-of-Africa migration human star lore was probably simple or did not exist at all and ideas about constellations only emerged later in the context of cultural traditions developed on other continents, while in Africa star lore only minimally developed. In the 19–20th century the Pleiades in sub-Saharan Africa were the only stellar object that systematically attracted people’s attention and it also seems that the Pleiades were understood as something apart from other constellations and in a way similar to the Sun and the Moon. A myth of Luba of Congo illustrates this view and according to interpretation the Sun, the Moon and the Pleia-

des successfully sustained a test suggested by God while the man failed to do it. Because of this the Sun rises every day, the Moon every month, the Pleiades every year and the man dies forever (Abrahamsson 1951: 50).

Difference in the star lore, between sub-Saharan African and other traditions, concerns not so much the number of objects selected, which in some Eurasian and American traditions was not great, but the degree of development of the explanatory narratives. Besides the Pleiades, in sub-Saharan Africa the Milky Way, Belt of Orion, Venus, sometimes Sirius and Jupiter were also known (Nilsson 1920: 118–121). But even for those objects, the existence of which was recognized, no mythological interpretation was usually available. The Pleiades with their heliacal rise and fall were mostly interpreted as a marker for the beginning of the New Year and agricultural season (Hirschberg 1929) and position of the Milky Way also was placed in connection to alternation of the dry or wet seasons (Lagercrantz 1952). The practically complete lack of interpretations for Ursa Major in sub-Saharan Africa was not simply due to its poorer visibility in the low latitudes in comparison with more northern regions. Both the Bantu-speaking people of Congo and Tanzania and Mande-speaking people of Guinea are familiar with Ursa Major (Carreira 1947: 233; Mahieu 1973: 3, 6, 9; Werner 1912: 195) but do not feel much interest in it because circum-Polar constellations are not convenient for counting calendar time. Outside of sub-Saharan Africa, at the same latitude in Oceania and America, Ursa Major was well known (Eyzaguirre 1956: 92; Lehner 1931: 115; Magaña 1988: 11–12; Williamson 1933: 130) though for the Melanesians, Polynesians and Brazilian or Guiana Indians the Pleiades and Orion were more important.

Australian, Polynesian and Micronesian, on one side, and Northern and Central Eurasian and North American traditions, on the other, demonstrate elaborate and detailed knowledge of the star objects. Australian, Oceanic as well as South American views of the night sky are different from each other and from Eurasian and North American patterns and this is understandable considering the different views of the night sky in the Northern and Southern Hemispheres. Many Eurasian and North American patterns are, however, identical and this cannot be explained by objective factors alone, because too many minor details coincide (Berezkin 2008a). The existence of North American parallels for Eurasian patterns is highly important for dating the time of their spread. Because the last Siberian ancestors of the American Indians left their Asian homeland no later than 12–10,000 B.P. and the Eskimo ancestors ca. 5000 B.P., we receive *terminus ante quem* for cultural patterns shared by corresponding North American and Eurasian peoples.

URSA MAJOR AND ORION AS ALTERNATIVES

Across all of the Northern Hemisphere three groups of stars occupy a privileged position in folk interpretations of the night sky, these being the Pleiades, Orion (mostly three of the stars in its Belt) and the seven stars of Ursa Major, often with the eighth one, Alkor, a small star near Mizar, which itself is in the middle of the handle of the Dipper.

My hypothesis is that star lore focusing on the interpretation of Ursa Major, and on the interpretation of Orion (alone or linked to the Pleiades), are two early systems originating in Eurasia. In North America, these systems did not emerge independently but were brought from Asia and the active interaction between them was a relatively recent innovation that began only when the peopling of America was mostly completed. This conclusion is based on the fact that in North America Orion and Ursa Major are well separated from each other in tales and typical for traditions of different culture areas.

In the night sky Ursa Major is far from Orion and both are relatively seldom well viewed together while Orion and the Pleiades are much nearer to each other. This is a probable reason why the Pleiades and Orion are often mentioned together in stories while there are few narratives in which both Ursa Major and Orion play a part. If these constellations are linked at all, it is either in those cases when something like an inventory of the night sky, as a whole, was produced or when a named star broke away from a particular constellation to which it was originally designated to and was applied to another one. A case of such a shift of names between stellar objects is, perhaps, in Afanasi Nikitin's description of spring constellations made during his travel to India (1468–1474). „Volosyni da Kola v zoriu voshli, a Los golovoyu stoit na vostok“ (“the Pleiades and Orion have entered the sunrise and Elk stands with its head to the east“). „Elk“ is a correct northern Russian name for Ursa Major but „Kola“ (“a cart“) is southern Russian name for Ursa Major that here was applied to Orion (Sviatski 1961: 117–118). According to the recently recorded Lamut story three hunters who pursue the mountain goat are identified with the Pleiades (Burykin 2001: 113, no. 22) though they „should be“ identified with the three stars of the Big Dipper's handle.

Regarding Ursa Major and the Pleiades, these constellations are never mentioned together in North America though they can occupy a similar position in the structure of particular tales (several persons turn either into Ursa Major or into the Pleiades). In Eurasian cosmonymy Ursa Major and the Pleiades are rather often associated in folktales. However, here

one and the same story is almost always repeated: seven men identified with the stars of Ursa Major have got a girl that originally belonged to the Pleiades (Ancient Greek, Bulgarians, Kumyk, Nogai, Kazakh, Kirghiz, Altai, Tuvinians, Khakas, different Mongolian groups) (Abishev 1949: 12–14; Allen 1899: 446; Benningsen 1912: 55–57; Brudny & Eshmambetov 1989: 373–374; Butanayev 1975: 234–235; Diakonova 1976: 286; Gamzatov & Dalgat 1991: 305; Holmberg 1927: 428; Mladenova 2005: 80; Nikonov 1980: 296; Potanin 1883: 200, 784, no. 35k; Sadalova 2002: 215–223, no. 22). These tales most probably developed from a unique prototype localized somewhere in the Southern Siberian – Central Asian region. In Hindu mythology the seven Pleiades are wives of seven wise men, identified with the stars of Ursa Major (Allen 1899: 404; Shrestha 1996: 12–13). This case can be also indirectly related to Central Asian – Southern Siberian tales and elaborated in the context of late literary tradition. Central Asian links for Hindu mythology are especially probable because the Hindu interpretation, not only of Ursa Major and the Pleiades but also of the Belt of Orion, (antelope or deer pierced with an arrow identified with Betelgeuse) coincides with the Turkic-Mongolian pattern (Temkin & Erman 1982: 18, 238, no. 3; Vassilkov & Neveleva 1987: 701).

Both in Eurasia and in North America the Cosmic Hunt motif is related to Ursa Major in northern forested areas, to the Pleiades and other objects (Cassiopeia and Gemini) in Northern Europe, Northernmost and Northeast Asia and American Arctic, and to Orion in more southern areas (American Southwest and Southern Siberia – Central Asia). The Turkic-Mongolian and the American South-Western versions of Cosmic Hunt, according to which three stars of Orion's Belt are three deer or antelopes and Betelgeuse or Orion's head is a hunter's arrow, are very similar and certainly historically related. Across the North American Plains and the Northeast Ursa Major is just as popular as in Northern Eurasia but to the west of the Rockies it plays a lesser role in mythology. In the American subarctic from Alaska to Labrador Ursa Major, though well known, is not related to the Cosmic Hunt and is not interpreted as seven persons. The Sami version in Northern Europe is the only one that unites all bright stellar objects like Ursa Major, the Pleiades, Orion and occasionally some other stars and planets in context of the Cosmic Hunt tale (Billson 1918: 180; Charnoluski 1962: 80–81; Eelsalu 1993: 611–612; Kharuzin 1890: 148–149; Lundmark 1982: 93–100).

In Turkic-Mongolian traditions Ursa Major is never associated with the Cosmic Hunt because here, as it was told already, the seven stars have another interpretation, they are strong men or robbers. In North America seven men are typical for the Plains where the Cosmic Hunt is mostly

absent and its rare cases (Gros Ventre and Wichita) are related to the Belt of Orion and consequently to the South-Western tradition. In some Turkic-Mongolian stories every man who turns into a particular star of Ursa Major possesses some special skill (one is a runner another is a shooter, and the like). The motif of 'Extraordinary' companions (Thompson's F601) is combined with Seven men as Ursa Major among the Altai, Tuvinians, Buryat (Alar) and Mongols (Benningesen 1912: 55–57; Nassen-Bayer & Stuart 1992: 329; Ochirova 1991: 193; Potanin 1893: 140–143, 200–203, no. 4, 36; Sadalova 2002: 215–223, no. 22; Skorodumova 2003: 5–13, 18–22, 58–64;) but also among the Wichita of the southern Plains (G. Dorsey 1904: 69–74, no. 9). Among the Blackfoot, Gros Ventre, Crow, Cheyenne and Sarsi seven brothers are transformed into Ursa Major like their numerous Asian counterparts though not differentiated according to their skills (Kroeber 1907: 105–108, no. 27; Lowie 1918: 205–210; Michelson 1911: 244–246, no. 2; Simms 1904: 181–182). In some Asian (Tuvinian and Mongolian) and American (Blackfoot, Gros Ventre, Cheyenne) tales seven men turn into the Pleiades (Curtis 1976: 143–144; Kroeber 1907: 105–108, no. 27; Potanin 1893: 322; Samdan 1994: 293–301, no. 7; Wissler & Duvall 1908: 68–70, no. 7) while the Kiowa tale does not specify whether seven brothers turn into Ursa Major or into the Pleiades (Parsons 1929: 9–11, no. 3). It is difficult to say if this shift, from Ursa Major to the Pleiades, emerged only once in Eurasia and was reproduced in America or the American cases are independent.

URSA MAJOR AS AN ANIMAL AND AS THREE HUNTERS AND ANIMAL

In Eurasia, to the north of the Altai-Sayan region across the Circum-Yenisei area, not only among the Khanty, northern and (with lesser details) southern Selkup, Ket and Western Evenki (Alekseenko 1976: 84–85; 2001: 64–65, no. 10; Lukina 1990: 69, no. 9; Osharov 1936: 22; Pezhemski 1936: 273–275, no. 2; Potanin 1983: 778; Prokofieva 1961: 64–65; Tuchkova 2002: 95–96; Vasilevich 1959: 162–163) but also among the Orochon Evenki of the Far East (Mazin 1984: 9–10) four stars of the Dipper are interpreted as an animal (elk) and three stars of the handle as three hunters of different nations competing to be the first to hit the target game. Cosmic Hunt myths of the Khakas are of the Turkic-Mongolian type and related to the Belt of Orion but one tale is similar to the Circum-Yenisei pattern, though according to it four stars of the Dipper are not an elk but two dogs and two deer (Radlov 1907: 273–274, no. 181). The different psychological characteristics of the three hunters are highly specific details that evidence in

favour of historic links between the Circum-Yenissei and Orochon versions. These links can be further followed to the North American Salishan (in particular Thompson) traditions of the Northern Plateau (Teit 1900: 341–342) and to Iroquois and Algonkian traditions of the Northeast (Fox, Seneca and probably other Five Nations, Micmac, Lenape) as well as to the Cherokee who lived to the South of other Iroquois (Berezkin 2006a). In most of these versions, both American and Siberian, Alkor is either a cooking pot or a dog and three hunters possess different characteristics though in the American Northeast they are not men of different nations but birds of different species. In the Plateau area there are, in addition, several versions which are similar to the Thompson one though do not provide psychological characteristics for separate hunters (Lillooet, Thompson, Shuswap, Snohomish, Puyallup-Nisqualli, Coere-d'Alene, Wasco).

„Three hunters and animal“ version of the Cosmic Hunt, with its unique ideas concerning Alkor, can be interpreted as a very specific conception having emerged in Eastern Siberia and brought to America, possibly relatively late considering its areal distribution in the Plateau area to the north of the region where „Orion's Belt as three animals pierced with a hunter's arrow“ was widespread.

„Three hunters and animal“ looks like a combination of two independent ideas: all seven stars of Ursa Major together are an animal (bear or elk) and every one of main stars of Ursa Major is a particular person. However, it is not at all certain that ancestors of those North American Indians, who settled across the middle and southern parts of the continent, were probably familiar with the conception of Ursa Major as a bear, elk, mountain goat, etc. in their Siberian homeland. We had to think so because in North America the interpretation of Ursa Major, as an animal, is present mostly in the northernmost areas of the continent among the Eskimo and some groups of Northern Athabaskans and Algonkians, and only among the Eskimo is it not associated with a fisher, woodchuck and the like but with a big game animal (a reindeer) (Fortescue a.o. 1994: 351; MacDonald 1998: 79–81). Among all these northern groups Ursa Major is never related to the Cosmic Hunt. Another cluster of „bear“ names for Ursa Major exists among the Pueblo Indians (Eastern Keres, Towa and possibly Zuni) (Gibbon 1964: 244; Reagan 1927: 726–727) but the information is minimal and not related to the Cosmic Hunt and the Navajo case, reconstructed by Gibbon, is even more doubtful.

Two possibilities are plausible – the interpretation of Ursa Major as a bear or elk can be late and did not exist at all at the time of the peopling of the New World by the ancestors of the American Indians. In this case „Three hunters and an animal“ is rather a source for this concept than the result

of its merging with the concept of „Seven men“. Other possibility is that interpretation of Ursa Major, as a bear or elk in Pleistocene times, was widespread mostly or only in Western Eurasia, only reaching Northeast Asia shortly before 5000–6000 B.P. so that the ancestors of the Escoaleuts could borrow it and bring to America or that either corresponding traditions of Northeast Asia and American arctic are not historically related at all to the Western Eurasian traditions.

In favour of the great age of the interpretation of Ursa Major as a big ungulate animal, or a bear, is the wide spread use of these names across Europe and Western Asia. The bear is typical for more southern areas (Ancient Greek, Hebrews, Phoenicians, Arabs, Ancient Romans, Italians, Spanish, Portuguese, French, Megrelians) (Allen 1899: 421–423; Mladenova 2006: 79; Monroe & Williamson 1987: 15) while the elk is absolutely predominant in northern and central Russia, recorded in Belorussia, among Mordva and Mari of Middle Volga and among some groups of Sami (Erdödi 1968: 117; Pentikäinen 1997: 118; Potanin 1883: 711; Rut 1987: 17; San’ko 2004b: 453; Shkalina 2003: 81; Sviatski 1961: 117–118). For the Romance traditions of Europe it is practically impossible to discriminate folk beliefs that have been passed orally from the data derived from antique sources and returned back to folklore so we are not sure at all that Iberians and Celts shared the concept of Ursa Major, as a bear, with medieval Spanish and French. C. Volpati (1933a: 453) was of opinion that the concept of Ursa Major as a bear was never deeply adopted by the Romance folk traditions. Ancient Greek, Latin and Semitic data on identification of Ursa Major with a bear are, however, certain. North African data, scarce as they are, also support the hypothesis of widespread (and by extension, early) identification of Ursa Major with a big animal though not with a bear. For the Tuareg, Ursa Major and Ursa Minor are two camels, mother and calf, who walk around the pole, i.e. Polaris (Bernus & ag-Sidiyene 1989: 144). Among the Teda (Saharan people of northern Chad) Ursa Major is named ‘Wild Ass’ and its seven stars are interpreted as seven wild asses that walk around a well, i.e. Polaris (Kronenberg 1958: 106). The Lezgin of the Eastern Caucasus seem to be unique in identifying Ursa Major and Ursa Minor with a big and smaller dogs, any explanations of these names being lost (Rizvanov & Rizvanov 1990: 41).

The Northern European zone of the spread of identification of Ursa Major with an elk continues to the east of the Urals. Forest Nenets, Mansi, Hanty, South-Western (Lower Angara, Sym) and Southern (trans-Baikal area, Far East) Evenki associate all the seven stars of the constellation and not only four stars of the Dipper with an elk pursued by hunter or hunters (Anisimov 1959: 15; Lukina 1990: 67–69, 297, no. 8, 110; Mazin 1984: 9–10;

Munkácsi 1908: 251–253; 1995: 112–116; Okladnikov 1950: 299; Osharov 1936: 13; Potanin 1893: 385; Rombandeeva 2005: 305–307, no. 43; Semenov 1994: 115; Vasilevich 1959: 163). Tundra Nenets, Enets, Nganasan and Yakut seem to be unfamiliar with the concept of Ursa Major as an animal and among the latter the Cosmic Hunt myth was related to Orion (Ergis 1974: 135; Seroshevski 1896: 660) while Ursa Major was a larder on posts (Anikin 1994: 86–87; Potanin 1883: 710, 942) and this finds parallels among people of Lower Amur (Anikin 1990: 19; Avrorin & Kozminski 1949: 328; Berez-nitski 2003: 80; Kreinovich 1929: 81; Lopatin 1922: 331; Podmaskin 1991: 12; Sem 1990: 118–120; Smoliak 1976: 136).

After a major gap in Eastern Siberia, Ursa Major, as an elk, appears again in the sky lore of the Kamchadal, Koryak and probably Yukaghir. We lack direct data regarding the latter but such a tale was recorded among Russian-speaking mixed bloods in Markovo and (elsewhere?) in Anadyr region (Bogoras 1939: 29; Diachkov 1992: 232; Potanin 1883: 942; Sviatski 1961: 119). The probable Yukaghir case is the only one in the Asian North-east in which the sky elk was thought to be pursued by hunters. For the Chukchi, Ursa Major was six hunters and a fox gnawing reindeer antlers, the latter identified with Alkor (Bogoras 1902: 593; 1939: 25). We find similar identification among the Iglulik Eskimo of Canadian Arctic (MacDonald 1998: 81). The fact that Paleoasiatic cosmonymy was more concentrated on interpretation of Orion and the Pleiades than Ursa Major also brings it closer to the Eskimo patterns. The Yukaghir cosmonymy could be related to the Ob-Ugrian and southern Evenki though not enough is known about this.

Paleoasiatic-Eskimo and European-Siberian versions of Ursa Major, as a big animal, share no specific details yet unlike them, interpretations of Ursa Major, as seven men all across Eurasia and North America, do possess such details.

AFRICAN VS. EURASIAN ORIGINS OF THE COSMIC HUNT

Cosmic Hunt and the seven stars of Ursa Major, as a large animal, are linked in the context of one and the same tale only in Siberia. Cosmic Hunt is known across a much wider territory than the concept of Ursa Major as a big animal and it is an argument in favour of its greater age. Independent emergence of Cosmic hunt on different continents is unlikely because of two reasons, the first one being that African, Eurasian and North American versions share peculiar details. The second and, perhaps, more important fact is the absence of Cosmic Hunt across Australia, Oceania and the

Indo-Pacific borderlands of Asia, a fact evidencing against easy spontaneous emergence of such ideas among any people who practiced hunting. In one Maori and two or three Australian tales certain constellations are interpreted as hunters who pursue birds (Bonwick 1870: 189; Reed 1999: 210–211; Waterman 1987: 99, no. 3860.1) but the stories themselves are not about the hunting as their topics are different. Unlike them, the South American stories, (Siona and Secoya, Kaliña, Napo, Kamaiura, Mataco, Chorote, Toba, Mocovi, possibly Tehuelche, more distant parallels among the Locono and possibly Akawayo), have the pursuit of the game as their principal theme and in this respect do not differ from their northern counterparts (Magaña 1983: 32, 35; Mercier 1979: 49–51; Münzel 1973: 187–190; Rivera de Bianchi 1973: 704; Roth 1915: 260, 265–266, no. 205, 211; Vickers 1989: 161–167; Wavrin 1979: 65–66; Wilbert & Simoneau 1982a: 37, no. 1; 1982b: 27–28, 40–41, no. 2, 7; 1985: 254, no. 135; 1988: 17–33, no. 5–12; 1989: 24–30, 33, 37–41, no. 13–17, 19–23). In South America participants of the Cosmic Hunt are associated with Orion, the Pleiades or Southern Cross. Among the Desana (Eastern Tucanoan group in Columbia) Cosmic Hunt is not described but Orion is interpreted as a hunter, gatherer or fisherman who carries game, fruits or fish across the sky (Reichel-Dolmatoff 1982: 169–170). Ursa Major, though known, is never associated with hunting.

The Cosmic Hunt is the only widespread star myth in sub-Saharan Africa and it is there always related to Orion. In typical versions (Chokwe, Congo, Songye, Luba-Kasai, Gogo, Yoruba, Bambara) one star is a game animal, another a dog and the third one a hunter (Nilsson 1920: 119–120; Pâques 1964: 170; Studstill 1984: 127–131; Thomas 1919: 180; Vieira 2009: 559; Weeks 1909: 477). In other cases identification of particular stars can be different but the basic principle of one star as one person or animal remains. Among the Sakata and the Tswana all the three stars are dogs, in the Khoikhoi (Hottentot) version all the three stars are animals (zebras) and the Sword of Orion is the hunter and in the version of the Karanga of Southern Zimbabwe three stars are wild pigs and the Sword is a dog or dogs (Collén 1971: 162; Koekemoer 2007: 75; Nilsson 1920: 120; Sicard 1966: 42–43). In South Africa, data on star lore are somewhat more abundant than in other areas. Three stars of the Belt are usually identified here with three animals even in absence of the Cosmic Hunt myth itself, e.g. three rhinos among the Venda and three zebras among the Kung Bushmen (Gottschling 1905: 382; http://www.psychohistorian.org/astronomy/ethnoastronomy/african_star_lore.php).

Versions, according to which participants of the story are identified, not only with separate stars of Orion but also with entire groups of stars, are registered only in West Africa. In another version of the Bambara myth,

Sirius is a dog, Orion is a hunter, the Pleiades and the Hyades are antelopes of two different species (Pâques 1964: 166). The Temne of Sierra Leone say that the hunter is Orion and the Pleiades are chickens which he is going to shoot (Hirschberg 1929: 326–327; Nilsson 1920: 120; Sicard 1966: 42–43). Interpretation of the Pleiades as chickens is certainly late (Berezkin 2009c) as possibly is the very idea to combine, into a coherent picture, star objects distant from each other.

Both Tropical African (hunter, dog, game) and Khoikoi (three animals and a hunter) patterns have counterparts in Asia, where something like the first variant is found in Dagestan among the Rutul according to whom three stars of the Belt are a dog who pursues a wolf, a wolf who pursues a goat, and the goat itself while the Orion's Belt is the second goat (Bulatova 2003: 222). The Khoikhoi variant finds analogies in Turkic-Mongolian – North American South-Western myth according to which three stars of the Belt of Orion are three deer pierced with an arrow.

If African and Eurasian cases are historically related, arguments in favour of localization of prototypical ideas in Asia seem to be more persuasive though not decisive. The existence of the South-Western North American versions of the Cosmic Hunt based on interpretation of the three stars of the Orion's Belt and similar to minor details to the Southern Siberian – Central Asian versions evidences in favour of the presence of the latter in Eurasia since at least Terminal Pleistocene. A dog that is persistently included into the African stories was domesticated in Eurasia and certainly was not known in Africa before Early Holocene times. Therefore the African Cosmic hunt tale could be of the same age and source as that version of Muddled message tale that relates the origin of death to the behaviour of a dog, sheep, or goat while in original African versions mentioned were hare, lizard and chameleon (Berezkin 2009a). If African versions are really derived from the Asian ones, this, however, hardly could have happened during the last three or four millennia because the Cosmic Hunt stories are absent both in Ancient Egyptian and Near Eastern mythologies and in recent Near Eastern and North African traditions. For the latter, Ursa Major is the important stellar object while the Belt of Orion is not and is sometimes completely ignored.

The Arabian interpretation of Ursa Major finds precise parallels in North America. From pre-Islamic times up to late 20th century the Arabs of the Near East identified the Dipper with a funeral bier and the handle with three women who follow the bier and are eager to avenge the death of the killed man (Allen 1899: 432–433; Bailey 1974: 583). In North America, the „bier“ interpretation is registered in the Plains among Arikara, Santee (and possibly other Sioux-Dakota groups), Omaha, Pawnee, Osage, Quapaw

with distant parallels in the Southeast among the Caddo and Natchez (Dorsey 1895: 130; Lankford 2007: 152–159). In both Siouan and Arabian versions Alcor is a baby carried by a woman. An interpretation, that is definitely related to the Arabian one, is registered among the Shugnan of Pamir (Lashkarbekov 2008). In this version all the participants are men (four sons of the deceased carry his funeral bier and three others follow it, and Alcor is a sheep to be sacrificed). It is not excluded that other Asian versions of these myths will be found.

URSA MAJOR AS SEVEN MEN

The shift of attention from Orion to Ursa Major in Northern and Western Eurasia could be related to the development of the ever more detailed picture of the night sky in general and discovery of Alkor in particular. In Eurasia, from Western Europe to Southern Siberia, and across North American Plains, Alkor is interpreted as a young boy or girl, a younger sibling, usually abducted or rescued, or alternatively as a dog. Alkor, as a girl or youth is recorded among the Ancient Romans and Greeks, Italians (at least in Sicily), English, French, Germans, Hungarians, Rumanians, Bulgarians, Macedonians, Kabarda, Circassians, Ossetians, Turkish, Kazakh, Kirgiz, Altai, Teleut, Khakas, Kalmyk (probably), Shugnan of Pamir (probably, with an alternative interpretation as a sheep), Mongol, Buryat, trans-Baikal Evenki (possibly), Blackfoot, Crow, Sioux (probably the Santee), Quapaw, Cheyenne, Wichita (Abishev 1949: 12–13; Allen 1899: 445–446; Andree 1878: 105; Benningsen 1912: 55–57; Brudny & Eshmambetov 1989: 373–374; Butanayev 1975: 234–235; Chibirov 1962: 87; Diakonova 1976: 286; G. Dorsey 1904: 74–80, no. 10; J. Dorsey 1895: 130; Erdödi 1968: 113; Erdoes & Ortiz 1984: 205–209; Gamzatov & Dalgat 1991: 305; Garf & Kuchiyak 1978: 196–204; Gibbon 1964: 240; Holmberg 1927: 428; Lankford 2007: 152; Lashkarbekov 2008; Lowie 1918: 126; Mándoki 1965: 127; Miller 1882: 300; Mladenova 2006: 78–81; Nikonov 1980: 296; Ochirova 1991: 193; Potanin 1883: 200–203, 714, 784; 1899: 574; 1919: 84; Sadalova 2002: 215–223, no. 22; Spence 1985: 182–184; Tsenev 2004: 76, 81–83; Volpati 1933a: 458–459; Voskoboinikov 1958: 165, no. 67). Alkor was interpreted as a dog by the Basque, French, Rumanians, Bulgarians, Ukrainians, Mari, Udeghe, Oroch, Coastal Salish (Snohomish, Puyallup-Nisqualli, Twana), Lillooet, Thompson, Wasco, Sarsi, Crow, Pawnee, Fox, Mohawk and Lenape (Berezkitski 2003: 80; Clark 1953: 148–149, 155; Elmendorf 1960: 537; Gibbon 1972: 243; Hines 1996: 32–35, no. 5; Jones 1907: 71–75, no. 4; Kabakova 1998: 36–38, no. 23; Krappe 1930: 264; Lowie 1918: 205–211; McCleary 1997: 69–72; 71–73; Mladenova 2006: 78, 239; Potanin 1883: 713; 1899: 414; Rustige 1988:

Figure 1. *Ursa Major as seven persons.*

32–34; Simms 1904: 181–182; Smith 1940: 134; Teit 1900: 341–342; Volpati 1933a: 459). Bulgarians, Serbians, Slovenians, Rumanians, Estonians and Livonians described it also as a wolf (Jankovich 1951: 144; Loorits 2000: 153; Matičetov 1972: 66, 71–73; Mladenova 2006: 237–239; Popov 2003: 271; Prüller 1961: 294). In Ancient Mesopotamia Alkor was identified as a fox but at the same time it was „a star that stands on the pole of a wagon“ (Kurtik 2007: 239–240) that is very near to the interpretation of Alkor as a „small rider“ in Ancient Rome and in later Western and Central European traditions.

Both in Eurasian and in North American tales about transformation of a group of brothers into Ursa Major the main actors are six or seven men and one girl. In Eurasia this girl is usually a marriage partner but in American versions she is a sister of the brothers. All versions from the Plains, as well as the Penobscot tale from New England, are similar and probably developed from the same original source. A Californian variant recorded among the Chumash is hardly related to the others as according to it, Ursa

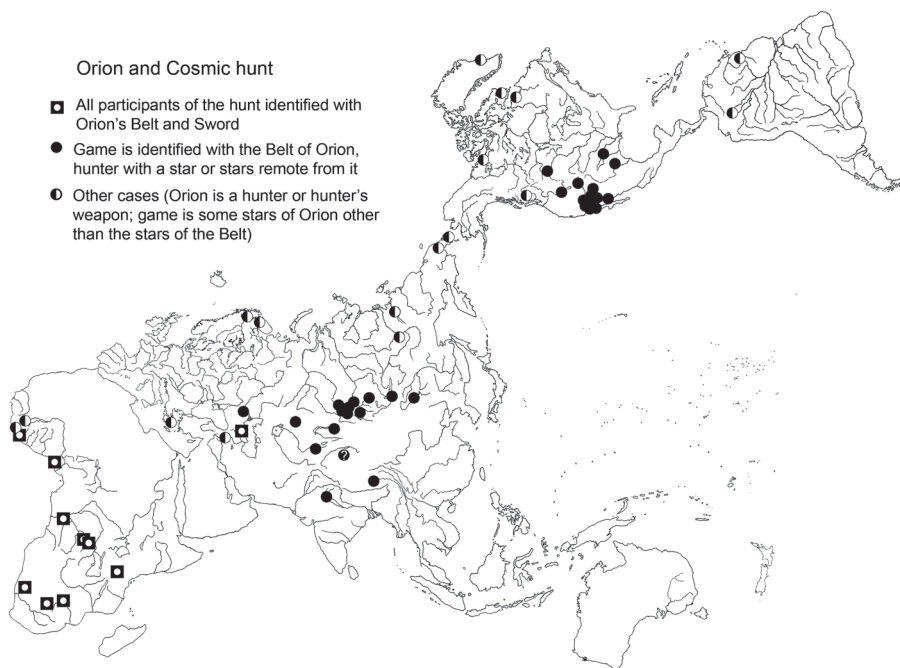

Figure 2. Orion and Cosmic hunt.

Major is seven boys and not adult men (Blackburn 1975: 245–248, no. 57). In similar tales describing conflict of children with their mothers, the children usually turn into the Pleiades, so the shift to Ursa Major looks here like a chance local deviation. The Monache version lacks any details but was probably similar to the Chumash one (Driver 1937: 87, no. 1306).

In Europe besides the Balkans, interpretation of Ursa Major as seven men is relatively well known in the western Mediterranean (continental Italian, Sardinian, Catalan on Mallorca, Maltese) (Amades 1930: 295; Volpati 1933a: 461), rare in more northern areas of Europe (Flanders, Ukraine, Novgorod province in Russian (Gundel 1922: 113; Joanidi 1978: 41; Potanin 1883: 714)) and probably completely absent in the European North. The particular identification of these men with a group of robbers is known not only in the Balkans but also among the Italians (Volpati 1933a: 461). The Osmanian influence (“Seven brothers“, Mladenova 2006: 81) is not here excluded but still this case can be also taken as an evidence of the early westward spread of this motif.

In Asia the easternmost case of interpretation of Ursa Major as seven men is among the Koreans (Choi 1979: 167, no. 390). The interpretation of Ursa Major known to the early inhabitants of the Pacific Asia whose descendants reached America could be „canoe“. This meaning is recorded on Bali, Okinawa, Marshall Islands, Aleut Islands, among the Muskogee (Alabama and Seminole), West India and Guiana Caribs (Bergsland 1994: 218; Erdland 1910: 21; Greenlee 1945: 138–140; Kitao 2002: 25; Magaña & Jara 1982: 115; Monroe & Williamson 1987: 111; Robiou-Lamarche 1986: 484). Episodic presence of „canoe“ also in Europe and the Mediterranean (Mladenova 2006: 85–86; Porsanger 2005: 26–27) makes it difficult to prove the historic links between the Pacific traditions though Okinawa and Marshall Islands versions are almost certainly related. According to both only five major stars of the constellation without α and β mark the outline of the boat.

The Old and the New World areas of Ursa Major as seven men are separated with vast territories of the Northeast Asia and Northwest North America where this concept is practically absent. The northernmost Siberian case is recorded among the western Evenki of Lower Tunguska. Three brothers had a lot of reindeer, four brothers from the sky stole the reindeer and three brothers came to the sky to get them back. The reindeer turned into multitude of stars, the sky brothers into four stars of the Dipper, three brothers into three stars of its handle (Yermakov 1988: 35–36). Unlike Southern Siberian versions, the Evenki one does not mention Alkor while the stars of the Dipper and handle are split into two sets, four and three, that is characteristic for some versions of Cosmic Hunt (three hunters and four animals) but not for the typical Eurasian and American Seven men tales.

The area of the spread of the ‘Seven’ men concept in Eurasia is mostly inside territories that during the last glacial period were not covered with ice and the arctic deserts. Such a geographical spread fits well the *terminus ante quem* dating of ‘Seven’ men in Southern Siberia – Central Asia based on the existence of precise parallels across the North American Plains.

Because of the wide spread and probably great age of both the Cosmic Hunt motif and of interpretation of Ursa Major as seven men, the very emergence of the concept of constellations selected from the undifferentiated picture of the night sky in the Old World outside of Indo-Pacific regions could be related just to these myths.

URSA MAJOR AS A CART COMBINED WITH THE 'SEVEN' MEN CONCEPT

In most of the modern (Spanish, Catalan, Portuguese, French, Irish, German, Danish, Swedish, Icelandic, Estonian, Latvian, Lithuanian, Livonian, Slovenian, Serbian, Bulgarian, Croatian, Macedonian, Rumanian, Hungarian, Albanian, Polish, Czech, Slovakian, Ukranian, southern and central Russian in Kostroma, Nizhni Novgorod, Riazan, Kursk, Orel, Tula, Voronezh provinces, Belorussian, Gagauz) and ancient (Latin, Greek, Anglo-Saxon, Goths) European traditions, Ursa Major is a carriage, a cart (Allen 1899: 420–428; Andreev 1978: 104; Amadeus 1930: 225; Chubinski 1872: 14; Kabakova 1998: 34; Kolchin 1899: 9; Krappe 1938: 145, 264–265; Kuperjanov 2003: 133–135; László 1975: 391; Loozits 1926: 81; 2000: 153; Matičetov 1972: 53–54; Mickiewicz 1955: 434; Mladenova 2006: 72–77; Moshkov 1901: 55; Niebrzegowska 1999: 147–148; Popov 2003: 271; Potanin 1899: 414; Prüller 1961: 294; Rut 1987: 17; Sviatski 1961: 113; Tiurina 1972: 53; Tsenev 2004: 83; Vaiškūnas 1999: 167; 2004: 173; Volpati 1933b : 38; Werner 1912: 195). It was the same in ancient Near Eastern traditions of Sumerians, Babylonians and Hittite (Ivanov 1977: 123–124, 284; Kurtik 2007: 239–249). If the origin of this name was in the Near East or in Europe, its spread definitely could not precede the invention and spread of the wheeled vehicles themselves. Because Ursa Major as a cart is known practically to all Indo-European traditions in Europe and not known to most of other traditions besides those engaged in intensive cultural interaction with the Indo-Europeans (Hungarians, Estonians, Gagauz), we can suggest that it was known also to those Indo-European groups who in III–II millennia B.C. migrated far to the east. In favour of such a suggestion is a unique Mongolian case of Ursa Major as Tergel od (“Cart-star”) recorded by Academic Mongolian-Russian dictionary (Kozmin 2008: 17). R. Allen (1899: 435) cites a similar Ancient Chinese name Ti Tche, „the Emperor’s Chariot“ adding that „this was doubtless a latter designation from Jesuit teaching“. However, this interpretation of Ursa Major is found already in Sima Qian’s „Shi Ji“ (109–91 B.C.) (Syma Tsyau 1986: 115–116). Such a meaning both in Mongolia and in China can ultimately go back to some Bronze Age Indo-Europeans of Central Asia. However, to the south of the steppe zone in Central Asia, Iran and India the Indo-European „cart“ either never was known or at least did not survive. In these regions (Uzbek, Tajik, Persian, Ishkashim, Vakhani, Hindu) the only interpretation of Ursa Major is „seven men“ (Andreev & Polovtsov 1911: 35; Nikonov 1980: 295; R. Rakhimov, personal communication, 20.10.2009; I. Steblin-Kamenski, personal com-

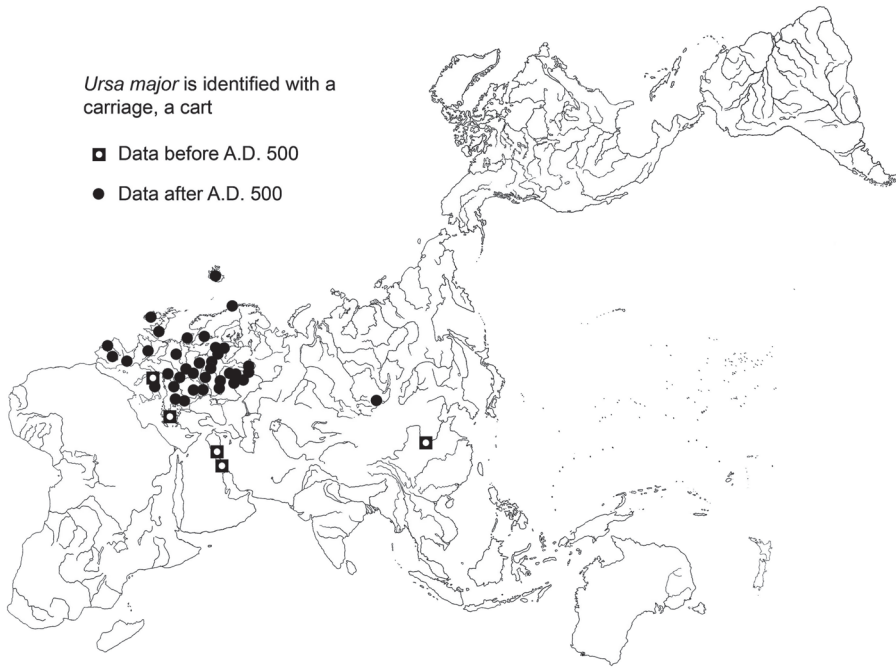

Figure 3. *Ursa Major* as a cart.

munication 11.08.2006; Vassilkov & Neveleva 1987: 617). The same interpretation is typical for the Caucasus where it is recorded among the Adyg, Kabarda, Abkhaz, Ossetians, Ingush, Chechen, probably Georgians and Armenians (Aliroev 1976: 224–225; Chibirov 2008: 87; Dalgat 1972: 337; Khvartskia 1994: 60; Kokov 1980: 171; Meretukov 1980: 173; Miller 1882: 300; Potanin 1883: 714).

The Seven women are known across more or less the same latitudinal belt of Eurasia as Seven men among the Armenians, possibly Greeks of Rhodes and Cyprus, Nuristani, Volga Tatars, Bashkir, Chuvash, Khakas, Bedouins of Syria and Arabia and western Miao in China (Barag 1987: 34, no. 6; Davletshin 1979: 48; Ganalanian 1979: 123, no. 326; Graham 1954: 250–252; Henninger 1954: 91–92; Litvinski 2004: 123; Mladenova 2006: 86; Nadrshina 1985: 11, no. 4; Sirotkin & Ivanov 1970: 129; Rassadin 1996: 7–8, no. 1; Vorobiev & Khisamutdinov 1967: 315) as well as in North America among the Winnebago, Yuki and Kiowa (Foster 1944: 233; Gibbon 1964:

237; Smith 1997: 28–30). These cases are rare and look like chance deviations of the main „male“ version, especially in America. For example, in the Winnebago tale seven warriors turn into Ursa Minor, seven virgins into Ursa Major and an evil shaman who pursued them in Polaris. According to more common variants from the Plains, men and a girl who run away from the pursuer turn into Ursa Major. Because in the Winnebago example girls are seven, not one, the Ursa Minor seems to be included in the tale. Half a century ago W. Gibbon (1964) discussed relevant North American Indian myths in detail.

Combination of „cart“ with „men“ produced complex tales in which different persons and animals participate. One version known in the Balkans and Eastern Baltic describes Ursa Major as a cart, a driver, an ox and a wolf or bear who swallowed the second ox and was put in its place by the driver (Kuperjanov 2010). In another version recorded among the Basque and with some variations in the south-west of France and in Sicily no cart is mentioned but the oxen remain (Kabakova 1998: 36–38, no. 23; Krappe 1930: 264; Volpati 1933a: 458–459). When two thieves stole two oxen, the peasant sent first his servant, then a house maiden and then a dog to pursue them and all the participants reached the sky. The four stars of the Dipper are oxen and thieves, the three main stars of the handle are servant, maiden and peasant and Alkor is a dog.

The image of Ursa Major as a cart acquired additional details already in antiquity. In particular, the interpretation of two stars as oxen that pull the cart being so typical for late European versions being known already in the Roman Empire (Hyg. Astr. II.2). However, complex interpretations, related to constellations as well as to lunar spots, are not recorded in early Greek sources and possibly developed since the Hellenic times. Frequency of chance modifications introduced into tales depends on the number of acts of their retelling. Therefore general proliferation of the folklore is an expected phenomenon in complex multi-ethnic societies with high demographic density. The emergence of such societies in Europe only took place in late Antiquity.

In Northern Europe no predominant way of interpretation of Ursa Major besides „cart“ is recorded. „Dipper“ could be widely known but this name is historically unspecific and episodically registered in different traditions up to Olchi of Lower Amur (Smoliak 1991: 21) and Coastal Salish (Smith 1940: 134). Neither the pursuit of the elk Hiisi in Finnish-Karelian tales nor Finnish Otava (probably: fish-trap) for Ursa Major is related to the Cosmic Hunt while in the Sami eschatological myth Ursa Major is a hunters' bow but neither game animal nor hunters with an animal as in Siberia and North America. The westernmost Siberian-type interpretation of Ursa

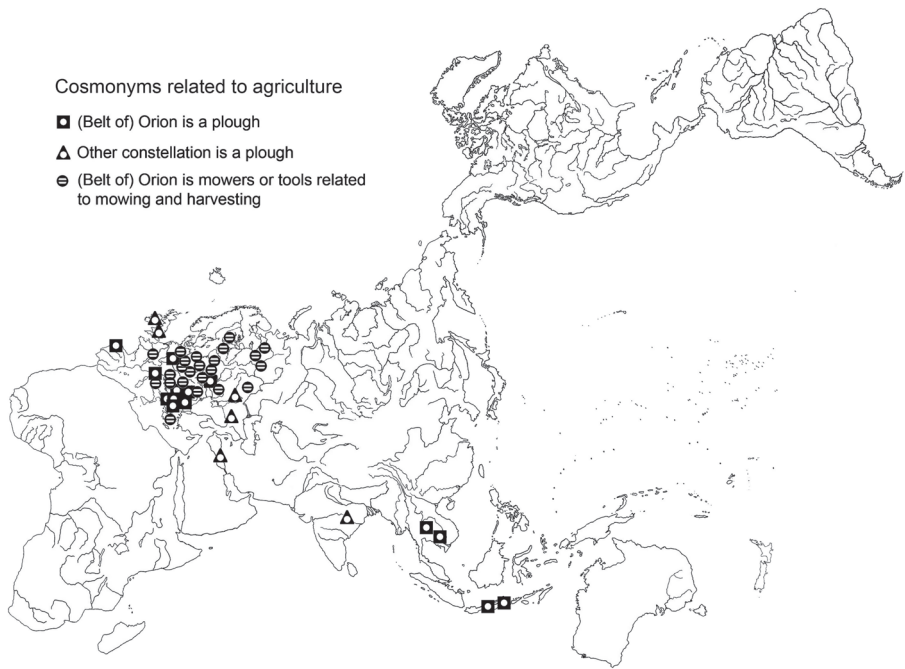

Major in context of Cosmic Hunt myth is for the Mari (elk with its young and hunter with his dog) (Potanin 1883: 713). More distant parallel is among the Chuvash (two hunters with three dogs and two horses were frozen to death and turned into Ursa Major) (Ashmarin 1984: 26). W. Gibbon (1972: 239) includes Komi-Zyrian into groups to which chase of the cosmic elk was known but neither myself nor V. Napol'skih (pers. comm.) were able to discover a source of this information. A Siberian type Cosmic Hunt myth, perhaps, could be known in the Eastern Baltic area if it was brought there from the east somewhere in Early Holocene together with the Path of Birds for the Milky Way, Girl with water pails seen in the lunar spots and conception of stars as sky openings (Berezkin 2009b). However, regional distribution of these three motifs in Asia and North America demonstrates a weak correlation with distribution of Ursa Major as a game animal or as three hunters and animal in context of the Cosmic Hunt myth. The latter interpretation of Ursa Major in Siberia much better correlates with interpretation of the Milky Way as a snow track which is alternative to the Path of birds.

To sum up, 'Seven' men is widely known across the moderate belt of Eurasia and was probably a predominant interpretation of Ursa Major in Central and Southern Europe before the spread of its interpretation as a wheeled vehicle. Its interpretation as a bear could also have existed already in the pre-agricultural epoch. Information on a possible spread in Europe of the Cosmic Hunt myth with Ursa Major interpreted as a pursued animal (all seven stars or four stars of the dipper) is, however, rare and uncertain. According to the Ancient Greek myth, Arkas attempted to kill a bear not knowing that the animal was his transformed mother Kallisto. No hunting in the sky is described, however, Kallisto and Arkas being simply transformed first into a bear and bear cub and then into Ursa Major and Ursa Minor (Paus. VIII 3, 3). This identification of two circum-polar constellations with a big female animal and her young reminds us of the Tuareg and possibly Lezgin interpretation that were mentioned above.

SKY OF THE FARMERS

For Orion and the Pleiades early European meanings seem to be mostly lost and replaced with interpretations related to agriculture or other activities that could hardly develop before Neolithic. Interpretations of the three stars of Orion's Belt and six or seven stars of the Pleiades as persons (men, girls, members of a family) could be known, of course, from any time but they are not specific enough to be used in historical reconstructions.

Figure 4. Cosmonyms related to agriculture.

Three meanings all related to agriculture and particularly to harvesting are, in Europe, connected with Orion. The first meaning is tools used for harvesting and processing of hay or cereals such as scythe, sickle, flail and rake. This variant was known to the Italians, French, Estonians, Finns, Slovenians, Kashub, Serbs, Croatians, Slovenians (Belova 2004; Bonser 1928: 346; Kuperjanov 2003: 147, 165; Matičetov 1972: 67; Mladenova 2006: 123, 144; Šmitek 2001: 132–133; Sviatski 1961: 123; Volpati 1932: 162, 170, 172–173). Among Slavic people the meaning „kosy“ (scythes) is sometimes difficult to select from the meaning „koscy“ (mowers). „Mowers“ is the second „agricultural“ name for Orion widespread in Europe. „Mowers“ is registered among the Italians, Germans, Croatians, Slovenians, Bulgarians, Hungarians, Rumanians, Poles, Slovaks, Czechs, Belorussians, Ukrainians, Russians and Lithuanians (Andree 1878: 109; Belova 2004; Chubinski 1872: 14; Fedorovich 2009: 17; Gładyszowa 1960: 45; Grimm 1882: 726; Karpenko 1992: 194; Rut 1987: 20; San’ko 2004a: 236; Šmitek 2001: 132–133; Sviatski 1961: 122–123; Vaiškūnas 1999: 167–168; 2004: 176). Russian names related to processing of hay, cereals and flax (rake, flail) are

Figure 5. *The Belt of Orion as a scale or a yoke.*

found only, or at least mostly, in northern provinces and across the zone of later colonization (Ural, Siberia, Saratov province on Volga).

The third „agricultural“ name for Orion in Europe is „plough“. According to many versions, three stars of the Belt are the plough’s handle. Orion as a plough is mostly recorded in more southern areas of Europe among the Italians, Galicians, Germans, Bulgarians, Macedonians, Serbians, modern Greek, Albanians, Romanians and Ukrainians (Fedorovich 2009: 17; Mladenova 2006: 120; Stoinov 2006: 263; Sviatski 1961: 123; Znoiko 1989: 49, 212). In Ukraine this concept often correlates with the interpretation of Cassiopeia as a harrow. Among the Russians, the constellation associated with the plough („chipiga“, „chipega“, – name for the plough’s handle) is registered only in the Don basin in the Russian-Ukrainian border zone and the name is applied not to Orion’s Belt but to Ursa Major (Rut 1987: 18). The „plough“ for Ursa Major was also known in England, Scotland and Ireland (Allen 1899: 431; Grimm 1883: 727, 730).

Unlike „mowers“, „rake“ and the like that have compact areas of distribution and are not registered by early sources, „plough“ has distant paral-

lels both in time and in space. Sumerian and Babylonian sources mention the constellation of the Plough though identified not with Orion but with Andromeda and „stars of Northern Triangle“ (Kurtik 2007: 66–70). The Karachai people of Northwest Caucasus interpret Ursa Minor as a ploughshare (Jurtubaeu 1991: 136). The Baiga who speak the Central Dravidian language and practice shifting cultivation in Madhya Pradesh identify one group of stars with a plough and another (possibly Belt of Orion) with a stick used both for agricultural work and for washing of clothes (Elwin 1939: 335). But the most near analogies to European concept are among the rice cultivators in Thailand, Cambodia, Java and Bali (Andree 1878: 109; Maaß 1921: 47, 51). These facts could be considered as an accidental coincidence but they fit well a more general tendency of sharing mythological motifs by folk traditions of Europe and of Southeast Asia with no parallels in Ancient European sources (Berezkin 2006b; 2008b). Another spectacular parallel of this kind is a concept of the Pleiades as a hen with its chicken, a group of chickens, etc. It is not found either in Greek or in Near Eastern ancient sources but is widespread in Central and Southern Europe, Tropical Africa (mostly Western) and also in Southeast Asia where the domestic chick was initially domesticated (Berezkin 2010). Mechanism of transmission of Southeast Asian mythology to Europe is far from clear but can be understood in context of exchange of ideas across Eurasia after formation of the „world-system“.

Absence of the Plough in Greek and Roman sources is against the hypothesis of inclusion of such a cosmonym into European sky map thanks to contacts with Mesopotamia. However, ancient sources contain no information on the sky lore of Thracian and more northern areas of Europe where „agricultural“ names of constellations were mostly recorded later by ethnographers. Overall spread of agricultural interpretations of Orion in Europe fits moderately well the spread of the Starčevo-Körös-Criş and its later Neolithic descendents (including LBK) across the Balkans and Central Europe in VI millennium B.C. Penetration of these cosmonyms into Eastern Baltic and present day Russian area could to take place only later, of course.

Constellation names related to harvesting tools and to people who use them are concentrated in central, central-eastern and south-eastern parts of the continent and unknown outside of Europe. The eastern part of the area of their spread is overlapped with the area of interpretation of the Orion's Belt as a yoke which also includes the Middle Volga region. The „yoke“ is recorded among the Bulgarians, Romanians, Ukrainians (possibly only Eastern), Belorussians, Russians (Orel, Riazan, Arkhangelsk provinces), Chuvash, Mari, Mordva, Volga Tatars, Bashkir (AktSORIN 1991, no.

37; Davletshin 1979: 48; Mladenova 2006: 132–133, 262; Nikonov 1973: 378; Potanin 1883: 723; Yuhma 1980: 266, 288; Zolotnitski 1874: 23). The case of Bunak of Timor (bamboo pole for carrying water pails) looks like a chance coincidence (Friedberg 1973: 133). To the southeast of „yoke“ mostly in Asia three stars of Orion’s Belt are interpreted as a beam of a scale. This variant is found among Arabs of Hadramaut and Bedouins of Jordan, Bulgarians, Greeks, Georgians, Armenians, Azerbaijan, Turks, Udmurt, Kazakh, Kirghiz, Siberian Tatars (Chuloschnikov 1924: 243; Henninger 1954: 112; Kuftin 1916: 128; Mladenova 2006: 139–140; Potanin 1881: 126; 1883: 723; Rodionov, personal communication, 2006). According to R. Allan (1899: 315), this concept was known to the Chinese. All information that Allan possessed on the Chinese sky lore had been probably taken by him from Sima Qian’s „Shi Ji“. However, in the „Shi Ji“ „Scale“ is associated not with the Belt of Orion but with other stars (Syma Tsyau 1986: 117, 266). The very abundance of Chinese star names related to objects and tools makes doubtful any historic relation between ethnographically known Eurasian and Ancient Chinese cases.

The meaning of both concepts, i.e. Yoke and Scale, is fairly similar and their historical interrelation is especially probable considering the adjacent position of the areas of their spread on the map.

The origin of Scale can be related to the spread of the influence of Islam. Among the Kazakh and Kirghiz this meaning is alternative to the meaning „Three deer“ which was related to the Cosmic Hunt myth and certainly much older than Scale. Is Yoke only an offshoot of Scale or has it its own deeper history is still unclear.

It is not excluded that before becoming „wavers“, „rake“, „yoke“ or „scale“, Orion in Europe was interpreted in context of the Cosmic Hunt myth just as it was in Tropical Africa and in Southern Siberia – Central Asia. The Caucasian data partly fill a gap between Africa and Central Asia. Besides the Rutul version mentioned above the Armenian one also exists. When Haik (legendary ancestor of Armenians) died he and his dogs turned into constellations of Orion and Canes Venatici. A relief on a wall of a 4th century A.D. tomb, representing a warrior with two dogs killing a wild boar, possibly illustrates this tale (Stepanian 1971: 13). For the Ancient Greeks Orion was also a hunter.

CONCLUSIONS

Reconstructing early European ideas about the night sky we should consider interpretations of the sky objects known across all Northern Hemi-

sphere. Along with idiosyncratic cases, there are several concepts known from Africa to North America. The most widespread Eurasian – North American interpretation of Ursa Major is ‘Seven’ men with Alkor as a dog or as a younger or weaker person (youth, girl, young woman). This concept must be known across the moderate zone of Eurasia at least since the Terminal Paleolithic and brought from Southern Siberia to the North American Plains. The Cosmic Hunt myth and the interpretation of Belt of Orion in its context probably also emerged somewhere in Central Eurasia and were brought from there to North America and to Africa. African origin of these concepts is not completely excluded. In this case we must suggest, however, that not only a dog as a participant of the hunt was added later (no dogs in Africa before the Holocene) but also that the spread of the motifs in question was from Africa to continental Eurasia and took place well before the peopling of America. This is rather unlikely because no other reliable African – continental Eurasian parallels of the same age have yet been discovered. The available cases of the motifs shared by Eurasian and African traditions can be more easily interpreted as a result of back migrations to Africa from Asia (Berezkin 2009a; 2009b).

In Eurasia those areas where main stars of Ursa Major were identified with seven men and where three stars of Orion were identified with three (rare: one) ungulate animals pierced with an arrow largely overlap but in America they are adjacent. The Belt of Orion, in context of the Cosmic Hunt, is typical for the Southwest while the motif of ‘Seven’ men is recorded across the Plains and rarely in the Northeast, both motifs being found together only among Wichita and Gros Ventre. This difference in area distribution of these concepts in Asia and in America needs an explanation that I am unable to suggest at the present time.

In the moderate zone of Europe in Mesolithic times Ursa Major was most probably interpreted as seven men but possibly also as an animal, first of all a bear. The mutual relationship of these two concepts is unclear. The circum-Yenisei interpretation of Ursa Major as three hunters and a game animal (an elk) looks like combination of both. If the Cosmic Hunt was known in Mesolithic Europe at all, it was probably related to Orion. For northwest Europe deep reconstructions are hardly possible because the data on folk cosmonymies here are too scarce. The epic and eschatological picture of Cosmic Hunt among the Sami is unique. Because Orion, Cassiopeia and the Pleiades are incorporated into it, parallels are not with more southern European but with more eastern Arctic traditions such as Nganasan, Northern Yakut, Paleoasiatic, Eskimo and especially with Chukchi and Chukotka Yupik (Bogoras 1939: 25–29; Ushakov 2001: 172).

The interpretation of the Pleiades as a hen with chickens and of Orion as agricultural tools or harvesters, as a yoke and as a scale could not exist before the Neolithic. „Chickens“ were probably brought from Southeast Asia after the continental-wide system of communications was well at work and for Plough such a hypothesis also is not excluded. „Mowers“, „flail“, „rake“ etc. look like local inventions possibly as early as the first European cultures with a productive economy though much later origin is also possible. The Yoke and Scale can be as late as from Islamic influence and the topic needs further investigation.

It should be recognized that the data available now are not sufficient for reconstruction of the star-lore of the distant past with desired reliability, and many suggestions are conjectural. The search for additional cosmonymic materials both published or preserved in the archives is necessary.

BIBLIOGRAPHY

- Abishev, Kh. 1949. *Elementy astronomii i pogoda v ustnom narodnom tvorchestve kazakhov* [Elements of astronomy and weather in Kazakh folklore]. Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii nauk Kazakhskoi SSR.
- Abrahamsson, Hans 1951. *The Origin of Death. Studies in African Mythology*. Uppsala: Theological Faculty of the University of Uppsala.
- Aktsorin, Vitali A. 1991. *Mariiski folklor* [Mari Folklore]. Yoshkar-Ola: Mariiskoe knizhnoe izdatel'stvo.
- Alekseenko, Yevgenia A. 1976. Predstavlenia ketov o mire [The worldview of the Kets]. – *Priroda i Chelovek v Religioznyh Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa*. Ed. by I. S. Vdovin. Leningrad: Nauka, s. 67–105.
- Alekseenko, Yevgenia A. 2001. *Mify, predania, skazki ketov* [Myths, Legends, Folktales of the Kets]. Moscow: Vostochnaia Literatura.
- Aliroev, I. Yu. 1976. Astronomicheskaya terminologia v vainahskih yazykah [Astronomic terms in Vainakh languages]. – *Arkheologo-etnograficheski sbornik*. Vol. 4. Grozny: Checheno-Ingushskoe izdatel'stvo, s. 221–224.
- Allen, Richard H. 1899. *Star-Names and Their Meanings*. New York, Leipzig, etc.: G.E. Stechert.
- Amades, Joan 1930. Astronomia i meteorologia popular. – *Butlleti de Dialectologia Catalana* 18, p. 105–138, 217–313.
- Andreev, Mikhail S. & A. L. Polovtsov 1911. *Materialy po etnografii iranskih plemen Srednei Azii. Ishkashim i Vakhan* [Materials on Ethnography of Iranian Tribes of Central Asia. Ishkashim and Wakhi]. Saint-Petersburg: Muzei Antropologii i Etnografii.
- Anikin, Aleksandr Y. 1990. K tipologii nazvaniy Bolshoi Medveditsy v yazykah Sibiri [To typology of Ursa Major names in Siberian languages]. – *Izvestia Sibirskogo Otdelenia Akademii Nauk SSSR. Seria istorii, filologii i filosofii*. Novosibirsk: Nauka. Iss. 3, s. 18–22.

- Anikin, Aleksandr Y. 1994. K tipologii nekotoryh yakutskikh kosmonimov [To typology of some Yakut cosmonyms]. – *Yazyk–mif–kultura narodov Sibiri*. Ed. L. L. Gabisheva. Yakutsk: Yakutski gos. universitet, s. 86–93.
- Anisimov, Arkadi F. 1959. *Kosmologicheskie predstavlenia narodov Severa* [Cosmological Ideas of the People of the North]. Moscow and Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Ashmarin, Nikolai I. 1984. Vvedenie v kurs chuvashskoi narodnoi slovesnosti [Introduction to the course on Chuvash folk narratives]. – *Issledovania po chuvashskomu folkloru*. Cheboksary: NII yazyka, literatury, istorii i ekonomiki, s. 3–48.
- Avrorin, Valentin A. & I. I. Kozminski 1949. Predstavlenia orochei o vselennoi, o pereselenii dush i puteshestviah shamanov, izobrazhennye na „karte“ [Oroch ideas about universe, migrations of souls, and travels of shamans represented on a 'map']. – *Sbornik Museia Antropologii i Etnografii*, Leningrad. Iss. 11, s. 324–334.
- Bailey, Clinton 1974. Bedouin star-lore in Sinai and the Negev. – *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 37(3), pp. 580–596.
- Barag, Lev G. 1987. *Bashkirskoe narodnoe tvorchestvo*. T. 1. *Predaniya i legendy* [Bashkir Folklore. Vol. 1. Tales and Legends]. Ufa: Bashkirskoe knizhnoe izdatel'stvo.
- Belova, Olga V. 2004. Orion. – *Slavianskie drevnosti. Etnolinguisticheski slovar* [Slavic Antiquities. Ethnolinguistic Dictionary]. Vol. 3. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, s. 560–561.
- Benningesen, A. P. 1912. *Legendy i skazki Tsentralnoi Azii* [Legends and Tales of Central Asia]. Saint-Petersburg: Tipografia A.S. Suvorina.
- Berezkin, Yuri 2006a. The cosmic hunt: variants of a Siberian – North-American myth. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 31, pp. 79–100.
- Berezkin, Yuri 2006b. Do ili posle Zaveta? „Oplevanoe tvorenie“ i soputstvuyushchie mifologicheskie motivy v Eurazii [The „spit upon creation“ and attended mythological motifs in Eurasia]. – *Kultura Aravii v aziatskom kontekste*. Saint-Petersburg: Museum of Anthropology and Ethnography RAS, s. 225–249.
- Berezkin, Yuri 2008a. Alkor, kotelok i sobaka: mezhkontinentalye kul'turnye paralleli i epohal'nye izmeneniya v kartine zvezdnogo neba [Alkor, a cooking pot and a dog: intercontinental cultural parallels and long-term changes in the star map]. – „*Kirpichiki*“: *kul'turnaia antropologia i folkloristika segodnia*. *Sbornik v chest' 65-letia Sergeia Yurivicha Nekliudova* [„The Bricks“: Cultural Anthropology and Folklore Studies Today. Sergei Nekliudov Festschrift]. Moscow: Russian State University of Humanities, s. 11–23.
- Berezkin, Yuri 2008b. Afrikanski Vethi Zavet i aziatskoe „narodnoe khristianstvo“? [African Old Testament and Asian „folk Christianity“?] – *Mif, Simvol, Ritual. Narody Sibiri*. Ed. by S. Yu. Neklyudov. Moscow: Russian State University of Humanities, s. 222–257.
- Berezkin, Yuri E. 2009a. Why are People Mortal? World Mythology and the „Out-of-Africa“ Scenario. – *Ancient Human Migrations. A Multidisciplinary Ap-*

- proach*. Ed. by Peter N. Peregrine, Ilia Peiros, Marcus Feldman. Salt Lake City: The University of Utah Press, pp. 242–264.
- Berezkin, Yuri E. 2009b. Out of Africa and further along the Coast (African – South Asian – Australian mythological parallels). – *Cosmos* (Edinburgh) 23 (1), pp. 3–28.
- Bereznitski, Sergei V. 2003. *Etnicheskie komponenty verovanii i ritualov korenykh narodov Amuro-sakhalinskogo regiona* [Ethnic Components of Beliefs and Rituals of the Native Peoples of the Amur-Sakhalin Region]. Vladivostok: Dal'nauka.
- Bergsland, Knut 1994. *Aleut Dictionary. Unangaw Tunudgusii*. Fairbanks: University of Alaska, Alaska Native Language Center.
- Bernus, Edmond & Ehya ag-Sidiyene 1989. Étoiles et constellations chez les nomads. – *Awal: Cahiers d'Études Berberes* 5, p. 141–153.
- Billson, Charles J. 1918. Some mythical tales of the Lapps. – *Folk-Lore* 29 (3), pp. 178–192.
- Blackburn, Thomas C. 1975. *The December's Child. A Book of Chumash Oral Narratives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Bogoras, Vladimir (Waldemar) 1939. *Chukchi*. Vol. 2. *Religia* [Chukchi. Vol. 2. Religion]. Leningrad: Izdatelstvo Glavsevmorputi.
- Bogoras, Vladimir (Waldemar) 1902. The folklore of Northeastern Asia, compared with that of Northwestern America. – *American Anthropologist* 4(4), pp. 577–683.
- Bonser, Wilfrid 1928. The mythology of the Kalevala, with notes on bear-worship among the Finns. – *Folk-Lore* 39(4), pp. 344–358.
- Bonwick, James 1870. *Origin of the Tasmanians*. London: Sampson Low, Son, & Marston.
- Brudny, D. & K. Eshmambetov 1989. *Kirgizskie narodnye skazki* [Kirgiz Folktales]. Frunze: Mektep.
- Bulatova, Angara Gamidovna 2003. *Rutultsy in XIX – nachale XX vv.* [The Rutuls in XIX – early XX century]. Moscow: Institut etnologii i antropologii RAS.
- Burykin, Aleksei A. 2001. *Malye zhanry evenskogo folklor*a [Small Genres of Even Folklore]. Saint-Petersburg: Peterburgskoe Vostokovedenie.
- Butanayev, Viktor Ya. 1975. Predstavlenia o nebesnykh svetilah v folklore khakasov [Ideas concerning celestial bodies in Khakas folklore]. – *Uchenye zapiski Khakasskogo NII yazyka, literatury i istorii. Seria filologicheskai*a [Proceedings of the Khakas Institute of Language, Literature and History. Philological series]. Iss. 20, no. 3, s. 231–240.
- Carreira, Antonio 1947. *Mandingas da Guiné Portuguesa*. Bissau: Centro de Estudos da Guiné Portuguesa.
- Charnoluski, Vladimir V. 1962. *Saamskie skazki* [Lapp Folktales]. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoi literatury.
- Chibirov, Liudvig A. 2008. *Traditsionnaia duhovnaya kultura osetin* [Traditional Spiritual Culture of the Ossetians]. Moscow: Rossiiskaya Politicheskaya Entsiklopedia (ROSSPEN).

- Choi, In-Hak 1979. *A Type Index of Korean Folktales*. Seoul: Myong Ji University Publishing.
- Chubinski, Pavel P. 1872. *Trudy etnograficheskoi statisticheskoi ekspeditsii v Zapadno-russkii kray. Yugo-zapadny otdel. Materialy i issledovaniya sobrannye P. P. Chubinskim* [Transactions of Ethnographic-statistical Expedition to West-Russian Region. Southwestern Department. Materials and Studies of P.P. Chubinski]. Vol. 1. Saint-Petersburg: Imperatorskoe Russkoe Geograficheskoe Obschestvo.
- Chuloschnikov, A. P. 1924. *Ocherki po istorii kazakh-kirgizskogo naroda v sviazi s obschimi istoricheskimi sudbami drugih tiurkskikh plemen* [Essays on history of Kazakh-Kirghiz people in relation to common historical lots of other Turkic tribes]. Orenburg: s.e.
- Clark, Ella E. 1953. *Indian Legends of the Pacific Northwest*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Colldén, Lisa 1971. *The Traditional Religion of the Sakata*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.
- Curtis, Edward S. 1976. *The North American Indian*. Vol. 19. New York, San Francisco, and London: Johnston Reprinting Corporation.
- Dalgat, Uzdiat B. 1972. *Geroicheski epos chechentsev i ingushei* [Chechen and Ingush Heroic Epics]. Moscow: Nauka.
- Davletshin, G. M. 1979. O kosmogonicheskikh vozzreniah volzhskikh bulgar domongolskogo perioda [On the cosmogonic ideas of Volga Bulgar of the pre-Mongol Period]. – *Iz Istorii Tatarskoi Obschestvennoi Mysli*, Ed. by Ya. G. Abdullin, Kazan: Institut yazyka, literatury i istorii im. G. Ibragimova Kazanskogo filiala AN SSSR, s. 44–55.
- Dennett, Richard E. 1898. *Notes on the Folklore of the Fjort*. London: The Folk-Lore Society.
- Diachkov, Afanasi Y. 1992. Anadyrskii kray [Anadyr Region]. – Diachkov A. Y. & N. A. Zhikharev. *Povest' ob Afanasii*. Magadan: Magadanskoe knizhnoe izdatel'stvo, pp. 163–267.
- Diakonova, Vera P. 1976. Religioznye predstavlenia altaitsev i tuvintsev o prirode i cheloveke [Religion ideas of the Altaians and Tuvinians about nature and man]. – *Priroda i Chelovek v Religioznykh Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa*, Ed. by I. S. Vdovin. Leningrad: Nauka, s. 268–291.
- Dorsey, George A. 1904. *The Mythology of the Wichita*. Carnegie Institution of Washington, Publication No. 21.
- Dorsey, James O. 1895. Kwapa folk-lore. – *Journal of American Folklore* 8 (28), pp. 130–131.
- Driver, Harold E. 1937. Culture element distributions: VI. Southern Sierra Nevada. – *University of California Anthropological Records* 1(2), pp. 53–154.
- Eelsalu, Heino 1993. Rahvaluule mõistatuslik valge põder. Saami astraalmüüt. – *Keel ja Kirjandus* 9, lk 611–616.
- Elmendorf, William W. 1960. *The Structure of Twana Culture*. Pullman: Washington State University.

- Erdödi, József 1968. Finnisch-Ugrische Gestirnnamen. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de R. Eotvos nominatae. Philologica*. T. 8. Budapest, S. 105–121.
- Erdoes, Richard & Alfonso Ortiz 1984. *American Indian Myths and Legends*. New York: Pantheon Books.
- Ergis, Georgi U. 1974. *Očerki po yakutskomu folkloru* [Essays on Yakut Folklore]. Moscow: Nauka.
- Eyzaguirre, Delfin S. 1956. Astronomía Aymara. – *Khana* 3 (19–20), pp. 82–98.
- Fedorovich, Nadia V. 2009. *Ukrainska narodna astronomia* [Ukrainian Folk Astronomy]. Abstract of Master's Thesis in History. Kiev: Institut mistetsvoznavstva, folkloristiki ta etnologii.
- Fortescue, Michael, Steve Jacobson & Lawrence Kaplan 1994. *Comparative Eskimo Dictionary with Aleut Cognates*. Fairbanks: Alaska Native Language Center.
- Foster, George M. 1944. A summary of Yuki culture. – *University of California Anthropological Records* 5 (3), pp. 155–244.
- Friedberg, Claudine 1973. Reperace et decoupage du temps chez les Bunaq du centre de Timor. – *Cahiers de Litterature Orale* 6, p. 119–143.
- Gamzatov, G. G. & Uzdiat B. Dalgat 1991. *Traditsionny folklor narodov Dagestana* [Traditional Folklore of the Peoples of Dagestan]. Moscow: Nauka.
- Ganalanian, Aram T. 1965. *Armianskije narodnye skazki* [Armenian Folk-Tales]. Yerevan: Aiastan.
- Garf, Anna L. & Pavel V. Kuchiyak 1978. *Tanzagan – otets altaitsev* [Tanzagan, Father of the Altai People]. Moscow: Khudozhestvennaia literatura.
- Gibbon, William B. 1964. Asiatic parallels in North American star lore: Ursa Major. – *Journal of American Folklore* 77 (305), pp. 236–250.
- Gibbon, William B. 1972. Asiatic parallels in North American star lore: Milky Way, Pleiades, Orion. – *Journal of American Folklore* 85 (337), pp. 236–247.
- Gładyszowa, Mária 1960. *Wiedza ludowa o gwiazdach*. Wrocław: Zakład narodowym ossolińskich.
- Gottschilng, Rev. E. 1905. The Bawenda: a sketch of their history and culture. – *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 35, pp. 376–386.
- Graham, David C. 1954. *Songs and Stories of the Ch'uang Miao*. Washington D.C.: Smithsonian Institution.
- Greenlee, Robert F. 1945. Folktales of the Florida Seminole. – *Journal of American Folklore* 58 (228), pp. 138–144.
- Grimm, Jacob 1883. *Teutonic Mythology*. London: George Bell & Sons.
- Gundel, Wilhelm 1922. *Sterne und Sternbilder im Glauben des Altertums und der Neuzeit*. Bonn, Leipzig: Kurt Schroeder Verlag.
- Henninger, Joseph 1954. Über Sternkunde und Sternkult in Nord- und Zentralarabien. – *Zeitschrift für Ethnologie* 79 (1), S. 82–117.
- Hines, Donald M. 1996. *Celilo Tales. Wasco myths, legends, tales of magic and the marvelous*. Issaquah, WA: Great Eagle Publishing.

- Hirschberg, Walter 1929. Die Plejaden in Africa und ihre Beziehung zum Bodenbau. – *Zeitschrift für Ethnologie* 61 (4–6), S. 321–337.
- Hollis, A. C. 1909. *The Nandi. Their Language and Folklore*. Oxford: Clarendon Press.
- Holmberg, Uno 1927. *The Mythology of All Races*. Vol. 4. *Finno-Ugric, Siberian*. Boston: Archaeological Institute of America, Marshall Jones Co.
- Ivanov, Viacheslav Vs. 1977. *Luna, upavshaia s neba. Drevniaya literatura Maloi Azii* [Moon that Fell from the Sky. Ancient Literature of Asia Minor]. Moscow: Khudozhestvennaia literatura.
- Jankovich, Nenad 1951. *Astronomia u predan'ima, obichaiima i umotvorinama srba* [Astronomy in Legends, Customs, and Folklore of the Serbs]. Beograd: Srpska Akademija Nauka.
- Joanidi, A. L. 1985. *Legendy ta perekazi* [Legends and Folktales]. Kiev: Naukova dumka.
- Jones, William 1907. *Fox Texts*. Leyden: American Ethnological Society.
- Junod, Henri-Alexandre 1927. *The Life of a South African Tribe*. Vol. 2. London: Macmillan & Co.
- Jurtubaev, Mahti 1991. *Drevnie verovania balkartsev i karachaevtsev* [Ancient Beliefs of Balkar and Karachai People]. Nalchik: Elbrus.
- Kabakova, Galina 1998. *Aux origines du mondes. Contes et légendes de France*. Paris: Flies France.
- Karpenko, Yuri O. 1992. Astronomia i poganski svit shidnyh slovian [Astronomy and pagan worldview of Western Slavs]. – *Onomastika Ukrainy pershogo tysiachelettia nashoi yery*. Kiev: Naukova dumka, s. 186–200.
- Kharuzin, Nikolai 1890. *Russkie Lopari* [Russian Lapps]. Moscow: Imperatorskoe obschestvo liubitelei yestestvoznania, antropologii i etnografii.
- Khvartskia, I. 1994. *Abkhazskie skazki i legendy* [Abkhazian Folktales and Legends]. Moscow: DI-DIK.
- Kitao, Kouichi 2002. *Star Lore of Japan. The Starscape of a People*. Amherst, Mass.: Ama River Publishing.
- Koekemoer, Gerhardus P. 2007. *Lightning Design in an African Content*. Submitted in partial fulfillment of the requirements of for the degree of Magister technologiae: performing arts technology. Department of Entertainment Technology, Faculty of the Arts, Tshwane University of Technology. Pretoria a.o.: Tshwane University of Technology.
- Kokov, Jamal'din N. 1980. Iz adygeiskoi kosmogonii [From Adyg cosmogony]. – *Onomastika Kavkaza*. Ordzhonikidze: Severo-osetinski gos. universitet, s. 171–172.
- Kolchin, A. 1899. Verovania krestian Tulskei gubernii [Beliefs of the peasants of Tula Province]. – *Etnograficheskoe obozrenie* 42 (3), s. 1–60.
- Kozmin, Artem V. 2008. Sozvezdie Bolshoi Medveditsy v mongolskoi traditsii [Constellation of Ursa Major in Mongolian tradition]. – *Zhivaia starina* 3, s. 17–20.
- Krappe, Alexander H. 1930. *The Science of Folk-Lore*. London: Methuen & Co.
- Krappe, Alexander H. 1938. *La Genèse des Mythes*. Paris: Payot.

- Kreinovich, Yeruhim A. 1929. Ocherk kosmogonicheskikh predstavlenii gilyak ostrova Sakhalin [A review of cosmogonic ideas of the Gilyak of Sakhalin Island]. – *Etnografia* 1, s. 78–102.
- Kroeber, Alfred L. 1907. Gros Ventre myths and tales. – *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History* 1 (3), pp. 55–139.
- Kronenberg, Andreas 1958. *Die Teda von Tibesti*. Horn – Wien: Verlag Ferdinand Berger.
- Kuftin, Boris A. 1916. Kalendar i pervobytnaia astronomia kirgiz-kaisatskogo naroda [Calendar and primitive astronomy of Kirghiz-Kaisak people]. – *Etnograficheskoe obozrenie* 111–112 (3–4), s. 123–155.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Kuperjanov, Andres 2010. The Churl's Wagon. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 44, pp. 51–60.
- Kurtik, Gennady E. 2007. *Zvezdnoe nebo drevnei Mesopotamii* [Star sky of Ancient Mesopotamia]. Saint-Petersburg: Aleteia.
- Lagercrantz, Sture 1952. The Milky Way in Africa. – *Ethnos* 17, pp. 64–72.
- Laman, Karl 1962. *The Kongo III*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.
- Lankford, George E. 2007. *Reachable Stars. Patterns in the Ethnoastronomy of Eastern North America*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Lashkarbekov, Bogsho 2008. *Akidahon kadimii mardum doir ba chirmhon va digar hodisahoi koinot. Nebesa i svetila v narodnom predstavlenii* [Sky and celestial bodies in the folk worldview]. Manuscript.
- László, Gáldi 1975. *Orosz-magyar kéziszótár*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Lehner, Stephan 1931. Die Naturanschauung der Eingebornen im N.O. New-Guineas. – *Baessler-Archiv* 14 (4), pp. 105–122.
- Lindblom, Gerhard 1920. *The Akamba in British East Africa*. Uppsala: Appelbergs Boktryckeri Aktiebolag.
- Litvinski, Boris A. 2004. Nuristantsy [The Nuristani]. – *Mify i Religii Mira*. Ed. by S. Yu. Nekliudov. Moscow: Russian University of Humanities, s. 121–127.
- Loorits, Oskar 1926. *Livische Märchen- und Sagenvarianten*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Loorits, Oskar 2000. *Liivi rahva usund* IV. Tartu: Eesti Keele Instituudi rahvausundi töörühma väljaanne.
- Lopatin, Ivan A. 1922. *Goldy amurskie, ussuriiskie i sungariiskie. Opyt etnograficheskogo issledovania* [Amur, Ussuri and Sungari Golds. Essay of Ethnographic Study]. Vladivostok: Obschestvo izuchenia Amurskogo kraia vladivostokskogo otdelenia priamurskogo otdela Russkogo Geograficheskogo Obschestva.
- Lowie, Robert H. 1918. *Myths and Traditions of the Crow Indians*. New York: American Museum of Natural History.
- Lukina, Nadezhda V. 1990. *Mify, predania, skazki khantov i mansi* [Myths, Legends, Tales of the Khanty and Mansi]. Moscow: Nauka.
- Lundmark, Bo 1982. *Sol- och månkult samt astrala och celesta föreställningar bland samerna*. Umeå: Västerbotens Museum.

- Maaß, Alfred 1921. Sterne und Sternbilder im malaischen Archipel. – *Zeitschrift für Ethnologie* 52 (1), S. 38–63.
- Macdonald, James 1891. Manners, customs, superstitions, and religions of South African tribes. – *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 20, pp. 113–140.
- MacDonald, John 1998. *The Arctic Sky: Inuit Astronomy, Star Lore, and Legend*. Toronto: Royal Ontario Museum, Nunavir Research Institute.
- Magaña, Edmundo 1983. Star myths of the Kaliña (Carib) Indians of Surinam. – *Latin American Indian Literatures* 7 (1), pp. 20–37.
- Magaña, Edmundo 1988. *Orion y la Mujer Pléyades. Simbolismo Astronómico de los Índios Kaliña de Surinam*. Amsterdam: Centro de estudios y documentación latinoamericanos.
- Magaña, Edmundo, & Biabiola Jara 1982. The Carib sky. – *Journal de la Société des Américanistes* 68, pp. 105–132.
- Mándoki, László 1965. Straw path. Data on the spread and the origin of the Mediterranean name type of Via Lactea. – *Acta Ethnographica* 14 (1–2), pp. 117–139.
- Matičeto, Milko 1973. Zvezdna imena in izročila o zvezdah med slovinci. – *Tradiciones. Zbornik Instituta za Slovensko Narodopisje* (Ljubljana) 2, s. 43–90.
- Mazin, Anatoli I. 1984. *Traditsionnyye verovania i obriady evenkov-orochonov (konets XIX – nachalo XX v.)* [Traditional Beliefs and Rituals of the Orochon Evenks (late XIX – early XX centuries)]. Novosibirsk: Nauka.
- McCleary, Timothy 1997. *The Stars We Know. Crow Indians Astronomy and Lifeways*. Prospect Heights, Ill.: Waveland Press.
- Mercier, H. Juan M. 1979. *Nosotros los Napu-Runas: Napu Runapa Rimay, Mitos e Historia*. Iquitos: Publicaciones CETA.
- Meretukov, K. Kh. 1980. O nekotorykh kosmonimakh adygeiskogo yazyka [On some cosmonymic terms of Adyg language]. – *Onomastika Kavkaza. Ordzhonikidze: Ministerstvo Vysshego i Srednego Spetsialnogo Obrazovaniya RSFSR, a.o.*, s. 173–176.
- Michelson, Truman 1911. Piegan tales. – *Journal of American Folklore* 24, pp. 238–248.
- Mickiewicz, Adam 1955. Pan Tadeusz. Tr. to Russian by S. Mar (Aksenova). – Adam Mickiewicz. *Selected works in 2 vols.* Vol. 2. Moscow: Gos. izdatelstvo khudozhestvennoi literatury, s. 277–570.
- Miller, Vsevolod 1882. *Osetinskie etudy* [The Ossetian Essays]. Part 2. Moscow: Moskovski universitet.
- Mladenova, Darina 2006. *Zvezdnoto nebe nad nas. Etnolingvistično issledovene na balkanskite narodni astronomii*. [Star Sky above Us. Ethnolinguistic Study of the Balkan Folk Astronomies]. Sofia: Prof. Marin Drinov.
- Monroe, Jean Guard & Ray A. Williamson 1987. *They Dance in the Sky. Native American Star Myths*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Moshkov, Valentin A. 1901. Gagauzy Benderskogo uyezda [The Gagauz of Bender District]. – *Etnograficheskoe obozrenie* 51 (4), s. 1–80.

- Munkácsi, Bernhard (Bernát) 1908. Die Weltgottheiten der Wogulischen Mythologie. – *Revue orientale pour les études ouralo-altaïques* 9 (3), S. 206–277.
- Munkácsi, Bernhard (Bernát) 1995. *Vogul Folklore*. Budapest: Akadémiai Kiadó; Los Angeles: International Society for Trans-Oceanic Research.
- Münzel, Mark 1973. *Erzählungen der Kamayura*. Wiesbaden: Steiner.
- Nadrshina, Fanuza 1985. *Bashkirskie predania i legendy* [Bashkir Traditions and Legends]. Ufa: Bashkirskoe knizhnoe izdatelstvo.
- Nassen-Bayer & Kevin Stuart 1992. Mongol creation stories: man, Mongol tribes, the natural world, and Mongol deities. – *Asian Folklore Studies* 51 (2), pp. 323–334.
- Niebrzegowska, Stanisława 1999. Gwiazdy w ludowym jeźkowym obrazie świata. – *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej, s. 137–154.
- Nikonov, Vladimir A. 1973. Kosmonimia Povolzhia [Cosmonymy of Volga Region]. – *Onomastika Povolzhia*. Ufa: Bashkir branch of Academy of Sciences of the USSR, s. 373–381.
- Nikonov, Vladimir A. 1980. Materialy po kosmonimike Srednei Azii [Materials on the Central Asian cosmonimics]. – *Onomastika Srednei Azii*. Frunze: Ilim, s. 290–306.
- Nilsson, Martin P. 1920. *Primitive Time-reckoning*. *Acta societatis humanorum litterarum lundensis* 1. Lund.
- Ochirova, A.M. 1991. Kalmytskaia kosmogonia [The Kalmyk cosmogony]. – *Onomastika Povolzhia*. Moscow: Academy of Sciences of the USSR, s. 192–198.
- Okladnikov, Alexei P. 1950. *Neolit i bronzovy vek Pribaikalia* [Neolithic and Bronze Age of cis-Baikal Area]. Moscow and Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Osharov, Mikhail I. 1936. *Severnye skazki* [Northern Folktales]. Moscow: s.e.
- Pâques, Viviana 1964. *L'arbre cosmique dans la pensée populaire et dans la vie quotidienne du nord-ouest africain*. Paris: Institut d'Ethnologie, Musée de l'Homme.
- Parsons, Elsie C. 1929. *Kiowa Tales*. New York: the American Folklore Society.
- Pezhenski, V. S. 1936. Dve legendy yerbogachenskih evenkov [Two legends of Yerbogachen Evenki]. – *Materialy po evenkiiskomu (tungusskomu) folkloru*. Iss. 1. Compiled by G. M. Vasilevich. Leningrad: Izdatelstvo intituta narodov Severa TsIK SSSR, pp. 272–275.
- Popov, Rachko 2003. Sledi ot kulta k'm mechkata v vyaravaniyata i obichaite na balkanskite narodi [Traces of bear cult in believes and customs of Balkan peoples]. – *Rastitelniyat i zivotinskiyat svyat v traditsionnata kultura na B'lgarite*. Sofia: Etnografski institut s muzei, s. 260–275.
- Porsanger, Elena 2005. Astral mythology. – *The Saami. A cultural encyclopaedia*. Ed. by Ulla-Maija Kulonen, Irja Seurujärvi-Kari, Risto Pulkkinen. Helsinki: Vammala, pp. 26–27.
- Reed, Alexander W. 1999. *Maori Myths & Legendary Tales*. Auckland, Sydney, London, Cape Town: New Holland Publishers.

- Pentikäinen, Juha 1997. *Die Mythologie der Saamen*. Berlin: Reinhold Schletzer Verlag.
- Podmaskin, Vladimir V. 1991. *Duhovnaia kultura udegeitsev* [Spiritual Culture of the Udeghes]. Vladivostok: Izdatelstvo Dalnevostochnogo universiteta.
- Potantin, Grigori N. 1881. *Očerki severo-zapadnoi Mongolii*. Vypusk II. *Materialy etnograficheskie* [Northwest Mongolia Essays. Ethnographic Materials]. Saint-Petersburg: tipografia V. Kirshbauma.
- Potantin, Grigori N. 1883. *Očerki severo-zapadnoi Mongolii*. Vypusk IV. *Materialy etnograficheskie* [Northwest Mongolia Essays. Ethnographic Materials]. Saint-Petersburg: tipografia V. Kirshbauma.
- Potantin, Grigori N. 1893. *Tangutsko-tibetskaya okraina Kitaya i Tsentralnaia Mongolia* [The Tangut-Tibetan Borderlands of China and Central Mongolia]. Vol. 2. Saint-Petersburg: tipografia A. S. Suvorina.
- Potantin, Grigori N. 1899. *Vostochnye motivy v srednevekovom yevropeiskom epose* [Eastern Motifs in Medieval European Epics]. Moscow: Imperatorskoe obschestvo liubiteley yestestvoznania, antropologii i etnografii.
- Potantin, Grigori N. 1919. Mongol'skie skazki i predania [Mongol folktales and traditions]. – *Zapiski Semipalatinskogo podotdela Zapadno-sibirskogo otdela Russ. Geogr. obschestva*, iss. 13, s. 1–97.
- Prokofieva, Yekaterina D. 1961. Predstavleniia selkupskih shamanov o mire (po risunkam i akvareliam selkupov) [Ideas of the Selkup shamans about the world (according to Selkup drawings and water-colours)]. – *Sbornik Museia Antropologii i Etnografii* 20, pp 54–74.
- Prüller, Paul-Egon 1961. Eesti rahvaastronoomia. – *Eesti Loodus* 4, lk 291–294; 6, lk 354–358.
- Radlov, Vassili V. 1907. *Obraztsy narodnoi literatury tiurkskikh plemen* [Samples of the Folk Literature of the Turkic Tribes]. Part IX. Saint-Petersburg: Imperatorskaia Akademia Nauk.
- Rassadin, Valentin I. 1996. *Legendy, skazki i pesni sedogo Sayana. Tofalarski folklor* [Legends, Folktales and Songs of Old Sayan. The Tofa Folklor]. Irkutsk: Komitet po kulture Irkutskoi oblastnoi administratsii, Oblastnoi tsentr tvorchestva i dosuga.
- Reagan, Albert B. 1927. Notes on Jemez ethnography. – *American Anthropologist* 29, pp. 719–728.
- Reichel-Dolmatoff, Gerardo 1982. Astronomical models of social behavior among some Indians of Colombia. – *Ethnoastronomy and Archaeoastronomy in the American Tropics*. Ed. by Anthony E. Aveni and Gary Urton. New York: New York Academy of Sciences, pp. 165–181.
- Rivera de Bianchi, Mabel 1973. Mitología de los pueblos del Chaco, según visión de los autores de los siglos XVII y XVIII. – *América Indígena* 23 (3), pp. 695–733.
- Rizvanov, Zabıt & Rizvan Rizvanov 1990. *Istoria lezgin (kratki nauchno-populiarny ocheke)* [History of Lezgin (A short popular essay)]. Mahachkala: Obschestvo knigoliubov.

- Robiou-Lamarche, Sebastián 1986. *Ida y vuelta a Guanín, un ensayo sobre la cosmovisión taína. – Myths and the Imaginary in the New World*. Ed. by Edmundo Magaña and Peter Mason. Dordrecht, The Netherlands: Centro de estudios y documentación latinoamericanos, pp. 459–498.
- Rombandeeva, Yevdokia I. 2005. *Mify, skazki, predania mansi (vogulov)* [Myths. Folktales, Legends of Mansi (Vogul)]. Moscow and Novosibirsk: Nauka.
- Roth, Walter E. 1915. *An Inquiry into the Animism and Folklore of the Guiana Indians. – 30th Annual Report of the Bureau of Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution (1908–1909)*. Washington D.C.: Government Printing Office, pp. 26–745.
- Rustige, Rona 1988. *Tyendinaga Tales*. Kingston & Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Rut, Maria E. 1987. *Russkaia narodnaia astronomia* [Russian Folk Astronomy]. Sverdlovsk: Uralski Gos. Universitet.
- Sadalova, Tamara M. 2002. *Altaiskie narodnye skazki* [Altai Folktales]. Novosibirsk: Nauka.
- Samdan, Zoya B. 1994. *Tuvinskie narodnye skazki* [Tuvinian Folktales]. Novosibirsk: Nauka.
- San'ko, S. 2004a. *Kasary. – Belaruskaia mifalogia: entsyklopedychny slovník*. Minsk: Belarus, s. 236.
- San'ko, S. 2004b. *Sahachy. – Belaruskaia mifalogia: entsyklopedychny slovník*. Minsk: Belarus, s. 453.
- Sem, Tatiana Y. 1990. *Traditsionnye predstavlenia negidaltsev o mire* [Traditional worldview of the Negidals]. – *Religiovedcheskie issledovania v etnograficheskikh muzeyah*, Ed. by B. V. Ivanov. Leningrad: Gosudarstvenny Muzei Etnografii, s. 90–113.
- Semenov, Viktor A. 1994. *O nekotorykh sposobah organizatsii i opisania kosmosa narodami uralskoiazykovojsem'i* [On some ways of organization and description of cosmos by the Uralic people]. – *Smert' kak fenomen kul'tury*. Ed. by V. A. Semenov. Syktyvkar: Syktyvkarski gos. universitet, s. 115–121.
- Seroshevski, Vatslav L. 1896. *Yakuty. Opyt etnograficheskogo issledovania* [The Yakuts. Essay of Ethnographic Study]. Vol. 1. Saint-Petersburg: Imperatorskoe Russkoe Geograficheskoe Obschestvo.
- Shkalina, Galina E. 2003. *Traditsionnaia kultura naroda mari* [Traditional Culture of Mari People]. Yoshkar-Ola: Mariiskoe knizhnoe izdatel'stvo.
- Shrestha, Krishna P. 1996. *Mify i legendy Nepala* [Myths and Legends of Nepal]. Moscow: I. M. Shrestha.
- Sicard, Harald von 1966. *Karanga stars. – Southern Rhodesia Native Affairs Department Annual* 9 (3), pp. 142–165.
- Simms, Stephen C. 1904. *Traditions of the Sarcee Indians. – Journal of American Folklore* 17, pp. 180–182.
- Sirotkin, Mikhail Y. & M. I. Ivanov 1970. *Chuvashi. Etnograficheskoe issledovanie* [the Chuvash. Study in Ethnography]. Part. 2. Cheboksary: Knizhnoe izdatel'stvo.

- Skorodumova, Lidia G. 2003. *Skazki i mify Mongolii* [Folktales and Myths of Mongolia]. Ulaanbaatar: Monsudar.
- Šmitek, Zmago 2001. Astral symbolism on the pre-Romanesque relief in Keutschch (Hodiše). – *Studia mythologica slavica* 4, pp. 119–139.
- Smith, David L. 1997. *Folklore of the Winnebago Tribe*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Smith, Marian W. 1940. *The Puyallup-Nisqually*. New York: Columbia University Press.
- Smoliak, Anna V. 1976. Predstavlenia nanaitsev o mire. – *Priroda i Chelovek v Religioznyh Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa*. Leningrad: Nauka, pp. 129–160.
- Smoliak, Anna V. 1991. *Shaman: lichnost, funktsii, mirovozzrenie (narody Nizhnego Amura)* [Shaman: Personality, Functions, Worldview (Lower Amur Peoples)]. Moscow: Nauka.
- Spence, Lewis 1985. *North American Indians*. New York: Avenel Books.
- Spieth, Jakob 1906. *Die Ewe-Stämme. Material zur Kunde des Ewe-Volkes in Deutsch-Togo*. Berlin: Dietrich Reimer.
- Stepanian, Nonna S. 1971. *Dekorativnoe iskusstvo srednevekovoi Armenii* [Decorative Art of Medieval Armenia]. Leningrad: Avrora.
- Stoinev, Anani 2006. *B'lgarska mitologia* [Bulgarian Mythology]. Sofia: Zakhari Stoyanov.
- Studstill, John D. 1984. *Les Dessesins d'Arc-en-ciel: Épopée chez les Luba du Zaïre*. Paris: Éditions du Centre Nacional de la Recherche Scientifique.
- Sviatski, Daniil O. 1961. Ocherki istorii astronomii v Drevnei Rusi [Essays of the history of astronomy in Ancient Russia]. – *Istoriko-astronomicherskie issledovania*. Iss. 7. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo fiziko-matematicheskoi literatury, s. 75–128.
- Syma Tsyau 1986. *Istoricheskie Zapiski („Shi Tsi“)* [Sima Ch'ien. Historical Records („Shih Chi“)]. Translated from Chinese and commented on by R. V. Vyatkin and V. S. Taskin. Vol. 4. Moscow: Nauka.
- Talbot, P. Amaury 1932. *Tribes of the Niger Delta*. London: The Sheldon Press.
- Teit, James A. 1900. *The Thompson Indians of British Columbia*. New York: Jesup North Pacific Expedition.
- Temkin, Eduard N. & Vladimir G. Erman 1982. *Mify drevnei Indii* [Myths of Ancient India]. Moscow: Nauka.
- Tessmann, Günter 1923. *Die Bubi auf Fernando Poo. Völkerkundliche Einzelbeschreibung eines westafrikanischen Negerstammes*. Hagen, Darmstadt: Folkwang-Verlag.
- Tessmann, Günter 1934. *Die Bafia und die Kultur der Mittelkamerun-Bantu*. Stuttgart: Strecker und Schröder.
- Thomas, Northcote W. 1919. Nigerian notes. Astronomy. – *Man* 19 (91–92), pp. 179–183.
- Tiurina, Ruslana Y. 1972. *Leksika prirody v russkikh starozhilcheskikh govorah Srednego Priobia* [Vocabulary of nature in Russian old resident dialects of Middle Ob area]. Master's thesis in philology. Tomsk: Tomski gos. universitet.

- Tuchkova, Natalia A. 2002. „Epos ob Itte“ v yuzhnoselkupskom areale [„Itte epics“ in Southern Selkup area]. – *Muzeinye fondy i ekspozitsii v nauchno-obrazovatel'nom protsesse*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gos. universiteta, s. 93–108.
- Ushakov, G. A. 2001. *Ostrov metelei* [Island of Snow-storms]. Saint-Petersburg: Gidrometeoizdat.
- Vaiškūnas, Jonas 1999. Etnoastronomia litewska. – *Etnolingvistika* 11, p. 165–175.
- Vaiškūnas, Jonas 2004. Narodnaia astronomia belorussko-litovskogo pogranchia [Folk astronomy of Belorussian-Lithuanian borderlands]. – *Balto-slavianskie issledovania*. Iss. 16. Moscow: Indrik, s. 168–179.
- Vasilevich, Glafira M. 1959. Rannie predstavlenia o mire u evenkov (materialy) [Early ideas about the world among the Evenki (the materials)]. – *Trudy Instituta Etnografii* 51, s. 157–192.
- Vassilkov, Yaroslav V. & Svetlana L. Neveleva 1987. *Mahabharata*. Kniga III, *Lesnaya* [Mahabharata. Book III. The Forest Book (Aranyakaparva)]. Tr. from Sanskrit, with introduction and notes by Y. V. Vassilkov and S. L. Neveleva. Moscow: Nauka.
- Vickers, William T. 1989. *Los Sionas y Secoyas*. Quito: Ediciones Abya-Yala.
- Vieira, Vincent 2009. The constellation of Orion and the Cosmic Hunt in Equatorial Africa. – *Anthropos* 104, pp. 558–561.
- Volpati, Carlo 1932. Nomi romanzi degli astri Sirio, Orione, le Pleiadi e le Jadi. – *Zeitschrift für romanische Philologie* 52, S. 151–211.
- Volpati, Carlo 1933a. Nomi romanzi delle Orse, Boote, Cigno e altre costellazioni. – *Zeitschrift für romanische Philologie* 53, S. 449–507.
- Volpati, Carlo 1933b. Nomi romanzi della Via Lattea. – *Revue de linguistique romane* 9, p. 1–51.
- Vorobiev, Nikolai I. & G. M. Khisamutdinov 1967. *Tatary Srednego Povolzhia i Priuralia* [The Tatars of Middle Volga and cis-Ural Region]. Moscow: Nauka.
- Voskoboynikov, Mikhail G. 1958. *Folklor evenkov Buryatii* [Folklore of Buryatia Evenks]. Ulan-Ude: Buryatskoe knizhnoe izdatel'stvo.
- Waterman, Patricia P. 1987. *A Tale-Type Index of Australian Aboriginal Oral Narratives*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Wavrin, Robert 1979. *Mythologie, Rites et Sorcellerie des Indiens de l'Amazonie*. Monaco: Édition du Rocher.
- Weeks, John H. 1909. Notes on some customs of the Lower Congo people. – *Folk-Lore* 20 (1, 4), pp. 32–63, 209–210.
- Werner, Alice 1912. Note on Bantu star-names. – *Man* 12, pp. 193–196.
- Wilbert, Johannes & Karin Simoneau 1982a. *Folk Literature of the Mataco Indians*. Los Angeles: UCLA Latin American Center Publications, University of California.

- Wilbert, Johannes & Karin Simoneau 1982b. *Folk Literature of the Toba Indians*, Vol. 1. Los Angeles: UCLA Latin American Center Publications, University of California.
- Wilbert, Johannes & Karin Simoneau 1985. *Folk Literature of the Chorote Indians*, Los Angeles: UCLA Latin American Center Publications, University of California.
- Wilbert, Johannes & Karin Simoneau 1988. *Folk Literature of the Mocov7 Indians*, Los Angeles: UCLA Latin American Center Publications, University of California.
- Wilbert, Johannes & Karin Simoneau 1989. *Folk Literature of the Toba Indians*, Vol. 2. Los Angeles: UCLA Latin American Center Publications, University of California.
- Williamson, Robert W. 1933. *Religious and Cosmic Beliefs of Central Polynesia*. Vol. 1. Cambridge: University Press.
- Wissler, Clark & D. C. Duvall 1908. *Mythology of the Blackfoot Indians*. New York: American Museum of Natural History.
- Yermakov, Viktor I. 1988. *Tanchami. Skazki narodov Severa* [Tanchami. Folktales of the peoples of the North]. Krasnoyarsk: knizhnoe izdatel'stvo.
- Yuhma, Mishshi N. 1980. Zаметки о чувашской космогонии [Notes on Chuvash cosmogony]. – *Onomastika Vostoka*. Moscow: Nauka, s. 264–269.
- Znoiko, O. P. 1989. *Mify Kyivskoi zemli ta podii starodavni* [Myths of Kiev Land and Events of Old Time]. Kiev: Molod.
- Zolotnitski, Nikolai I. 1874. *Otryvki iz chuvashsko-russkogo slovaria*. No. 14. *Chubashskie nazvania Boga, neba i svetil nebesnyh* [Fragments from Chuvash-Russian Dictionary. No. 14. Chuvash names for God, sky and sky luminaries]. Kazan: gubernskaia tipografia.

Kokkuvõte

SEITSE VENDA JA KOSMILINE JAHT: EUROOPA TAEVAS ENNEMUISTE

Selleks, et rekonstrueerida varase Euroopa tähistaeva-uskumusi, tuleb vaadata uskumusi taevakehade kohta, mida tuntakse kogu põhjapoolkeral. Nende hulgas on lisaks ainukordsetele ka mitmed uskumusi, mis on tuntud Aafrikast kuni Põhja-Ameerikani. Kõige laiemalt nii Euraasias kui Põhja-Ameerikas levinud uskumuse kohaselt on Suur Vanker seitse meest, kusjuures Alcor on koer või noorem ehk nõrgem isik (poiss, tüdruk, noor naine). See uskumus peab olema levinud üle Euraasia parasvöötme hiljemalt paloeoliitikumi lõpuks ning saabunud Põhja-Ameerika tasandikele Lõuna-Siberist. Kosmilise jahi müüt ning Orioni vöö tõlgendamine selle kontekstis on tõenäoliselt samuti tekkinud kusagil Kesk-Euraasias ning sealt levinud Põhja-Ameerikasse ning Aafrikasse. Nende uskumuste päritolu Aafrikast ei ole täielikult välistatud, kuid sellisel juhul tuleks oletada

da, et mitte ainult koer jahi osalisena ei ole hilisem lisand (Aafrikas polnud koeri enne holotseeni), vaid ka kõnealune motiiv levis Aafrikast Mandri-Euroopasse ning see juhtus enne Ameerika asustamist. See on küllalt ebatõenäoline, kuna sellest ajastust pole teada ühtki teist usaldusväärset Aafrika ja Mandri-Euraasia paralleeli. Teadaolevad motiivid, mis on levinud nii Euraasia kui Aafrika kultuurides, on hõlpsamini tõlgendatavad Aasiast Aafrikasse tagasirändamise tulemusena (Berezkin 2009a; 2009b).

Need Euraasia alad, kus Suure Vankri peamised tähed on tuntud kui seitse meest ning kus Orioni kolm tähte on tuntud kui kolm noolest lastud sõralist (harva üks sõraline), on suuresti kattuvad, Ameerikas aga mitte. Orioni vöö on Kosmilise Jahi kontekstis laialt levinud Ameerika edelaosas, kuid seitsme mehe motiiv on tuntud Kesk- ja Suurtasandikul ning vaid üksikuid teateid on Kirde-Ameerikast. Koos esinevad need motiivid vaid Wichita ja Gros Ventre'i piirkonnas. Selline kujutelmade piirkondliku leviku erinevus Aasias ning Ameerikas vajab seletust, mida ma praegu ei suuda pakkuda.

Arvatavasti nähti mesoliitikumi ajastul Euroopa parasvöötme aladel Suurt Vankrit kui seitset meest, kuid tõenäoliselt ka kui looma, eelkõige karu. Nende kahe kujutelm omavahelised seosed on ebaselged. Jenissei ümbruse tõlgendus Suurest Vankrist kui kolmest jahimehest ning saakloomast (põder) tundub olevat nende kahe kombinatsioon. Kui Kosmilist Jahti mesoliitikumiaegses Euroopas üldse tunti, siis ilmselt Orioniga seotult. Loode-Euroopa alade uskumuste põhjalik rekonstruktsioon on sisuliselt võimatu, kuna andmed piirkondlikest rahvalikest kosmonüümidest on liialt napid. Saamide eepiline ning eshatoloogiline Kosmilise Jahi kujutelm on unikaalne. Kuna sellesse on kaasatud Orion, Kassiopiea ning Plejaadid, ei leia me paralleele mitte lõunapoolsest Euroopast, vaid idapoolsetelt arktilistelt rahvastelt nagu nganassaanid, põhja-jakuudid, paleoasiaadid, eskimod ja eriti tšuktši ja tšukotka jupikid (Bogoras 1939: 25–29; Ushakov 2001: 172).

Uskumused Plejaadidest kui kanast tibudega ning Orionist kui põllutööriistadest, saagikoristajatest, koogust või kaalust ei saa pärineda varasemast perioodist kui neoliitikum. Kana-kujutelm levis arvatavasti Kagu-Aasiast pärast kogu mandrit hõlmava suhtlusvõrgustiku teket ning sama võib põhjendatult oletada adra-kujutelm kohta. Paralleelid niitjate, kootide, rehaga jmt näivad olevat kohalikud väljamõeldised, mis võivad pärineda esimeste Euroopa põllumajanduskultuuride tekke ajast, kuid sama hästi olla ka palju hilisemat päritolu. Koogu ja kaalude kujutelmad võivad olla hilisem islami mõju ning see teema vajaks edasist uurimist.

MÄRKSONAD: kosmilise jahi müüt, kosmonüümid, Suur Vanker, Orion, Plejaadid, rahvastiku ränne

KOSMOSE LOOMISE/TEKKIMISE MÜÜDID LÄHIS-IDAS

Peeter Espak

TEESID: Artikkel analüüsib muistseid sumeri loomismüüte, kus maailma tekkimist või loomist kirjeldatakse peamiselt kui meessoost taevajumala An'i ja naissoost maajumala Ki suguakti tulemit. An ja Ki asuvad ühtesse, misjärel Ki jääb rasedaks ja sünnitab mitmed teised sumeri tähtsad jumalused – nende hulgas ka kuujumal Su'eni ja päikesejumal Utu. Analüüsitud müütide hulgas on varadünastilised (ca 24. saj eKr) Bartoni silinder ja müüdifragment nimega Urukagina 15. Uus-sumeri müütidest on vaatluse alla võetud inimeseloomismüüt „Enki ja Ninmah“ ning eepilis-müütiline lugulaul „Gilgameš, Enkidu ja allilm“. Võrdlevate näidetena on toodud paralleele ka Vana Testamendi Genesisi loomismüüdiga; uut tüüpi ja inimesele vabanemist pakkuva Lähis-Ida loomismüüdina on esitatud Johannese evangeeliumi algus. Artikkel lõpeb arvamusega, et ka tänapäevane füüsikaline loomismüüt Suurest Paugust on kõigest mütoloogiline viis maailma kirjeldamiseks, mis ei erinegi oma olemuselt väga palju kõige varajasematest sumeri müütidest, kuigi on lähedasem teatavale objektiivsele tõelisuse printsiibile.

MÄRKSONAD: sumeri mütoloogia, Lähis-Ida usundid, loomismüüdid, müüt „Enki ja Ninmah“, eepilis-müütiline lugulaul „Gilgameš, Enkidu ja allilm“, Bartoni silinder, Ukg 15

Sumeri mütoloogilised tekstid algavad sageli sissejuhatava osaga, kus on kirjeldatud tänapäevase maailma teket. Müütides, mille sissejuhatuses on mainitud alguses maailma loomist, ei peatuta sel teemal hiljem enam pikemalt ning säärased sissejuhatavad lõigud on tõenäoliselt kasutusele võetud esmalt seetõttu, et anda müüdile teatav alguspunkt, ja ühtlasi ka selleks, et juurde lisada tõsiseltvõetavust või siis lihtsalt põnevust. Tegemist

on kirjandusliku võttega – mingi rahva teadvuses olev arusaam maailma-kõiksuse tekkest on lisatud juba täiesti uue kirjandusteose illustreerimiseks või siis raamimiseks. Lihtsustatult võiks öelda, et sellist kirjanduslikku võtet on alati kasutatud ja kasutatakse ka tänapäeval kas või muinasjututekstide algusfraasides, näiteks nagu „Ükskord ennemuistsel ajal“. Jan van Dijk (1965, 1976) ongi sellist viisi sumeri müüdi sissejuhatuses kutsunud *in illo die*¹ -motiiviks.²

Huvitaval kombel ei ole säilinud hilisemaid sumeri ega ka akkadi tekste, mis selgesõnaliselt kirjeldaksid kosmose loomist või siis tekkimist. Mõningast teavet hilisemate semiidi rahvaste arusaamadest pakuvad küll näiteks loomismüüt „Enuma eliš“ ja tekst pealkirjaga „Maailmaloomine Marduksi poolt“.³ Vanematest tekstidest 3. aastatuhandest eKr on praeguseks teada vaid raskestimõistetavad müüdifragmendid, nagu näiteks Ukg 15 kuningas Uru’iningina ajastust 24. saj eKr.⁴ Hilisemad uus-sumeri müüdid nagu „Enki ja Ninmah“ ei peatu enam aga kõikide asjade alguse motiivil pikemalt ning maailma loomine leiab äramärkimist ainult lühida sissejuhatava motiivina. Säilinud ei ole ka ühtegi arutelu ega müüti sumeri või akkadi keeles, kus oleks kirjeldatud seda, millises olekus oli maailm enne taeva ja maa loomist või kes oli taeva ja maa loojaks. Pikemalt kirjeldatakse küll looduse ja inimtsivilisatsiooni teket ja ka maailmakorda määravate reeglite paikapanemist. Müüdid võivad seletusi anda isegi igapäevaelu pisiasjadele, kuid maailma tekkimisest või loomisest pikemalt ei räägi. On lihtsalt paari lausega mainitud, et kunagi ennemuistsel ajal loodi või siis tekkisid taevas ja maa. Jan van Dijk (1965: 13) on mõningatele tekstidele tuginedes küll üritanud väita, et teatavas sumeri mõttemaailma kihistuses võis olla levinud arusaam nn „ennemuistsest linnast“, kus nii taevas kui maa, teised jumalused, taevakehad ja üleüldse kõik maailma- ja kultuurinähtused elutsesid embrüonaalses olekus. Ehk kõik hiljem avalduv oli juba idee ja mõttena igavesest ajast igavesti olemas. Embrüonaalolekus maailm sai aga reaalsuseks tänapäevase maailma kujul sellest, et ühel hetkel hakkasid meessoost taevas An ja naissoost maa Ki sugu tege-ma. Ki jäi selle suguakti tulemusel rasedaks ning sündisid kõik suured sumeri jumalused. See rasedus ja hilisem sünnitus viisid aga embrüonaalolekus koos olnud ürgjumalused taeva ja maa üksteisest lahku. Nende kahe vahel olevast ruumist sai tänapäevane inimeste maailm, kus hakkas elama loodus, tekkis jumalate ja inimest tsivilisatsioon. Osa jumalusi jäid

¹ Ld ‘sellel päeval’.

² Seda teemat on analüüsinud ka Eesti Assürioloogia Seltsi liige ja Tartu Ülikooli audoktor Manfred Dietrich (1995).

³ Ülevaateks: Espak 2010: 165–174; Clifford 1994.

⁴ Selle teksti kommenteeritud väljaanne eesti keeles: Espak 2005 ja 2009.

allilmadesse (Kur, Abzu), teised aga taevastesse sfääridesse (vt lisaks Horowitz 1998).

BARTONI SILINDER

Üks vanimaid sumeri tekste, kus esineb An'i ja Ki kosmilise abielu motiiv kui müüdi sissejuhatus, on Nippuri linnast leitud tekst, mida kutsutakse teksti leidnud arheoloogi nime järgi Bartoni silindriks. Tekst ise pärineb suure tõenäosusega kas varadünastilise Sumeri ajastu lõpust või siis varajasest sargoniidide Akkadi ajastust – seega kirja pandud ajavahemikul *ca* 2400–2300 eKr.

u ₄ -r ₁ -a u ₄ -r ₁ -šè ⁵	Neil kaugeil päevil, neil päevil, mis kauged
na-nam	tõesti olid
gi ₆ -r ₁ -a gi ₆ -r ₁ -šè	Neil kaugeil öil, neil öil, mis kauged
na-nam	tõesti olid
mu-r ₁ -a mu-r ₁ -šè	Neil kaugeil aastail, neil aastail, mis kauged
na-nam	tõesti olid
u ₄ na-du ₇ -du ₇	Torm möllas
nin na-gír-gír	välgud sähvisid (?)
èš nibru ^{ki}	Nippuri templi (juures)
u ₄ na-du ₇ -du ₇	Torm möllas
nin na-gír-gír	välgud sähvisid (?)
an-né ki-da	An (taevas) Ki'ga (maaga)
inim an-dab ₆ -e	rääkis
ki an-da inim an-dab ₆ -e	Ki An'iga rääkis

Kahjuks järgnevad 7 rida Bartoni silindrist ei ole säilinud ja võib ainult oletada, milliseid sündmusi müüt edasi kirjeldab. Kuna müüt jätkab looga sellest, kuidas keegi jumalus (oletatavasti Enki) teeb sugu sumeri ühe peamise jumaluse Enlili õe Ninhursagiga (Michalowski 1998: 240), võiks arvata, et hävinenud teksti osas on kirjeldatud seda, kuidas sündisid või tekkisid sumeri tähtsamad jumalused – Enki, Enlil ning ka Su'en ja Utu – kuu ja päike.

UKG 15

Lagaši riigi kuningas Uru'inimgina (Urukagina, *ca* 2355 eKr) valitsemisajast pärinev loomismüüdi fragment, mida tuntakse nimetusega Urukagina

⁵ Transliteratsioon: Alster, Westenholz 1994: proloog.

(Ukg) 15, on temaatikalt sarnane Bartoni silindri loomismüüdiga ning mõlemad kuuluvad suure tõenäosusega samasse mütoloogiakoolkonda – nende autoriks on preesterkond, kes jagas sarnaseid vaateid vähemalt maailma tekkimise osas. Savitahvel, millel järgnev tekst on kirjas, ei ole samuti säilinud täies ulatuses ning seetõttu ei ole ka võimalik täpsemalt öelda, mis on olnud kogu müüdi sisuks:

ki b̄uru a šè-ma-si ⁶	Auk maa sees on täitunud seemnega
an en-nam šul-le-šè al-DU	An on isand, noore kangelase kombel seisab
an-ki téš-ba sig ₄ an-gi ₄ -gi ₄ u ₄ -ba en-ki nun-ki nu-sig ₇	An ja Ki ühtes, nad karjuvad Sel päeval Enki (ja) Nunki ei ole elus (veel)
^d en-líl nu-ti	Enlil ei ole elus (veel)
^d nin-líl nu-ti	Ninlil ei ole elus (veel)
u ₄ -da im-ma	Täna, eelmisel päeval
ul [?] im-m[a]	Rõõm [ ] enne
u ₄ nu zal-[zal]	Päev ei möödu
i-ti nu-è-è	Kuukiired ei lähe välja.

Sumeri keeles on nii seemne kui ka vee ja seega ka vihma tarbeks kasutusel üks sõna – a. Kirjeldatud on suure tõenäosusega seda, kuidas taeva ja selle jumaluse An'i seeme vihma kujul satub maa ehk Ki sisse ja Ki jääb sellest rasedaks. Lõpus on aga kujundlikult mainitud, et suguakti toimumise hetkeks ei ole veel sündinud Sumeri jumalused Su'en ja Utu.

„ENKI JA NINMAH“

Eelnevates sumeri tekstides esinevad meessoost An ja naissoost Ki – taevas ja maa. Mõlemad kontseptsioonid on ühtlasi nii isikustatud jumalused kui ka inimese jaoks tajutavad universumiosad. An esineb uus-sumeri müütides kui jumalate nõukogu pealik, kes ei sekku otseselt inimmaailma ja ka aktiivsete jumaluste asjatoimetusse. Uus-sumeri mütoloogias on kesksseteks aktiivseteks kujudeks aga juba peajumalused Enlil ja Enki. Ki on küll vanemas sumeri mütoloogia kihis olnud suure tõenäosusega suur ja kõikjal levinud viljakus- ja emajumalus, kuid tema kuju ja omadused on hilisemas ja üha mehekesksemaks muutuvus mütoloogias killustunud väiksemateks viljakusjumalannadeks, kelle seas on ka müüdis „Enki ja Ninmah“

⁶ Ukg 15: 5–14: van Dijk 1965: 40; Michalowski 1998: 240; Sjöberg 2002: 230–231.

figureerivad jumalused Namma, Ninmah ja Ninhursag. Müüdi „Enki ja Ninmah“ puhul on raske öelda, kas An ja Ki on siin üldse mõeldud isikustatud jumalustena või kujutletakse neid lihtsalt kui loodusnähtusi:

- 1   u₄ re-a-ta u₄ an ki-bi-ta ba-an-[...]⁷
           gi₆ re-a-ta gi₆ an ki-bi-ta b[a-...]
           [mu re]-a-t[a] mu nam b[a-tar-ra-ba]
           [d^a-n]un-na-ke₄-ne ba-tu-ud-da-a-ba
- 5   ^dama-^dinana nam-NIR.PA-šè ba-tuku-a-ba
           ^dama-^dinana an ki-a ba-hal-hal-la-a-ba
           ^dama-^dinana [x x] ba-a-peš ù-tu-da-a-ba
           digir kurum₆-ma-bi A x x unú²-bi-šè ba-ab-kešé-a-<ba>
- 1   Neil kaugeil päevil, päeval, mil taevas maast [lahutati?]
           Neil kaugeil öil, ööl, mil taevas maast [lahutati?]
           Neil kaugeil aastail, aastal, mil maailmakord paika pandi⁸
           Siis kui Anunna jumalad⁹ sündisid
- 5   Siis kui emajumalad võeti naiseks¹⁰
           Siis kui emajumalad taevasse ja maale ära jaotati
           Siis kui emajumalad [...] jäid rasedaks ja sünnitasid
           Siis kui jumalad toiduportse templitesse viima kohustatud
           olid (?)¹¹

⁷ „Enki ja Ninmah“ 1–8: ETCSL 1.1.2; Benito 1969.

⁸ Sumeri keeles nam-tar: ‘korda määrama’ või ‘saatust paika panema’. Nam on sumeri keeles selles kontekstis ‘see, mis on määratud’, ‘saatus’, ‘jumalik tahe’. Tar on sumeri verb ‘lahti päästma’, ‘lõikama’, ‘otsustama’, ‘paika panema’. Maailmakorra ehk siis nii looduse kui inimmaailma reeglite paikapane on sumeri mütoloogias üks keskseid nähtusi. Kõik, mida maailmas hoomata võis, oli paika pandud teatavate reeglite või tsivilisatsiooninormide kohaselt. Sumeri säärane arusaam on üllatavalt sarnane tänapäeva arusaamadega looduseadustest või siis nn looduse seaduspärasustest. Vahe seisneb ehk selles, et sumerlaste jaoks pandi need reeglid paika jumalike jõudude poolt, tänapäevases loodusteaduslikus kontekstis aga on need sõnastanud loodusteadlased.

⁹ Anunna jumalateks on sumeri mütoloogias nimetatud kõiki tähtsaid ja vanema generatsiooni jumalusi.

¹⁰ Lause sisu ei ole täpselt mõistetav. Oletada võib, et viidatakse taeva ja maa lahknemise tulemusel sündinud tähtsate Anunna jumaluste abielule, mis teeb võimalikuks juba ka noorema põlvkonna jumaluste sünni.

¹¹ Kuigi kogu rida ei ole täies mahus säilinud, peaks mõte seisnema selles, et noorem põlvkond jumalusi pidi viima vanadele jumalustele nende templitesse süüa.

Müüdi „Enki ja Ninmah“ puhul on erinevuseks võrreldes eelneva varadünastilise mütoloogiaga see, et suure tõenäosusega on kirjeldatud kuidas taevas ja maa viiakse üksteisest lahku. Ometi ei ole kuskil mainitud seda, kes võiks olla taeva ja maa lahkuviija või siis looja. Ükski varasem ega ka hilisem sumeri müüt ei maini kunagi asjaolu, nagu oleks võinud taeval ja maal olla eraldi loojajumalus. Sellised ideed väljenduvad esmakordselt alles Babüloni loomiseeposes „Enuma eliš“¹² (ca 1000 eKr), kus loojajumaluseks on Babüloni linna jumal Marduk. Hilisemas Iisraeli usundis saab Vana Testamendi Genesisi lugudes taeva ja maa loojaks jumal JHWH.

„GILGAMEŌ, ENKIDU JA ALLILM“

Seda, mil moel eri maailmasfäärid tekkisid, näitab väga kujukalt sumeri müüt-eepos¹³ „Gilgameš, Enkidu ja allilm“. Üpriski selgelt on kirjeldatud An'i ja Ki omavahelist lahknemist, kuigi selles tekstis ei ole kosmilist abi-elu otse välja toodud. Huvitav on veel see, et siin võtab isikustatud taevajumalus An endale elupiirkonnaks taeva: u₄ an-né an ba-an-de₆-a-ba, Enlilile, ühele sumeri peajumalustest, jääb aga elupaigaks Ki ehk maa. Allilm Kur antakse jumalanna Ereškigalile:

u₄ re-a u₄ sù-rá re-a¹⁴
 gi₆ re-a gi₆ ba₉-rá re-a
 mu re-a mu sù-rá re-a
 u₄ ul ni-du₇-e pa è-a-ba
 u₄ ul ni-du₇-e mí zi du₁₁-ga-a-ba
 èš kalam-ma-ka ninda šú-a-ba
 imšu-rin-na kalam-ma-ka ni-tab ak-a-ba
 an ki-ta ba-da-ba₉-rá-a-ba
 ki an-ta ba-da-sur-ra-a-ba
 mu nam-lú-ùlu ba-an-gar-ra-a-ba

¹² Eesti keeles: Annus 2003.

¹³ Tavaliselt nimetatakse sumeri lugusid Gilgamešist, Lugalbandast ja Enmerkarist eeposteks või siis eepilisteks lugudeks, lugusid, kus on mainitud ainult jumaluste tegutsemisi, aga müütideks. Selline vahetegemine sumeri kirjanduse puhul tundub meelevaldne. Need lood on kõik oma olemuselt ja ülesehituselt sarnased ning ka kunagiste ajalooliste kuningate tegude kirjeldustes kajastatakse neid kuningaid pigem jumalike suurustena. Sumeri kirjutajad tõenäoliselt ei leidnud, et tegu oleks eri kategooriatesse kuuluvate kirjandusvormidega – seega kõlbaks nii eeposte kui ka müütide puhul kõige paremini eestikeelseks vasteks „lugulaul“.

¹⁴ „Gilgameš, Enkidu ja allilm“ 1–13: ETCSL 1.8.1.4; Shaffer 1963.

u₄ an-né an ba-an-de₆-a-ba
^den-líl-le ki ba-an-de₆-a-ba
^dereš-ki-gal-la-ra kur-ra sag rig₇-bi-šè im-ma-ab-rig₇-a-ba

Neil päevil, neil kaugeil päevil
Neil õil, neil kaugeil õil
Neil aastail, neil kaugeil aastail
Neil muistseil päevil, mil olulised (sobivad) asjad nähtavale
toodi
Neil muistseil päevil, mil olulised (sobivad) asjad tõepoolest
õigelt paika pandi
Mil kogu maa pühamutes leiba süüa saadi
Mil kogu maa ahjudes tuli üles tehti
Mil An (taevas) Ki'st (maast) lahku viidi
Mil Ki (maa) An'ist (taevast) eemale viidi
Mil inimkonna nimi paika pandi (=kui inimesed loodi)
Mil An taeva enda jaoks ära viis
Mil Enlil maa enda jaoks ära viis
Mil Kur (allilm) Ereškigalile kingituseks anti

Müüt „Gilgameš, Enkidu ja allilm“ jätkub juba jumal Enki tegevuse kirjeldusega ning hiljem keskendub Gilgameši kaaslaste Enkidu reisile allilma. Erinevuseks võrreldes eelnevate loomislugudega on selle teksti juures see, et kirjeldatud on kahe kosmilise sfääri An'i ja Ki lahkuvuimist ning selle kaudu uute kosmiliste sfääride teket, mis eri jumaluste vahel ära jaotatakse.

ARUTLUSI JA TÖLGENDUSI

Ei Lähis-Ida mütoloogias ega ka Vana Testamendi Genesisi loomislugudes ei pöörata suuremat tähelepanu maailma loomise täpsemale lahtiseletamisele. Veidi pikemalt kirjeldab seda protsessi küll Babüloni loomiseepos „Enuma eliš“. Selge on aga see, et muistne inimene pidas oma olemuse ja ka inimeseks olemise seisukorra lahtiseletamiseks maailma alguspunkti määratlemist äärmiselt oluliseks. Kõik pidi kuskilt alguse saama – maailm ei olnud lihtsalt olemas – vaid pidi olema kuidagi loodud, tekkinud, kujundatud. Muistse inimese jaoks algas ka ajalugu maailma loomise hetkest – tegu oli konkreetse punktiga ajas, kust kõik alguse sai – ehk siis kohaga, kust aeg ise alguse sai. Loomise hetkest edasi hakkas aga kogu kosmos – nii loodus, taevakehad kui ka inimsivilisatsioon oma kindlaid reegleid pidi arenema, kuni jõudis välja tänasesse päeva. Inimese enda

tulevikuks oli aga pärast surma lahkumine allilma, kus elu toimus edasi sarnaselt maapealse inimmaailmaga, kuid oli märgatavalt raskem ja õudutekitavam. Ainult vähestele väljavalitutele, inimilmas suuri tegusid teinud valitsejatele või muudele tähtsatele isikutele sai allilmas osaks parem kohtlemine. Näiteks kuningas Gilgameš muutus hilisemas mütoloogias isegi väiksemat laadi allilmajumaluseks. Ainult ühele surelikest inimolenditest – veeuputusloo kangelasele Ziusudrale – on sumeri mütoloogia andnud ka igavese maapealse elu, kuigi see igavene elu ei erinenud olemuslikult kõikide teiste inimeste tegemistest ja toimetustest (vt Espak 2008).

Tihti on üritatud väita, et sumeri ja seega ka kogu Lähis-Ida elutunnetuses seisnes kogu maailma ideaalne seis selle maailma loomise hetkes või siis kuskil hüpoteetiliste algaegade juures, kui kõik oli alles loodud ja jumalikud reeglid omal puhtal kujul paika pandud. Selline väide ei tundu aga usutav, sest ei ole teada ühtegi Lähis-Ida teksti, mis nimetaks aegade algust kuidagi pühamaks või puhtamaks kui oma kaasaega. Pigem iseloomustab kogu Lähis-Ida mütoloogiat teatud paratamatusetunne. Kuigi ka ajaloo toimub mitmeid muudatusi, vahetuvad valitsejad ja ka jumalused võivad omandada täiesti uusi aspekte ja ülesandeid, jääb kogu maailma olemus ja toimimine siiski samaks. Aja kuluga ei suurene ei kaos ega korratus, kuigi vahel ohustavad kogu tsivilisatsiooni ellujäämist kõikvõimalikud deemonid või siis halbade kavatsustega jumalused. Kõikidest tsivilisatsiooni ohustavatest nähtustest saadakse aga alati võitu ja maailm jätkab oma endist toimimist vastavalt loomise alguses paika pandud reeglitele. Selline paratamatuse tunnetamine tekitab kahtlemata paljudel juhtudel lootusetusetunnet ning sellest omakorda kujunesid välja ka kõikvõimalikud uudsed mütoloogilised ideed ja mõtted. Tõenäoliselt ka veeuputusloo kangelasele Ziusudrale igavese elu andmine ja Gilgameši luhtunud katsed leida seda igavest elu on kirjanduslikud motiivid, mis on sündinud just soovist leida lunastust immanentsest kosmosest, mis oli lahtimõtestatav ainult geograafilises plaanis ning ei jätnud inimesele muud võimalust, kui surma järel asuda elama ebameeldivusi täis allilma.

Esimest korda kohtab Lähis-Idas tekste, mis pakuvad inimesele väljapääsu geograafilisest maailmast, eelkõige Iisraeli usundis, mida tunneme praegu ainult Vana Testamendi vahendusel. Kuna ükski Vana Testamendi tekst ei ole täpselt dateeritav ja oma autentsesse konteksti tagasi paigutatav, ei ole aga ka kahjuks teada see, mil moel või milliste mõjutuste kaudu selline uus Iisraeli transtsendentset väge JHWH't propageeriv usund oma alguse sai. Lähis-Ida mütoloogia paratamatusest pakub aga esimese konkreetse väljapääsu alles kristlik liikumine, mis avab inimesele tee maa, taeva ja taevakehade maailmast kuhugi teise maailma transtsendentse jumala või siis selle jumala vaimu juurde. Lähis-Ida vanemas

mütoloogias oli alguses taevas An ja maa Ki, kes sünnitasid omakorda Kuu ja Päikese. Genesisse lugude kohaselt olid need taevas ja maa ning ka kõik muud taevakehad kõigest elutud ja JHWH poolt loodud asjad. Johannese evangeeliumi alguses olev ja kahtlemata ka gnostilisi sugemeid kandev varakristlik „loomismüüt“ on ehk parimaks näiteks Lähis-Ida mütoloogia (või õigemini mütoloogilisest maailmapildist vabastatud mõttemaailma) kõrg- ja lõpp-punktist kristluses:

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος
καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν
καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος
οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν
πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο
καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν
ὃ γέγονεν
ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν
καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων
καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει
καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν

Alguses oli sõna
ja sõna oli Jumala juures
ja Jumal oli sõna
See oligi alguses Jumala juures
Kõik tema läbi on tekkinud
ja ilma temata tekkinud ei ole midagi
mis tekkinud on
Temas oli elu,
ja elu oli inimestele valguseks
Ja valgus paistab pimeduses
ja pimedus ei ole seda omaks võtnud

Kuigi hilisemas kristluses jäi püha tekstina käibele ka sumerlike sugemete Genesisse maa ja taeva loomise müüt, domineerib kristlike mõtlejate peades juba see uus müüt, mis ei loe algupunktiks enam taevakehasid ja nende tekkimist või loomist, vaid näeb maailma olemise taga juba selliseid nähtusi nagu sõna, valgus ja elu. Kui Ziusudra sai omale igavese elu inimmaailmas, siis Jeesus sai omale igavese elu selle elu tekitaja juures, ehk teda kujutatigi kui elu, valgust või sõna ennast. Inimese ja ka jumala olemus ei ole enam kinni nähtavates asjades ja geograafilises plaanis mõõdetav, vaid inimene ja tema teadvus on saanud uue tähenduse.

Tänapäeva üldkehtivaks loomismüüdiks võib ilma kahtluseta pidada teooriat Suurest Paugust, mille kohaselt kosmos sai alguse ca 14 miljardit aastat tagasi mingi seletamatu alguspunkti „plahvatusest“. Hilisemast osakeste liitumisest tekkis tänapäevane materia, moodustades pikapeale tähti, galaktikaid ja planeete. Selle plahvatuse jõul kosmos aga laieneb edasi kuni raugemiseni. Võimalik, et siis algab jällegi kõik uuesti. Universumi algushetkede, algosakeste ja nende tekkimise kohta loodetakse saada lisateavet Euroopa Tuumauuringute Organisatsiooni käivitatud osakestekii- rendi mõõtetulemuste kaudu. Kuid ka siis, kui oleks võimalik leida nime- tused kõikidele mõeldavatele algosakestele ja seletada lahti nende tekkimis- ja liitumisprotsessid, jääks selle protsessi kirjeldus kõigest mütoloogias,

mis on ainult pisut objektiivsem ja täpsematele vaatlusandmetele tuginev, kui olid seda kõige varajasemad sumeri müüdid – iga uus faas maailma tekkimise või olemise seletamiseks on ühtlasi ka uus faas mütoloogilise maailmapildi arengus. Kui Sumeris kirjatundjad mõistsid, et taevast allasadanud vihm muudab maa rasedaks ehk viljakandvaks, ei eksinud nad ju milleski olulises, sest üldises plaanis ju nii ongi. Samamoodi peegeldab tänapäeva füüsika meile asjade nähtavat ja reaalselt seisu – tegemist ei ole mitte väljamõeldisega, vaid vaatlusandmete kogumisel ja analüüsimisel saadud järeldustega. Teisalt on jällegi tegu mütoloogiaga, sest ükskõik kui palju maailma nähtustele või protsessidele ka nimesid või seletusi antaks, ei muuda need seletused mitte midagi inimese olukorras või tema saatuses. Vahe on ehk selles, et kui Lähis-Idas inimene teadis, et pärast surma jätkub tema eksistents allilmas, siis tänapäevane mütoloogia ehk loodusteadused selle küsimusega lihtsalt ei tegele¹⁵ – see uus mütoloogia ei vasta ühelegi küsimusele sellest, miks või mille tõttu materiaa saärasel kujul arenema hakkas, ega ka sellele, kuhu see areng lõpuks välja viib. Kuigi on ilmselge, et sellistele küsimustele ei leia vastust vaatlusandmete ega katsetulemuste põhjal, ei tähenda see seda, et küsimuse peaks kõrvale heitma.

Kui Lähis-Ida mütoloogiale niivõrd omane igavese elu otsimise motiiv sai vastuse uues idamaises usundis kristluses, nagu ka hinduistlik maailmanägemine sai lahenduse budismis, siis tänapäevane teaduslikuks kutsutud mütoloogia seda lahendust pakkuda ei saa – seda eelkõige oma teadusliku meetodi ainukehtivaks tunnistamise tõttu. Ükskõik kui palju midagi inimkeeles ka ei kirjeldata või seletata, on tegu siiski ainult ühe faasiga mütoloogia pidevas arengus, mida sajandite pärast uurivad juba tänapäeva usundiloolaste ja folkloristide kauged järeltulijad.

¹⁵ Inimene ja tema olemus või ka teadvus ei kuulu tänapäeval enam (loodus)teadusliku ainese uurimisalasse, kuigi sellekohane arutelu kestab küll meditsiinilises plaanis näiteks psühholoogia raames. Nii ehk ei olekski vale väita, et tänapäevane loodusteadus, mis paneb rõhku eelkõige just oma teaduslikkusele, on laiemas plaanis muutunud pseudoteaduseks – nähtuseks, mis suudab luua küll uusi tehnoloogilisi lahendusi, aga ei suuda või õigemini ei soovi enam vastata ühelegi olemuslikule küsimusele. Võib-olla on tegemist samasuguse eluhoiakuga nagu kunagises katoliku kirikus, kes keelustas Galileo Galilei ideed, mis ei sobinud tema mütoloogiasse ning olid seetõttu hirmutavad, kuigi ilmselgelt pidi ka tollane Vatikani haritud eliit väga hästi aru saama, milline kosmose ülesehituse skeem tegelikkuses õige on. Teiste sõnadega, kui 17. sajandi kirik tundis hirmu mõõdetavuse ees, siis tänapäevane üldlevinud mütoloogiline teadusreligioon tunneb paanilist hirmu mittemõõdetavuse ees.

KIRJANDUS

- Alster, Bent; Aage Westenholz 1994. The Barton Cylinder. – *Acta Sumerologica Japonensia* 16, pp. 15–46.
- Annus, Amar (tlk ja eessõna) 2003. *Enuma eliš: Babüloonia loomiseepos*. Tallinn: Kirjastuskeskus.
- Benito, Carlos Alfredo 1969. „Enki and Ninmah“ and „Enki and the World Order“. PhD dissertation. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Clifford, Richard J. 1994. *Creation Accounts in the Ancient Near East and the Bible. The Catholic Biblical Quarterly Monograph Series* 26. Washington DC.
- ETCSL = J. A. Black, G. Cunningham, J. Ebeling, E. Flückiger-Hawker, E. Robson, J. Taylor, G. Zólyomi. *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*. University of Oxford 1998ff. <http://www-etcs1.orient.ox.ac.uk/>
- van Dijk, Jan 1965. Le motif cosmique dans la pensée sumérienne. – *Acta Orientalia* 28, pp. 1–59.
- van Dijk, Jan 1976. Existe-t-il un „Poème de la Création“ sumérien? – *Alter Orient und Altes Testament* 25, pp. 125–133.
- Dietrich, Manfred 1995. *ina ūmī ullūti, An jenen (fernen) Tagen*. – *Alter Orient und Altes Testament* 240, S. 57–72.
- Espak, Peeter 2005. Urukagina 15 – vanasumeri loomismüüdi fragment 24. sa-jandist eKr. – *Verbum Habet Sakala 2004: täiendusköide*. Tartu, lk 47–49.
- Espak, Peeter 2008. Passing to the Underworld in Sumerian Texts. – *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte* 42, pp. 67–71.
- Espak, Peeter 2009. Mesopotaamia kosmiline geograafia ja Abzu: Päikesejumala reis allilma. – *Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2008*. Tartu, lk. 19–29.
- Espak, Peeter 2009. *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 19. Tartu Ülikooli Kirjastus 2010.
- Horowitz, Wayne 1998. *Mesopotamian Cosmic Geography. Mesopotamian Civilizations* 8. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Michalowski, Piotr 1998. The Unbearable Lightness of Enlil. – *Intellectual Life of the Ancient Near East. Papers Presented at the 43rd Rencontre assyriologique internationale Prague, July 1–5, 1996*. Ed. by Jiri Prosecky. Prague: Oriental Institute, pp. 237–248.
- Shaffer, Aaron 1963. *Sumerian Sources of the Tablet XII of the Epic of Gilgameš*. PhD dissertation. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Sjöberg, Åke W. 2002. In the Beginning. – *Riches Hidden in Secret Places: Ancient Near Eastern Studies in Memory of Thorkild Jacobsen*. Ed. by Tzvi Abusch. Winona Lake: Eisenbrauns, pp. 229–247.

Summary

MIDDLE EASTERN LEGENDS ABOUT THE CREATION OF COSMOS

The paper discusses different known creation accounts from the Sumerian literature describing how the heaven and earth and also other celestial bodies were created in the minds of ancient mythographers. The texts analysed include The Barton Cylinder, Urukagina 15, Enki and Ninmah, and Gilgameš, Enkidu and the Netherworld.

It is explained that the Sumerians had no separate myths or longer pieces of literature directly describing the act of creation. Creation of heaven and earth was usually mentioned in the beginning of a longer mythological text of different thematical contents as a literary introduction for that myth. The creation of „the present world“ usually takes place by the copulation of An and Ki (heaven and earth) resulting in Ki getting pregnant and giving birth to all the other major Sumerian gods and celestial bodies. The Sumerian myth-epic Gilgamesh, Enkidu and the Netherworld describes how the different spheres of universe were divided between different Sumerian gods.

The paper concludes in comparing the Sumerian accounts of creation with the similar motives in the Old Testament myth of Genesis. A new transcendent Near Eastern account of creation, the beginning of the Gospel of John is drawn as an example of the later developments in Ancient Near Eastern mythology. It is concluded that in its basic nature, the present theories about the Big Bang in modern day physics are also mythological in nature and they only represent one phase in the development of mythological beliefs about the creation of the cosmos.

KEY WORDS: Sumerian mythology, Ancient Near Eastern religions, myths of creation, Sumerian Enki and Ninmah, Gilgamesh, Enkidu and the Netherworld, the Barton Cylinder, Ukg 15

VADJA RAHVAPÄRASEST ASTRONOOMIAST

Enn Ernits ja Tiiu Ernits

TEESID: Uurimuses käsitletakse 1) taevakehade ja -nähtuste nime-tusi ja iseloomu, 2) rahvaastronoomia praktilisi aspekte, mille hulka kuuluvad ruumiline ja ajaline orienteerumine taevakehade järgi ning 3) taevakehade ja -nähtustega seotud endeid. Vaatluse alla tu-levad Päikese, Kuu ja tähistaevaga, sealhulgas komeetide ja me-teooridega seotu. Peale selle tehakse kirjutises juttu ajaühikute ni-metustest. Kirjutis tugineb autorite poolt aastatel 1981 ja 1982 Vadja-maal kogutud materjalile, samuti hajali asuvatele kirjandusandme-tele. Vadja ainestikku võrreldakse peamiselt eesti ja isuri ainestiku-ga. Üksnes rahvaastronoomia-alaste mõistete puhul kaasatakse pa-ralleele ka kaugematest sugulaskeeltest. Taevanähtustega seotud nimetustes, orienteerumistes, ennetes ja uskumustes on vadjalas-tel palju sarnast teiste läänemeresoome rahvastega, eelkõige oma lähinaabritega.

MÄRKSONAD: astronüümid, ajaühikud, ended, komeedid, meteo-rid, vadja rahvaastronoomia

ALUSTUSEKS

Läänemeresoome väikerahvaste teadmisi taevakehade ja nähtuste kohta on uuritud suhteliselt vähe. See kehtib ka meie lähima sugulasrahva vad-jalaste kohta, kelle arv on votoloog Heinike Heinsoo suulistel andmetel praegu kõigest 6–8 inimest. Erilist huvi pakuvad astronoomiliste mõistete ja ajamõõtude esimesed kirjapanekud. Seda tehti esmakordselt 18. sajandi viimasel veerandil valgustusideedest innustust saanud isikute ettevõtmi-sel. Keisrinna Katariina II käsul hankis saksa päritolu uurija Peter Simon Pallas, kes avaldas aastatel 1787–1789 esimese maailma keelte võrdleva

sõnastiku, paljude muude keelte kõrval ka vadja keele sõnaloendi. Sõnastiku asemel on uurijail siiski soovitatavam kasutada käsikirjalist materjali, milles saab erinevalt avaldatust eristada Kattila ja Kabrio murde sõnu; viimased pärinevad Iivanaisi külast (Ariste 1937: 18 jj). Katariina-aegse Venemaa kultuuritegelase Fjodor Tumanski kirjapanekud Kattila murdest avaldati peaaegu 200 aastat hiljem (Öpik 1970: 165 jj). Kreevinite keelepruugist tegi esimesi tähelepanekuid koduõpetaja Christoph Albrecht Appelbaum, kelle materjalid avaldas esmakordselt Ferdinand Johann Wiedemann umbkaudu sajand hiljem (Winkler 1997: 36, 61–62). Kõik kolm sõnavara kogumisega seotud isikut olid kaudselt mõjutatud toonase kooliinspektori Hartwig Ludwig Christian Bacmeisteri koostatud küsitluskavast (viimati mainitu kohta vt Stipa 1990: 202; Winkler 1997: 53). Lätis kõneldud kreevini murde andmed on eriti väärtuslikud, sest nad kajastavad vadja läänepoolset keeleuusust enne XV sajandi keskpaika. Paraku on kirjapanekud üsna napid, mistõttu ühe või teise sõna puudumine ei tähenda veel selle mitteeksisistentsi keeles või murdes.

Üht-teist vadja rahvaastronoomia vallas lisandus järgnenud aastasaja jooksul. Peamiselt on asjaomane aines kogudesse laekunud 20. sajandil, enamasti küll sõnavara ja kommete kirjapanemise käigus. Vadja rahvaastronoomilise ainese kogumine jäi sel moel paratamatult tagasihoidlikuks, sest kuni 20. sajandi viimase veerandini ei tehtud seda spetsiaalse küsitluskava põhjal. Käesoleva ettekande autorid pöörasid pilgu rahvapäraste täheteaduse suunas astronoom Heino Eelsalu poolt 1970. aastatel algatatud soome-ugri paleo- ehk arheoastronoomia uurimise laineharjal (lähemalt vt Kuperjanov 2005; Kõiva 2005; Kõiva, Vesik 2005).

1980. aastate alguses, täpsemini 1981. ja 1982. aastal, mil vadjalasi oli mitu korda rohkem kui praegu, õnnestus siinkirjutajatel H. Heinsoo poolt juhendatud Tartu ülikooli ekspeditsiooni koosseisus koguda rahvapärast teavet 12 vadjalaselt, samuti võrdlusmaterjali 8 isurilt. Vadja materjal pärineb üksnes Vaipoollest, nimelt Soome lahe äärsetest küladest Jõgõperäst, Luuditsast ja Liivtsülästä, seega tänapäeva mõistes üksnes Jõgõperä keelemurde alalt, sest Kattila ja Kabrio murre olid selleks ajaks juba hääbunud ning Kukkuzi murre tugevasti isuristunud. Veerand sajandit tagasi ilmus vadjalaste ja isurite asjaomaste tähelepanekute kohta kirjutis aimeajakirjas (T. Ernits, E. Ernits 1984). See ongi jäänud seni ainukeseks ülevaateks käsitletava teema kohta.

Käesolevas kirjatükis on seatud eesmärgiks anda vadja astronoomiast uus, eelmisest tunduvalt põhjalikum ülevaade, mida täiendavad autorite kogutud tekstinäited ning pärast mainitud artiklit ilmuma hakanud mitmekoitelisest vadja keele sõnaraamatust (VKS) ja teistest kirjandusallikatest nopitud andmed. Uurimuses käsitletakse 1) taevakehade ja -nähtuste

nimetusi ja iseloomu, 2) rahvaastronoomia praktilisi aspekte, sh ruumilist ja ajalist orienteerumist taevakehade järgi ning 3) taevakehade ja -nähtustega seotud endeid. Rahvaastronoomia on kohati lahutamatu rahvapärasest metroloogiast ja meteoroloogiast. Võrdlemisel kasutatakse ruumipuudusel eelkõige eesti ja isuri ainest. Üksnes rahvaastronoomia-alaste mõistete puhul kaasatakse paralleele ka kaugematest sugulaskeeltest.

MAAILM TERVIKUNA

Paraku pole ühtegi vadja kosmoloogilist müüti meie ajani säilinud. Mõningaid pidepunkte vadjalaste mõistmiseks pakub vaid sõnavara, sealhulgas mõistetena käsitletavat *maa*, *ilma* ja *maa-ilma*, nt *kõõz maa-ilma süntü* 'kui maailm sündis', *siin ilmaz* 'siin ilmas' ja *tõizõl maal* 'teisel maal', s.t 'teises ilmas' (VKS I 289; III 226–229). Neis avaldub mitmeti, nagu teistelgi läänemeresoome rahvastel, universumi kaksikjaotus: ühelt poolt kindel maa jalge all, teisalt läbipaistev keskkond (*ilma* 'õhk; atmosfäär') pea kohal. Hiljem on *ilma*-sõna omandanud nii atmosfääri oleku kui ka maailma tähenduse. Millised on mõistete *ilma* ja *taivaz* 'taevas' omavahelised suhted, vajaks veel lähemat selgitamist. Vadjalaste kujutelmades esines kaas maailma: siinne, elavate oma ning sealne, surnutele kuuluv. Elu mõlemas sfääris olevat üsna sarnane. *Toonõla*-nimetus püsis viimati veel itkusõnavaras. Taevane maailm oli segunenud kristliku taevaga: *Po¹ ku iñehmiin kuolõb, siz ençi lentääb taivasõõ* 'kui inimene sureb, siis hing lendab taevasse' (VKS I 206). Ent taevasse pääseb üksnes mao suu kaudu (Ariste 1974a: 183–186). Pole kindel, kas vadja haritlase Dmitri Tsvetkovi (1995: 330) sõnaraamatus esitatud *taivaa-laki* 'taevalaotus' on genuiinne või moodustatud eesti keele eeskujul (vrd *taewa-lagi*; Wiedemann 1973: 444).

Mitmes vadja murrakus kasutati vene keelest laenatud sõna *miira* 'maailm' (VKS III 317). Piiblipõhisel maailmal oli vadjalase teadvuses, nagu eespool toodud näitelausest ilmneb, algus ja lõpp, vrd *maa-ilmaa lõppu* (VKS III 188). Paraku pole selged ütluse *miä maa-ilmaa sampaass en jää* 'ma ei jää maailma sambaks', s.t 'igavesti elama' tagamaad (VKS V 168). *Taivaz* esineb kõigis kolmes 18. sajandi allikas; *maa* ja *maa-ilma* üksnes F. Tumanskil (Öpik 1970: 167, 168). Kreevini murdest on juba tollal talletatud läti laensõna **pasauli* 'maailm' ning 19. sajandi alguses sõnad **maa* ja **taivaz*,² millest viimatimainitu on läti keele mõjul omandanud kõrvaltähenduse 'pilv' (Winkler 1997: 309, 335, 363).

¹ Külanimede lühendite seletust vt artikli lõpust.

² Tärniga on varustatud rekonstrueeritud kreevini vormid.

PÄIKE

Päikese tähistamiseks on vadja keeles mitu sõna, kõigepealt *päivä*, mis märgib ka päeva kui ajaühikut, ning sellest vähendusliidete abil tuletatud lekseemid, nagu P *päivikko*, P, J *päivükköin*, J *päivükkäin* ja I *päiväz*, sealhulgas eriti laialdaselt levinud *päivüd* (VKS IV 379–383). Viimane esineb 15. sajandi keeleseisu kajastades kujul *peiwitt* ja *peiwüd* (*päivüt), samuti hilise läti laenuna *saulō kreevini murdes (Winkler 1997: 322, 364). Vorm *päivüd* on *päivä* kõrval üldine ka isuritel (Nirvi 1970: 450). Päikest tähistavad sõnad *päivä, *päivüd ja mingi *kkō*-lise vormi (пййсьике) on Kattila kandist noteerinud F. Tumanski, kusjuures S. Pallasel leidub üksnes *päivä (пййвэ), mille tähenduseks on esitatud ka 'valgus' (Öpik 1970: 167; Ariste 1937: 23). *Päivä* esineb samuti ühes Kattila vadja rahvalaulus 19. sajandi keskpaigast: *meneb kuu isä-mehenä, meneb päivä pää-mehenä* 'läheb kuu isamehena, läheb päike peamehena' (VKS IV 381). Nii tuletamata kui ka tuletatud sõnakujusid leidub ka teistes läänemeresoome keeltes, nende seas *päivä* (nt *päivä nousee* 'päike tõuseb') ainulaadse *aurinko* kõrval soome keeles. Öeldu näikse kinnitavat tõika, et *päivä on läänemeresoome keeltes tähistanudki esialgu päikest, kuid seoses ajaüksuseks saamisega on kahemõttelisuse vältimiseks, samuti ehk ka mitte ilma usundilise tagapõhjata hakatud selle algses tähenduses kasutamisel lisama peamiselt vähendus- või hellitusliiteid. Samatähenduslik tüvi esineb ka saami keeltes, kuid mitte enam kaugemates sugulaskeeltes. Võimalik, et varasem tähendus on seotud soojuse või kuumusega, nagu oletamisi tõendavad permi ja samojeedi andmed (Raun 1982: 135; SSA II 456). Sellele ei räägi vastu ka semantiline areng 'kuumus' → 'päike'.

Päikese „tegevust“ kajastavad järgmised väljendid:

'päikesetõus' ja 'päike tõuseb' – P, L, Lu, Kõ, J *päivää-nõisu*, P *päivää-nõisõma*, J *päivää-nõizučči* (sellele vastab häälikuliselt Ku *päivää noisukki*), P, M, J *päivä nõizõb*, J *päiv kohonõb*;

'päevaloojang' ja 'päev loojub' – Kõ, P *päivää-lasku*, M *päivää laskõu-miin*; L *päivä issuub*, M *päivä issuz jumalallõ*, M *päivä on laskuulla*, Lu *päivüd laskõöz loojaa*, M *päivä laskõub ~ meeb ~ issuub jumalallõ*, M *päivä laskõub jumalaa tüvvee*, Lu *päivüd algab laskõõssa*, Li *päivä laskõõb loojoo*, J *päiv laskõõb loojaa*, Li *päivüd meeb lootoo* (vrd ka isuri *päivükäz laskiijaa loojaa*; Posti 1980: 276);

'päikesepaiste' ja 'päike paistab' – J *päivää-paissu*, J *päivää-paisuz*, eriti laialdaselt aga *päivä paisab* ja *päivää-paisõ*;

'päike läheb pilve taha varju' – Lu *päivä pakkõõb* (VKS II 190; III 54; IV 77, 149, 381–383; V 374; Posti 1980: 318).

Esitatud väljendid on üldiselt üsna sarnased lähedaste sugulaskeelte omadega. Päikese tõusu tähistab sõna *nõissa* 'tõusta', loojumist aga *isuta* 'maha istuda', *laskõuta* 'laskuda; langeda' jt. Ülaesitatutest pakuvad erilist huvi *päivä issuub jumalallõõ* ja *päivä laskõub jumalaa tívvee* 'päike loojub jumala juurde'. Neile leiduvad vasted Kagu-Eestis (Kuperjanov 2003: 62). Eesti sõna *loojak*, (*läheb*) *looja* seostatakse ilmakaarenimetusega *loe* (Raun 1982: 79). Nii see on ilmselt ka vadja ja isuri keeles.

Päikese asendi järgi orienteeruti maastikul. Näiteks meenutas Nadjoža Leontjeva aastal 1982, et kui metsas eksiti, siis üritati koju naasta päikese asendi järgi taevaalaotusel. Päevatõusu ja -loojangu järgi on tuletatud osa ilmakaarte (vdj *tuulõd* 'tuuled'; Li *-pooli* '-pool') nimetusi. Nende hulka kuuluvad P, L, Kõ, J *päivää-nõisu* 'ida, idakaar; päikesetõus' ja P, Kõ *päivää-lasku* 'lääs, läänekaar; päikeseloojang' (VKS IV 381). Vaipoolest on kirja pandud: *nel' l' ä tuulta on pää-tuulia: pohja, itä, lounad, läns* 'neli ilmakaart on põhiilmakaared: põhi, ida, lõuna, lääs' (VKS IV 403). Neist on vähemalt *pohja*, *lounad* ja *läns* isuri laenud, seevastu põlisvadja pärased sõnakujud on *põhja*, *lõunad* ja *lääsi*. Viimane on talletatud üksnes 19. sajandi keskpäiku Kattila kandist (VKS III 212). Vaipoolse sõnavara hulka kuuluvad ka Li *pohja-pooli* 'põhjakaar', *lounad-pooli* 'lõunakaar; lõunaaeg; keskpäev' ja J *itä-pooli* 'idakaar'.

Koolis orienteerumistarkust omandanud vadjalase suust pärinevad ilmselt Luuditsast talletatud *pohja-pool'usi* 'põhjapoolus', *lounad-pool'usi* 'lõunapoolus' ja *kompassii strelkka ain on pohjaz* 'kompassi nõel on ikka põhjas, s.t näitab põhjasuunda' (VKS I 313; III 155; IV 281; V 285). Huvipakkuvad on M, Kõ *kurči-põhja* 'põhjakaar' (sõna-sõnalt 'kurepõhi') ja Li *vess-kaar(i) tuuli* 'vesikaare tuul' (VKS II 9, 315). Esimene neist osutab suunale kurgede tagasirännu, teine aga suure veekogu (Soome laht) järgi.

Vaheilmakaarte vadjakeelsed nimetused on järgmised: J, Lu, Li *etelä* 'edel'; Lu *looõ*, Lu, Li *loo* : *lootõõ* 'loodekaar', Lu, Li *loo-tuuli*, Li *looto-tuuli* 'loodetuul; loodekaar'; Lu, Li *itä-põhja*, Lu *itä-pohja* 'kirre'; Lu, Li, J *kakko* Lu *lõunad-itä*, *lounad-itä* 'kagu' (VKS I 215, 313; II 45; III 144, 149–151, 192).

Päritolult on tavalised põhi- ja vaheilmakaared üldiselt läänemeresoomelise levikuga, ainult *lõunad* ulatub kujul *lun* 'päev; lõunakaar' isegi permi keeltesse. Pole selge, kas loodekaart märkiv lekseem on germaani laen või omasõna algtähendusega 'päikeseloojangu suund', mis seoks teda otseselt päikesega (SSA II 97, 105, 383). Kreevini murdes avaldus ilmakaarte nimetamisel ilmne läti mõju, kusjuures *seemel 'põhi' on otselaen, *pool-päive* 'keskpäev, lõuna', *oomizõd*, *oomõnikk* 'hommik; ida', *õhtig 'õhtu; lääs' aga tõkelaenud (Winkler 1997: 316, 321, 345, 364, 377).

Vanasti talurahval kella ei olnud. Aega mõõdeti päikese liikumise järgi taevalaotusel: I *Niin ainõ elettii, päivüttä müü, tunniloja böllug* ‘nii aina elatigi, päikese järgi, kella ei olnud’ (VKS VI 301). Päikesepaistelisel päeval sai aega määrata kas varju pikkuse järgi või päikese kõrguse järgi taevalaotuses. Varju järgi ajamõõtmise kohta on andmeid ainult Liivtšuläst ja Luuditsast. Jalalabade abil varju mõõtmist mäletasid need, kes olid karjas käinud: Lu *karjušil tunnijõ eb õllu, aikka piti saavva täätä jalka-lapoil* ‘karjasel kella ei olnud, (kella)aja pidi saama teada jalalabade abil’ (VKS III 45–46); Lu *kupainõ jalka-lapoil mitattii kupain i saatii täätää, mikä on aika* ‘jalalabadega mõõdeti vari (s.t varju pikkus) ja saadi teada, mis kell on’ (VKS II 304). Kella tähistav sõna *tunnid* (VKS VI 301) on vadja keeles moodustatud vene keele eeskujul sõnast *tunni* ‘tund’ (vrd *час* ‘tund’, *часы* ‘kell’).

Täpsema kellaaja kohta saame teada järgmistest kirjanepikuist:

Lu *jalka-lapoil mitattii kupain i saatii täätää, mikä on aika, ühesä jalka-lappaa õli ühesä tunnia, kahõsa jalka-lappaa, siiz jo tuli čümmee tunnia*. ‘Jalalabadega mõõdeti vari ja saadi teada, mis kell on: üheksa jalalaba pikkune vari näitas, et oli kell üheksa, kaheksa jalalaba, siis juba tuli kell kümme.’ (VKS III 46; VI 300)

Siinkirjutajatele jutustas omal ajal tuntud Luuditsa keelejuht järgmiselt.

Siiz jalgaka ain mitattii. Karjaz miä mittazin aina, tunni ku böllu kaaza. Siiz nel’ä jalkaa ku tuli v akkurat minuu kuppaisõõ, nii kahs-tõiščümmeet tunnia [---] A čehs-päiväll nel’ä jalka-lappaa mittazid, vet ajad karjaa makaučil. ‘Siis mõõdeti alati jalaga. Mõõtsin karjas ikka (nii), kui polnud kella kaasas. Siis kui minu vari sai täpselt neli jalga, siis (oli) kell kaksteist [---] Keskpäeval mõõtsid neli jalalaba(täit) ja ajadki karja magamiskohale.’ (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892))

Sama pikkusega keskpäevavarju nimetasid ka teised Vaipoole keelejuhid.

Siiz aina jalk-lappojeka mittazimma. Pool-päivä, ku nelli jalka-lappaa, siiz õli pool-päivä. ‘Siis ikka jalalabadega mõõtsime. Keskpäev, kui neli jalalaba, siis oli keskpäev.’ (VIA 1982, AJud, 10 < Luuditsa – Anna Judina (1906); sama ka VIA 1981, KJef, 8 < Luuditsa – Kostja Jefimov (1907))

Seega nelja jalalaba pikkune vari näitas, et on saabunud keskpäev. Niisamuti toimisid ka isurid (VIA 1981, MVol, 11 < Koskisenkilä – Maria Volossanova (1912); Jeva Fjodorova (1896)).

Karja kojuajamise aeg õhtul lepiti kokku päikese kõrguse järgi horisondist. Seda mõõdeti ettesirutatud käe sõrmedega. Selleks oli õige aeg, kui silmapiiri ja taevakeha kõrguse vahet jäi kaks sõrme pikkust.

A ohtogoss [---] mittaad, kahs sõrmõa on, ohtogoss kottoo meen. 'Aga õhtul [---] mõõdad, (kui) on kaks sõrme(pikkust), (siis) õhtul lähen koju.' (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892))

Nii mõõtsid ka isurid (VIA 1981, MVol, 12 < Koskisenkülä – Maria Volossanova (1912), Jeva Fjodorova (1896)). Päikese abi kasutati aja kindlakstege misel ka merel. Kui käidi talvisel räimepüügil ja ööbiti Soome lahe jää l, olevat seevastu kasutatud kella.

A merel ain kacod päivää. Merel muut bõlõ tarviz. A siäl, ku õlimm, čäimm kaukaal, talvõl õlimma butkil, siiz õltii tunnid kaasa. 'Aga merel vaatad ikka päikest. Merel muud pole tarvis. Aga seal, kui olime, käisime kaugel, talvel olime putkades, siis oli kell kaasas.' (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892))

Vanasti valmistati ka algelisi päikesekelli. Üks vadja keelejuht jutustas, et veel 1920. aasta paiku asetanud ta vanaisa aknalauale püsti kepikese ning lõiganud aknalauasse keskpäeva märgi (VIA 1982, MVit, 2 < Luuditsa – Mari Vittong (1912)). Samast Luuditsast on talletatud ka teade *akkunapoduškaa päälle tehtii merkid, kupaizõõ mukkaa tuli pool-päivä merkki* 'aknalauale tehti märgid, varju järgi tuli keskpäeva märk' (VKS II 304). Huvipakkuv on isuri teade numbritega päikesekella tegemisest kannu peale (VIA 1982, JIss, 3 < Koskisenkülä – Jevdokia Issajeva (1896)).

Sappide ja ringide järgi päikese ümber ennustati ilma.

Ümpäri päivää krugad. Sapid ühez poolla i tõizõz poolla, niku iko-lookass tüküü. Ain jutõltii tormissi i pahoissi ilmoissi. Välizä vaa sapid õltii, krugaa böllu. 'Päikese ümber ringid. Sapid ühel pool ja teisel pool, nagu vikerkaare tükid. Ikka õeldi tormi ja halbu ilmu. Vahel olid vaid sapid, ringi polnud.' (VIA 1981, MPet, 1 < Jõgõperä – Mari Petrova (1915))

Samasugust teavet talletati ka teistelt vadja keelejuhtidelt.

– *A õlõttako kuullud, što päivällä sappi on?*
– *Õõn kuullu da nähnuçi õõn. Kahõz poolla päivää, ku tääb säättä, sitä uragaana. Siiz on kahõz poolla päivää sapid.*
'– Aga kas olete kuulnud, et päikesel on sapp?

– Olen kuulnud ja olen näinudki. Kahel pool päikest, kui ennustab tormist ilma, seda orkaani. Siis on kahel pool päikest sapid.’ (VIA 1981, DMih, 1 < Jõgõperä – Dunja Mihhailova (1910))

Leeb vihmalta, k'on mokoma niku krugad. Sampaad ümpäri sitä päivää, siiz jutõlla vihma, oomõnna taaz vihma. ‘Tuleb vihmane ilm, kui on nagu ringid (ümber). Sambad päikese ümber, siis öeldakse, (et) vihma, homme (tuleb) vihma.’ (VIA 1982, TJak, 1 < Luuditsa < Liivtšulä – Tanja Jakimova (1916))

Samasugune kirjeldus on keelenäitena esitatud ka vadja keele sõnaraamatus.

Lu ümperi päivüttä välissä on varo, a välissä päivüü čülčiiz õllaa sapid, kaks sappia, ühs on ühel poolõl päivüttä, tõin on tõizõl poolõl päivüttä, se tääb vihmaa ili tormia. ‘Päikese ümber on vahel rõngas, aga vahel on päikese külgedel sapid, kaks sappi, üks on ühel pool päikest, teine on teisel pool päikest, see ennustab vihma või tormi.’ (VKS IV 383)

See on õige tähelepanek mitmetel rahvastel, sest halod ilmuvad madalrõhkkonna eel. Küsimusele, mida see nn sapp endast kujutab, vastati nõnda:

Millin sappi on! Täm on polosa kõik nii. On rohoisia, kõltaisia, kõikõl-laajaa. Polossatõi vot. ‘Milline sapp on! Ta on vööt, kõik nii. On rohelisi, kollaseid, igasugust. Vöödiline.’ (VIA 1982, MVit, 2 < Luuditsa – Mari Vittong (1912))

Sappi-sõna tundsid ka isurid, pidades seda tormi kuulutajaks (VIA 1982, JAla, 2 < Voloitsa – Jekaterina Aleksandrova (1902)).

Ilmaennustamisel pandi tähele ka päikesetõusu ja loojangut, eriti taeva verevaks muutumist. Ent talletatud tähelepanekud on vasturääkivad. Päikesetõusust kõneldes väideti ühel juhul: *Lu ku päivä-nõisu punõtib, merimehell eb õõ üvä* ‘kui päikesetõus punetab, (see) ei ole meremehele hea (enne)’ (VKS IV 77), teisel juhul aga: *J päivä-nõisu ku punõtib, siz tääb üvät ilmaa* ‘kui päikesetõus punetab, siis ennustab ilusat ilma’ (VKS IV 382). Niisamuti on kirjeldatud ka ühes isuri näites *päivä punetti, se tiitää hüvviä ilmoja* ‘päike punetas [loojangu eel], see ennustab häid ilmu’ (Posti 1971: 450). Vasturääkivad on ka ended päikeseloojangu põhjal: *Lu päivä-lazgull on taivaz kauniz, se tääb üvvää ilmaa* ‘(kui) päikeseloojangul on taevas punane, see ennustab ilusat ilma’ (VKS IV 381); *Lu ku päivä laskõõb i punõtib, se tääb kehnoa ilmaa* ‘kui päike loojub ja punetab, see ennustab halba ilma’

(VKS III 54). Arvati ka, kui loojudes Lu *päivä punõtib, siiz on pakkaziissi* 'kui päike (loojudes) punetab, siis tuleb pakane' (VKS III 54). Järgnev arvamused esindab ambivalentsust.

Kons on kauniz päivä-lasku, kauniz, siz leeb mikälee ilmaa muutto. 'Kui on punane päikeseloojang, punane, siis tuleb mingi ilmamuutus.' (VIA 1982, MVit, 2 < Luuditsa – Mari Vittong (1912))

Oluliseks ilmaendeks peeti ka seda, kas päike loojus pilve sisse või mitte: *Kõ ku päivä laskõb čirkaassi, siz leeb üvä ilma* 'kui päike loojub selgelt, siis tuleb ilus ilm' (VKS I 289), kuid Li *oommõn leeb kehno ilma, päivä laskõb rintaa, pilvennallõ* 'homme tuleb halb ilm, päike loojub (täna) pilve sisse, pilve taha (alla)' (VKS V 72).

Vot senee, näd, tään, što ku päiv laskõb, siiz ain kacotaa, što laskõb ku päivä rintõõ vai sirkaassi laskõb. Kui laskõb päivä rintõõ alaa, senee päivää all niku pilvi on mokoma, siiz se täüb kehno ilmaa, se niku vihmaa vai lunt vai nii mokomaa. 'Vaata seda, näed, tean, et kui päike loojub, siis ikka vaadatakse, kas loojub päike (pilve)rinde sisse või loojub selgesti. Kui päike loojub rinde alla, selle päikese all on nagu selline pilv, siis see ennustab halba ilma, see nagu vihma või lund või midagi taolist.' (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšulä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Päikese loojumist pilve alla on vihmaendeks pidanud isurid, eestlased, veps-lased jt (isuri näide VIA 1982, JAle, 2 < Voloitsa – Jekaterina Aleksandrova (1902)).

Luuditsast on saadud teade: *oomnikossa päivä-nõizull utu nõizõb ülez, piäb ootõlla vihmaa* '(kui) hommikul päikesetõusu ajal udu tõuseb üles, (siis) on vihma oodata' (VKS IV 77). Laialt tuntud on ka enne päikese kõrvetavast toimest vihma, eriti äikesevihma eel: *M päivä avvob* 'päike hauatab (vihma)' ning *Lu päivä räkiteb jürüü eez* 'päike kõrvetab äikese eel' (VKS IV 381).

Peaaegu kõik 1980. aastatel küsitatud vadjalased teadsid nn päikese-mängu (*päivä mänd'ib, pellab, tantsib, čiukkab*). Sellest räägiti meelsasti, puhuti vaimustunult (eriti N. Leontjeva). Päikesemängu nähtavat kolm korda aastas, ent täpsemaid teateid on üksnes lihavõtte- ja jaanipäeva-hommikust: *L kahs kõrt vuvvõz päivä vait mändžib, enipään i kupol'on* 'kaks korda aastas vaid päike mängib, lihavõttepühal ja jaanipäeval' (VKS IV 381). Siinkirjutajatel õnnestus lindistada järgmised kirjeldused:

Päivä ciukki [---] Miä muissan, ku olin pikkaraine, miä siäl ain ikkunaa peräll [---] vahcizin, ku noiz päivä ciukkamaa, siiz saottii, päiv ciukkab, siiz tullaa kaik kaccomaa. Hüppi niku ülez mokoma tuli. Lusci oli kaccoa, a nütt ed konsaa näe (keelejuht naerab). 'Päike mängis [---] Ma mäletan, kui olin väike, ma vahtisin seal alati aknalaua [---], kui päike hakkas mängima, siis öeldi, päike mängib, siis kõik tulevad vaatama. Hüples üles nagu selline tuli. Ilus oli vaadata, aga nüüd mitte kunagi ei näe.' (VIA 1982, APav, 3 < Kukkuzi – Antonina Pavlova (1919))

Päivä mänd'ib, se oli niku, sitä pajatattii enn, jott eni-päänn... eni-päänn oomnizee mee kaccomaa päivää. Päivä hüplib, tancib. 'Päike mängib, see oli nagu, seda räägiti varem, et lihavõtte... lihavõttehommikul mine päikest vaatama. Päike hüpleb, tantsib.' (VIA 1981, KLeo, 3 < Liivtšulä – Kostja Leontjev (1908))

Värizeb joka poolõõ. Sitä vaa ühs kõrt näd. Eni-päivää oomnikol. I nütt taitaa pelab, čen kacob. 'Väriseb igale poole. Seda vaid üks kord näd. Lihavõttehommikul. Ka nüüd ehk mängib, kes (seda) vaatab.' (VIA 1981, DMih, 2 < Jõgõperä – Dunja Mihhailova (1910))

No vot eni-päivää oomnikoss ain kacottii, ku tämä nii üvässi mänd'ib. Miä tapazin izze kaccomaa. Mõnõlaizõl siäl niku karval. I rohoisii, i kõltaisii, i roozovoisii, i sinisi, i kõikkõ nii. Miä õõn nähñü sitä [---] Izze päiv niku ümpärikkõa meni. Ja kõikkõlaisii on. Päiv meni ümpäri i siiz õli mokom niku suur ku tämä näütti. Miä tapazin, miä tapazin. Müü kävimm valvõl lahsõnn ain. Jutõltii ku kannii makazimm: „Kaccomaa, nõiskaa kaccomaa, päiv pellab, nõiskaa!“ 'Noh vaat lihavõttehommikul vaadati ikka, kui nõnda hästi ta mängib. Ma juhtusin ise vaatama. Seal nagu mitme värviga. Ja rohelisi ja kollaseid ja roosasiid ja siniseid ja kõike nii. Ma olen seda näinud [---]. Päike ise nagu käis ringi. Ja kõiksuguseid on. Päike käis ringi ja oli siis selline suur, nagu ta paistis. Ma juhtusin, ma juhtusin... Me olime lapsena alati valvel. Öeldi, kui just magasime: „Vaatama, tõuske üles vaatama, päike mängib, tõuske üles!“ (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšulä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Päikesemängu on maininud ka P. Ariste keelejuhid (Ariste 1969: 45, 47). See kujutab endast optilist atmosfäärinähtust, nimelt pilvede helklemist vikerkaarevärvides valguse difraktsioonist tingitult. Seevastu vadjalane Anna Judina oli veendunud, et päikesemäng on pelgalt silmapete, mis tekitab heleda taevakeha vaatlemisel.

Eni-päänn oomnikossa, mälehtän, što kacottii päivää, što päivä pellab. A kacomaa nõizõd, tämä silmiz näüttiib (keelejuht naerab). *Ku kaugaa kacod päivää pääll, siiz hüpiib päivä.* 'Lihavõtte hommikul, mäletan, et vaadati päikest, et päike mängib. Aga vaatama hakkad, see paistab silmades. Kui kaua vaatad päikese peale, siis päike hüpleb.' (VIA 1982, AJud, 12 < Luuditsa – Anna Judina (1906))

Päikesemängu vaatamise komme esineb ka isuritel, eestlastel ja paljudel teistel rahvastel (Hiimäe 1981: 245, 265–267; isuritel nt VIA 1982, JAle, 2 < Voloitsa – Jekaterina Aleksandrova (1902)).

Rahvausundi seisukohalt veelgi muljetavaldavam nähtus on päikesevarjutus. Vaipole vadja keeles tähistavad seda nähtust sõnad Lu, *J päivää-pimetüz* ja Lu *päivää-pimeüz* (VKS IV 248, 249). Leidub ka lühikirjeldusi, nagu algava päikesevarjutuse kohta Lu *päivä sammub* 'algab päikesevarjutus' (VKS V 374), sõna-sõnalt 'päike kustub' või *kuu meeb päivää etee* 'kuu läheb päeva ette' (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892); kindlasti uueaegne arusaam) ja *päivüd peittib* 'päike peitub' (VIA 1981, MPet, 6 < Jõgõperä – Mari Petrova (1915)). Päikesevarjutuse ajal peljati maailmalõppu, mil patuselt elanud inimesed viidavat põrgu: Lu *enn jutõltii, nüd tuõb maa-ilmaa õcca, ku õli pimeüz* 'vanasti öeldi, nüüd tuleb maailma lõpp, kui oli päikesevarjutus' (VKS IV 249; V 229). Sama kartsid ka isurid (VIA 1981, AAnd, 3 < Väimela < Viistinä – Akulina Andrejeva (1910); VIA 1982, JAle, 2 < Voloitsa – Jekaterina Aleksandrova (1902)).

KUU

Maa truu kaaslaste ja ajaühiku vadjakeelne nimetus *kuu* on kirja pandud juba 18. sajandi viimasel veerandil nii Kattila, Kabrio kui ka kreevini murdest, viimati mainitud murdest peale selle ka läti laensõna **meenes-* (Ariste 1937: 19, 24; Öpik 1970: 167; Winkler 1997: 301, 361). *Kuu*-sõna ulatub soome-ugri keeltest samojeedi keelteneni (SSA I 455). Kuu muutliku palge kirjeldamiseks oli vadja keeles kasutusel mitu oma- ja laensõna. Ka ühes külas kasutati sama faasi tähistamiseks mitut sõna:

noorkuu – M, Lu, Li, Ra *alku-kuu*, I *vassõn kuu*, Kr *wassen kuuh* (*vassõn kuu), Lu *uus-kuu*, M *noor-kuu*;

vanakuu – Lu, Kõ *vana kuu*, Lu, Li *loppu-kuu*, M *lõppu-kuu*;

kuusirp – M, J *kuu-sirppi*, Lu *kuu-terä*;

poolkuu – S *pool-kuu*, Lu *kuu-terä*;

täiskuu – S *täinä-kuu*, Lu *polnõi kuu* (VKS I 97; II 325; III 189; IV 115).

Soome lahe äärsete külade *loppu-kuu* on küll isuripärasus, kuid seal on kõrvuti vadjäpärase sõnaga *lõppu* levinud ka *loppu* (Ariste 1974b: 33). *Polnõi kuu* on kahtlemata venemõjuline. Kõigi vadja sõnade võrdlemiseks puuduvad kahjuks isuri vasted. Tuleks veel täpsustada, mida mõeldi *kuu-põhja* ~ *kuu-pohja* all, kas kuu viimast veerandit nagu Eestiski või kuuloomise aega, nagu selgub väljendist J *kuu põhjall*, *kooz taivaaz kuu louvva* 'kuu põhjal, kui taevas kuu luuakse' (VKS II 325). Esimene võimalus näib siiski tõepärasem, mida kinnitavad ka siinkirjutajate lindistused.

Kuu lõpub, se on kuu-põhja. 'Kuu lõpeb (s.t kahaneb), see on kuupõhi.' (VIA 1981, NAnd, 1 < Liivtsülä – Nasto Andrejeva (1910))

Se on loppu-kuu, siiz on põhja. 'See on vanakuu, siis on põhi.' (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892))

Kuuloomisele viidates öeldakse Li, Lu, M *kuu sünnüb* 'kuu sünnib' või J *kuu louvva* 'kuu luuakse' (VKS II 325; III 189). Eri faaside muutumist väljendavad *kuu vajõltub* 'kuu vaheldub' ja J *kuu kasvob* 'kuu kasvab' (VKS II 324). Kuusirbi otsi nimetatakse M, J *sarvõd* või Lu *teräd*, nt M *kuull on kippuras sarvõd* 'kuul (= kuusirbil) on kõverad sarved'. Sirbikujulist kuud kirjeldatakse J *kuu on sirpill(ä)* või J *kuu on sarvikoll(a)*. Kuust rääkides kasutatakse osaliselt samu mõisteid mis päikese korral: P *kuu nõizõb* 'kuu tõuseb', S *kuu laskaub* 'kuu loojub', Lu *kuu sappi* 'kuu sapp', K *kuu varo* ~ *kuu kruga* 'kuu võru, kroon', J *kuu-pimetüz* ~ Lu *kuu pimeüz* 'kuuvarjutus', Lu *kuu sammub* '(algab) kuuvarjutus' (VKS II 324, 325; IV 249; V 171, 174). Kõva ja pehme aja mõisted vadjalastel puuduvad. Kuu reljeefi iseärasused on esile kutsunud etioloogiliste müütide tekke. Kukkuzi üleskirjutisest ilmneb, et Kuu pinnal nähti kolme varga kuju.

Kold meessä mänçii kuu süämee, kuuta voitamaa tervaakaa. Hüü tahoçii männä varkailla, a kuu-valo oli. No siz hüü duumaçii, što tarviz voitaa tervaakaa. No siz mençii kuuta voitamaa tervaakaa d'i sinne kuu süämee jääçiikki. 'Kolm meest läksid kuu sisse kuud tõrvaga kokku määrima. Nad tahtsid minna vargile, aga oli kuuvalgus. No siis nad mõtlesid, et on tarvis kuu tõrvaga kokku määrada, ja sinna kuu külge nad jäidki.' (Posti 1980: 203)

Kuidas tütarlaps pangede ja kaelkookudega Kuule tõsteti, kus teda võib praegugi näha, pajatas Mati küla keelejuht (Ariste 1974a: 175; Ariste 1974b: 5). Need lood esinevad nii eestlastel kui ka teistel põhjamaarahvastel (Kuperjanov 2003: 69, 72–73). Täiskuud on võrreldud ka inimese näoga.

Niku silmäd ölla ja nenä ja niku sitä-viisi. Niku inemisee liica piti ölla. ‘Nagu on silmad ja nina ja nagu sedaviisi. Nagu inimese nägu pidavat olema.’ (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšulä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Kuul oli oluline tähtsus ilmaennustamisel. Noorkuusirbi kuju järgi arvati, kas talvel tuleb pehme ilm või pakane.

Ku süntü kuu, ku öli kõvass niku čipraz, ja se ala-nokk öli üllääll, siiz jutöltii, što pakkaisii talvöl. ‘Kui kuu loodi, kui oli kõvasti kumeras ja see alumine ots oli üleval, siis öeldi, et (tuleb) talvel pakaseid.’ (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšulä – Nadjoža Leontjeva (1898))

K'on ku kuu čippar, näd, niku tavataa, mölõpad öcad čiin, siiz leeb paha, paha pakkain. A ku on nii, kannii laako, siiz se on sooja kuu. ‘Kui on kuu kumer, näed, nagu vahel on, mõlemad otsad kinni, siis tuleb paha, paha pakane. Aga kui on nii, nõnda lame, siis see on (s.t tuleb) soe kuu.’ (VIA 1982, MVit, 2 < Luuditsa – Mari Vittong (1912))

Minu vana d'äd'ä kacco ilmaa. Ku uus-kuu nõisi, tämä siiz kacco, mikä ilma leeb. Ku öli pääll kannii, koverap, siiz alku-kuut on čülmä, a ku ala-nurkk on koverap, siiz loppu-kuuta leeb čülmä. ‘Minu vana onu vaatas ilma. Kui noorkuu tõusis, siis ta vaatas, mis ilm tuleb. Kui oli peal nii, kõveram, siis on noorel kuul külma, aga kui alaots on kõveram, siis vanal kuul tuleb külma.’ (VIA 1982, AJud, 11 < Luuditsa – Anna Judina (1906))

Halva ilma tulekut ennustanud ka Kuu asend: *K kuu ležib, siz on čülmä kuu'* (kui) kuu lamab (s.t on selili), siis on külma kuu' (VKS II 324). Teisalt aga *Lu ku on kuu teräd alaz, se tääb vihmoi ilmoja vai lunta, vopšei sato-ilmoja* ‘kui kuu sarved (teravikud) on allapoole, (siis) see ennustab vihma-seid ilmu või lund, üldse sajuilmu’ (VKS V 177). Rõngas kuu ümber ennustas tormi ja tuisku.

I ümpär kuut öli mokom niku varo ümpäri vai, siiz se täaz kehno ilmaa. ‘Ja kuu ümber oli selline nagu võru ümber või, siis see ennustas paha ilma.’ (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšulä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Kruža ümpäri kuu. [---] Se toož näütüb säät. 'Rõngas kuu ümber [---] See näitab samuti halba ilma.' (VIA 1981, DMih, 1 < Jõgõperä – Dunja Mihhailova (1910))

Ühised on olnud eestlaste, vadjalaste ja isurite uskumused, mis on seotud konkreetsete tegevustega kindlal kuufaasil, näiteks külvamise või istutamise aja kindlaksmääramisel (Kuperjanov 2003: 79 jj). Sellealaseid vadja uskumusi on avaldanud Paul Ariste (1969: 149–150). Mati külast on teade, et noorkuu ajal ei alustatud ühtki tööd. Võsa tuli hävitada just kuu loomise perioodil. Noorkuu ajal istutati metsa, korjati seinapalkide vahele topitavat sammalt, põeti lambaid ja saeti palgipuid, siis palgid ei pragunevat aja jooksul. Vanakuul pandi maha kartuleid ja hävitati lutikaid.

Siinkirjutajatel õnnestus asjaomast ainestikku mõnevõrra täiendada. Teravilja koristati vanal kuul. Kurke soovitati külvata ning tomateid, kaalikaid ja kapsast istutada noorkuu ajal. Tuli toimida vastavalt sellele, kas saak saadi maapealsetest või maa-alustest taimeosadest.

Uuvõll kuull čülvettii, mikä ülez kazvi, a vanal kuull se isuttattii, mikä mahhaa. 'Noorel kuul külvati (see), mis ülespoole kasvas, aga vanakuul istutati seda, mis maasse.' (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšulä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Kõige rohkem mäletasid vadja keelejuhid aega, mil kartuleid, eluliselt kõige olulisemat toiduallikat, maha pandi. Seda tehti vanal kuul. Kui kartulit panna maha noorkuuga, siis kasvatavat ta ainult varsi.

Loppu-kuul piäb isuttaa maa-munaa. Parõpad maa-munad kazvõttii, eb mene vartõõsõõ. 'Vanakuul peab panema kartuleid. Kasvasid paremad kartulid, ei lähe varde.' (VIA 1981, MPet, 3 < Jõgõperä – Mari Petrova (1915))

Toož kacottii, štob pool-kuut ei jollõis. Eväd algõttu tehä, uus-kuu k'on. A on jo vana-kuu ili pool-kuut ebõõ, siiz nõissa tečemää munnaa, što toož üväd munad kazvovad, rohkaap munnaa leeb pezäz. 'Vaadati ka, et poolkuud ei oleks. Ei hakatud tegema, kui on noorkuu. Kui on vanakuu või pole poolkuu, siis hakatakse panema kartulit, et head mugulad kasvaksid, rohkem kartuleid oleks pesas.' (VIA 1982, TJak, 1 < Luuditsa < Liivtšulä – Tanja Jakimova (1916))

Loppu-kuuta, munad i kõik. Siiz on parõp tulo. A ku alku-kuut, siiz tämä varrõl ajab, eb kazvo muna. 'Vanakuul, kartulid ja kõik. Siis on parem saak. Aga kui noorel kuul, siis ta ajab varsi, kartul ei kasva.' (VIA 1982, AJud, 11 < Luuditsa – Anna Judina (1906))

Analoogilised ended (*merkid*) kartulikasvu kohta leiduvad ka isureil (VIA 1981, PTih, 1 < Liivtšülä – Petro Tihhonov (1901); VIA 1981, FPet, 4 < Luuditsa – Fenja Petrova (1908); VIA 1981, JPro, 10 < Säätinä – Jevdokia Prokofjeva (1898)).

Siga olevat tapetud ainult noorkuul, siis liha ei vähenevat keetmisel (*eb mee ubaa*).

– *A kõns leigattii sikaa?*

– *Uuvõl.*

– *Mihee?*

– *Siiz liha eb mee ubaa, ato uppaa meeb.*

– *Mihee?*

– *Paad čugunikkaa suurõõ palaa, a siäl čihub i jääb peen pala. A ku uuvõl kuul, milläizee paad, tämä jääb-či mokoma.*

– *‘Aga millal tapeti siga?’*

– *Noorkuu ajal.*

– *Miks?*

– *Siis liha ei tõmbu kokku, muidu tõmbub kokku.*

– *Miks?*

– *Paned malmpotti suure tüki, ja keeb seal ja jääb järele väike tükk. Aga kui noore kuu ajal, millise paned, siis selline jääbki.’* (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšülä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Noorkuu ajal loitsiti ka profülaktiliselt hambavalu vastu:

Ampait mitälee vaivattii, siiz õltii mokomad vanad inemized. Ne lugõttii, noor-kuu, ku tuõb, piäb lugõtä ampaad, etti eb nõissi vaivattamaa. ‘Kui hambad valutasad, siis olid sellised vanad inimesed. Need loitsisid, kui ilmub noorkuu, (siis) peab loitsima hambaid, et ei hakkaks valutama.’ (VIA 1982, NLeo, 2 < Liivtšülä – Nadjoža Leontjeva (1898))

TÄHISLAOTUS

Tähistaevas on aegade vältel vadjalastele ikka huvi pakkunud. Vadja *tähti-taivõz* ‘tähistaevas’ ja *tähekõz taivõz* ‘tähine taevas’ esinevad üksnes D. Tsvetkovi koostatud sõnaraamatus (Tsvetkov 1995: 370; VKS VI 337, 338). Taevatähe märkimiseks on vadja keeles mitu võimalust: M, Kõ, S, Ra, I, L *tähe*, K, R *tähti* ja L *taivaa-tähti*, Ku *tähci* (VKS VI 336, 338). Nii nimetavoline **tähe* kui ka **tähti*, samuti lätipärane **zvaigzne* leiduvad juba kreevini murde kirjapanekuis (Winkler 1997: 337, 366). See näitab mõlema esime-

sena mainitud sõnakuju olemasolu vadja keeles juba hiljemalt 15. sajandil. Nii S. Pallasel kui ka F. Tumanskil on Kattila kandist talletatud huvitava kombel *täht*-sõna mitmuses, vastavalt *тэгытъ* ja *тяггедь* (s.o. *tähed), S. Pallase Iivanaisilt kirjapandud *тэхти* (*tähti) aga ainsuses (Ariste 1937: 19, 24). Tähtkuju üldnimetus vadja keeles teadaolevalt puudub. *Tähti*-sõnal on tähendusvasteid mordva keelteni, ent mari keele asjaomane lekseem tähistab peremärki (SSA III 353).

Arvati, et vanasti olevat taevas olnud tähti palju rohkem kui tänapäeval. N. Leontjeva pidas kogetu põhjuseks tõika, et praeguseks on *taivaz porattu*, s.t lennukite ja sputnikute poolt „läbi puuritud“, ent tegelikuks hädaks võis ehk olla silmanägemise nõrgenemine vanaduses. Teisalt arvati, et vanasti olnud tähti palju rohkem kui tänapäeval sellepärast, et tollal sündis rohkem lapsi, ent iga noor hing on uus täht taevakummil.

1980. alguses väitis üks küsitletud keelejuht, muidu vadja elu suurepä-rane tundja, et vadja keeles pole olnudki tähtedel nimetusi, sest rahvas tegi rasket tööd ning väsimuse tõttu polnud tahtmist taevast vaadata. See muidugi pole tõsi. Näiteks pandi tähele, kui *L tähti nõizõb taivaasõõ* ‘täht tõuseb taevasse’ (VKS IV 76). Taevast ei kaetud lusti pärast, vaid silme ees olid kas praktilised või usundilised eesmärgid, nt *Lu ku õltii taivaz tähez, nii pakkano tuõb* ‘kui taevas oli tähine, siis tuli (tuleb) pakane’ (VKS IV 154; VI 337) või *J mokom tait sinu planetti, ku siä õõd õnnõtoi* ‘küllap niisugune (on) sinu täht (planeet), et sa õnnetu oled’ (Tsvetkov 1995: 235). Puhtaastrooloogiline väide on muidugi hiline ja asjaomane näide pärineb kindlasti sõnaraamatu koostaja sulest. Kolmekuningapäeva õhtul vaadeldud taevast ja kui silmatud palju tähti, siis loodeti sel aastal rikkalikku marja-saaki. Meremehed orienteerusid öisel merel tähtede järgi. 1980. aastate alguses küsitletute isad-vanaisad naasnud taevavõlvil tähtede asendit arvestades Tütarsaare kandist koju. Keelejuhtide noorusajal, s.o nüüdsest umbes kolmveerand sajandi eest kasutati küll juba kella ja kompassi (VIA 1981, DMih, 1 < Jõgõperä – Dunja Mihhailova (1910)).

Nimepidi tunti tähtkujusid siiski üsna tagasihoidlikult. Vaipooles eakaim keelejuht mäletas, et vanaema oli talle tihti näidanud, kus on *Suuri Siglikko*, ning *Õtava* ütles keelejuht ka ära tundvat (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892)). *Suuri Siglikko* vastab eesti keeles Sõela, s.o Plejaadide tähtkujule, mis Haljalas, Viru-Nigulas, Lüganusel ja Jõhvis, seega kunagistel Vadja aladel, on kandnud nimetust *Siulik* ning Kirde- ja Ida-Eestis laiemalt veel *Sõelik* (Prüller 1968: 40; VMS II 404, 451). Seda, et mõlemad sõnad tähendavad üht ja sama, näitab variantide *seul(a) ~ siul ~ sõul* ‘sõel; Sõel’ olemasolu eesti keele vadjapäraustes murrakutes. Asjaomase tuletise esinemine nii Lääne-Vadjas (Ida-Vadja kohta andmed puuduvad) kui ka Kirde- ja Ida-Eesti kunagistel vadja aladel on kõnekas seik.

Tähtkuju nimetus on saanud tekkida alles pärast läänemeresoome üldsõna laenamist germaani keeltest (vt Raun 1982: 164). Soome keeles esineb käsitletava tähtkuju peamise nimetusena *Seulaset*. Nii soome kui ka vadjalaste naabruses räägitavas isuri keeles leidub Plejaadide märkimiseks teisetüvelisigi sõnu, sealhulgas soome *Koirankärvätähdet* ning isuri *Koiran-kihermitsa*, *Koiran-kärhiäin* (vrd *kärhiäin* 'ogalik') ja *Kärengi* (Nirvi 1971: 184).

Sama tähtkuju nimetused vadjalastel on ka *Sigla* 'sõel', Li, J, Ra *Siglur* 'sõelamees', *Taivaa-sigluri* 'taevasõelamees' ja M, S *Taivaa-sigla* 'taevasõel' (VKS V 209). D. Tsvetkovi (1995: 295) sõnaraamatusse võetud *Sigrulli* 'Sõel' on johtunud vististi mingisugusest mäluviperusest, mispuhul on tekkinud metatees. Mati külast on noteeritud lause *Taivaa-sigla, seicee tähettä on ühezä* 'Sõel, seitse tähte on üheskoos' (VKS V 209). Andres Kuperjanovi (2003: 183) sõnutsi tähendab Plejaadide tähtkujus seitsme tähe märkamine, mis avaldub ka eesti asjakohases ütluses, väga head nägemist, sest heledaid tähti on seal tegelikult kuus. Sõela seisu järgi taevalaotusel määrased vadjalased talvel aega.

Tähti ko nõisi jo ohtogoss, siiz tunnii enne böllu, siiz kacottii sitä Taivaa-sigluria, kui tämä meni oomnikko-poolõ [---] Kui se meni vot kannii niku, näd, püürü-päivül on se päivüd, siiz ku se Sigluri on, siiz se on pool-üüt. A siiz oomnikko-poolõl laskõz. 'Kui täht (Sõel) tõusis õhtul, siis kella enne polnud, siis vaadati seda Taevasõela, kuidas ta läks hommikutaevasse. [---] Kui ta läks nii, nagu pööripäeval on päike (s.t seniidi lähedal), siis on kesköö, aga siis hommikupoleel loojus.' (VIA 1981, NLeo, 1 < Liivtšülä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Samasuguseid teateid on registreeritud ka Eestist (Prüller 1968: 40). Ent vadja-eesti ühtelangevus võib keeleteadlase Paul Alvre sõnutsi olla tingitud ka sellest, et keelejuhi isa oli eestlane.

K. Georgijevi mainitud *Õtava* on muidugi Suur Vanker, mida eesti keeles nimetatakse ka *Odav* ja *Odamus*, soome, karjala keeles *Otava* ning isuritel *Ottaava* ja *Otava* (Prüller 1968: 33 jj; Nirvi 1971: 369; SSA II 275). Asjaomase vadja sõna on registreerinud 19. sajandi keskpaiku soome keeleteadlane August Ahlqvist ka Kattila kandist. Seega esineb *Otava tähtkujunimetusena läänemeresoome rahvastel. Kas tegemist on üldläänemeresoomelise nimetusega, pole rahvaastronoomiliste andmete vähesuse tõttu selge. Ent põhjust kahtlemiseks on, sest Eesti alal esineb käsitletav nimetus üksnes soomepärase rannamurde ja vadjapärase Alutaguse murde alal, ainsa erandina vaid rannamurdega piirnev keskmurdeline Harju-Jaani ki-

helkond (vt VMS II 133). Tähtkuju on konfiguratsiooni järgi saanud oma nimetuse kalapüüdmisvahendist, mis on Soomes tähendanud lõhevõrku, saamidelt ja komidel aga puuvarbadest kalatõket mõrraga püüdmiseks (SSA II 275).

Odamuse asukohta järgi taevaalaotusel määrasid vadjalased öösel kella-aega. Seda kajastab peale suuliste tavateadete ka jõgõperälase Matjo Gerasimova esitatud rahvalaul: *Eb hooli kuunõlla kukkoa, vahtia päivää valõtikkoo, võttaa merkkiä Ötavõss* 'ära hooli kukke (s.t hommikust kukelaulu) kuulata, vahtida päeva koitmist, võtta märki Suurest Vankrist (s.t määrata aega Suure Vankri järgi)' (Ariste 1960: 60). Muide, nimetatud laulukogumikus on tähtkuju nimetus ekslikult tõlgitud Taevasõelaks (vrd VKS IV 126). Ajamõõtmiseks vaatlesid Odamust ka eestlased ja isurid (Prüller 1968: 34 jj; VIA 1982, JALe, 2 < Voloitsa – Jekaterina Aleksandrova (1902)).

Suure ja Väikese Vankri nimetusena on veel tuntud *Karu-tähti*, mispuhul on üks Luuditsa keelejuht eristanud kaht tähtkuju: *On Suur Karu-tähti ja Peen Karu-tähti* 'on Suur Vanker ja Väike Vanker' (VKS II 105). Nimetusi *Suur Karu* ja *Peen Karu* teati ka naaberküläs. Sealsamas öeldi Suure Vankri kohta ka *Kovšik*.

Kovšik – niku nellä tükkiä ölti i mokoma niku änt takkan.
'Kovšik – nagu neli tükki (s.t tähte) oli ja nagu selline saba taga.' (VIA 1982, NLeo, 2 < Liivtsülä – Nadjoža Leontjeva (1898))

Käsitletavad nimetused on tuletatud vene keele eeskujul (vrd *Большая и Малая Медведица* ja rahvapärane *Ковш*, sõna-sõnalt 'kopsik'). Isuritel tunti Odava kõrval veel Suure Vankri nimetust *Kaavi*, mis sõna-sõnalt tähendab samuti kopsikut (VIA 1981, MVol, 10 < Koskisenkülä – Maria Volossanova (1912), Jeva Fjodorova (1896)).

Vähesed andmed Põhjanaela kohta võivad olla saadud koolihariduse vahendusel: Lu *Karu-tähee mukaa levvetä pohja-tähti* 'Vankri järgi leitakse Põhjanael' (VKS IV 281). Ent siinpuhul on raske öelda, kas tegu on isuri sõnaga või mitte, vrd Soikkola *Pohja-tähti* 'Põhjanael' (Nirvi 1971: 419), sest üldsõna *pohja* 'põhi' on tavakasutuses Vaipoolle vadjalastelgi.

Liivtsüläst ülestähendatud vadja *Keräjäjä keppi* 'mingi tähtkuju' ja isuri *Ker(r)ääjän-keppi* 'tähtkuju, milles on kolm tähte järjestikku' on sõnaraamatuis jäetud ilma konkreetse tähenduseta (VKS II 155; Nirvi 1971: 158). Esimese neist registreerisid vadjalastelt ka siinkirjutajad.

Kucuttii talvõl Keräjä-keppi. Selläin öli rääd, niku keräjä-keppi. 'Nimetati talvel *Keräjä-keppi*. Selline oli rida nagu kerjusekepp.' (VIA 1981, NAnd, 1 < Liivtsülä – Nasto Andrejeva (1910))

– *Keräjä-keppi oli ja [---] Kolmõd tükkiä on kannii. Tähti. Se on Keräjä-keppi.*

– Räätuza?

– Räätü nii. *Kacod taivaa: ühs, kahs, kõlmõd. Se on Keräjä-keppi, kucuttii vot.*

‘– *Keräjä-keppi oli. [---] Kolm tükki on nõndaviisi. Täht. See on Keräjä-keppi.*

– Reas?

– Rida jah. Vaatad taevasse: üks, kaks, kolm, See on *Keräjä-keppi*, kutsuti vaat.’ (VIA 1982, MVit, 2 < Luuditsa – Mari Vittong (1912))

Ka isuritelt võis kuulda nimetust ka *Kerräjän-keppi – kold tükkiä* ‘Kerjajakepp – kolm tükki (s.t tähte)’ ja tõika, et nimetatud tähtkuju järgi määrati talveööl aega (VIA 1981, MVol, 10 < Koskisenküla – Maria Volossanova (1912), Jeva Fjodorova (1896); VIA 1982, JAle, 2 < Voloitsa – Jekaterina Aleksandrova (1902)). Vadja ja isuri sõna on olemuselt sarnane Orioni tähtkuju eestikeelse nimetusega *Sandisauad* ja liivikeelse *Santšova*’ga; viimane tähistab tõenäoliselt meie Koodile vastavat tähtkujuosa, mitte aga Suurt Vankrit, nagu on Lauri Kettunen oma sõnaraamatus märkinud (vt Prüller 1968: 22, 40). Kui *sant* on suhteliselt hiline laen alamsaksa keelest (alamsaksa *sante* ‘pühak’ lähtub omakorda ladina sõnast *sanctus* ‘püha’ (Ariste 1981: 118)), siis *ker*-tüvi ulatub oletamisi soome-ugri aluskeelde. Tähtkuju on muide kutsutud piiblitegelase järgi ka Moosese kepiks nii eesti, soome (*Mooseksen sauva*) kui ka läti keeles (Kuperjanov 2003: 172). 19. sajandi lõpul on Jõgõperält asjaomases tähenduses talletatud teise osise poolest eelmistega ühendatav *Mao-keppi* (VKS III 265). Veel on huvipakkuva tähe kogunimetusena teada Lu *Rissi-tähti* (VKS V 84). Sel kujul saab taevas kujutleda esmajoones Reha ja osa Koodist. Eestis on *rist*-osise abil rahvapäraselt moodustatud üsna mitu tähe kogunimetust, kuid mitte Plejaadide jaoks (vt Kuperjanov 2003: 141, 170, 179, 191).

Mõne heleda tähe (nt Siirius) või planeedi (Veenus jt) ilmumisel õhtu- või hommikutaevasse kasutati vadja keeles mitut nimetust. Siinkirjutajad on talletanud Vaipooles *Zor’a-tähti* ‘Koidutäht’ ja *Ohtogo-tähti* ‘Õhtutäht’ ning varasemad koguvad Vaipooles *Šora-tähti*, J, Ra *Koi-tähti* ‘Koidutäht’ ning Kattila kandist *Koto-tähti* ‘Kodutäht’ (VKS II 198, 247). *Zor’a-tähti* ja *Šora-tähti* on poolenisti vene laenud (vrd *зоря*, murdeline *зоря*), seevastu *ohtogo* ‘õhtu’ on tüüpiline Vaipooles sõna.

– *Kump nõizõb esimeizessi ohtogonn, se on Zor’a-tähti. No vot zor’a, no zar’á kucutaa, zor’a-to ämärikko mokoma [---]*

– *A oomnikolla?*

– *A oomnikol, en mälehtä. Ohtogonn se meil kucuttii. Ohtogo-tähti. Zor´a-tähti, tämä öli matalal, mokoma sirkeä tähti ain.*
‘– See, mis tõuseb õhtul esimesena, on *Zor´a-tähti*. Noh vaat *zor´a*, noh *zar´a* kutsutakse, see *zor´a* on selline hämarik [–]

– Aga hommikul?

– Aga hommikul, ma ei mäleta. Seda kutsuti meil õhtul. *Ohtogo-tähti. Zor´a-tähti*, see oli madalal, ikka selline ere täht.’ (VIA 1981, KGeo, 8 < Luuditsa – Kiko Georgijev (1892))

Kuju *Koi-tähti*, mida tunti vähemalt 19. sajandil lõpul, on ühine isuri nimetusega *Koi-tähti*, vrd soome *Kointähti* (Nirvi 1971: 185), kuigi sõna **koi* tähenduses ‘koit’ pole registreeritud ei vadja ega isuri keelest. A. Ahlqvisti poolt 19. sajandi keskpaiku Kattilas talletatud nimetus *Koto-tähti* ‘kodu-täht’, kui see pole valesti kuulnud või tõlgendatud *Koi-tähti* (vrd *koto* : *koo* ‘kodu : kodu’), jääb praegu mõistatuseks.

1980. aastate alguses ei õnnestunud enam talletada meie suure tähesüsteemi – Linnutee nimetust. P. Ariste pakkus selleks *Rata* ja *Taivaa-rata* (vt T. Ernits, E. Ernits 1984: 581, allmärkus). Vadja keele sõnaraamat *rata* nii üldsõnana kui ka nimena puudub, seevastu isuri keeles esineb Soikkolas *Rada* ja *Tähti-rata* (Nirvi 1971: 460, 616). Vadja keele kreevini murdes tähistas Linnuteed 18. sajandil kirja pandud sõna **Taivaa-tee* (*taiwa tieh*; Winkler 1997: 335, 336). See kajastab juba 15. sajandi olukorda. Läti mõju siinpuhul pole märgata, sest balti keeltes esineb otsetõlkena ‘Linnutee’. 19. aastasaja lõpul on Linnutee tähenduses Jõgõperält talletatud *Lintu-tee*, *Taivaa Maatee* ja *Suur Tähtijee Tee* (VKS VI 57, 97). Seega on praegustel andmetel läänemeresoome rahvaste Linnutee nimetuse ühisosaks vaid ‘tee; rada’.

METEOORID JA KOMEEDID

Meteor ehk lendtäht on tavainimese jaoks eelkõige optiline nähtus, mille põhjustab planeetidevahelisest ruumist Maa atmosfääri tungiv tahke meteorkeha. Vadja keeles öeldakse: *J tähti lennab* ‘täht lendab’, *M tähteed lentääväd* ‘tähed lendavad’, *L tähed laskõväd* ‘tähed laskuvad’ või *Ra tähe tokku* ‘täht kukkus’, samuti *J lankõv tähti* ‘langev täht’ (VKS III 44, 53, 93; IV 334; VI 337, 338).

Usuti, et kui mõni täht langes taevast, siis on taas üks inimene surnud (Kuperjanov 2003: 117). Selle kohta on näide Kukkuzist.

Tähci nintaa ko tokub, siz saottaz: kenni kooli taaz, tähci hävviiz; inimäizeltä henki lähsi vällää, kennibit' kooli parai-kuuz. 'Täht, nii kui kukub, siis öeldakse: keegi suri jälle, täht hävis; inimesel läks hing välja, keegi suri parajasti.'
(Posti 1980: 555)

Komeet ehk sabatäht on ootamatult taevavõlvile ilmuv omapärase kujuga jääst ja tolmust koosnev taevakeha, millel saab eristada pead ja saba. „Sabaga täht“ on 18. sajandil registreeritud juba kreevini murdes kujul *enneka tächtiin*, rekonstrueeritult *ännäükaa tähtin 'sabaga täheke' (Winkler 1997: 337, 347). Luuditsast on talletatud *häntä-tähti* 'komeet, sabatäht' (VKS I 271). Pärnis uus nimetus on muidugi sealtsamast pärinev *komeetti-tähti* (VKS II 212). Tähelendu kirjeldati nii: *L tähed laskõuvad, siz niku puhub tähti tulta* '(kui) tähed langevad, siis täht nagu puhub tuld' (VKS III 53; IV 334). Komeetide ilmumine on paljudel rahvastel ennustanud sõda, ikaldust, maailmalõppu, katku jm (Kuperjanov 2003: 111), nõnda ka vadjalastel: *Lu ku taivazõ näüttiz komeetti-tähti, jutõltii, see täüb sõttaa* 'kui taevas paistis sabatäht, öeldi, (et) see ennustab sõda' (VKS II 212).

Lendavad taevakehad, samuti keravälk on usutatavasti osalenud krati ehk pisuhänna kujutelma tekkes: *I lemmuz, tämä lennäb ku tuli-lintu* 'kratt, tema lendab nagu tulilind', *M lemmuz tulõb talloosõõ, ku jürizeb i süütäb põlõmaa* 'kratt tuleb tallu, kui müristab, ja süütab (tal) põlema' (siinpuhul näikse olevat tegu keravälguga), *Ku para niku lintu lençib. Iccia hänt eb näü, kipunad vaa lennetäz* 'Kratt lendab nagu lind. Teda ennast ei ole näha, ainult sädemed lendavad', *Lu para lenneb, lenti tuli-lekko takanõ* 'kratt lendab, lendas, tuleleek taga'; *I ku tullõõ voimaza, nii lennäb [---] se õli lemmuz. Ku tullõõkaa lenti* 'nagu tules, nii lendab [---] See oli kratt. Nagu tulega lendas' (VKS III 91–94; vt lähemalt Ariste 1977: 103 jj). Öeldut kinnitab *Lu para-tähti* 'kratt' (VKS IV 179). Samal viisil on komeeti tõlgendatud ka eesti rahvaastronoomias (vt Kuperjanov 2003: 111).

AJAST AEGA

Aega, mille mõõtmine on taevakehadega tihedasti seotud, tähistab vadja keeles *aika*, mis on üldläänemeresoomeline sõna. See esineb S. Pallasel juba 18. sajandi teise poole ja pastor Karl Lutzau 1810. aasta kirjapanekus (Ariste 1937: 20, 24; Winkler 1997: 283). Aeg liigub ja sellega kulub: *P aika meneb* 'aeg läheb', *J aik liugub* 'aeg veereb', *J aik lähsi piçälee* 'aeg läks pikale', *Lu kulub pal'õ aikaa* 'kulub palju aega' (VKS I 80; II 295). Aja kulgu väljendab läänemeresoome, sh vadja keeles ka aasta-mõiste: P, K, J

aigass-aika, *J aasta* ja *Ku, Ra, J aastaik(a)* (VKS I 69, 79), mis sõna-sõnalt tähendavad kulgemist ühest ajamõõdust teise. Nimetatud lekseem esineb juba 18. sajandi kirjapanekuis (Ariste 1937: 19, 23; Winkler 1997: 283). Vadja keeles on teinegi, soome-ugri aluskeelde rekonstrueeritav aastat tähistav sõna *voosi* (Tsvetkov 1995: 408), mis esineb samas tähenduses ka soome, isuri jt läänemeresoome keeltes. Vanemates vadja kirjapanekutes seda sõna pole.

Aasta moodustab neljast aastaajast koosnev tsükkel: *čeväd* (M *čevägo* 'kevad'), *suvi* või *česä* 'suvi', M *süčügo* ~ *süčüzö(go)*, *Ku süksü* (< soome), laialt *süčüzü* 'sügis' ja *talvi* 'talv' (VKS V 316, 353, 361–362; VI 69, 181, 185). Need nimetused, v.a *česä* ja ebaselgete sugulasparalleelidega *čeväd*, ulatuvad soome-ugri aluskeele perioodi, kusjuures *česä* (< *kesä) on seotud põllunduse arenguga (Ernits 1984: 78). Viimatimainitud sõna ei leidu 18. sajandi kirjapanekuis ja see võib olla siirdunud vadjasse naaberkeeltest. Kõik teised samatüvelised aastaajanimetused kajastuvad nii F. Tumanski kui ka kreevini materjalides, kuid S. Pallasel leidub üksnes *suvi (Ariste 1937: 19, 23; Öpik 1970: 167–168; Winkler 1997: 297, 332, 333, 335).

D. Tsvetkovi sõnaraamatu *päivää-pöörä* 'päeva pöör (поворот солнца)' ei tähenda õigupoolest ööpäevast päikeseringi, nagu seda on tõlgendatud vadja keele sõnaraamatus (Tsvetkov 1995: 255, VKS IV 383). Usutavasti on see moodustatud F. J. Wiedemanni sõnaraamatus leiduva *päewa-pöör* eeskujul, mistõttu polegi vadjaehtne. Eesti sõna tähendab pööripäeva (Wiedemann 1973: 855). Sellele vastab vadja keeles sagedamini küll *pöörü-päivä, sh P *pöörü-päivä*, Lu (*čezää-*)*püürü-päivä* 'suvine pööripäev' (VKS IV 410).

Sõna *kalenderi* 'kalender' leidub üksnes D. Tsvetkovi sõnaraamatus (Tsvetkov 1995: 52). Kuu- ja päevanimetus pärinevad, nagu juba eespool selgus, taevakehade nimedest. Nädala nimetus *näteli* (vrd sm, is *viikko*) pärineb vanavene keelest (VKS IV 92; Raun 1982: 107; vrd Winkler 1997: 315). Nädalapäevi loetletakse järgmiselt: *Ku eenze-päivä* ~ P *esimein-päivä* ~ Lu, Li, Ra *esimez-päivä* 'esmaspäev', *töin(ö)-päivä* ~ *töizna-päivä* ~ Li *töiz-päivä* 'teisipäev', *kölma(a)z-päivä* 'kolmapäev', *nelläz-päivä* 'neljapäev', *vid'd'ez-päivä* 'reedepäev', *lauko-päivä* 'laupäev' ja *nättil-päivä* 'pühapäev' (VKS I 179, 212, 213; II 345; III 61; IV 34, 93, 413; VI 326–327). Seega moodustatakse viis esimest nädalapäeva *päivä*-sõnale järjekorranumbri lisamisega. Skandinaavia laen *lauko-päivä* sarnaneb eesti vastava nimetusega. Pühapäevanimetus pärineb vanavene keelest, vrd *неделя* 'pühapäev, nädal' (Vasmer 1987: 57). Nimetatud sõna suurele eale osutab samuti F. J. Wiedemanni poolt 1870. aastal jäädvustatud *nätel-pää, mis peegeldab 15. sajandi keeleuusust (Winkler 1997: 315). Siiski olid *pühä* ja *pühä-päivä* muuhulgas kasutusel ka nädalapäeva funktsioonis, nagu viimatimainitu eestlastel

ja isuritel (VKS IV 411–413; Nirvi 1971: 447). Kõigi nädalapäevade praegustega üldjoontes sarnased nimekujud esinevad juba F. Tumanski sõnaloendis, ainult *pühä-päivä* tähistab kiriku- või muud püha (Öpik 1970: 184). Kolmapäeva ja reedet võidi 20. sajandil puhuti väljendada vene sõnadega, vastavalt *sereda* ja *pä(ä)tnica* (VKS IV 403; V 204). Eri nädalapäevadega seostus vadjalastel mitmesuguseid uskumusi ja tavasid (vt Ariste 1969: 151–153).

Lu *sutka* ja S, Po, J *suudgad* 'ööpäev' (VKS V 303, 314) on suhteliselt hiline vene laen. Ilmselt varem sellist koondmõistet polnud, vaid ööd (*öö*, *üü*; *ööse*, Kr *öözikkä*) ja päeva (*päivä*) käsitleti teineteisest lahus. Mõlemal eristatakse keskaega: M, K, Lu *pool-päivä*, P *süä-päivä*, I, P, M *čehs(i)-päivä*, Ku *keski-päivä* ja Kr **pool-päivä* 'keskpäev, südapäev' ning Kr **pool-öötä* 'kesköö, südaöö', P *süä-üö*, J *süä-üü* ja M *čehs-öö*, I *čehsi-üü*, Ku *keski-üü* (VKS IV 298, 380; V 372, 374; VI 168, 169; Winkler 1997: 321, 348). **Lõunad* kõrval on 18. sajandil Kattila kandis esinenud ka **pool-päivä* (Öpik 1970: 185). Kuna nii vene kui ka läti keeles moodustatakse asjaomased mõisted poolt väljendava sõna abil (nt *полдень*, *pusdiena* 'keskpäev'), ei saa kindlalt väita, kas nad on vadjalaste keeles tekkinud enne või pärast kreevinite lahkumist (vrd Winkler 1997: 377). Hommikust ja õhtust aega tähistasid sõnad *oom(õ)nikko* ja *õhtago*, mis esinevad ka 18. sajandi keelemälestistes (Ariste 1937: 21, 25; Öpik 1970: 185; Winkler 1997: 316, 345). Vadjalaste *ilta* 'õhtu' on laenatud kas isuri või soome keelest (VKS I 292). Ööpäeva edasine detailsem jaotus jääb siinkohal tegemata.

LÕPETUSEKS

Taevanähtustega seotud orienteerumistes, ennetes ja uskumustes on vadjalastel palju sarnast teiste läänemeresoome rahvastega. Enamik taevakehasid tähistavaid sõnu, nagu *päivä*, *tähti*, *Sigla*, *Pohja-tähti* ja *Õtava* on sarnased asjaomaste läänemeresoome sõnadega, samuti ilmakaartenimetused. Ainult *kuu*-sõna ulatub tagasi samojeedi keeltesse. Praegu pole selge, kas sõnade ulatuse on määranud nende kasutuselevõtt taevakehade nimetustena just läänemeresoome aluskeele perioodil või läänemeresoome nimetuste iseseisev areng sõltumata teistest soome-ugri keelerühmadest.

LÜHENDID

I – Itšapäivä
J – Jõgõperä

K – Kattila
Ku – Kukkuzi murre
Kr – kreevini murre
Kõ – Kõrvõttula
L – Lempola
Li – Liivtšulä
Lu – Luuditsa
M – Mati
P – Pummala
Po – Pontizõõ
Ra – Rajo
S – Savokkala

ARHIIVIALLIKAD

VIA = Enn Ernitsa käsikirjaline vadja ja isuri ainekogu, 1970–1982

KIRJANDUS

- Ariste, Paul 1937. Two old vocabularies of the Votic language. – *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1935*. Tartu, pp. 1–40.
- Ariste, Paul 1960. *Vadjalaste laule. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 3*. Tallinn:
- Ariste, Paul 1969. *Vadja rahvakalender. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 8*. Tallinn.
- Ariste, Paul 1974a. *Vadjalane kätkest kalmuni. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 10*. Tallinn.
- Ariste, Paul 1974b. *Vadja muinasjutte ja muistendeid. Tõid eesti filoloogia alalt 4. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 323*. Tartu, 1974, lk 3–34.
- Ariste, Paul 1977. *Vadja muistendeid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 12*. Tallinn: Valgus.
- Ariste, Paul 1981. *Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetused 14*. Tallinn: Valgus.
- Ernits, Enn 1984. Läänemeresoome kalendrisõnavarast. – *Läänemeresoome keeltest. Emakeele Seltsi aastaraamat 28* (1982). Tallinn: Eesti Raamat, lk 76–81.
- Ernits, Tiiu; Enn Ernits 1984. Vadjalaste ja isurite tähelepanekuid taevakehade kohta. – *Eesti Loodus*, nr 9, lk 577–581, 621.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas: Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Kuperjanov, Andres 2005. Archaeoastronomy in Estonia. – *Cosmic Catastrophes. A Collection of Articles*. Edited by M. Kõiva, I. Pustyl'nik, L. Vesik. Tartu, pp. 101–106.

- Kõiva, Mare 2005. Rahuldava kultuuri loomine. Arheoastronoomia arengujooned nõukogude ajal. – *Mäetagused*, nr 30, lk 59–84.
- Kõiva, Mare; Liisa Vesik 2005. Linguistic and Folkloristic Aspects of Prospective Research in Archaeoastronomy. – *Cosmic Catastrophes. A Collection of Articles*. Edited by M. Kõiva, I. Pustyl'nik, L. Vesik. Tartu, p. 87–100.
- Nirvi, R. E. 1971. *Inkeröismurteiden sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Posti, Lauri 1980. *Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 19. Painokuntoon toimittanut S. Suhonen L. Postin avustamana. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. – *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist*. Kogumik 1. Tallinn: Valgus, lk 9–68.
- Raun, Alo 1982. *Eesti keele etimoloogiline teatmik*. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- SSA I–III 1992–2000 = *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62*. Päätoimittajat Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Stipa, Günter Johannes 1990. *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 206*. Redaktionelle Bearbeitung und Zusammenstellung der Bibliographie Klaas Ph. Ruppel. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Tsvetkov, Dmitri 1995. *Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 25. Toimittanut, käänteissanaston ja hakemiston laatinut J. Laakso. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus.
- Vasmer 1987 = *Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка 3*. Издание 2-е, стереотипное. Москва: Прогресс.
- VKS I–VI = *Vadja keele sõnaraamat 1–6*. Toimetanud Elna Adler ja Merle Lepik (1.–4. kd), Silja Grünberg (5.–6. kd). Tallinn: AE Signalet (1. kd); Teaduste Akadeemia Kirjastus (2. kd); Eesti Keele Instituut (3. kd); Eesti Keele Sihtasutus (4.–6. kd) 1990–2010.
- VMS I–II = *Väike murdesõnastik 1–2*. Toimetanud Valdek Pall. Tallinn: Valgus 1982–1989.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Winkler, Eberhart 1997. *Krewinisch. Zur Erschliessung einer ausgestorbenen ostsee-finnischen Sprachform. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 49*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Öpik, Elina 1970. *Vadjalastest ja isuritest XVIII sajandi lõpul. Etnograafilisi ja lingvistilisi materjale Fjodor Tumanski Peterburi kubermangu kirjelduses*. Toimetanud A. Viires. Tallinn: Valgus.

Summary

ON THE VOTIC POPULAR ASTRONOMY

In the present study 1) the names and character of astral bodies, 2) the practical aspects of popular astronomy, which include the spatial and temporal orientation after astral bodies and 3) omens associated with astral bodies and phenomena are treated. The aspects connected with the sun, the moon and starry sky, including the comets and meteors, are observed. In addition, the names of time units are discussed. The article relies on the material collected in 1981 and 1982 in Votia by the authors, as well as the scattered literary data. The Votian body of material is mostly compared with Estonian and Izhorian data. In case of solely the terms of popular astronomy parallels from more distant cognate languages are included as well. Regarding the designations, orientation, omens and beliefs connected with astral bodies the Votes share many similarities with other Balto-Finnic peoples, predominantly with their closest neighbours.

KEY WORDS: astronoms, time units, omens, customs, comets, meteors, Votic ethnoastronomy

PAARIST ASTRONOOMILISEST ARGIUSKUMUSEST

Andres Kuperjanov

TEESID: Artiklis käsitletakse mitmeid tähistaevaga seonduvaid ütlusi ja arvamusi, mis rahvaastronoomia ja astronoomia seisukohalt ei pruugi tõesed olla. Suur Vanker on Ursa Majori heledamatest tähtedest tagaosa. Paljude maade rahvaastronoomia tunneb seda nt seitsme vennana, ingliskeelses maailmas seitse moodustavad heledat tähte kujundi, mida tuntakse nime all Big Dipper, kuid Vankri kujundis on oluline osa ka kaheksandal, natuke nõrgemal tähel Alcoril ja nii ka eesti rahvaastronoomias moodustab vankri kaheksa tähte. Samuti ei vasta tõele, et Plejaadides on seitse tähte, neid on kas kuus või parematel nägijatel kuni üheksa. Seega vaadeldakse ka kadunud Plejaadi fenomeni, mis on tuntud mitmete maade rahvaastronoomias. Sodiaagi 12 tähtkuju on samuti vaatluse all, algselt 12 tähtkujule leiutati Rooma ajal lisaks kolmeteistkümnes, samal ajal unustati täielikult Maokandja tähtkuju, kus Päike viibib üle kahe korra kauem kui praeguses Skorpionis.

MÄRKSONAD: rahvaastronoomia, Suur Vanker, Plejaadid, Sodiaak, astronoomia varane ajalugu

Kui „õiged tähtkujud“ veel loomata olid ja tähti taevas vaadati kui mingeid jumalate lambikesi või midagi muud sarnast, hakati neist ka juba ühtteist kokku luuletama ja mõndagi arvama. Varemalt on arutletud, kuidas võis toimuda tähtkujude väljakujunemine ja evolutsioon (nt Kuperjanov 2005), kuidas arenesid mitmesugused piltlikud-literaarsed kujutlused antiikmaailmas (nt Müller 1978), üldisemalt (nt Allen 1963), balkani ja slaavi rahvastel (Mladenova 2006) ja ka Eestis (nt Kuperjanov 2003). Mitmete taevaste objektidega seonduvate motiivide levikut on oma andmebaasi alusel käsit-

lenud Yuri Berezkin, kelle Suure Vankriga seonduvale artiklile käesolevas kogumikus viitan ka allpool seitsme venna kontekstis.

Paralleelselt klassikaliste tähtkujude evolutsiooniga on toimunud ka rahvapäraste tähtkujude areng, kuid erinevalt antiikpoeetide ja antiikmütoloogia uurimisest ei ole rahvapärase tähetundmise uurimine olnud varasematel aegadel, kui vastav traditsioon veel elas, üldse prestiižne. Näiteks 19. sajandi alguse saksa teadlane Karl Otfried Müller puudutab Orioni tähtkuju käsitledes kaasaegseid folklooriteateid vaid möödaminnes:

Aga vanad kreeklased ei uskunud kindlasti tema (Orioni) tegelikku ja personaalset olemasolu taevas, mitte rohkem kui meie maamehed, kui nad kutsuvad neid kolme tähte Kolmeks Pühaks Kuningaks [---]. (Müller 1978: 133–134)

Kui „päris astronoomia“ tuntud Orionist võime leida käsitlusi mitmetest sadadest või isegi tuhandetest raamatutest, siis andmed kolmest pühast kuningast on sellega võrreldes praktiliselt olematud.

Kuid kindlasti on rahvapärane tähetundmine ehk etnoastronoomia olnud väga oluline järgnevalt käsitletavate argiuskumuste kujunemisel ja võimalik, et ka vastavad uskumused klassikalises mütoloogias pärinevad hoopiski varasemast rahvaastronoomiast, olles antiikpoeetide poolt ilustatud ja personifitseeritud. See omakorda peegeldub tagasi nn tavapärase astronoomiliste arusaamadeni ja seda niivõrd sügavalt, et samad argiuskumused kuuluvad ka elukutseliste astronoomide käibetõdede hulka.

Selles artiklis vaatlen lähemalt kahte levinuimat argiuskumuste gruppi, mis põhinevad ilmselt arvude seitse ja tosin ilul ja uskumuslikul taustal: seitse tähte on seostunud Suure Vankri tähtkuju ja Plejaadide täheparvega ning kaksteist tähtkuju seostub sodiaagiga, saades pidevalt täiendavat toitu mitmesugustest esoteerilistest allikatest.

SEITSE TÄHTE SUURES VANKRIS

Kõigepealt alustame näitega populaarsest saatesarjast „Targem kui 5b“.

Neljanda klassi loodusõpetus: mitu tähte on Suure Vankri tähtkujus? Mängija pakkus, et kuus tähte. Õige oleks olnud seitse. Kuna pinginaaber Maarja vastas samuti valesti, lahkus Kadri saatest 10 000 krooniga. (<http://targem.elu24.ee/?id=108754>)

Saatetegijate sõnul on vastuste kontrollimisel kasutatud lisaks kooliõpikutele ka tunnustatud teatmekirjandust (küsimused on saate jaoks koostanud Eesti Entsüklopeediakirjastus – <http://www.ene.ee/uudis.php> 19.09.2008),

mille vastavad artiklid on kindlasti kirjutatud või vähemalt refereerinud elukutseline astronoom. Ja tõepoolest – ingliskeelses maailmas kujutatakse Suurt Vankrit kui seitsmest tähest koosnevat kulpi (*Big Dipper*), mitmetel teistel rahvastel moodustavad Suure Vankri põhikujundi seitse tähte, mis on kas seitse inimest, venda või muud tegelast. Seda teemat on pikemalt analüüsinud Yuri Berezkin käesolevas aastaraamatus ja seetõttu ma sellel siinkohal pikemalt ei peatu.

Tähtkuju kaheksas, väiksem täht on neis kujutlustes kõrvale jäetud. Kuid Eestis on 18. sajandi algul Salomo Heinrich Vestringi ülestähendatud Hunt Härja Kõrval üks vanimaid jäädvustatud tähenimesid.

Taewa Wanker *oder Wagen am Himmel Ursa major*, Hunt Härja kõrwal. *Ein kleine Stern bey einem grösseren*. (Vestring 1998: Täht)

Järgnev näide, peatükk III klassi lugemikust (Siim, Vallner 1967), on mõnevõrra toimetatud versioon Jakob Hurda „Eesti Astronomiast“ (Hurt 1899) pärinevast Suure Vankri loost. Alates 1913. aastal ilmunud Mihkel Kampmanni „Kooli lugemise raamatust“ on see lugu olnud pidevalt hariva tekstina kasutusel.

HUNT HÄRJA KÕRVAL

Eesti muinasjutt

Ennemuiste läks talumees, Peedu nimi, vankriga, mille ette härg oli rakendatud, läbi metsa. Korruga tuli hunt metsast ja kargas härja turja, et teda vankriaisade vahel ära murda. See oli aga seaduse vastu. Hunt tohtis küll loomi murda ja süüa, aga ei iialgi siis, kui loom parajasti töötab. Et hundi edaspidi niisugust kurja enam ei teeks, tõstis Vanaisa hoiatuseks Peedu ühes tema vankri ja härjaga, ühtlasi ka murdja hundi taeva laotusse. Hundi rakendas ta karistuseks härja kõrvale vankri ette, ka koormat vedama.

Et see nii on sündinud, näeme veel nüüdki igal selgel ööl Suure Vankri tähtedest taevas. Neli tähte, mis nelinurka on seatud, on neli vankriratast. Kolmest tähest vankri ees on esimene ais, tema järgmine on härg, kolmas kõige ees on peremees Peedu. Aga keskmise ehk härja kõrval on veel pisike täheke: see on hunt. Hunt ei taha koormat vedada ja kisub metsa poole. Sellest ongi siis tulnud, et Suure Vankri tähtkuju keskmine täht ehk härg on sirgjoonest kõrvale kistud ja metsa poole kaldub. (Siim, Vallner 1967: 111)

Kas me tahame või ei taha, eesti Suures Vankris saame paratamatult kokku **kaheksa** tähte. Aga kuidas on lood mujal?

Suur Vanker on ilmselt laenatud tähtkujunimi. Vankrina on seda tähtkuju tuntud laialdaselt, nii Hiinas kui ka Babüloonia taevakaardi rekonstruktsioonides ja antiikmaailmas. Germaani vankrit omistatakse sageli Karl Suurele.

Karl Suure Vanker. Kujutatakse kolmehobusevankrina, kus hobused on kiirest jooksust vankri ees lehvikuna laiali ja keskmisel hobusel istub kutsar. Alcori ehk kaheksanda tähe enda kohta on teada veel mitmeid nimesid, näiteks kreeklastel oli ta rebane, kuid ladinakeelsena Eques Stellula, Inglise maal Jack on the Middle Horse, Saksamaal Holsteinis voorimees Hans Dümke. (Allen 1963: 446)

Üht-teist Suurest Vankrist võib täiendavalt lugeda ajakirjast Mäetagused (Kuperjanov 2010).

Nagu näeme, siis meie Suure Vankri suurel eeskujul, germaani rahvaste vankril on ka kaheksas täht ära märgitud ja esile tõstetud. Ja praeguses kontekstis julgen ma väita, et Suure Vankri seitse tähte on meie tingimustes levinud argiuskumus, tegelikult, kui me teemasse natukeneigi süveneme, moodustub eesti Suur Vanker oma täielikus ilus kaheksast tähest. Siinkohal ei tahaks ma siiski astronoomidega pahandada, enamasti on ju kõik õige, Tõravere lipul on kenasti kaheksatäheline vanker suure kupli kohal, teatakse ka Hurda kirjapandud juttu hundist ja härjast, aga ikkagi juhtub aeg-ajalt, et väikese Alcori olemasolu unustatakse.

SEITSE TÄHTE TAEVA SÕELAS

Üldlevinud on arvamus, et Sõelas on seitse tähte. Niimoodi arvavad pea-aegu kõik rahvad, kes elavad nendel aladel, kus see iseloomulik täheparv nähtav on. Antiikastronoomias oli Sõel algselt tuntud laevatähtedena, selle heliaakliline tõus tähistas kevadise laevatamise algust. Kuid pretsessiooni tõttu kadus Vana-Kreekas Sõela moodustava täheparve funktsioon navigatsioonihooaja algust tähistava märgina, seetõttu nimetasid kreeka poeedid selle täheparve Atlase ja Pleione seitsme tütre järgi Plejaadideks. Mõningate müütide järgi olevat Plejaadid muudetud lindudeks ja nad lendasid taevasse. Seetõttu on neid vahel tekstides nimetatud ka tuvideks.

Pseudo-Apollodorus „Bibliotheca“ (2. saj.):

Atlasele ja Okeanose tütrele Pleionele sündis seitse tütart, keda nimetati Plejaadideks ja kelle nimed on Alkyone, Merope, Kelaino (Celaeno, ka Calaeno), Elektra, Sterope (Asterope), Taygete, ja Maia. (Theoi Greek mythology: Pleiades)

Μαία	Maia	Hea hoolitsev ema
Ταυγέτη	Taygetê	Taygetuse mäe järgi
Στεροπή Αστεροπή	Steropê Asteropê	Helkivanäoline Tähenäoline
Μεροπή	Meropê	Sädelevanäoline
Αλκυονή	Alkyonê	Tugev abiline
Ηλεκτρη	Êlektê	Merevaik
Κελαινὼ	Kelainô	Tume

Tabel 1. Plejaadide nimed

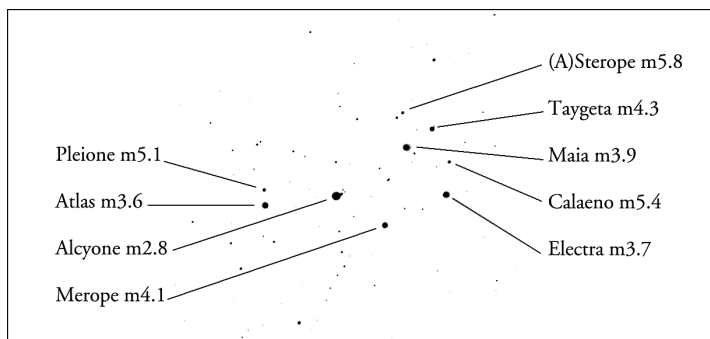
Üldjuhul omistatakse täheparve ümbernimetamist Hesiodesele umbes 2700 aastat tagasi. Kuivõrd siin võib olla seost kunagise rahvaastronoomiaga, on raske hinnata või arvata, kuid osa antiikalast võib kuuluda sellesse piirkonda, kus on tuntud motiiv Sõelast kui seitsmest noorest naisest või seitsmest õest. Etümololoogiliselt on täheparve nime seotud peamiselt kreeka sõnaga *πλεος* 'täis/palju', *πλειῶν* 'rohkus', kuid sellele on kõlalt lähedased ka *πλειν* 'purjetama' ning *πελειαδες* 'tuviparv'.

Pseudo-Hyginus „Astronomica“ (II saj.):

Meie kirjanikud kutsusid neid tähti Vergiliae (kevadised), sest nad tõusevad kevade järel. Nad leiavad praegugi rohkem tähelepanu kui teised, sest nende tõusmine on suve märk. (Theoi Greek mythology: Pleiades)

Siin on pretsessioon juba oma töö teinud ja kevadekuulutajatest on saanud suve märk. Ka on rooma mütoloogiasse imbunud Vergiliae – Plejaadide tähtkuju jumalannad. Tuntud on ka versioon Kevadised Neitsid.

Ka teiste maade rahvaastronoomias ollakse enamasti veendunud, et Sõelas on just seitse tähte. Tegelikuses on Sõelas näha ainult **kuus** tähte ja kui peaks olema ideaalsed tingimused ja absoluutne nägemine, siis oleks tõenäoliselt nähtavad juba **8–9** tähte, niivõrd väikesed on nende nõrgemate tähtede heleduste erinevused. Väidetakse, et teleskoobieelse aja täpseima tulemuse saavutas 1579. aastal Michael Maestlin, keda tuntakse peamiselt Johannes Kepleri õpetajana, kes suutis joonistada enam-vähem täpselt Plejaadide skeemi 11 tähega. Seoses optiliste vaatlusvahendite kasutuselevõtuga kasvas täheparve tähtede arv veelgi ja üsna peagi kaardistati täheparv uuesti, nüüd on ka Atlas ja Pleione ise täheparve täisõiguslikud ja heledad liikmed. 1846. aastal avastas Tartu Tähetorni juhataja Johann

Nüüdisaegne kasutusel olevate Plejaadide nimede kaart, lisaks seitsmele Plejaadile on siin oma koha leidnud ka Atlas ja Pleione. Need üheksa tähte on oma heledusest (ilma täiendavate optiliste abivahendite kasutamiset) nähtavuse piirides.

Heinrich von Mädler täheparve kuuluvate tähtede omavahelise liikumise, mille keskmeks on suurem täheparv Alcyone lähedal. Tema tähesüsteemide teooria ilmus raamatus „Zentralsonne“.

Kuna seitsme tähe nägemisega on suuri raskusi, siis arvatakse, et seitsmes on kadunud, läinud kusagile mujale – enamasti Suurde Vankrisse. Tuntuimaks kadunud õeks on Elektra, kes häbenes Trooja lahingut ja muutus seetõttu nähtamatuks, ka olevat ta liikunud Suurde Vankrisse, temast olevat saanud Alcor. Peaaegu sama levinud on Merope kadumine, kes abiellus surelikuga ja muutus seetõttu piinlikkusest tuhmiks.

Pseudo-Hyginus „Astronomica“ (2. saj.):

Teiste õdede tõttu paigutati ka tema [Merope] tähtkujude hulka, aga kuna ta abiellus surelikuga, on tema täht tuhm. Teised räägivad, et Elektra ei ole nähtav, kuna Plejaadid on mõeldud tähtede ringtantsu juhtima, aga kui Trooja langes ja ta poja Dardanuse järglased allutati, lahkus ta leinas teistest Plejaadidest ja võttis omale koha kaarel, mida kutsuti Arktikaks. Oma pikaajalises leinas ilmub ta sealt, juuksed lahti, seetõttu nimetatakse teda komeediks. (Theoi Greek mythology: Pleiades)

Ovidius „Fasti“ (~ 1. saj. eKr – 1. saj. pKr):

Räägitakse, et seitse, harilikult on neid kuus, seetõttu, et kuus neist läksid jumalate embusse (nagu nad räägivad, Sterope oli koos Marsiga (Ares), Alcyone ja sina, kaunis Celaeno, Neptuuniga (Poseidoniga), Maia, Electra, Taygete Jupiteriga (Zeusiga), Merope abiellus sinuga, surelik Sisyphus, ta

kahetseb seda ja peidab end häbis üksindusse, või seetõttu, et Elektra ei suutnud välja kannatada Trooja langemist ja kattis oma silmad kätega. (Theoi Greek mythology: Pleiades)

Kui uskuda antiikpoeete, siis olid kreeka jumalad ühed ropud ja vägivaldsed tegelased, eesotsas nende peajumala Zeusiga, kes ilmselt üksinda oli vägistanud umbes poole Kreekas elavatest naistest. Ja nii juhtus ka Plejaadidega. Ainult surelikuga abiellunud Merope jäi jumalatest puutumata. Tuntuima kadunud plejaadi Elektra, Itaalia kuninga Corythuse naise, vägistab Zeus ja sellest sündis Dardanus, Trooja asutaja. Troojaga on seostatud ka teist Plejaadi Asteropet, kes olevat armunud Trooja kuninga poega – pärast Trooja langemist olevat Asterope hinge heitnud ja muutunud seetõttu kadunud Plejaadiks. Selle versiooni puhul kahtlustatakse, et võib olla tegemist ka mingi teise Asterope-nimelise tegelasega. Ka Taygete olevat sattunud Zeusi vägistamise ohvriks, sellest olevat sündinud ebaõnnega Lacedaimon, Sparta kuningas. Taygete peitis (Pseudo-Plutarchuse sõnutsi poos (Blunck 2010)) end Amyclaeuse mäel, mis tema mälestuseks nimetati Taygetuse mäeks. Theon Noorem 4. sajandist aga kirjutab, et kadunud olevat noorem õde Celaeno, kes olevat kas andnud poole oma hiilgusest Taygetele või olevat teda tabanud välk ja seepeale olevat ta tuhmunud (Andrews 2004: 72–73).

Seega ei ole tegelikult mingit ühtset seisukohta kadunud Plejaadi suhtes, seitsmest õest viie kohta on tuntud erinevaid kadumise põhjuseid:

- 1) Elektra lahkus, muutus Alcoriks, komeediks Trooja hävingu tõttu;
- 2) Merope tuhmus surelikuga abielu tõttu;
- 3) Asterope suri kurvastusest Trooja hävingu tõttu;
- 4) Taygete peitis/poos end Zeusi tagakiusamise eest;
- 5) Celaeno andis oma hiilguse Taygetele või tuhmus välgutabamusest.

Kadunud Plejaadi on tuntud mujalgi. Näiteks Austraalia põliselanike arvates oli kadunud õde kõige noorem (Andrews 2004). Tšerokeede müüdi järgi olevat Sõelaks taevasse tõusnud seitse poissi, kuid ühe ema olevat pika teibaga oma poega päästa üritanud, see kukkus alla, sügavale maa sisse, kus ema käis teda pikalt leinamas. Pisaratest kasvas suur puu, seetõttu kasvavad puud kõrgele tähtede suunas ja Sõela seitsmes täht on nõrgem kui teised (Mooney 1970). Kirgiiside pärimuses olevat lehmad tallanud puruks suure roheline putuka, kelle tükid jäänud taevasse, üks tükk aga lennanud Suurde Vankrisse (Tallqvist 1942).

Sõela ja Suure Vankri seostamise tõenäoline põhjus on nende tähtede paigutuse mõningane visuaalne sarnasus. Väidetavalt olevat seda teadvus-
tatud juba Muinas-Egiptuses. Üks huvitav seos lähtub ka mitmete müto-

loogiliste tegelaste segamisest: Boiootia kütt Orion jahtis Khiosesest pärit Meropet, Oenopioni tüdart, keda on peetud varasemas mütoloogias mesilaste kaitsjaks, hiljem meesööjaks ja kaudsemalt seostatud ka mesilasema Melissaga ja kes ilmus sageli (ema)karu kujul. Tema karukuju on ühendatud jumalanna Artemisega. Artemisele pühendatud Brauronia-pidustustel riietati noori tüdrukuid kollastesse krookusekarva riidesse, ohverdati kits ja riituse käigus pidid nad imiteerima karusid. Selline sümbolne karuohverdus Arkteia oli selles Atika linnas Brauronis abieluelse rituaalina kohustuslik (Smith 1870). Emakaru aga on Suur Vanker. Ja nagu tolleaegsele mütoloogiale kombeks, otse loomulikult vägistas Orion selle Merope. Ja vastavalt sellele loole on sageli ka Plejaadide Merope nime tõlgendatud sädelevanäolise asemel meenäoliseks ning niimoodi on saanud alguse üks levinumaid astraalmüüte Plejaade jälitavast Orionist. Tõsi küll, Plejaade järgivast Orionist olevat kirjutanud juba Hesiodes, kuid algsest ei olnud see midagi muud kui kujundlik väljend tähtede asendi ja liikumissuuna kohta (Müller 1978).

KAKSTEIST TÄHTKUJU (SODIAAK)

Arvatakse, et Mesopotaamias jagati ekliptika tinglikult 12 võrdseks osaks juba enam kui 4000 aastat tagasi. Ühtlasi on ka osa autoreid arvanud, et tolleaegses astronoomias ei olnud ajamääramises olulised mitte konkreetset tähtkujud, vaid nende heledamad tähed, mis on ka loogiline, sest selliselt on võimalik taevakehade liikumist märksa täpsemalt määratleda. Kui ekliptika tasandis oli babüloomlastel tuntud 12 tähtkuju, siis Kuu liikumise arvestamisel olid olulised veel täiendavalt kuus tähte/tähtkuju.

Kreeka astronoomid võtsid algselt üle Babüloonia sodiaagi 12 tähtkuju, mõningate ümbernimetamisega. Hipparchos (Hipparchus) fikseeris sodiaagi abil taevaste koordinaatide võrgu 2. sajandil eKr. Umbes samast ajajärgust hakkavad tekkima esimesed vihjed sodiaagi 13-ndale ning esimesele elutule tähtkujule – Kaaludele.

Kaalude tähtkuju tekke võimalikuks põhjuseks peetakse peamiselt akkadikeelse sõna *zibanitu* 'skorpion' kõlalist sarnasust araabiakeelse sõnaga *zubānā* 'kaal'. Araabia keel oli sellel ajal peamiseks vahenduskeeleks eri kultuuriregioonide vahel, nii on täiesti võimalik uue nime teke poolkeelsete kultuurivahendajate tõttu. Kreekas, Hesiodesel, kes elas umbes samal ajal, kui Babüloonia kujunes välja sodiaak (umbes 2800 aastat tagasi), oli Skorpion väga suur elukas, kelle ülesandeks oli Orion hävitada. Kaalud ilmuvad taevasse palju hiljem.

Pseudo-Hyginus „Astronomica“ (2. saj.):

Skorpion. See tähtkuju on jagatud oma suurte sõrgade pärast kaheks osaks. Ühte osa kutsuvad meie kirjutajad Kaalud (*Libra*). (Theoi Greek mythology: Scorpius)

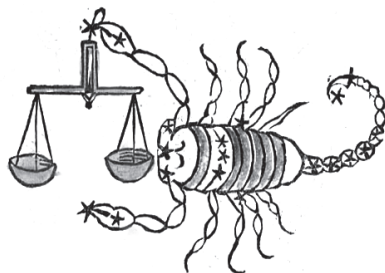
Ajavahemik	Tegelik tähtkuju	Ligikaudne aeg	ajavahemiku astronoomiline tähemärk	tähemärgi muutumisaeg
18.12–19.01	Ambur <i>Sagittarius</i>	32 päeva	♐/♑ (Sgr/Cap)	22.12
19.01–15.02	Kaljukiits <i>Capricornus</i>	28 päeva	♑/♒ (Cap/Aqr)	20.01
16.02–11.03	Veevalaja <i>Aquarius</i>	24 päeva	♒/♓ (Aqr/Psc)	18.2.10
12.03–18.04	Kalad <i>Pisces</i>	38 päeva	♓/♈ (Psc/Ari)	20.03
18.04–13.05	Jäär <i>Aries</i>	25 päeva	♈/♉ (Ari/Tau)	20.04
14.05–20.06	Sõnn <i>Taurus</i>	38 päeva	♉/♊ (Tau/Gem)	21.05
21.06–20.07	Kaksikud <i>Gemini</i>	30 päeva	♊ (Cnc)	21.06
20.07–10.08	Vähk <i>Cancer</i>	22 päeva	♊/♋ (Cnc/Leo)	23.07
10.08–16.09	Lõvi <i>Leo</i>	38 päeva	♋/♌ (Leo/Vir)	23.08
16.09–30.10	Neitsi <i>Virgo</i>	45 päeva	♌/♍/♎ (Vir/Lib/Scs)	23.09/23.10
31.10–22.11	Kaalud <i>Libra</i>	23 päeva	♎/♏ (Scs/Sgr)	22.11
23.11–29.11	Skorpion <i>Scorpius</i>	7 päeva	♏ (Sgr)	–
30.11–17.12	Maokandja <i>Ophiuchus</i>	18 päeva	♏ (Sgr)	–

Tabel 2. Ekliptika tähtkujud ja Päikese vastavas tähtkujus viibimise aeg

Tabelist on selgelt näha, et nn päikesemärgid on tugevalt üldistatud ja kattuvad ainult osaliselt Päikese vastavas tähtkujus viibimise ajaga. Suurte sõrgadega Skorpion (Kaalud + Skorpion) oleks täiesti korralik praktiliselt ühe kuu pikkune tähtkuju. Väljakujunenud süsteemi kohaselt jääb aga Päikese viibimine Skorpionis oluliselt lühemaajaliseks kui sodiaagist välja arvatud Maokandjas.

Eudoxus (4. saj. eKr) ja Aratus (3. saj. eKr – suur koletis Skorpion, sõrad on eraldi märgitud) ei ole oma tekstides Kaalude tähtkujust midagi rääkinud, kuid umbes sellel ajal hakkab Kaalude tähtkuju tasapisi ilmuma. Kuna toleaeagne kultuurivahendus toimus araabia keele kaudu, siis on üsnagi võimalik, et põhjuseks on eespool mainitud sõnade sarnasus. Hipparchosel Nikaiast (~130. aastast eKr) olid tuntud juba mõlemad Skorpioni tähtkuju kujutamise võimalused, algselt kasutas ta siiski Skorpioni sõrgi, kuid lõpuks on tal ka Kaalud, *Zygos*. Hypsicles Aleksandriast kirjutab juba oma töös „Anaphoricos“ (150. aastal eKr), et Kaalud tõusevad 38;20, Skorpion 35, Ambur 31;40 (numbrid tähendavad tema poolt sektoriteks jaotatud ekliptika koordinaate (Irby-Massie & Keyser 2002)). Esimesena

Scorpium prior pars que Chele dicitur ita premis ab equinoctiali circulo: ut eum sustinere uideat. Ipse autē pedibus opbiulci de quo supra diximus subditus extrema cauda circuli hyemalē contingere uideat. Neq̄ longe est ab eo q̄d pro hostia centaurus ferre prospicit. Occidit autē in clinato capite: exoritur erectus a chelis. Hic habet stellas in bis que chele dicunt in unaquaq̄ earum binas: ex quibus primę sunt clariore. Preterea habet in fronte stellas tres: quarū media est clarissima. Inter scapilio tres. In uentre duas. In cauda quinq̄. In acumine ipso quo percutere existimat duas. Omnino stellarū. xix.

Scorpius

*Hyginus, Poeticon
Astronomicon. Scorpius,
Libra. Linda Hall Library of
Science, Engineering and
Technology
[http://www.lindahall.org/
services/digital/ebooks/
hyginus/hyginus77.shtml](http://www.lindahall.org/services/digital/ebooks/hyginus/hyginus77.shtml).*

kasutas oma töös järjekindlalt Kaalude tähtkuju Kreeka astronoom Geminos (umbes aastal 100 eKr). Arvatavasti suuresti Hipparcosele tuginedes koostas Claudios Ptolemaios II sajandil oma teose „Syntaxis“ („Almagest“), mis väidetavalt esmakordselt fikseeris täpselt antiikmaailma 48 tähtkuju. Kuid selles raamatus kasutas Ptolemaios valdavalt Skorpioni sõrgasid, Kaalud olevat tal vaid ühes kohas Kaldea Merkuuri-vaatlusi kirjeldavas tekstis ja läbivalt ainult tabelites (Evans, Berggren 2006: 117). Kuid ikkagi loetakse, et „Almagest“ oli just see teos, mis Araabia astronoomia kaudu fikseeris lõplikult Rooma astroloogidele meelepärase Kaalude tähtkuju, muutes sellega astroloogilised märgid suuremaks fiktsiooniks, kui nad olid seda enne.

Sellel ajajärgul esinesid sodiaagi mõlemad versioonid, nii Kaaludega (nt Farnese Atlase gloobusel (Schaeffer 2005)) kui ka ilma. Viimase näiteks võiks tuua Ptolemaiosega samast perioodist ja samast kohast, Aleksandriast pärineva nn Mainzi gloobuse (*Mainz Globe*). See on Mainzis Rooma-Germaani muuseumis säilitatav pronkskera, millel on suure täpsusega kujutatud 48 klassikalist tähtkuju. Seda kera kasutati päikesekella gnoomoni tipuna. Sarnaste gloobuste kasutamist on märkinud Cicero, viidates Sculpicius Gallusele, kelle väitel kasutas tähegloobust Eudoxus ja ilmselt ka Thales (Kidd 2004).

Taevagloobuste esmavalmistamist omistataksegi Thalesele Mileetosest. Selliseid gloobuseid on seni teada ainult kolm. Vanim neist, nn Kugeli gloobus on dateeritud vahemikku 300 kuni 100 aastat enne praegust ajaarvamist. See on väike 6,3-sentimeetrise läbimõõduga hõbekera, mida säilitatakse J. Kugeli antiigikaleriis Prantsusmaal, kuhu ta jõudis 1996. aastal. Arvatakse, et gloobuse algne valmistaja ei olnud astronoomias eriti tugev, kuna see ei järgi täpselt Hipparchose kehtestatud Kreeka-Rooma astronoomia norme, osa tähtkujusid on valesti paigutatud, vale suurusega ja isegi Kaalude tähtkuju ei ole Kugeli gloobusel kujutatud. Tunduvalt hilisem (150.–220. a.) Mainzi gloobus on oluliselt täpsem, kuid ka sellel on ainult suurte sõrgadega Skorpion. Nagu eelnevalt sai juba märgitud, siis samast ajavahemikust pärineva Farnese Atlase suurel gloobusel on see viga juba parandatud ning klassikaline Rooma sodiaak on välja kujune-

Vasakul üleval on Kugeli gloobus, all Mainzi gloobus. Nendel puudub Kaalude tähtkuju, alumisel, Mainzi gloobusel, paistavad paremal keskel Skorpioni suured sõrad, mis ulatuvad Neitsi tähtkujuni. Mainzi gloobusega samast ajast pärineval Farnese Atlase (paremal) taevamunal on Kaalud juba olemas.

HYGIIANI GROTTI NOTÆ

34. limachus, & eius interpres Carullus in elegantissimo carmine:

*Scilicet in vario ne solum limite calis
Ex Ariadnas aurea temporibus
Zixæ Corona foret: sed nos quoque fulgere
mus*

Donatæ fani verticis exornis:
Huc pertinet illud Scholiastæ: Anonymi hoc tamen loco mutili: Signum amoris eius crines ostendunt. Et illud Auctori:

*Hæc Ariadnas capitis testatur honorem.
Quod tamen & aliter potest intelligi. Ex floribus esse putat. Manilius libro 5. & Capella:*

*Hoc quoque Nyssiæ quod sparsum floribus
ardet,
Multiplici ambitum redimitur lumine sertum.*

Hyginius & Anonymus ex auro & gemmis (quas & in nostrâ imagine vides) esse factam fabulantur.

Arabes Coronam hæc *Alpheta* nominant, quod *αφειτα* stellæ quæ primam recensentibus, attribuitur: quod verius est. nam *Alpheta*, vel *Alphacca* solutionem significat. Viro modo scribis parum referet. nam idem ferme sunt *אפס* & *אפת*.

1	Lucidissima, in commissurâ.	2
2	Primâ omnium.	4.
3	Sequens hæc ad Septentrionem.	5
4	Sequens & hæc ad Septentrionem	6
5	Sequens ab Australi parte.	4
6	Sequens hæc ibidem.	4
7	Sequens post illam.	4
8	Vltima.	4

Sunt simul octo.

Prima stellæ magni nominis est, & *Alpheta*, & *Malfecare*, & *Munir* Arabibus appellatur, de quibus vide Scalgieri iudicium, qui & quartum nomen *Adiluchemali* ex Arabicâ Mappâ protulit. Stella hæc eo in loco est, vbi Corona colligitur. Solebant enim tænis Coronas colligare, ita vt pars extra coronam pendere. Eas *fasciolas* *μυλωνες* vocabant. Speciem habes elegantem in imagine ex Manuscripto editâ. Male itaque faciunt qui *Gnoisiam* hæc, siue *Ariadneam* Coronam, sine villâ commissurâ pingunt. Hyginus & eum secutus Anonymus novem stellâs collocant, nisi in numeris erratum: Quod dici possit, nisi Ouidius clarè exprimeret *Fals. 111.*

*Dicitæ facit, gemmasq; novem transformas in
ignos:*

Aurea per stellâs novem mltas illa novem.

Quod verò tres esse aiunt cæteris clariore falsum, cum vna tantum sit secundæ magnitudinis, tertie nullæ, quartæ quatuor.

OPHIUCHVS CVM SERPENTE, ET SCORPIVS CVM CHELIS.

Ophiuchus capite caput Nixi contingens ferente circumplicatur, qui cum medium cingens à dextrâ per clunes transiens ad Aquilam vique erigitur, à sinistra porrectus apud Coronam caput erigit: Ita vt stella, quæ in mento est Coronam ferme attingit Germanicus:

*Quantumq; ab laua distantia Serta notâtur
Erigitur tantum Serpens, atque vltima mita
Stella, sub atheraâ fulget crisma Coronâ.*

Sub pede sinistro Ophiuchi pectus est Scorpii, nam quod Aratus vtrinq; pedem nominat, est *ακρογαστρον*, & quod de oculo dicit nō omnino verum. Scorpius hic inter duodecim signa est septimus, & duo *δωδεκατηρονη* in se complectitur, vnde *μυζα* *σπορει* Arato dicitur. Sed *δωδεκατηρονη* septimum brachia illius complectuntur, quæ Græcis *ζωδια* dicitur, octauum corpus ipsius Scorpii. Habes Scorpii, vt & Cancri, præter pedes fenos, vel (vt alii) odonos duo quasi brachia, & in his vngulis bipartitas. Has Barbari *grassias*, Latini (vt Plinius) *forficulas*, Græci *ζωδια* vocant. Et hoc pacto Scorpius duas caplet Zodiaci partes. Vnde Gemanius:

*Scorpius hinc duplo, quàm cætera, possidet etie
Sidera, per Chelas geminato lumine splendet.*

Et Ouidius:

*Porrigit in spatium signorū membra duorum
Auctor carminis de Cyri:
Vnum quem duplici stellatum sidere vidit
Scorpius, alterū clarum signa Oriens.*

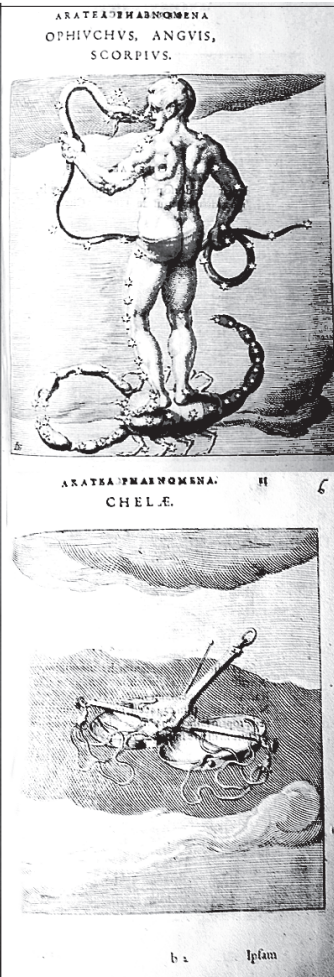
Latini tamen, vt singula dedecatomoria singulis signis conuenient, Chelas Libram vocant: & quia ea in parte, post I. Cæsaris cetera stella noua apparuisse visa est, eam Cæsaris ceterarum, & Augusti. Hinc Virgilius:

*Anna nouum tarvis sidus te mensibus addit
Quâ loca Erigone ioues Chelâs sequens
Panditur: ipsæ tibi à brachia contrahit
Scorpius.*

Quo in loco non dicit eisdem esse Chelas cum Librâ, sed Libram ob Cæsaris honorem inter Scorpius & Virginem locatam contra Scorpii brachia. In Catalectis habes *De Libram quam Cæsar habet*. De mensibus autem quod ait conuenit cum illo loco in Boetio:

— *insipient magni procedere mensis
quod in Cæsarem gratiam dictum inuui
Scorpius.*

Huc quoque pertinere videtur, quod *M. Niliius* librâ horoscopante natos iustos facit, & Imperatoris, & Libræ pro regione Romanam assignat imperium. Librâ hæc sub pedibus Virginis, ante Scorpiionis brachia, quæ contra tracta esse dixi. Ab vno layere *ταυρον* *εργασια*

Hugo Grotius Skorpion ja sõrgadeks nimetatud Kaalud.

nud. Arvatavasti on olnud ka neljas Rooma-aegne gloobus, mis on sõdades kusagile kadunud, mida kirjeldas Jena klassikalise arheoloogia professor Rudolph Gaedechens 1862. aastal ilmunud kataloogis „Die Antiken des fürstlich Waldeckischen Museum zu Arolsen“, peatükis „Bildwerke in Stein“. Sellel ilmselt natuke hilisemal gloobusel oli samuti Kaalude tähtkuju olemas.

Mis puutub Claudios Ptolemaios teosesse „Syntaxis“, siis see on tuntud vaid mitmeid sajandeid hilisema araabiakeelse koopia „al-kitabu-l-mijisti“ ehk lühidalt „Almagest“ kaudu. Paraku on seda fakti küll teadvustatud, aga enamasti ei ole sellega üldise astronoomia ajaloo ja tähtkujude kujunemise seisukohalt arvestatud.

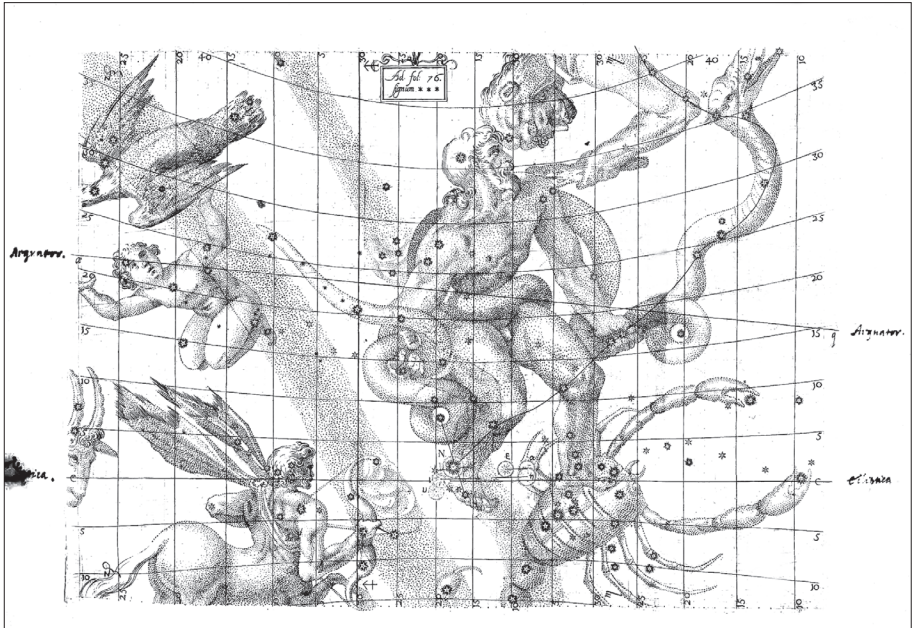
Kuna tegemist on hilisema araabiakeelse koopiaga ja lisatud oli ka tähekataloog, siis avastasid hilisemad uurijad, et „Almagesti“ tabelid ei sobi Aleksandrias mõõdetavate koordinaatidega. Juba 16. sajandil tekkisid sellised kahtlused tuntud Taani astronoomil Tycho Brachel. 1777. aastal süüdistab Robert Russell Newton kuningas Ptolemaios teaduslikus kuriteos – paar sajandit varasema, Hipparchose kadunud kataloogi andmete varguses. 1989. on kolm Moskva meest viinud läbi põhjalikud võrdlused ja avaldanud artikli „When was Ptolemy’s Star Catalogue in ‘Almagest’ Compiled in Reality? Statistical Analysis“ (Fomenko, Kalashnikov, Nosovsky 1989). Selgus, et statistilised rehkendused andsid kataloogi vanuseks vahemiku 600–1300 aastat, seega on tegemist märksa hilisema Araabia kataloogiga. Sellele lähim on al-Sufi kataloog, kus pikkuskraadid erinevad 12 kraadi 42 minutit. Abd al-Rahman al-Sufi (läänemaailmas ka Azophi) oli Pärsia astronoom, kelle raamat kinnistähtedest, mis ilmus tõenäoliselt 964. aastal, on üks Araabia astronoomia alustalasid ja selles seondatakse kreeka ja araabia astronüüme. Teda on peetud sageli ka Ptolemaiose tõlkijaks.

Ehkki Ptolemaiose raamat sai Araabia astroloogia/astronoomia aluseks ja Kaalude tähtkuju muutus nomenklatuurseks (ehkki eespool sai märgitud, et tõenäoliselt ilmselt Ptolemaios ise Kaalude tähtkuju ei kasutanud), säilitasid Kaalude tähtkuju heledamad tähed α *Librae* ja β *Librae* oma Skorpionile viitavad nimed Zubenelgenubi (‘lõunapoolne sõrg’) ja Zubeneshamali (‘põhjapoolne sõrg’).

On väidetud, et Kaalude tähtkuju seadustati Julius Caesari poolt käskkirjaga, kuna see olevat sobiv tasakaalukusele viitav märk, ning ühtlasi olid need tähed ka parasjagu tolleaegse sügispunkti lähedal. Üsnagi sage on väide, et Kaalude tähtkuju tekkimisel oli oma osa kalendrireformil:

Skylore and Literature. Originally comprised the claws of the Scorpion, but was detached from Scorpius by the Romans to represent the vernal equinox. Has also been associated with the scales held by the goddess of justice. It was added by Julius Ceaser at the time of the establishment of the Julian calendar. (History of Science: Libra)

Euroopas ei võetud siiski Kaalude tähtkuju kohe õhinal omaks. Näiteks on teada, et karolingide renessansi perioodist 9.–10. sajandil pärineb selline Aratusele tuginev taevakaart, kus Kaalud puuduvad, aga Skorpion on

Kepleri tähekaart suuresõralise skorpioniga. WINTHROP COLLECTION, *De Stella Nova in Pede Serpentarii* (1606) by Johannes Kepler.
http://www.nysoclib.org/collections/winthrop/kepler_johannes.html.

Rooma kaardi kohaselt lühikeste sõrgadega ja suuruse puudujäagi kompenseerib Skorpioni eriti pikk ja sirge saba. Selline kaart on leitud manuskriptist „Codex Vaticanus graecus 1087“ (fol. 310v), mis väidetakse olevat 15. sajandi Bütsantsi koopia 9. sajandi originaalist (Studies of Occidental Constellations and Star Names to the Classical Period).

Aastal 1600 kirjutab Hugo Grotius Hyginusele tuginedes, et Skorpioni ja Neitsi vahelisi tähti, endisi Skorpioni sõrgu, hakatud Caesari auks Kaalude tähtkujuks (*Librae*) kutsuma. Samas on tal eraldi kujutatud Kaalud, mille kohta ta kasutab nimetust *Chelae* ‘sõrad’ (Grotius 1600). Kuid ega sel ajal veel ilmselt Kaalude tähtkuju kõige tõsisemalt ei võetudki. Üks hilisemaid tähekaarte, kus Skorpionil on veel ausad sõrad, on 1606. aastal Prahas avaldatud Johannes Kepleri „De Stella Nova“.

Miks aga Maokandja ei sobinud roomlaste arvates nende sodiaaki?

Päikese viibimine suurte sõrgadega Skorpioni tähtkujus vastab parasjagu ühe kalendrikuu pikkusele ajavahemikule, kuid siiski otsustati täht-

kuju jagada. Probleemiks võis olla, et kui enamasti on igas sodiaagitähtkujus üks selgemalt eristuv grupp, siis Skorpionis oleks neid kaks, kuid samas võimaldab sellise kahe heleda reepertähekomplekti olemasolu teostada märksa täpsemaid kalendaarseid mõõdistusi. Kuigi on arvatud, et Hipparchose aegadel võis Kaalude ja Jäära tähtkuju abil ühe mõõtmisega määratleda väga olulisi astronoomilisi hetki, võrdpäevsusi (Waerden 1974), ning sügispunktina määratlemiseks sobis väike tähtedegrupp natuke paremini astroloogilistesse kirjeldustesse ja tabelitesse kui suure Skorpioni sõrad, ehkki sõrad olid selles suures tähtkujus täpselt piiritletud ja isegi eraldi nimetatud. Maokandja tähtkujus ei ole ekliptika piirkonnas eriti silmapaistvaid tähti, kuid see vahemik on selgelt piiritletud kahe heledatest tähtedest koosneva tähtkujuga. Seega ei ole astronoomilisest küljest olnud erilist põhjust kolmeteistkümneenda sodiaagitähtkuju tekitamiseks.

Teiseks põhjuseks võivad olla Maokandja kui tähtkuju spetsiifilised omadused: madu peetakse sümbolina väga võimsaks. Nii oli see juba Mesopotaamias, kus umbes samast ajavahemikust sodiaagi kujunemisega pärinevat ka esimene maoga seostatav tempel. Mao kui sümboli teemat on piisavalt arendatud, seetõttu vaadeldgem illustratsiooniks igasuguste teooria(ke)te asemel üht praktilist juhendit John P. Prattilt:

Mida iga mormoon peaks teadma astronoomiast
Näiteks Maokandja heitleb Maoga, kes üritab jõuda krooni-
ni, nii nagu Kristus on üle Saatanast, kes tahab saada Ju-
mala hiilgust. Maokandja purustab ka Skorpioni pea, kes
üritab teda jalga salvata, meenutades Aadamale ja Eevale
antud lubadust, et Päästja [---] võib purustada mao pea ka
siis, kui madu võib salvata tema põlve. (Pratt 2000)

Eelnevast lähtudes tundub, et on olemas ka võimalus, et Maokandja tähtkuju ei sobinud Rooma kõrgkihile ideoloogilistel põhjustel. Kuna astroloogia oli oma olemuselt astronoomiliste mõõtmiste sissetulekuallikas, mis võimaldas saada raha täpsemaid mõõtmisi võimaldavate vahendite ehitamiseks (täpsem mõõtmine, täpsem prognoos), siis tuli ka astronoomidel sellise arvamusega leppida ja põlistada uueks sodiaagimärgiks seni olema- tu Kaalude tähtkuju Skorpioni sõrgade asemele.

Egiptuse sodiaagina tuntud Dendera taevakaart pärineb umbes esimesest sajandist. Dendera templist Louvre'i viidud laereljeefi peetakse Egiptuse taevakujutiseks. Tõepoolest, kujutatud tähtkujud on eripärased, Suure Vankri asemel näeme näiteks jõehobu jne. Sellel kaardil on selgelt eristuv sodiaagiring, mis olles küllalt osavalt ülejäänud kaardi konteksti sobitatud, on tegelikult juba väljakujunenud Rooma sodiaak, kõikide sodiaagi tähtkujude kujutised sarnanevad hilisematega ja Kaalud on ka olemas.

Seega on Dendera artefakti puhul tegemist juba Egiptuse-Rooma ühtesulandatud taevakaardiga ja me ei saa rääkida selle näitel Egiptuse sodiaagist.

KOKKUVÕTTEKS

Seitse tähte taeva sõelas ja teised tuntud ütlused seitsme tähe kohta ei pea kahjuks astronoomiliselt paika. Sõelas on kas kuus tähte või palju rohkem, Suures Vankris loendab eesti rahvaastronoomia aga kaheksat tähte. Samasugune lugu on sodiaagiga, 12 tähemärki on astronoomiline fiktsioon, mida usinalt kasutatakse astroloogias. Tegelikult oligi algselt Vana-Kreeka perioodil ekliptikas 12 tähtkuju, Rooma perioodil tekitati poolkunstlikul viisil kolmeteistkümnes tähtkuju ja astrooloogilises süsteemis arvati ekliptikalt välja Maokandja. Kuna astroloogia oli siiski paljudele vaatlejatele peamiseks sissetulekuallikaks, siis õiglust ja kaalukust kujutav tähtkuju polnud mitte ainult sobiv, vaid lausa vajalik horoskoopide koostamiseks. Paralleeliks tänapäeva maailmaga võib pidada olukorda, kus projektipõhise rahahanke korral ei pruugi distsipliini ajalooline järjepidevus alati kehtida ning poolkeelsed kultuurivahendajad võivad luua uusi teadmisi.

KIRJANDUS

- Allen, Richard Hinckley 1963. *Star Names – Their Lore and Meaning*. Esmatrükk 1899. Dover Publications. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Topics/astronomy/_Texts/secondary/ALLSTA/home.html.
- Andrews, Munya 2004. *The seven sisters of the pleiades*. Melbourne: Spinifex Press.
- Blunck, Jürgen 2010. *Solar System Moons: Discovery and Mythology*. Berliin, Heidelberg: Springer.
- Evans, James; Lennart J. Berggren 2006. *Geminus's Introduction to the phenomena: a translation and study of a Hellenistic Survey of Astronomy*. Princeton University Press.
- Fomenko, A.T.; V.V. Kalashnikov; G.V. Nosovsky 1989. When was Ptolemy's Star Catalogue in 'Almagest' Compiled in Reality? Statistical Analysis. – *Acta Applicandae Mathematicae* 17, pp. 203–229.
- Gaedeckens, Rudolph 1862. *Die Antiken des fürstlich Waldeckischen Museum zu Arolsen*. Göttingen.
- Grotius, Hugo 1600. *Syntagma arateorum*. Leiden. <http://www.atlascoelestis.com/Grotius%20021.htm>.
- History of Science: Libra. <http://hsci.cas.ou.edu/exhibits/exhibit.php?exbgrp=3&exbid=20&exbpg=61>.

- Hurt, Jakob 1899. *Eesti Astronomia. Kõne Eesti Jaani koguduse Noortemeeste Seltis 10. jaanuaril 1899.* [Uustrükk: Jakob Hurt. *Mida rahvamälestustest pida: Artiklite kogumik.* Tallinn: Eesti Raamat 1989, lk 91–130.]
- Irby-Massie, Georgia Lynette; Paul Turquand Keyser 2002. *Greek science of the Hellenistic era: a sourcebook.* New York: Routledge.
- Kampmann, Mihkel 1913. *Kooli Lugemisraamat.* Teine jagu. Kolmas täiendatud trükk. Tallinn: G. Pihlakas.
- Kidd, Douglas 2004. *Aratus Phaenomena. Cambridge classical texts and commentaries* 34. Cambridge University press.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti Taevas. Uskumusi ja tõlgendusi.* Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Kuperjanov, Andres 2005. Libamütoloogilised taevakaardid. – *Mäetagused*, nr 30. <http://www.folklore.ee/tagused/nr30/libamyto.pdf>.
- Kuperjanov, Andres 2010. Sandivanker. – *Mäetagused*, nr 46 (ilmumas).
- Mladenova, Darina 2006. *Zvezdnota nebe nad nas.* Sofia: Prof. Marin Drinov.
- Mooney, James 1970. Myths of the Cherokee. – *Smithsonian Institution, 19th Annual Report of American Ethnology 1897–98.* New York.
- Müller, Karl Otfried 1978 [1844]. Introduction to a Scientific System of Mythology. – *Mythology.* New York: Arno Press, pp. 130–145.
- Pratt, John P. 2000. What Every Mormon Should Know About Astronomy. – *Meridian Magazine*, 12 May. <http://www.meridianmagazine.com>.
- Schaeffer, Bradley 2005. *The Epoch of the Constellations on the Farnese Atlas and Their Origin in Hipparchus's Lost Catalogue.* Louisiana State University. <http://www.phys.lsu.edu/farnese/JHAFarneseProofs.htm>, <http://www.phys.lsu.edu/farnese>.
- Siim, Ksenia; Alleks Vallner 1967. *Emakeele lugemik* III klassile. Tallinn: Valgus.
- Smith, William (ed.) 1870. *Dictionary of Greek and Roman Antiquities.* Scanned by the University of Michigan's project *The Making of America.* <http://www.ancientlibrary.com/smith-dgra/index.html>.
- Studies of Occidental Constellations and Star Names to the Classical Period: An Annotated Bibliography.* Web Site For Gary D. Thompson, Melton West, Australia. <http://members.westnet.com.au/Gary-David-Thompson/page11-27.html>.
- Tallqvist, Knut 1942. Plejadi-lorea. – *Kalevalaseura vuosikirja* 22. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 118–130.
- Theoi Greek mythology. Exploring Mythology in Classical Literature & Art.* Pleiades: <http://www.theoi.com/Nymphe/NymphaiPleiades.html>; Scorpius: <http://www.theoi.com/Ther/Skorprios.html>.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998. *Lexicon Esthónico Germanicum.* Toimetanud Ellen Kaldjärv. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu. <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/VESTRING/index.htm>.
- Waerden, Bartel Leendert 1974. *Science awakening II: the birth of astronomy.* Volume 2. Leiden: Noordhoff International Publishing.

Summary

ON TWO ASTRONOMICAL COMMON BELIEFS

Several sayings and opinions connected with starry sky, which, from the position of popular astronomy and astronomy, might not hold true. The Great Bear (Suur Vanker) is the back part, composed of the brighter stars, of Ursa Major. The popular astronomy of many countries knows the constellation as e.g. seven brothers, the seven bright stars form a figure known as the Big Dipper, but the eighth star, a slightly weaker star named Alcor plays an important part in the Great Bear as well. Thus, in Estonian popular astronomy the Great Bear is made up of eight stars. The belief that the Pleiades has seven stars is false as well, there are either six or up to nine stars for better eyewitnesses. The phenomenon of the lost Pleiade, which is known in the popular astronomy of many countries, is observed. The 12 constellations of the zodiac are examined – the initial 12 constellations got addition during the Roman Period when the 13th constellation was invented, at the same time the constellation of Ophiuchus (the serpent-bearer), where the Sun stays for over two times longer than in Scorpio, was totally forgotten.

KEY WORDS: popular astronomy, the Great Bear, Pleiades, zodiac, early history of astronomy

„PALMSE TAEVAS“ MAA PEALT VAADELDUNA

Mall Hiemäe

TEESID: Artiklis on analüüsitud Jakob Hurda korrespondendi Johann Sõsteri rahvaastronoomiasaadetist „Palmse taevas“ (1902). Täpstatud on kõnesoleva ainese kogumise ja päritolu paika, nenditud materjali olulisust ning unikaalsust uurijate hinnanguis. Esile on toodud saadetise koostamise seigad ja sisu omapära. Tähelepanukeskmes on nii rahvaluulekoguja enda kui tema informandi – hea tähetundja Ann Meikari kuulumine pärimuskollektiivi liikmete hulka. Vaagitud on Ann Meikari üldist traditsioonipädevust ning samuti ka kohaliku kogukonna elulaadi tähevaatlusele keskenduva loodusetaju kauase püsimise mõjutegurina.

MÄRKSONAD: rahvaastronoomia, ajaarvestus, tähtkujud, rahvaluulekogumine, traditsiooniprotsess, Lahemaa ajalugu

SAADETISE „PALMSE TAEVAS“ KOOSTAMISE LUGU

Uurimuses eesti rahvaastronoomiast on Paul Prüller kolme silmapaistva Jakob Hurdale rahvaastronoomia alase kaastöö saatja seas nimetanud Johann Sõsterit (Prüller 1961: 293). Kiidusõnu on Sõsteri kohta jagunud hiljemgi. „Ta on üldse parim koguja – täpne ja asjatundlik,“ rõhutab Hurdale sellealast materjali kogunud isikute tööd hinnates Andres Kuperjanov (2003: 18).

Kuna Sõster on kõnesoleva saadetise pealkirjaks pannud „Palmse taevas“ ning see kirjatöö on posti pandud Palmstes, siis on tema kogutut ikka seosesse viidud Palmsega. Veidi avaramat, seejuures ka vast täpsemat traditsiooni päritolu määratlust on kasutanud Reiu Tüür oma käsitluses pealkirjaga „Kadrina tähekujud“ (1997).

Johann Sõster. EKLA Foto A 2: 2310.

Johann (Johannes) Sõster (1876–1953) oli aastatel 1899–1902 Palmse ministeeriumikooli juhataja. Kool ei asunud sellal Palmstes, vaid mõisakeskusest u 5 km loodes ning seda on vastavalt asukohale nimetatud ka Ilumäe ja Võhma kooliks (Tarvel 1983: 218–219). Pärit oli aga Sõster Eru lahe äärselt Tammispea külast, mis asub Kadrina ja Kuusalu khk piirimaail ning on hilisemal ajal Loksa valla koosseisus kuulunud Harjumaa territooriumile.

Sõster oli ilmselt saanud põgusaid astronoomia-alaseid teadmisi juba aastatel 1886–1894 Palmse ministeeriumikoolis õppides ja hiljem, 1897. a end Riia Õpetajate Seminaris täiendades, kuid tema rahvaluulesaadetise „Palmse taevas“ eeskujuandjaks oli Jakob Hurda koostatud ja 1899. a ilmunud „Eesti astronoomia“ ülevaatega rahvapärasest tähetundmisest Eestis (vt Hurt 1989). Küllap ta leidis üllatusega, et auväärne kirjamees pole mitmeid talle kodukohas teada olevaid tähtede ja tähtkujude nimetusi üldse maininud, ning asus õhinal tööle, kasutades emapoolselt tädilt Ann Meikarilt kuulnud seletusi.

Vallaliseks jäänud tädi Ann elas samuti Tammisspea külas Tõnu talus Sõsterite suurperes. Nii olid Johannil tema tarkustest osasaamiseks soodsad võimalused. Ta on Anne iseloomustanud kui suurt vanavara teadjat, head vanade laulude lauljat ning juttude vestjat, kes kirikuskäimisest polevat hoolinud: „Ta läks selle asemel ennem metsa, vahtis liblikaid, putukaid ja korjas maarohtusid, mis arstimiseks head olid. Ann Meikar oli meie ümbruses hea loodusetundja, kellest ainult vana Mae (kaugelt kuulus arst ja nõid) ette jõudis“ (EKLA f 157, m 15: 2, l 11).

Kaaskirjas saadetisele 1903. aastast on Sõster Hurdale kirjutatud: „Õnneks Ann Meikar suri aga liig vara, siis, kui ma teaduslikust astronomiast midagi ei teadnud“ (H II 71, 589). Siit võib järeldada, et kui Sõster Hurdale tema tähetundmisest ülevaadet koostas, polnud Anne enam oma tarkust jagamas. Seega esineb Johann ise ühtaegu nii rahvaluulekorrespondendi kui informandi rollis.

Kuigi 19. sajandi teisel poolel leidis Eestimaal aset usundilise maailmapildi kiire muutumine, toimus see piirkonniti ja valdkonniti erinevalt. Sel ajal tegutses veel palju regilaulikuid ning jutuvestjaid, häid loodusetundjaid ja tunnustatud rahvaarste, ent tähetundmise alal tõuseb meie rahvaluulekogudes Palmse saadetise kõrval esile vaid Saaremaa aines. Kõigist 27-st eesti rahvaastronoomia alastes teadetes leiduvast nimetusest tähtede ja tähtkujude kohta on ligi pooled (12) kirja pandud ainult Ann Meikarilt, imestab oma väitekirjas Sõsteri saadetist kujundiloo aspektist analüüsinud Reiu Tüür (1997: 128).

Ootuspäraselt ei jätnud Sõsteri korjandus ükskõikseks ka Jakob Hurta, kes „Eesti astronomiat“ kirjutades oli rahvapärase tähevaatlusoskuse kiiret kadu juba tähele pannud. Kirjavastuses Sõsterile 10. septembril 1902 teatas ta kavatsusest koostada endisest põhjalikum käsitlus, mis hõlmaks ka äsjasaabunu: „Teie lisa Eesti Astronoomiale on kaunis. Ma valmistan aega mööda omast pisukesest raamatukesest tõist täiendatud trükki ette. Sääb ka Teie materjaal omas kohas seisma“ (EKLA f 126, m 1: 18, l 1). Sõster omakorda palus saadetises 24. juulist 1903 Hurdalt vähegi põhjalikumalt tähekaarti, et mujal Eestis kogumist jätkata (H II 71, 589 ja 592). Selle ta ka sai, kuid pidi peagi nentima, et seda laadi pärimus on juba minevikku läinud (EKLA f 43, m 22: 14, l 5).

ÜLDIST JA ERILIST JOHANN SÕSTERI KÄSIKIRJAS

Võib-olla äratub Sõsteri saadetise tähtkujunimetuste unikaalsus tähelepänu sellepärast, et ta on jätnud osa Hurda teoses juba märgitud tähtkujudest kordamist vältides kirja panemata. Unikaalse nimega tähtkujude hul-

ka kuuluvad Üksik, Kaksikud, Ridamus ehk Täherida, Taeva Paarid, Kolm-
kand ehk Kerikand, Nelikand, Viiskand ehk Käärpuud, Kera Korvid, Erne
Kahlad, Suur Look jt. Kerkib ka küsimus, kas Ann Meikarilt kuulnud ni-
metused olid üldse tema kaasaegsete seas tuntud. Vähemasti mainib Sõster
muuseas Kustav (Gustav) Meikari (Anne venna) teadmiste kohta, et onu
„arvas Ridamuse hulka ka veel „Kaksikud“ (Castor ja Polluks) ja „Üksiku“
(Capella), aga teiste käest ei ole ma seda kuulnud“ (H II 71, 586 (18)). Kui-
das eesti rahvaastronoomias laiemalt levinud nimetuste (vrd Kuperjanov
2003: 133 jj) üldise tuntusega siinmail ka poleks, on Ann Meikarilt kuulu-
te puhul nimeandmisel oluliseks lähteks igapäevased tarberiistad. Siin on
lõngakerimise abivahend kerikand, haspeldamisel kasutatavad käärpuud,
lõngakerade paigalhoidmiseks vajaminevad kerakorvid ja kerimisel vaja-
lik lõngapuu. Tegemist on rahvapärase nimepanekutradsiooniga sarna-
suse alusel. Silmusnelikand ja viiskand on ühtlasi laialdaselt tuntud maa-
gilised märgid. Ridamuse nimetus näikse olevat analoog Odamuse nimetu-
sele. Viru- ja Harjumaal, täpsemalt, Kadrina ja Kuusalu kihelkonnas ka-
sutatud Suure Vankri nimetused *Odamus*, *Odav*, *Odavad*, *Suur Odava* an-
navad tunnistust ülemeresuhtlusest; ka Soomes on selle tähtkuju nimeks
Otava (Prüller 1961: 293).

Planeete Veenust, Marssi ja Jupiteri kui rändtähti nimetab Ann Meikar
aga hulgusteks: „Marsist ütles A. M., et see „hulgub alati, ikka hommikust
tuleb, õhtasse läheb, kolme aasta pärast jälle tagasi. Tunamullu oli Kaksi-
kutel võeraks, tänavu jälle siin...““ (H II 71, 587 (20)). Jupiteri pidas Ann
Meikar teistest „hulgustest“ laisemaks.

Jakob Hurt on üldtuntud seletusjutust Suure Vankri kohta oma raama-
tus tutvustanud Võrumaa versiooni. „Neli tutvut tähte vankris, mis nelja-
nurka on seatud, on neli vankriratast. Kolmest tähest vankri ees on esi-
mene vehmer ehk ais, tõine järgmine on härg, kolmas kõige ees on pere-
mees Peedo. Aga keskmine ehk härja kõrvas on veel üks pisikene täheke-
ne, see on hunt...“ (Hurt 1989: 107). Sõster väidab Hurda raamatus trüki-
tud lõunaeestilise versiooni kohta omalt poolt, et seesama lugu on küll
tuntud, kuid Peedo nime ei tunta. Järgneb üllatav nimeseletus – sama
jututüübi kohalik omanäoline edasiarendus. Siingi on tegemist analoogse
seletusjutuga ning tegelastena kujutatavad tähed kannavad eraldi nime-
tusi, mida Sõster oma rahvaluulesaadetises lahti seletab.

Vegat nimetas vanatädi „Vabatmees“ ehk „Voorimees“ ja
tervet tähtede kogu „Kaarikud“ (Lyra). Jutt sellest on järg-
mine: Rikastel on palju hobuseid ja härgi, nad võivad suur-
te vankrite peal suuri koormaid vedada, aga vabatmehel ei
ole muud, kui kaks kitse. Ta tegi kaks kaarikut, rakendas
kitsed ette ja veab koormaid kitsedega, neid üksi juhata-

Kadriina Khlk.
 Saanud Joh. Sõster, laadud: 19³⁰/_{VIII}-02.
 (2x).
 Palmse taewas.
 Seljeiwad keated tähtedest on pra kaix
 minn wana Kõi Ann Meikari käst jaa-
 duol, kes miid juba mulla all jukwab. Tä-
 ted on Kadriina kihelkonnast, Palmsest.

Johann Sõsteri kaastöö algusread. H II 71, 583 (1902).

des. Tema usinuse tõttu on Vanaisa tema „täheks taeva’asse“ pannud.

Mina vaene vuorimies,

memm mul aige vuodi sies.

Mull on ädad, tülid ies:

kaks mul kitse kärru ies. (H II 71, 584 (4))

Kohalikus keelekasutuses tähendas vabatmees vabadikku ehk popsi. Nimeelistust võis mõjutada see, et Ann sai ulualust Tõnu talus saunikust ja vabatmehes venna Kustav Meikari juures. Vabatmehe Kaarikuks nimetatud tähtkuju kohta märgib Reiu Tüür, et erinevalt Suure Vankri ja Väike Vankri tähtkujudest koosneb Vabatmehe Kaarik tõepoolest vaid kolmest tähest ning näib Vankritest tõepoolest väiksem ja viletsam (Tüür 1997: 128).

Veidi tavatul moel on Ann Meikar taevatähtede olekust välja lugenud juhtnõore maapealseks eluks. See annab tunnistust heast kujutlusvõimest. Võib-olla kavatses Ann oma noorele sugulasele sel viisil edaspidiseks eluks manitsusi jagada. Sõster kommenteerib: „Neis tähtedes pidada elutarkuse aabits olema. Sõel, mis kõige eel käib, tähendab: sõelu, ole tark ja arva järele; oda, mis järele tuleb, tähendab: ole julge, aga ära ole räpakas, sellepärast vibu teistpidi; vart tähendab – tee tööd, ja reha – riisu, see on: ära ole pillaja, vaid kokkuhoidlik“ (H II 71, 585 (9)); „vibu teistpidi“ manitseb siin ettevaatlik olema).

Seda, kui oluline on olnud tähistaevas öise kellaaja arvestamisel, selgitab Hurt Siiriuse ehk Orjatähe näitel. Kuna Siirius tõuseb taevavõlvile öösi, arvati selle järgi aega, mil teoorjad öiselt rehetöölt koju tohtisid min-

na. Samasugusteks ajamõõtjateks on ta nimetanud Suurt ja Väikest Vankrit, Sõela ning Vardatähti (Hurt 1989: 121; 111). Kuid orienteerumisel, olgu maal või merel, on kõige tähtsam Põhjanaan, mida on hõlpus lähemalasuivate tähtkujudega suhtesse seada. Oluline on Suure Vankri tähtede asend Põhjanaanega suhtes, mida teatakse kui taevatelgile kinnitatud liikumatut „naela“, mille ümber kõik tähed ja tähtkujud tiirlevad. Seda rahvaastroonoomia praktilist poolt on Paul Prüller tunnustavalt hinnanud: „Tähtede ja tähtkujude asendi ning ööpäevase liikumise kasutamine aja kindlaks määramiseks ja orienteerumiseks näitab rahva loodusevaatlemise oskust ja kultuuritaset“ (Prüller 1961: 293). Ann Meikari ajaarvestamise oskuse kohta taevapildi järgi on Sõsteril mitmeid näiteid esitada, kuid otsekui asitõendiks ja illustratsiooniks tähetarkuse üldkasutatavuse kohta on ta oma saadetisele „Palmse taevas“ lisanud kohase regilauluteksti:

Peretütar, neitsikene,
tõused ommikul ülesse,
mine välja vaatamaie.
Löö siis silmad Sõeludesse,
vahi üles Vartadesse,
otseti Odade peale:
Odamus on orja märki,
Vardad vaese lapse märki,
Sõelud on minia märki. (H II 71, 585)

Meikari kohta kirjutab Sõster, et „ta omas 70 aasta pikkuses elueas tähtede käigu nii ära oli õppinud, et ta kella selgel ööl ei tarvitanud. Ta teadis ka tähtede käigust, kas kell ees või taga“ (H II 71, 583). Nii nagu Ann oli võimeline talle teada olevat rahvapärimumust interpreteerides või individuaalselt mõttelisi joonkujundeid luues kahemõõtmelist (pildilist) taevakaarti tajuma, on ta ka suutnud tabada taevakehade liikumise süsteemsust aastaaegade lõikes. Toetudes tema teadmistele ning ümbruskonnast kuuldule, tutvustab Sõster kohalikke ajaarvamisvõtteid.

A. Meikar ütles, et nii kuida päike talvel käib, nõnda käivad „Lõune tähed“ suvel ja ümberpöörduvad. Et aga suvel lühike öö on ja aega juba eha järele võib arvata, sellevastu aga tähed viletsalt paistavad, sellepärast ei panda suviseid tähti palju tähele. Seda enam aga vaadatakse Oda, Sõela ja Kak-sikuid. Niisama kui päike suvel aja ära määrab, nõnda määravad tähed talvel vastuseisvatel kuudel aja ära. Mitte nii tähtis ei ole tähtede kesktaevas seis, kui nende ehase jõudmine ja koiduga tõusmine. Laialt on teada, et Sõel (Uus Sõel) maarjapäevaks ehase jõuab, ja et Orjatäht enne jõulut

„kaks tundi enne koitu“ tõuseb. Üleüldiselt teatakse ka, et tähed koidust tulevad ja ehase lähevad. Üks vanainimene ütles mulle, et „tähed, mis sügisel päevatõusu kohast tõusevad, need kevadeks ehase lähevad“. (H II 71, 589)

VAADE PÄRIMUSKOLLEKTIIVILE

Siinkohal väärib eraldi vaatlust üks oluline tegur suulise vaimukultuuri püsimiseks – selle põlvkonnalt põlvkonnale edasiandmise järjepidevus. Sõsteri käsikirjade seas on säilinud kirjeldusi Tammispea küla miljööst just Tõnu talu näitel (EKLA f 126, m 4: 1 ja 4: 3). Tema olustik kirjeldused „Harilik sügisene õhtu Tammispea Tõnul umbes 1883. a“ ja „Tammispea küla muistsest elust-olust“ toetuvad autori isiklikele lapsepõlvemälestustele ja vanematelt külaelanikelt kuuldule.

Tõnu talu kooskond moodustas selles 19. sajandi teisel poolel laienema hakanud mereäärses ahelkülas tõelise suurpere, mille tuumikusse kuulus kaks suguvõsa. Perepoeg Johanni kirjutisest selgub, et Tõnu talu oli renditalu, kus elas selle omaaegne peremees Jüri Sõster naise Madli, kahe poja ning ühe tütreaga ja eraldi toas veel võõras vabadik Tiiu oma tütreaga, saunas aga naisevend Kustav Meikar oma naise, kahe poja ning ühe tütreaga ja veel ka Ann Meikar. Johann Sõsteri sõnutsi oli perenaine Madli „Palmse kõige vanemast ja esimesest Muike sugust“. Muike asub Ilumetsa ja Palmse vahemail. Enn Tarvel on Lahemaa külade ajalugu uurides välja

Tõnu talu Tammispea külas. Heino Salströmi erakogu.

selgitanud, et Muike peret on mainitud juba 1510. aastal Palmse mõisa müügi ürikus ning et pärimuse järgi on perekonnanimi Meikar üks Muike nimest võrsunud nimekujusid (Tarvel 1983: 95 ja 132).

Hoolimata sellest, et talus oli nii palju inimesi (aga võib-olla just sellepärast), käis seal meeledli külarahvast naljajuttu vestmas, endisaja asju arutamas, mälestusi heietamas, kogemusi jagamas, suguvõsade päritolu ning vanuse üle mõtteid vahetamas. Õhtuti kogunes juttu ajama paarikümne inimese ringis. Tõnul oli avar tare ja korralik kolme ruumiga saun, mille leilil öeldi olevat ravitoimet. Tõnule tuldi laupäeviti sauna sellele vaatamata, et endalgi saun olemas, põhjenduseks mõnus leil. Johann Sõster on kirjeldanud traditsioonilisi kooskäimise ja jutustamise aegu – sügistalvist jaguaega üheksa õhtut enne mardipäeva ning neljapäevaõhtuid, mil kehtis töödekeeld, et majapidamisele mitte kahju tuua. Sõster iseloomustab nende kooskäimiste minevikulist suunitlust: siin kohtus kaks maailma – vana ja uus, ning lisab suhtumise: „Minule meeldis aga vana. Ja nii meeldis see vist pea kõigile selle nurga inimestele“ (EKLA f 126, m 4: 3, l 4). Sõsteri hinnanguline üldistus annab märku sellest, et arhailine maailmapilt polnud siinmail veel võõraks jäänud, vaid et seda väärtustati, mõnevõrd isegi idealiseeriti ja sellest tulenevalt rahvatarkust taga nõuti.

Johann Sõsteri kirjapanekuid täiendavad tema vennapoja Juss Sõsteri (1907–1992) saadetised Eesti Rahva Muuseumile ja Eesti Rahvaluule Arhiivile. Juss Sõsteri Tammispea küla elu-olu ülevaadet täiendaval skeemil hõlmab suhtlusvõrgustik Kuusalu khk poolel ka Kolgaküla, Pärисpea poolsaarel Viinistu ning Loksa jne u 12 km raadiuses ümber Tammispea (ERM, KV 323, 1979; KV 463, 1985). Johann Sõsteri saadetises Oskar Kallasele leidub huvitavaid andmeid kohaliku laulutraditsiooni kohta. Siintoodus iseloomustab ta oma ema Madli Sõsteri laulikukuulsust: „Madli lelletütar ütles, et me olime ümbruses kõige kõvemad lauljad, võitsime Käsmu, Loksa, Läsna külade lauljad kõik ära. Madli laulis võidu ka põhirandlastega (Viinistu ja Pärисpea külad) ja jäi ikka võitjaks“ (EÜS VII 213 (1910)).

ANN MEIKAR TRADITSIOONIKANDJANA

Madli elas 84-aastaseks, nii jõudis poeg Johann ta rikkaliku lauluvara kirja panna, Anne ja Kustavi eluajal aga oli Johann alles koolipoiss. Õnneks on kirjeldustes Madli kõrval tähelepanu jagunud ka teistele „kuulsast Muike sugust“ pärit pereliikmetele ja see informatsioon on üpris kõnekas. Näite-tekstid on samast Johann Sõsteri saadetisest.

Õde Ann teadis väga hästi nõia sõnu, vanu arstimise viisi-
sid ja tundis maarohtusid ja nende otstarvet värvimises ja
arstimise juures. (EÜS VII 209)

Kuulsin noorena mitu korda, kui minu ema Madli „ees lau-
lis“, tema õde Ann teist häält ja vend Kustav kolmat kõrva-
le ürgas. (EÜS VII 211)

Madli ja ta õed ja vend olivad veel vana eani elavad tantsi-
jad, kes noorematele vanu tantsusid õpetasivad. (EÜS VII
217)

Kui ma noor olin, elasivad minu ema vend Kustav ja õde
Ann meil. Kui nad kolmekeste vihmaga heinal olivad, siis
kõlas aga mets nende lauludest vasta. (EÜS VII 218)

M[adli] S[õster] oli väga osav mõistetaja. Ka tema vend
Kustav ja õde Ann ei annud talle järele. (EÜS VII 224; siin
on teemaks jaguaja kombestik)

Vastla laule lauleti liugu lastes. Madli Sõsteri vastla laulud
kirjutasin ma ülesse. Kuid tema õde Ann oli suurem liu
laskja ja sellega ka vastla laulja. (EÜS VII 228)

Ann Meikari kui laulunaise kohta sobib lisada rahvaluulekoguja repliik
ühe lauluteksti juures: „Madlilt sõja laul, mida Anne ettelaulmise järgi
täiendatud“ (EÜS VII 234).

Niisiis oli Anne isikus tegemist mitmekülgse pärimusekandja ning
-kasutajaga. Kuid ERA informantide kartoteegist võib ta nime leida vaid
seoses Sõsteri astronoomiasaadetisega. Üllatuslikult selgus Kadrina regi-
laulutekstide läbivaatamisel, et Sõster pole oma ema laule Oskar Kallase-
le kirja pannes jätnud esile tõstmata ka tema õe Anne lauluteadmist sõna-
dega: „Anne vanad laulud kirjutas Gustav Mühlbach ülesse ja saatis Dr. J.
Hurt'a kogusse“ (EÜS VII 209). Kahjuks pole kooliõpetaja August (Gustav)
Mühlbach oma laulusaadetise juurde laulude esitajat märkinud.

Tundubki, et Annele sai osaks aina oma noorema õe Madli särava isik-
suse varju jääda. Madli oli juba neiuna kuulus laulja, ilus, enesekindel ja
uhke (kolmed kosjad tagasi lükanud), temast sai teeäärse Tõnu talu esin-
duslik perenaine, Ann aga jäi vanatüdrukuks ja temast sai Tõnu talu sau-
nik. Samas talus üleskasvanud perepoja kirjapanekute lugemisel ei jää
märkamata tunnustav hoiak ja empaatia Anne suhtes. See kumab läbi ka
rahvaastronoomia ülevaate puhul. Eespool tõstatatud küsimusele, kas ehk
püüdis Sõster Hurdale Anne tähetundmist efektsemana näidata, võib siis-
ki vastata eitavalt. Ilmselt ei raatsinud ta hoiduda Hurdale saatmast An-
nelt kuulnud isikupäraseid seletusi tähtede asetuse, „elutarkuse aabitsa“

jms kohta teadmises, et seni Hurda kogus puudunud tähenimedele tuleb võimalikult palju andmeid lisada.

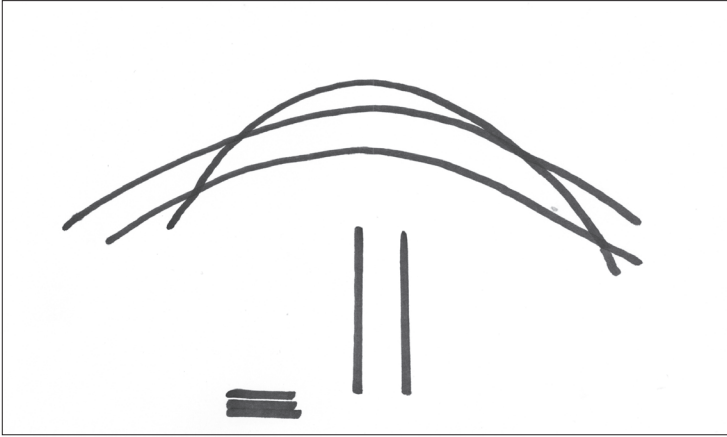
Arvesse võttes Ann Meikari head traditsioonitundmist, loovust ja öise taevapildi vaatlemise harrastust, võib oletada, et tosina seni fikseerimata tähtkujunime seas võib mõnigi olla Anne enda väljamõeldud. Nii või teisiti on tegemist folklooriloomega.

TÄHETARKUS JA KOGUKONNA ELULAAD

On ilmne, et Ann Meikari tähetarkus ei kõnele ainuliselt isiklikust huvist. Astronoomiateadmised olid siinmail püsivalt vajalikud olnud, jõudmata 19. sajandi lõpukümnenditeks mälust taanduda. Kui Hurt on oma ülevaate-teoses eesti rahvastronoomiast korduvalt esile toonud Saaremaa elanike tähetundmist, siis Sõsteri „Palmse taevas“ annab omakorda tunnistust Lahe-maa piirkonna elanike samasugustest teadmistest. Siingi on püsivalt tegeldud mere ja meresõitudega nii ranniku lähedal kui avamerel. Tähetundmist oli aina tarvis, olgu navigeerimiseks või kellaaja arvamiseks. Näiteks Käsmu sadamast toimusid kalastusretked Soome randa enam kui kuuel kuul aastas 19. sajandi lõpuni. Käsmust kujunes siia rajatud merekooli baasil „kaptenite küla“. Taevakaardi tundmisele pöörati koolitöös küllaltki suurt tähelepanu, näiteks 1921/22. õppeaasta tunniplaanis oli 37 nädalatunni seas 7 tundi navigatsiooni, 6 tundi astronoomiat, 4 tundi inglise keelt (Kristenbrun, Kurepalu 1994: 22–26; 34–36).

Taevatähtede vaatlejana, nende seletajana ning rahvastronoomia hea tundjana oli Ann Meikar harukordne tähetark, kuid teda selle valdkonna viimaseks mohikaanlaseks pidada oleks liiast. Veel 1969. aasta rahvaluulekogumise ekspeditsioonil pandi Haljala khk rannikuäärsest Pedassaare külast Vergi lähistel kirja tähtkuju kulgemisteed arvesse võttev ning pika-aegsele tähevaatlusele rajanev ilmaprognoos. Ajaorientiiriks on paastumaarjapäev (25. märts). Kui Taevasõel sellal ehapunasse jõuab, tulevat soe kevad. Nagu Palmse saadetises kirjeldatud teadmised, kõnelevad ka siinsed traditsioonitundmisest ja järjepidevast loodusevaatlusest. „Need on vanainimeste ütlused, aga mina olen neid kõiki kontrollinud,“ seletas Vilhelmine Kaukküla. Vanasõna „Sõelad käivad kõrgelt, külm kevade“ tõevärs-tust oli ta vaaginud hoone trepilt jälgides, kui kõrge kaarega Sõelatähed kevadeti üle kahe kuuse liiguvad: „Kui Sõel läheb ehapunast kõrgemalt põhja poolt mööda, tuleb külm kevade. Aastal 1968 olid ööd külmad kuni juuni alguseni, aga päevad olid soojad. Aga tänavu oli üldiselt külm kevade, nii ööd kui päevad külmad“ (RKM II 254, 427 < Haljala khk, Pedassaare k, Pärtli t – A. Lindre < Vilhelmine Kaukküla, 78 a). Kuigi tähevaatleja

Sõelatähtede teekond taevavõlvil Vilhelmine Kaukküla joonise järgi. RKM II 245, 428 (1969).

lähtealus pole õige: tegelikult kulminatsiooni kõrgus aastati ei muutu, on Sõelatähtede vaatlused arheoastronomias vägagi vana traditsioon (Eelsalu 1985: 41–45; Kuperjanov 2003: 183–187).

KOKKUVÕTTEKS

Selgus, et Johann Sõsteri koostatud ja Jakob Hurdale saadetud unikaalsed rahvaastronomia-alased kirjapanekud ei kajasta pelgalt ühe isiku ega ka kitsalt Palmse traditsiooni. On isegi ootuspärane, et kõnesoleva teabekoogi tuumikala keskmeks osutub mereäärne Tammispea küla Kadrina ja Kuusalu khk piiril, kust kontaktid sisemaale ning rannikuküladesse püüsid mitmel suunal. Selgusid ka asjaolud, miks Sõsteri saadetises leidub nii rohkelt senitundmata tähe- ja tähtkujunimetusi – Sõsteri informandi Ann Meikari tähetundmine toetub tema enda astronoomiahuvile ja kohaliku kogukonna üldisele pärimusteadmisele. Tähevaatluse traditsiooni on aidanud kauemini aktuaalsena püsida rannikuala elanike tegelus meresõidu ja -kalastusega.

KIRJANDUS

- Eelsalu, Heino 1985. *Ajastult ajastule*. Tallinn: Valgus.
- Hurt, Jakob 1989 [1889]. Eesti astronoomia. – Jakob Hurt. *Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 91–130.
- Kristenbrun, Karl; Anne Kurepalu 1994. *Käsmu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus ja Lahemaa Rahvuspark.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas. Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Prüller, Paul 1961. Eesti rahvaastronoomia. – *Eesti Loodus*, nr 5, lk 291–295; 6, lk 354–358.
- Tarvel, Enn 1983. *Lahemaa ajalugu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tüür, Reiu 1997. Kadrina tähekujud. – *Maa ja ilm. Pro Folkloristika V*. Toim. Mall Hiimäe, Janika Oras. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 119–130.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumis:

EKLA – Eesti Kultuuriloo Arhiiv

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

RKM – Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

Eesti Rahva Muuseumis:

KV – Korrespondentide vastused

Summary

„THE SKY OF PALMSE“ SEEN FROM THE EARTH

The present treatment concentrates on the writings on popular astronomy by the folklore collector Johann Sõster (1876–1953). In 1902 Sõster sent his contribution on popular astronomy under the name „The sky of Palmse“ („Palmse taevas“) to Jakob Hurt, the organizer of the big campaign of folklore collecting. A compendium by Hurt, „Estonian astronomy“, published in 1899 that included material sent to him earlier, formed the example for Sõster. Sõster found that the publication lacked the designations of many constellations known to him in his homestead. Hurt was enraptured by the consignment and answered that he wished to publish the sent material in the second edition of his book. The text has been highly valued later by the researchers of the history of astronomy since Sõster has added the designations used in academic astronomy to the popular star names. His

knowledge gathered as a student in the Palmse ministry school was supplemented by the studies at the Riga Teacher Training College in 1897. In 1902 and 1903 he asked Hurt to send him the celestial map in hope to continue his collecting as a school teacher in different parts of Estonia but he soon had to declare that the skill of recognizing stars was already forgotten in the first years of the 20th century in Estonia.

While observing „The sky of Palmse“ from the viewpoint of folklorist several circumstances of collecting and transmitting folklore can be detected. The manuscript has been compiled on the basis of the information gathered from a single person – Sõster’s aunt, Ann Meikar – at the time when the informant herself was no longer alive. In the cover sheet of the consignment Sõster mentions that he left some of the constellations that Hurt had already introduced in his book, undescribed and concentrates on new material. The more noteworthy is the fact that researchers have recognized as much as 12 out of 27 designations of constellation written down in the card catalogue of Estonian Folklore Archives as originating from the delivery of Sõster. Several questions arose from here: whether and to what extent we might be dealing with the individual creation of Ann Meikar or the folklore collector himself, how has the local population used folklore, whether the star-watching might have connection with the contemporary lifestyle.

In addition to Johann Sõster’s writings on popular astronomy an important source for the article was formed by his correspondence with Jakob Hurt, reviews of the living conditions of his home village during the last quarter of the 19th century (these rely on personal adolescence memories and stories heard from the villagers) and the comments on the folk song delivery. Also the writings by Johann’s nephew, Juss Sõster about the living conditions and communication network of the home village could be used.

First of all: the title „The sky of Palmse“, which refers to a certain place, is actually conditional. The home of both Ann Meikar as well as her young nephew was situated on the North-Estonian sea coast in the village of Tammispea. Altogether 14 people lived here in the farmstead of Tõnu. The roadside farmstead became the traditional gathering place for the villagers, during long winter evenings people assembled inside the house, in summers everybody got together at the seaside swinging and playing ground of the farmstead. Johann Sõster remembered that old times, habits, way of living were valued, even idealized in the village; the same has been stated by Juss Sõster. The communication network included the coastal zone and extended to the range of approximately 12 km inland.

Sõster has characterized Ann Meikar as a person interested in nature who, considering her experiences obtained while star-watching, could not only tell the time after the position of stars but also check if the watch was running fast or slow. Ann was a good teller of folk tales, singer of old songs, knower of spells, recognizer of herbs, presenter of riddles, knower of dances, follower of folk customs. It cannot be said post-factum whether and to what extent the designations of constellations heard from Ann Meikar were actually familiar to the villagers, but these are in correspondence with the popular tradition of name giving. Thus she might be perceived as the creative carrier of the tradition of folkloristic skill of recognizing the stars. As the ensurers of the long persistence of tradition the important occupations of the coastal people – fishing trips on the Gulf of Finland, seafaring on more distant and closer waters – cannot be left unmentioned. Similarly to the western islands both the navigation skills as well as time-telling after stars were necessary abilities while seafaring also at the northern coast of Estonia.

KEY WORDS: popular astronomy, time determination, constellations, folklore collecting, the process of tradition, the history of Lahemaa.

MÜRGISE SABAGA KOMEEDID, RISKIJUTUD JA KOMMENTAARID INTERNETIS

Mare Kõiva

TEESID: Kultuuri ja teaduse hübriidiseerumise olukorras mõjutavad meedia ja teadlaste eksperthinnangud komeedi mõju ühiskonnale. Võrdlen artiklis kahe komeediga seotud pärimuse reflekteerumist ühiskonnas: 2009. aastal nähtavaks muutunud Lulini puhul iseloomustan erinevaid internetikommentaare, Halley komeediga seoses paanika põhjuseid, paanilist käitumist ja riskijutte.

MÄRKSÕNAD: Halley komeet, internetikommentaarid, komeedipaanika, komeet Lulin, maailmalõpp, riskijutud

Komeedid avastatakse tänapäeval kutseliste astronoomide poolt tükk aega enne seda, kui nad muutuvad palja silmaga nähtavaks või amatööridele kättesaadava teleskoobi kaudu vaadeldavaks. Siiski satuvad nad meediauudiste vahendusel avalikkuse tähelepanu alla juba enne taevast nähtavale ilmumist. Peaaegu iga komeedi puhul levib kohe teatavaks saamise kannul maailmalõpu- ja katastroofiennete laine. Meil on raske jälgida, mis juhtus ühiskonnas vara- ja keskajal, isegi uusaja kohta on allikad napid ja ühekülgsed. Seetõttu on raske hinnata, missugused ettekujutused, hirmud ja uskumused aktiveerusid ja kui mõjukad nad olid.

Üks harukordne võimalus heita pilk aegade tagusesse ühiskonda oli jaapani poisi Matasaburou detailsete komeedi liikumist kujutavate joonistega ja kogukonna igapäevaelu ning suhtumisi peegeldavate sissekannetega päevik aastast 1660 (vt Kõiva 2007; Renshaw & Ihara 1996). Päevikümärkmeist ilmnes inimeste kasvav huvi otse komeedi ilmumise järel, järkjärgult erinevate seoste loomine varasemate sündmuste ja sabatähe vahel. Meenutati traagilisi juhtumeid, mis leidsid aset eelmiste sabatähtede ilmumiste ajal, samas olid arvamused ja uskumused eriilmelised ja erihäälsed: nõustuti riski- ja katastroofivõimalusega, osa inimesi suhtus en-

nustustesse huumoriga, osa eitas seost ja meenutas, et komeedi ilmumise ja ühiskondlike sündmuste vahel seos puudus.

Tänu internetifoorumitele on kunagi valdavalt suulises suhtlemises leviv uskumustik tänasel päeval kirjalikult jäädvustatud, sellele lisatud kommentaarid avavad konteksti. Ka on sama sündmus jälgitav samaaegselt eri kogukondades ja laiemal geograafilisel alal ning võimaldab vaadelda isiklike narratiivseid uskumusliine, usundilisi hoiakuid ja neist moodustuvat mõttelist tervikut.

Käesolevas kirjutises vaatlen tavauskumusi ja kommentaare seoses komeet Luliniga, et iseloomustada, missuguseid vajadusi täidab komeedifolkloor tänases ühiskonnas. Perioodiliselt taasilmuv Halley komeet on kaunis ja tähelepanuväärne nähtus, mis on vähemalt korra olnud riskijutude ja paanika põhjustaja. Lulin on kahtlemata tähtsusetu taevanähtus, mida ilma meedia ja teadlaste vahenduseta poleks märgatudki. Internetis jäädvustatud uskumuste ja arutluskäikude vahendusel saab ilmsiks, miks paljale silmale vähemärgatav nähtus verbaliseeritakse – see äratav emotsioone ja paneb mõtlema tuleviku üle.

Riskinarratiivide uurija Gaspar Mairal osutab kultuuri ja teaduse hübriidiseerumisele, mis muudab nad tänapäeval üksteisest lahutamatuks. Ta juhib tähelepanu maatriksitele, narratiivi tekstuurile, mida kasutab meedia võimalikest ohtudest ja katastroofidest rääkides. G. Mairali sõnutsi:

Seetõttu on narratiivi tekstuur kergelt teadusega pikitud, sealhulgas arvandmetega nagu temperatuur, mida saab täpselt mõõta, ning täpsete viidetega keemiale. Need ja teisedki omadused aitavad luua riskinarratiivide ajakirjanduslikku prototüüpi lausa sel määral, et ajakirjanduse allikad on otsest seotud katastroofide ja epideemiade kirjeldustega, mille usutavuse alustalaks on teaduslik info (Mairal 2008).

KOMEET LULIN

11. juulil 2007. aastal avastas Quanzhi Ye Hiina Sun Yat-seni Ülikoolist Guangzhoust uue komeedi. Et ta töötas tookord Taivanil Lulini meeskonnas, siis nimetas ta omaleitud, Päikesest ja Maast suhteliselt kaugel paikneva ja ebataavalise orbiidiga komeedi Luliniks. Komeete on võrreldud tolmust ja jääst koosneva määrdunud lumepalliga, tuumale järgneb (harvem eelneb) gaasisaba. Sabalt peegelduv päikesevalgus jätab taevasse kauni värvilise jälje. Komeedisabade keemiline koostis varieerub. Lulini saba oli keemiliselt koostiselt sarnane komeet Halleyga, sisaldades tsüaani.

Foto: R. Ligustri (Talmassons, Italy) 2009. 6. veebruaril 11-cm refraktoriga ja STL11000 CCD kaameraga New Mexico (USA) teleskoobiga tehtud pilt.

Lulin muutus silmaga jälgitavaks alles 2009. aasta jaanuaris ja veebruaris, kuid algusest peale oli teada, et Lulin ei lähene Maale, vaid möödub sellest kaugelt.

Hale-Boppi komeedi avastaja Alan Hale kirjeldab komeet Lulini esimest nägemist 2007. aastal ja teavitab võimalusest jälgida seda 2009. aasta talvel: „Meie jaoks toimub komeet Lulini peamine etteaste pärast uue aasta algust, tegelikult muutub ta detsembri lõpus või jaanuari alguses hommikutaevas nähtavaks“ (Hale 2007, 2009).

Uus komeet oli vaatlejate tähelepanu all juba 2008. aasta jooksul, loojanguvalguses lähenemise ajal. Vaatlejad arvutasid välja orbiidi, täpsustasid seda ja prognoosisid nähtavuse. Refereerides astronoomiateateid saame teada, et G. Marsden arvutas välja paraboolse orbiidi koos periheeliga 1,24 AU jaanuarikuuks 2009. Komeet suurenes 2008. aasta viimastel kuudel, nii et ta magnituud oli umbes 11,0 juulikuu alguses, 10,5 augusti alguses, 10,0 septembri alguses ja 9,5 oktoobri alguses. Chris Wyatt Austraaliast nägi komeeti oma 25 cm reflektoriga 18. oktoobril. J. J. Gonzalez Hispaaniast nägi Lulinit 18. ja 19. oktoobril 25x100 pikksilmaga – komeedi altituud oli vaid 7–8 kraadi – ja määras tuuma diameetriks 4'. D. A. J. Seargent Austraaliast nägi komeeti 25x100 binokliga enne päikesega samaaegsust 27. oktoobril, määrates magnituudiks 8,1 ja tuuma diameetriks 5'. Üks järjepidevamaid vaatlejaid J. J. Gonzalez märkas 21. detsembril komeeti uuesti – Lulin oli 7 kraadi horisondist kõrgemal, tuuma läbimõõt oli 2.5'.

Astronoomialeheküljed ja veebimeedia täpsustavad, et komeet Lulin möödub maakerast 24. veebruaril 2009 ja paikneb siis Maast 38 miljoni miili kaugusel ning on täiesti kahjutu. Ametlikud veebilehed annavad ka teada, et Lulini roheline värvus tuleneb gaasidest, mis moodustavad umbkaudu Jupiteri suuruses atmosfääri. Komeedituumast väljapaiskuvad gaasid sisaldasid tsüaani ja C_2 , mis mõlemad värvusid päikesekiirtes roheliseks (nt Phillips 2009). Komeeti sai vaadelda enne Päikese tõusmist lõuna-taeva suunas, ta oli nähtaval umbes kella kolme paiku öösel.

HALLEY – MÜRGISE SABAGA KOMEET

Erinevalt Lulinist on sajad komeedid olnud hästi vaadeldavad ja lähenevad pikemat aega Maale. Enamasti möödub sama komeet maakerast korduvalt, kuid tuhandeid aastaid kestev vaheaeg võimaldab inimkonnal neid kirjeldada vaid korra. Üks väljapaistvamaid komeete ilmus 1843. aastal ja möödus väga lähedalt Päikese pinnast. Kuna komeet oli ligi 60 korda heledam täiskuust ja päeval Päikese kõrval näha, siis levisid kuulujutud ja ennustused valgukiirusel. Näiteks ka Eestis põhjustas silmatorkav komeet maailmalõpu ennustusi. Komeedi saba pikkus ulatus ligi 300 miljoni kilomeetrini ehk kahe astronoomilise ühikuni. Erik Tago andmeil oli 1882. aastal taevas vaadeldav kõigi aegade kõige heledam komeet (Tago 1997). 1996. aasta talvel ilmunud Hyakutake ja aasta hiljem lähenenud Hale-Bopp olid mõlemad kaunid ja Eestis taevas pikka aega jälgitavad. Hale-Boppi komeedi ilmumise ajal sooritas Ameerika Ühendriikides massienesetapu prohvet Applewhite ja tema kogudus Heathenly Gate, pidades komeeti sõnumitoojaks, kelle taga läheneb kosmoselaev, mis viib usuühenduse liikmed vastu uuele ajastule. Usulahu liikmete ja prohveti motivatsioonid ja elukäik on tänaseni üks enamtõlgendatud teemasid religiooniantropoloogias, folkloristikas ja lähedastes valdkondades (nt Holliman 1998; Howard 2006; Kõiva 2007). Omal kombel oli see otsekui kaasaegne jätk varauusaegsetele arutlustele pörgu asukohast, mille näiteks tuntud teadlane ja oma ajastu mõtleja William Whiston paigutas komeedi pinnale (Jakapi 2005; Schechner 1997).

Umbkaudu sada aastat tagasi lähenes Maale taas Päikesesüsteemis tiirlev komeet Halley, mis külastab Maa lähikonda umbkaudu iga 76 aasta tagant ja on palja silmaga vaadeldav. Halley komeedi eripäraks on veel asjaolu, et seda võib näha vedamise korral kaks korda elu jooksul. Tuntud on näiteks seos Mark Twaini elukäiguga: ameerika kirjanik sündis täpselt kaks nädalat pärast komeedi periheeli ja suri 20. aprillil 1910, päev pärast Halley komeedi taasilmumist taevasse. Mark Twain kirjutab oma 1909 avaldatud autobiograafias:

Ma tulin koos Halley komeediga 1835. aastal. See saabub uuesti järgmisel aastal ja ma kavatsen lahkuda koos temaga. Kui ma ei lahku samal ajal Halley komeediga, siis kujuneb sellest mu elu suurim pettumus. Kõikvõimas on kahtlemata lausunud: „Siin on need kaks äraarvamatut veidrikku, kes tulid koos ja peavad koos ka lahkuma“ (Litt 2009).

Selliseid seoseid inimese saatuse ja komeedi ilmumise vahel loodi sajan-deid kometomantia abiga, mis tegeles komeetide ja riigivõimu, sh valitsejate tõusmise ja langemise, samuti nende tervise ja surma prognoosimisega. Kõrg- ja keskklassi huvisfääri teadmised jõudsid suuliselt, samuti kalendrite ja ajakirjanduse vahendusel ka ühiskonna lihtliikmeteni. Näiteks teated Napoleonile ennustatud sõjakaotusest huvitasid ja puudutasid talupojakultuuri lähedalt juba nekrutite saatuse tõttu, samuti oli aktuaalne teave sõdade ja valitsejate kohta.

Halley komeeti on kirjeldatud korduvalt alates aastast 240 e.m.a, babüloonia ja hiina taevavaatlejatest keskaja tuntud astronoomideni on kirjeldanud tema teekonna üksikasju ja komeedi enda väljanägemist. Alles 1705. aastal tuvastas inglise astronoom Edmond Halley, et sama komeet pöörduv naaseb kindla perioodi järel, määras ilmumiste vahelise intervalli ja leidis samasuse erinevate ilmumiste vahel.

Just Halley komeediga seotud avastused ja raportid tema korduvast naasmisest ergutasid omaaegseid teadusarutlusi, aga ka kuulujutte mõeldavast Maa kokkupõrkest komeediga, aga ka komeedi kahjustavast mõjust inimkonnale ja elusolenditele. 1910. aastal möödus Halley nii lähedalt, et maakera liikus läbi komeedisaba. Paanika puhkes pärast seda, kui levisid teated, et muude ainete hulgas leidub sabas mürgist tsüaani. Paanika üks lahtipäästja oli fantaasiaküllane astronoom Nicolas Camille Flammarion (1842–1925), kes oli arvamisel, et kogu elu hävib komeedisaba mürgisuse tõttu. Et ta avaldas oma arvamust ka ajakirjanduses, levis nn õpetatud eksperthinnang välkkiirelt Euroopas ja Ameerikas. Rahvas hakkas ostma gaasimaske, spetsiaalselt müügile paisatud „antikomeedi tablette“ ja komeedi eest kaitsvaid vihmavarjusid, et kuidagi kriitiline aeg üle elada (Strauss 2009). On osutatud, et paanikalaine tõttu kaevati endale varjulisi koopaid ja rajati varjendeid, osteti varuks hapnikku, meisterdati ise gaasimaske, et elada teistest veidikenegi kauem. On ka teateid enesetappudest, nt Ungaris, mis kaasnesid üldise Euroopa paanikahooga (Strauss 2009). Kollane ajakirjandus leiutas viise, kuidas lugu dramatiseerida ja muuta mõjukamaks, õhutades ka maailmalõpu hirme (Long 2009).

Halley mürgise sabaga seotud uudised ja kuulujutud, kogu paanikalaine tekkimises oli oma osa meedia informatsioonil ja õpetlaste poolt ajakir-

janduses esitatud ekspertarvamustel. Gaspar Mairol (2008) viitab, et ookeanide vahelised reisid, ärikaalutlused ja lood katastroofidest ja epideemiatest olid modernse ajastu manifestatsioonid, samuti nagu seda on olnud teadusliku ja eksperthinnangu arenemislugu. Tema arvates oli 18. sajand aeg, mil eksperthinnangud levisid brošüüride, ajalehtede ja erinevate trükiste kaante vahelt narratiividenä laiemasse avalikkusse, mis iseloomustab ka tänast massimeediat.

RISKINARRATIIVIDE ARENGULOOST

Gaspar Mairol on osutanud ajakirjandusstiilide ja jutustamisviisi arengule seoses katastroofide kajastamisega. Lissaboni maavärin, mis nõudis arvukalt ohvreid, Inglismaad 1703 rüüstanud orkaan, mis tappis üle 8000 inimese ja Londoni suur katk 1655 on jäädvustatud paljudes kirjandus- ja poolkirjanduslikes teostes. Katastroofide ja epideemiade kulgemist kirjeldava ajakirjanduse teerajajaks peab G. Mairol kirjanik Daniel Defoe, kes avaldas aasta pärast Inglismaad laastanud orkaani selle kohta juba aasta pärast raamatu. See oli erakordselt kiire ja vahetu reageerimine katastroofile. Tema kujutamiseviisi iseloomustas maksimaalne lähedus kujutatud sündmustele, kohapeal võetud intervjuud ja sündmuse täpne kroonika, samas ka teatav dramatiseeritus, sensatsiooni loomine, et kõita lugejate huvi. Neist võtetest kujunes siiani kasutatav ajakirjandusstiil, mis ühtlasi tugineb ka nn edastatud informatsiooni usaldusväärsuse kriteeriumile.

Kirjutades mõne aasta eest komeetide ja teiste tähistaevanähtustega korduvalt elustuvatest komeedihirmudest, -uskumustest ja -juttudest märkis korduvuse kõrval seoseid tõsielunähtustega (Kõiva 2007), kuid ei osanud sõnastada nähtuse laiemat kandepinda. Antud juhul tundub võimalik adäpteerida suuliselt levivale komeedifolkloorile (aga võibolla kogu usundilisele jutupärimusele) G. Mairoli nn riskinarratiivide maatriksi mõistet. Ohtudest ja riskidest rääkimise narratiivne maatriks on struktuur, mille abil hoiatatakse pandeemiade, maavärinate, liiklusõnnetuste jm eest, esitledes neid kui riskiolukordasid. Need narratiivimaatriksid võivad olla pikka aega latentselt varjul, kuni ilmuvad taas uutes oludes, mis neid esile kutsuvad.

1722. aastal avaldas D. Defoe romaani *A Journal of the Plague Year* (Katkuaasta žurnaal), kus ta kasutas uut narratiivset strateegiat, et anda teada mineviku kohutavatest sündmustest ja juhtida tähelepanu samasuguste sündmuste kordumise ohule. G. Mairali arvates oli D. Defoe teadlik enda kui ajakirjaniku mõjukusest ja oma eksperthinnangute väärtustatu-

sest, mistõttu tema sõnum – katk võib korduda ja halvata Londoni – jõudis kiiresti kohale. Ta kasutas oma lapsepõlvemälestusi, mille vormistas osalt otsekui 1655. aasta katkulaastuse üleelanud kaupmehe memuaarid. Raamatukogudest ja arhiividest kogutud materjal täiendatuna isiklike mälestustega ja esitatuna esimese isiku narratiivina andis käsikirjale sügavuse. Niisiis kasutati uue riskantse sündmuse või selle võimalikkuse eest hoiatamiseks kirjeldusi eelmisest katastroofist, olulisel kohal olid realistlikkus, usaldusväärsus ja eksperthinnang, lool oli märgatav didaktiline suundumus.

REAKTSIOONID LULINILE INTERNETIPORTAALIDES

Kuigi nähtaval olemise aeg ega kaugus Maast ei soosinud Lulini mõju ühiskonnale ega avalikku tähelepanu, eelnesid Lulini taevasse ilmumisele ja jätkusid tema nähtava teekonna ajal trükimeedia ja internetiväljaannete informatiivsed uudised ja tutvustused, millele avalikkus reageeris veebikommentaaridega.

Kiire pilk Eesti populaarsesse internetiuudiste portaali kinnitas, et Lulinile reageeriti huumori, eneseiroonia ja poliitilise ironiaga kohe kui sai teatavaks tema ilmumine Eesti Vabariigi aastapäeval, 24. veebruaril. Aastapäeva tähistamise üle aasides luuakse allusioon roheliste mehikeste ehk ufonautidega, kes marsivad Eesti-Vene piiri ääres Narvas, alust humoristlikeks kommentaarideks annab komeedi värvus, mida viiakse seosesse riigilipuga, aga ka nn keskparteiga (internetikeeles kannab hüüdnime *kesikud*), kelle reklaamikampaania oluline sümbol oli müügile paisatud roheline ristikulehega kaunistatud kohuke. Ka nimed on internetipäraselt kergelt moonutatud nagu Anzip Ansipi asemel.

Siinkohal mõned näited :

nukah, 17.02.2009 13:11

hea ajastus ..vabariigi aastapäevaks...roheline komeet lendab paraadi ajal üle vabaduse platsi (või üle Narva, vastavalt vajadusele suunatakse), kus mehed rohelistes vormides marsivad...peipsi-tagused vaatavad, et meie ka kosmoseriik.

ss, 17.02.2009 13:14

ja-jah tegelt on komeet sini-must-valge, lihtsalt kaugelt kosmosest alul paistab rohelisena

Em, 17.02.2009 13:35

Lahe, kui ta roheline on, siis huvitav mis ühenditest ta koosneb?

Loodusvarad lendavad ise meie lähedale, ei peagi neid ise kaevandama enam minema teistele planeetidele?

irf, 18.02.2009 00:18

See on kesikute [Keskerakonna – autori märkus] tervitus anzipile vabariigi aastapäevaks, Lulini roheline värv tuleb K-kohukeste reklaamplakatitest

Järgnevad naljatlused loovad allusioone kuulujuttudega Nibirust, hukutavast planeedist, mis põhjustavat maailmalõpu aastal 2012. Fantaasiad Nibiru ümber olid kitsamas ringis kestnud paar aastat, pälvides vähem tähelepanu kui 2012 maiade ennustuse järgi saabuv maailmalõpp. Teise teate stiil pole otseselt humoristlik, vaid pigem ettevaatusele manitsev, millele viitab vanem väljend „suu vett täis“ tähenduses ‘vaikima, vait olema’ ja nõue anda ellujäämisõpetusi. Järgnev musta huumori valdkonda kuuluv vastus – „tee endale lõpp, mis sa piinled“ loob allusioone anekdootidega, mis annavad nõu, kuidas käituda aatomipommi plahvatuse korral. Neljanda sisestusega tehakse taas pööre roheline värv suunas, mida nüüd seostatakse absurdse nakkavasse rohelusse kasvanud komeediga.

doktor, 17.02.2009 13:46

jah tegu on Nibulaga. Taevas on teda näha sellepärast ,et ta teeb maa orbiidi ümber (loe lennuvälja) ringe, et mitte kokku põrgata teiste taevakehadega. Täpselt sama moodi nagu lennukid teevad ringikujulisi tiire lennuvälja kohal. Kõigi eelduste kohaselt saab maandumistrajektor vabaks 2012 talve aegu

From observatory, 17.02.2009 13:48

Kui Nibiru nii lähedalt mööduks, oleks kõikidel suu vett täis sõna otses mõttes. Kordan see pole naljarubriik siin, võtke asja tõsiselt ja paluks siia ellujäämisõpetused kirja panna punktide kaupa.

Bb, 17.02.2009 13:53

observatooriumist, 17.02.2009 13:48

Soovitan lihtsalt endale kiire lõpu teha, mis sa ikka siin Nibiru käes piinled?

dr. känd, 17.02.2009 14:12

Rohelus tuleb sellest, et komeet on täiega rohtu kasvanud ja põõsaid täis.

NB! Kokkupuutel on nakkav, võite ise ka rohtu kasvada.

Mõned kommenteerijad polnud uudist tähelepanelikult läbi lugenud ja üritasid saada komeedi kohta lisainformatsiooni, samas on pärimised vabas stiilis ja sisaldavad värvikamat sõnakasutust (kõõritama – ‘viltu vaatama, piiluma, ka kõõrdi vaatama’ siin tähenduses ‘pingsalt, pidevalt vaatama’):

?, 17.02.2009 14:12

Mina tahaks teada, mis kell peaks binokliga kaema ja millises suunas? Terve päeva ei viitsiks taevasse kõõritada.

Samuti leidis paar ähmitsevat küsimust, kas ikka tõesti tsüaani sisaldav komeedisaba ei ole ohtlik, ehkki sellele küsimusele oli ametlik uudis juba vastanud.

Ingliskeelsetel astronoomia uudiste lehekülgedel ja muus meedias järgnesid uudisele enamasti konstruktiivsed hinnangud, kuigi seal leidis ka teistsugust suhtumist, sh üleskutseid käsitleda komeedi lähenemist kui märki, võtta seda tõsise lõpuaegade hoiatusena. Sarnaselt Eesti veebile meenutatakse vahel, et tegemist võib olla Nibiruga, ennustatud õnnetust toova planeediga. Toon on enamasti lõõpimisest kaugel. Näiteks vastab nime Sudhir kasutatav isik 14. jaanuaril 2009 Jeremy Perezi asjalikule informatsioonile komeet Lulini liikumise kohta:

Tänud informatsiooni eest.

Kas tegemist on nibiruga?

Maa pooluse muutuse tõenäosus näib olevat väga suur?

Mis sa kostad?

Kena päeva!

Me seilame kõik samas paadis, mis siin enam valetada.

Nägemist

ilusaid unenägusid (Perez 2009)

KOKKUVÕTE

Teaduse ja kultuuri vaheline hübriidisatsiooniprotsess iseloomustab tänapäevaseid riskinarratiive, kuid Gaspar Mairal osutab, et varasemad lood olid samasuguse ülesehitusega. Sage komeetide ilmumine elavdab uskusjutte, paneb neid taasjutustama, tagab suulise leviku ja loomuliku variaabluse. Eestikeelne informatsioon Lulini kohta avaldati populaarse informatsiooniprotaali Delfi rubriigis „Teadus“. Ka kirjutise välislingid on teaduse-kesksed: Gary W. Kronki Cometography.com: C/2007 N3 (Lulin), Seiichi Joshida astronoomialehed: „Weekly Information about Bright Comets“ ja NASA teaduslehe informatsioon „Green Comet Approaches Earth“.

Reaktsioonina uudisele kirjutati kommentaare komeedi mürgise saba kohta, mis jäi siiski kõrvalteemaks, erinevalt 1910. aastast, mil paanika muutis tegelikult käitumist, pannes inimesi uskuma, hankima kaitsevahendeid või koguni sooritama enesetappe. Hale Boppi komeet enesetappu-ajendina osutab samas, et lisaks hirmule komeedi ees on alati palju muid usu ja usaldusega seotud teemasid, mis suunavad enesehävitusel. Halley komeedi 1910. aasta ilmumise eel õhutas osa teadlasi tahtmatult paanikat, levitades enda meelest tõepärast informatsiooni ja andes avalikke eksperthinnanguid elu hävimisest maakeral komeedi mürgise saba tõttu. Seega oli paaniline käitumine otseseoses usaldusväärse informatsiooniga.

2009. aastal Maast kaugemalt mööduv komeet Lulin andis võimaluse sündmusele humoorikalt reageerida ja vabalt vaimutseda. Reaalset ohtu ei tajutud, katastroofi uskujaid oli vähe. Eestlased kasutasid vaimutsemiseks osalt riiklikku tähtpäeva, osalt võimalust eneseirooniaks, osalt võimalust poliitiliste parteide pilkamiseks, osalt naabripilkeks. Kaduvväike osa arendas mõne aasta eest populaarsuse võitnud maailma hävitava Nibiru teemat, millele üldiselt ei reageeritud ega hakatud teemat arendama.

Ingliskeelsete veebikommentaare asjalikku poolt esindab Jeremy Perezi vastus Sudhirile Nibiru kohta:

Ma pole leidnud astronoomilisi tõendusi Sitchini pakutud planeet Nibiru kohta, aga kui eeldada korra, et selline asutatud planeet tõepoolest eksisteerib, siis ma kahtlen, kas selle külgetõmbejõud saab olla nii väike, samas kui ta eraldab samapalju gaasi nagu muud tüüpilised komeedid.

On märgatav, et kommentaaride kaudu tulevad esile kuulujutud sarnastest nähtustest, mis huvitavad lugejaid, nagu taevase katastroofi ended Nibiru näol. Suurima resonantsi tekitasid aastal 2009 hoopis maailmalõpuended seoses maiade muistses kalendris väidetavalt ennustatud maailmatsükli lõpust ja ühtlasi maailmalõpust aastal 2012.

Uurimistööd toetas ETF grant 8137.

KIRJANDUS

- Hale, Alan 2007, 2009. 432. Comet Lulin C/2007 N3. – *Countdown to 500 Comets*. Earthrise Institute. <http://www.earthriseinstitute.org/coms43.html> – 7.12.2011.
- Holliman, John 1998. Applewhite: From young overachiever to cult leader. – *CNN, March 25, 1998*. <http://edition.cnn.com/SPECIALS/1998/hgate.review/applewhite/> – 7.12.2011.
- Howard, Robert Glenn 2006. Rhetoric of the Rejected Body at „Heaven’s Gate“. – *Gender and Apocalyptic Desire. Millennialism & Society* 1. Toim Brasher, Brenda E. & Quinby, Lee. London: Equinox Press, lk 145–164.
- Jakapi, Roomet 2005. William Whiston, suur veeuputus ja kohutav spektaakel. – *Mäetagused* 30, lk 9–16. <http://www.folklore.ee/tagused/nr30/jakapi.pdf> – 7.12.2011
- Kronk, Gary W. s.a. C/1843 D1. (Great March Comet). Gary W. Kronk’s Cometography. <http://cometography.com/lcomets/1843d1.html> – 7.12.2011.
- Kõiva, Mare 2007. *Komeetid eesti rahvausundis*. – *Artikleid usundi- ja kombeloost. SATOR* 6. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk. 161–197.
- Litt, Doug 2009. Mark Twain’s birthday. – *Smithsonian Libraries*. <http://smithsonianlibraries.si.edu/smithsonianlibraries/2009/11/mark-twains-birthday.html> – 07.12.2011.
- Long, Tony 2009. May 19, 1910: Halley’s Comet Brushes Earth With Its Tail. – This day in Tech. *Weired World*. http://www.wired.com/thisdayintech/2009/05/dayintech_0519 – 07.12.2011.
- Mairal, Gaspar 2008. A Narrative Structure of Risk in the Media. (Draft) TG04 „Sociology of Risk and Uncertainty“ – „First International Sociology Association Forum on „Sociology and Public Debate“. Barcelona, September 5-9 2008. http://www.riskanduncertainty.net/Gaspar_Mairal.pdf – 07.12.2011.
- Perez, Jeremy 2006. C/2007 N3 (Lulin) – JAN 9, 2009. – *The belt of Venus*. <http://www.perezmedia.net/beltofvenus/archives/001300.html> – 07.12.2011.
- Phillips, Tony 2009. Green Comet Approaches Earth. – *Science & NASA. Science News*. http://science.nasa.gov/headlines/y2009/04feb_greencomet.htm – 07.12.2011.
- Renshaw, Steve & Ihara, Saori 1996. *The Tiger Tail Star Matasaburou and Comet C/1664 W1*. <http://www2.gol.com/users/steve/matatab.htm> – 07.12.2011.
- Schechner, Sara J. 1997. *Comets, Popular Culture, and the Birth of Modern Cosmology*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Strauss, Mark 2009. Ten Notable Apocalypses That (Obviously) Didn’t Happen. – *Smithsonian.com. History & Archaeology*. <http://www.smithsonianmag.com/history-archaeology/Ten-Notable-Apocalypses-That-Obviously-Didnt-Happen.html> – 07.12.2011.
- Tago, Erik 1997. Sabatähed, mis tegid ajalugu. – *Mäetagused* 3, lk 53–56. <http://www.folklore.ee/tagused/nr2/kmt.htm> – 07.12.2011.

Summary

COMETS WITH POISONOUS TAILS, RISK NARRATIVES AND COMMENTS ONLINE

The hybridisation of culture and science has led to the situation where the media and scientists' expert opinions both have an influence on how the society perceives a comet. The article compares the reflections of two comets: the Lulin comet from 2009 caused a wave of internet comments, and the Halley comet-inspired panic and risk narratives.

KEY WORDS: Halley comet, internet comments, comet panic, Lulin [comet], end of the world, risk narratives

TAEVAKEHAD EESTI TAIMEPÄRIMUSES

Raivo Kalle ja Renata Sõukand

TEESID: Käesolev artikkel analüüsib taevakehade seotust taimenimedega, taevakehade arvatavat mõju põlluharimisele ja taimekasvatusele endistel aegadel ja tänapäeval ning taevakehade ja astroloogia kajastusi taimravis. Tähega seotud nimesid on pandud viie või enama kroonlehega erivärvilistele õistaimedele, kuu(paiste)ga on nime tasandil seostatud vaid harilikku härgheina ning päikesega seostatakse enamasti kollaste kroonlehtedega õistaimi. Suur osa nimedest on tulnud kirjandusest, kusjuures Soomes on taimenimede seotus taevakehadega märkimisväärselt mitmekesisem. Taevakehadest on eestlaste taimekasvatuses ja -kasutuses olulist rolli mänginud vaid kuu, teadaolevad kokkupuutekohad on rahvusvahelise iseloomuga ja valikuliselt integreeritud algsesse pärimusse traditsiooni katkemise järel. Astroherbalism levis Eestisse alles teise levikulaine käigus, intensiivsemalt pärast Nõukogude korra lagunemist. Taimede tundmine ja kasutus kui praktiline teadmine on eestlastel olnud üldiselt eraldiseisev abstraktselt ja elukaugest tähetarkest.

MÄRKSONAD: etnobotaanika, etnoastronoomia, taimenimed, astroherbalism, külvikalendrid, taevakehad

Käesoleva artikli idee sündis 2009., rahvusvahelisel astronoomia-aastal, mil tähistati ülemaailmselt astronoomia kui teaduse panust ühiskonda ja kultuuri, samuti 400 aasta möödumist esimese astronoomilise teleskoobi ehitamisest Galileo Galilei poolt. Umbes 400 aastat tagasi läksid lahku ka astronoomia ja astroloogia – teine neist muutus teadusest pigem kunstiks, mis kasutas astronoomide väljaarvutatud planeetide seise ennustamisel, ravil jm. See vahetegemine oli tähtis siiski peamiselt teadlastele,

tavainimeste jaoks põimuvad need valdkonnad veel tänapäevalgi. Kas võib aga leida midagi ühist astronoomial ja botaanikal, kui üks uurib taevaseid ja teine maapealseid objekte? Ühendavaks lüliks ongi just uuriv inimene, kelle kogemused ühe ja teise valdkonnaga võivad mõnikord ka põimuda. Inimkultuuri ja taimede vahelisi suhteid uurib etnobotanika ja astronoomiatki on vaadeldud läbi pärimuse prisma: näiteks paleoastronoomias (Eel-salu 1985), etnoastronoomias (Kuperjanov 2003, jm), arheoastronoomias (Kõiva 2006).

Käesolev artikkel püüab vastata küsimusele, kuidas on nii nähtavad kui silmaga nähtamatud taevakehad mõjutanud eestlaste taimedega seotud pärimust. Analüüsime taevakehade seotust taimenimedega, taevakehade arvatavat mõju põlluharimisele ja taimekasvatusele, taevakehade ja astroloogia kajastusi taimravis endistel aegadel ja tänapäeval. Esmapilgul on need teemad küllalt erinevad, et käsitleda neid iseseisvates artiklites, kuid eesti materjali vähesuse tõttu on nad koondatud ühte, läbivateks märksõnadeks taevakehad ja taimed.

TAEVAKEHAD TAIMENIMEDES

Võib väita, et taimi on Eestis nimetatud läbi aegade nende välimuse, omaduste või kasutusviiside järgi. Sama reegel kehtib Eesti seente rahvapäraste nimetuste kohta. Taimenimedede kogumise, tuvastamise ja analüüsimise suure töö on ära teinud esimene eestlasest etnobotanik Gustav Vilbaste ja siinkohal on kasutatud tema raamatus „Eesti taimenimetused“ (1993) toodud andmeid.¹ Paralleelselt on kasutatud Soome taimenimedede uurija Pentti Suhoneni raamatut „Suomalaiset kasvinnimet“ (1936), otsides sarnasusi kahe sugulasrahva taimenimedede vahel.

Sõna **täht** abil moodustatud nime, nt *taevatäht, tähelill, tähtlill, tähekukas*, on eesti keeles saanud õistaimed, kellel on kroonlehti vähemalt viis või üle selle.² Üle-eestiliselt kutsuti nende nimedega, samuti *hommikutäheks, mets(a)täheks, nõmmetäheks* valgete kroonlehtedega harilikku laanelille (Vilbaste 1993: 626). Soomlastel on selle liigi rahvapärasteks nimedeks *aamutähti, iltatähti, metsätähti, mettäntähti, sammaltähti, tähtikukka, tähtikukkanen* (Suhonen 1936: 375). Kuigi kultuurtaimed said enamasti oma rahvapärased nimed võõrkeelse nime tõlkest või mugandusest, on

¹ Taimenimedede otsimiseks on kasutatud raamatu elektroonilist versiooni (Peil 1993).

² Arvestades tuvastatud taimede ohtrust ja erinevust, võib oletada, et sellise nimetusega lilleliike võis olla veelgi rohkem.

Kuldtäht ja taevatäht on rahvapärasteks nimedeks kanakoolmel. Pilt: Renata Sõukand ja Raivo Kalle.

lokaalselt selliste nimedega kutsutud ka mõningaid valgest lilla-punase toonini varieeruvaid kultuurtaimi, nagu pajulehine aster³ (Vilbaste: 181), hiina aedaster (samas: 213) ja harilik kurekell (samas: 166). Pärismaistest taimedest on näiteks kutsutud Kuusalus *tähelilleks* punaseõielist punast pusurohtu (samas: 584) ja Saardes *taevatäheks* kollaste kroonlehtedega kollast ülast (samas: 156). Kollaseõielist harilikku kanakoolet on *kuldtäheks* ja *taevatäheks* kutsutud samuti Saardes, aga ka Vigalas ning Viru-Jaagupis (samas: 522). Tallinnast pärineb teade, et tagasihoidlike roheliste õitega ja Eestis harva õitsev, kuid viietiste tähesarnaste lehtedega harilik luuderohi on samuti kandnud *taevatähe* nime (samas: 348). Soomlastel on kelluka (*Campanula*) perekonna rahvapärased nimed *aamutähti* ja *tähtikukka* (Suhonen 1936: 81) arvatavalt tulnud õite kuju järgi ja jõgitakja (*Sparganium*) perekonna liikide nimi *tähtiruoho* ümarate ogaliste viljade järgi (samas: 357–358). Tähtheina (*Stellaria*) perekonna valged kroonlehed meenutavad samuti tähte ja selle järgi on perekonnale ilmselt antud ka ladinakeelne nimi, kuid eestlastel pole selle perekonna liikidel praktiliselt üldse rahvapäraseid nimesid (v.a vesiheinal). Vesitähtheina nimi *tähelill* (Vilbaste 1993: 439) ja vesiheina nimed *tähelill* ja *tähthein* (samas: 606) on

³ Arvatavasti ei ole siin tõlkeseost ladinakeelse nimega *Aster*.

Hariliku härgheina kõrglehed meenutavad kuupaistet, mille järgi on ta omale rahvapärase nime saanud. Pilt: Renata Sõukand ja Raivo Kalle.

levinud vaid kirjanduses ja saadud võib-olla soome keelest, kus selle perekonna 13 liigi rahvapärastes nimetustes on osad *-tähtimö*, *-tähti*, *tähti* (Suhonen 1936: 361–364), aga võib-olla ka saksa keelest (*Sternmiere*). Nomenklatuurne nimi *kollane kuldtäht* on Eestis saadud saksakeelse nime *Goldstern* tõlkest, taime rahvapäraste nimede hulgas on aga ka *taevatäht* ja *tähelill* (Vilbaste 1993: 326); soome keeles *tähtikukkanen* (Suhonen 1936: 159).

Võrdluseks, Eestis vähetuntud ja väikese levikuga seemed *maatähed*, mis meenutavad pealtvaates oma mitmeharuliselt lõhenenud ning allapoole keerdunud väliskestaga tähte, on arvatavalt oma eestikeelse nime saanud ladinakeelse *Geastrum* tõlkest (Kuresoo jt 2001: 184), samal alusel on tekkinud ilmselt ka soomekeelne perekonnanimi *maatähti*.

Taevakeha **kuu** on eestlastel seostunud vaid poolparasiitse eluviisiga hariliku härgheinaga, kelle lillast valge toonini varieeruvad kõrglehed meenutavad kuukuma, mida näitavad rahvapärased nimetused *kuulilled*, *kuuja-päevalilled*, *kuukannid*, *kuurohud*, *kuuvalged* jm (Vilbaste 1993: 425). Selle seose on üles märkinud J. H. Rosenplänter oma herbaariumis 1845. aastal: „Sest siis tedda kuu pea rohhuks hütakse, et temma õied nenda wälja näitawad, kui olleks kuu walguse modi ollewad“ (samas). Soomlastel on kuuga seostunud seemed: murumuna perekonna liigid ja mustjas maa-

Soomlastel on erinevalt eestlastest murumuna perekonna liigid oma rahvapärased nimed saanud kuud meenutava kuju järgi. Pilt: Renata Sõukand ja Raivo Kalle.

muna, mis oma ümara kuju poolest meenutavad kuud (Suhonen 1936: 212–213). Kultuurtaim aed-kuukress on nii eestikeelse kui soomekeelse nime (*kuuruoho*) saanud ilmselt ladinakeelsest nimest *Lunaria*. Sama kehtib ka pärismaise, kuid tagasihoidliku välimusega ja seega eestlaste hulgas vähemtuntud kuu-võtmeheina (*Botrychium lunaria*) kohta: kuuga seotud nime on ta saanud ladina keelest nii eesti (Vilbaste 1993: 198) kui ka soome keeles (*kuutava noidanlukko* – Suhonen 1936: 67). Eestis kasvab veel kaks kuutõverohu perekonna liiki, kuid selle nime on taim saanud Vilbaste (1993: 485) hinnangul pigem kuutõvega (menstruatsioon) seotud probleemide ravimisest kui taevast paistvast kuust. Hariliku käbiheina nime *kuurohud* kohta on aga antud seletus: „Selle rohu teed antakse kuutõbisele inimesele, kes jampsib“ (samas: 509).

Sõna **päike** sisaldavad nimetused *päikesekuld* hariliku käokulla ja *päikeseroos* hariliku kuldkanni⁴ kohta (Vilbaste 1993: 350, 349) on levinud Eestis vaid kirjanduses ja moodustatud kas saksa- või ladinakeelse nime tõlkest, nagu ka soomlastel päevalille nimi *auringonkukka* (Suhonen 1936: 173). Sagedamini sisaldavad eesti taimenimetused aga päikese tähenduses lühemat sõnatüve *päev/päiv*, nagu ka ülalnimetatud *päevalill*, rahvapäras-

⁴ Soome keeles *auringonkoe*, *auringon kokeet* (Suhonen 173).

te nimedega veel *päevaroos* ja *päevaketas*, kuid ka need lähtuvad saksa-keelsest *Sonnenblume*'st (Vilbaste 1993: 349–350). Pole võimatu, et hariliku päevalille nimed võisid olla eeskujuks ka teise võõrliigi, hariliku saialille nimedele *päevarattad*, *päevaroos*, *päevalill*, *päevakollased* (samas: 211). Samasse rühma kuuluvad teised korvõielised ja/või kollaste õitega taimed kollane karikakar (*päiväkakrad*, *päivakarud*), harilik härjasilm (*päevakakar*), võilill (*päevalill*) ja kibe tulikas (*päevarohi*, *päivalill*), mis on päikesega seotud nimed saanud ilmselt sarnasuse alusel (samas: 162, 397, 612, 519). Tulles veelkord tagasi eelmises lõigus käsitletud härgheina juurde, võisid ka selle nimevariandid *kuu-ja-päevalill*, *kuupäevarohi* jmt viidata just kahele värvile, kuukarva lillade kõrglehtede ja kollaste õite tavatule kombinatsioonile. Kuid vastavat osist leidub ka mõnede taimede nimedes, kellegi sellist sarnasust välja tuua ei saa. Mõru vahulille nimed *päevaseep*, *päevalill*, *päevitusehein*, *päevituslill* ja *päevitusrohi* (samas: 482) on tulnud sellest, et teda kasutati laialdaselt päevituse eemaldajana. Üks sarnane teade koos vastavate nimetustega leidub sööt-reiarohu kohta (samas: 354). Kas ka väike lemmel ja kahar kirburohi on *päeva*-alguselised nimed sellest saanud (samas: 394, 488), võib vaid oletada. Kasutamisele äkilise haiguse raviks viitab kollase ängelheina nimi *päevahäkitsed* (samas: 616), *päevaosis* võib siin aga märkida õievärvi. Rahvasuust pole kogutud vanemates trükiallikates leiduvaid hariliku äiatari, punase pusurohu ja ümaralehise huulheina nimevariante *päevalill* ja *päevarohi* (samas: 380, 584, 288). Kuid soomlastel on kollaste või valgete kroonlehtedega taimede jaoks mitmeid rahvapäraseid nimetusi, mis on seotud päikesega. Selliseid nimesid kannavad näiteks härjasilm, koeratubaka ja hunditubaka perekonnad, teekummel, kesalill, valge vesiroos, harilik nälghein, harilik laanelill ja harilik kullerkupp (Suhonen 1936: 104, 123, 175, 220, 223, 241, 357, 375, 383).

Vähene taevakehade esindatus taimenimedes näitab, et eestlased seostasid taevakehasid ja taimi võrdlemisi kasinalt. Taimede tundmine oli seotud praktiliste tegevustega (arstimine, värvimine jne), millele viitab kordades rohkem rahvapäraseid taimenimesid, sarnasuse alusel moodustatud nimedes võrreldi taimi enamasti loomade-lindude ja mitmesuguste esemetega. Tundub, et n-õ taevased asjad (k.a astronoomilised objektid) ei olnud seotud igapäevaste praktiliste tegevustega – maapealsete asjadega, neist ei räägitud nii tihti. Et aru saada, kas selline reegel oli taimenimede puhul üldine, peame siinkohal välja tooma võrdluseks taevast ja pilvedest lähtunud napid taime- ja seenenimed. Etnoloog Aivar Jürgenson toob välja vaid ühe kandseene nimetuse, mida saab etümoloogiliselt seostada taevaga – *pilvik*, mis viitab pilvele ja mida on kutsutud mурdeti veel *pilveseeneks* ja *taevaseeneks* (Jürgenson 2005: 257). *Pilvetükkideks*, *pilvepaladeks* ja teiste

sarnaste nimetustega kutsutud ollused võisid olla nii limaseened kui vetikad ja neid nimetati nõnda seetõttu, et nagu kõiki seeni, peeti neidki taevast kukkunuteks (samas: 253–257).

Kristliku kultuuri, eriti selle äärmuslikuma suuna, 18. sajandi vennas-tekoguduse liikumise mõjul pandi taevased ja maapealsed asjad tihti kokku, et kristlikku õpetust maarahvale arusaadavamaks teha. Näiteks *taeva*-osisega taimenimed ei viita enam silmaga nähtavale taevale, nagu eespool mainitud *pilvetükid* meenutasid välimuselt pilvi ja *kuulill* kuupaistet, vaid paradiisile ja neid kinnistasid religioossed muistendid. Parimaks näiteks on hariliku nurmenuku (Vilbaste 1993: 507) ja alatiõitseva begoonia (samas: 188) rahvapärased nimed *taevavõti* ja *taevavõtmed*,⁵ mille aluseks on ilmselt saksakeelne nimetus *Himmelschlüssel*. Nime seletab näiteks järgmine pärimusteade:

Peetrusel kukkus kuldsete taevavõtmete kimp maa peale. Ta saatis ruttu ingli järgi, aga kimp jõudis siiski enne maa peale. Ingel võttis võtmed maast üles ja viis Peetrusele tagasi.

Maa peale jäi aga võtmetest kuldne jälg. Igal aastal, sel ajal kui võtmed maha kukkusid, ilmub ta uuesti. See kuldne võtmekimp on nurmenukk. (Vilbaste, TN 11, 295 < Nõo khk., Elva l. – Priidu Tammepeu < Aime Rosin (1963))

Kolga-Jaanist ülestähendatud hanijala rahvapärane nimetus *taevaredel* (Vilbaste 1993: 498) on arvatavalt tulnud tema redelit meenutava sulgja lehe järgi, kuid milline kristlik või eelkristlik motiiv sellega seotud on, pole teada.

Kuna eestlastel pole olnud kombeks panna taimedele n-õ ebapraktilisi nimesid, on ka jumalustele ja pühakutele viitavad taimenimed, nt *maarjahain*, *maarjalepp*, *peetrihain*, *jumalakäpp*, *jeesusekäed* võõrast algupära (Vilbaste 1993: 64). Sama näitab ka taimemuistendite ülim nappus võrreldes teiste rahvastega, pealegi tugineb suurem osa neist kristlikule taustale ja on levinud rahva hulka tõlkekirjanduse kaudu. Lääne-Euroopa on saanud oma rohked taimemuistendid pärandiks muistsest Roomast ja Kreekast.⁶

⁵ Soomlased on taevavõtmeteks kutsunud punast pusurohtu (Suhonen 1936: 211). *Taeva*-sõna sisaldavad veel kauni põisrohu nimi *taivaankukko* (samas: 28), hariliku maisi nimed *taivaan ruoho* ja *taivaan ohra* (samas: 412) ja ka maajala nimi *taivaan sinisilmä* (samas: 237).

⁶ Siinkohal meenub kohe Kreeka mütoloogiast tuntud tegelane Narkissos, kelle enesearmastus viis lõpuks hukuni ja kelle kehast võrsus lill – nartsiss.

TAEVAKEHAD METSA- JA PÖLLUTÖÖDEL

Teated taevakehade mõjust taimede kasvatamisele on suuremalt jaolt seotud muistse agraarkalendriga, mida on põhjalikult uurinud folklorist Mall Hiimäe (1982, 1989 jm). Ajaloolane Elina Öpik (1981) on teinud kokkuvõtete ennemuistsetest külvinädalatest ja etnograaf Endla Jaagosild (1976) on võtnud kokku viljakoristusega seotud kombesid Eestis. Taevakehade mõju metsatöödele on uurinud etnograaf Ants Viires (2000). Siiski pole ükski uurija seni koondanud kokku kogu etnoastronoomias olevat etnobotaanilist materjali. Siinkohal kasutame võimalust ja anname sellest üldise ülevaate. Selleks kasutame väljavõtteid usundiuriija Aado Lintropi koostatud etnoastronoomia andmebaasist „Maailm, taevas ja taevakehad“, millesse on koondatud maailma, planeetide, tähtede ja taevaalaotuse kohta käivad uskumusteaded (Lintrop *s.a.*) ja täiendavalt tekste rahvausundi ja muistendite andmebaasist Rehepapp (Kõiva *s.a.*) Liigitasime tekstid viide kategooriasse, tuues võrdluseks ära ka liivlaste sellekohaseid uskumusi „Liivi rahva usundi“ järgi (Loorits 2000).

Metsaraiet puudutavad uskumused. Arvati, et kui kuu ja päike on korraga nähtaval, on hea raiuda ehituspalke – need ei mädane ära, ning rangi- ning ikkepuid – need ei hõõru hobusel ja härjal kaela ning kukalt. Kui aga sel ajal puu vastu lüüa, kuivab see ära, nagu ka kõik teised puud heli kuuldekaugusel. Palgipuid raiuti noores kuus; samal ajal raiutud hagu ja lehtpuud pidid ruttu võsa tagasi kasvatama. Kui taheti, et ehituspuud seisaks kaua ja ehitisse majavamm sisse ei tuleks, siis pidi neid raiuma täiskuuga. Samuti raiuti ehituspuud vana kuu kõval ajal ja kui taheti võsast lahti saada, siis raiuti seda samuti vanal kuul. Puid lõigata soovitati ka kuu loomise ajal, siis on need terved ja kõvad ning ei lähe koitama.

Ka liivlaste teated kuujälgimisest metsatöödel on vastukäivad. Arvati, et lehtpuud peab raiuma kuu esimeses ja tarbepuid viimases veerandis. Aga kui taheti, et puit kõva püsiks, raiuti okaspuu noores kuus ja lehtpuu vanas kuus. Kui taheti, et okaspuu keerud ei torkaks, raiuti neid vanas kuus ja lehtpuud noores kuus, siis nad püsivat kauem ja kuivavat kergemini (Loorits 2000: 310).

Külviga seotud uskumused. Nisu, rukist, otra ega loomavilja ei tohtinud külvata, kui kuu ja päike on üheaegselt taevas, sest *kuu vaatab teerad ära ja need lähvad tahma*. Sel ajal ei tohtinud ka linu külvata, sest nad jäävad väikseks ja ilma kiuta või võtab põud nad ära. Kunagi ei tohtinud külvata, kui kuu oli kummuli ja tal oli küür seljas. Samuti ei tohtinud kuu loomise ajal külvata, sest siis tuleb ikaldus. Külvata soovitati kas enne vana kuu lõppu või kui noor kuu on mõni päev vana, aga üldiselt soovitati kaera, otra ja teisi vilju külvata ikka noores kuus, siis idanevad ja kasva-

vad nad paremini ning annavad suurema saagi, on ka tugevama kõrrega ning küpsenud seeme ei varise maha. Noore kuu ajal külvatud viljale ei tulevat tungaltera sisse, mis vanal kuul külvates pidi juhtuma. Kuid on ka teateid, et teravilja peab hoopis külvama vanas kuus, sest noores kuus külvatud vili ei kasva ning põld läheb umbrohtu täis. Täiskuu oli valdavalt parim aeg viljakülviks. Linu ei külvatud, kui kuu on kõr⁷; neid soovitati külvata, kui kuu on pesas (s.o loomata) või noore kuuga, teises teates öeldi hoopis vastupidist: noore kuuga külvatud linadel ei ole head kiudu loota. Tatraid soovitati täiskuuga külvata. Täiskuu, kõhuga (s.o esimese veerandiku) kuu ja noore kuu ajal ning kuuvaheajal soovitati aga kaunvilju külvata. Teistes teadetes jällegi arvati aga vastupidi, et noorel kuul külvatud hernerid ei kee pehmeks, kasvatavad liigselt kasve ja on külmaõrnad. Kui aga taheti, et hernerid ei ussitaks, külvati neid hoopis vanakuu neljapäeval. Köögilvilja külvati samuti vana kuu ajal.

Liivlastel oli uskumus, et vanas kuus pidi vilja külvama hommikul ja noores kuus õhtul, siis vili kasvab paremini. Suvivilja (otra, nisu) pidi külvama noores kuus, et nad enam öitseksid ning oleks palju teri. Ka oli arusaam, et teravilja ja üldse maa peale kasvavat külvatakse noores kuus, maa alla kasvavat vanas kuus. Ühe teate järgi külvati nisu siis, kui kuud ei ole taevas. Herneid külvati vanas kuus ning kui taheti täis oakaunu saada, külvati neid siis, kui täiskuu oli kolm päeva vana, noores kuus külvates pidid nad ainult öitsema (Loorits 2000: 311).

Istutamisega seotud uskumused. Kui kuu ja päike korruga taevas, ei tohtinud kapsaid istutada ega kartuleid maha panna. Lilli ja viljapuid soovitati istutada noore kuuga. Üldse soovitati taimi istutada kõhuga ja noore kuu ajal, kuid sibulaid hoopis vanas kuus või ka noore kuu alguses. Kaalika- ja kapsataimi soovitati istutada täiskuuga.⁸ Arvati, et kui kartul kuu loomise ajal maha panna, kasvab ta hästi, kuid ka vastupidi, et nii tehes läheb ta hoopis kärna ja parem aeg kartulipanekuks on vana kuu. Et kartul hästi pehmeks keeks, pandi ta maha noorel kuul. Kuid valdavalt soovitati kartulit panna täiskuu ajal. Noore kuu ajal soovitati noori vilja-

⁷ Tekstides ei täpsustata, millist kuu faasi sellega mõeldakse: *Ku on kuu kõr´b, sis lina es küllite. Ei tää, mis see „kuu kõr´b“ om. Peremees naar’s abemesse, ku küssin. A seda ta’s ütle, määnd see „kuu kõr´b“ om. Tal ol’l ka ninda ilus lina!* (RKM II 145,194/5 (2) Hel). Vrd *kuu on kõr´b, ta om suur ja punane, sõss ku ta tõususs* Krk (EMS IV: 273).

⁸ Järgneva teksti põhjal pole üheselt mõistetav, kas soovitatakse istutada pilves ilmaga või hommikul ja õhtul, mitte keskpäeval ja öösel, vm: „Kui kapsid ehk kaala siis külvad, kui päev üleval on, siis kõrvetab päike nad ära. Kui kuu paistab, siis kolletavad ära“ (E 16960 (81) < Viljandi khk, Vana-Tänassilma m – H. Jaanson (1895)).

Kartul meenutab oma ümarusega kuud, see võis olla põhjus, miks tema istutamisel rohkem ka kuufaasidega arvestati. Pilt: Renata Sõukand ja Raivo Kalle.

puid pookida. Levis arusaam, et taimed, mis allapoole kasvatavad, istutatakse (külvatakse) vana kuuga, mis peale, need noores kuus.

Liivlastel oli üldine uskumus, et kartuleid pannakse vanas kuus, siis on palju mugulaid, kui noores kuus, siis kasvatab palju õitsvaid varsi. Arvati veel, et hea on kartuleid panna, kui kuu läheb vanaks või täiskuu ajal. Sibulaid külvati vanas kuus, noores kuus istutades lähevad nad putke, kuid noores kuus neid külvates pidi jälgima, et tehtaks seda õhtul (Loorits 2000: 311).

Saagiga ja selle koristamisega seotud uskumused. Viljakoristuse kui aasta kõige kiirema tööaja jooksul polnud endisel põllupidajal mahti taevakehasid uurida, jälgiti rohkem soodsaid ilmaolusid. Endla Jaagosild (1976: 32) on leidnud vaid ühe Rõugest pärit teate, kus öeldakse, et viljalõikuse alustamiseks on soodne täiskuu aeg. Kui vilja juba küps oli, siis oodati täiskuud, mis pidi lõplikult vilja küpseks tegema. Kartuleid soovitati sügisel võtta noore kuu ajal, sest vana kuu ajal võetud kartul pidi mädanema minema.

Halvaks endeks loeti olukorda, kui veebruaris on päike ja kuu korraga taevas. See tähendas, et lauritsapäeva (10. august) ja pärtlipäeva (24. august) vahel võtab külm vilja ära. Ka tähtede ja tähtkujude järgi ennustati saaki. Kui koidu- (hommikune Veenus) ja ehatäht (õhtune Veenus) kõrgelt käisid, ennustas see head viljasaaki. Selge aotäht (Veenus) ennustas sa-

muti head saaki, kuid hägune aga hoopis nälga. Sabaga tähe (komeet) ilmumine tähendas üldiselt viljaikaldust. Saaki ennustati ka tähtkujude järgi: head saaki oli oodata, kui Reha ja Koodid (Orion) ning Sõel vana-aastal maha lähevad.

Muude töödega seotud uskumused. Noore kuuga ei tehtud vihtasid ega luudasid, sest siis siginevad kirbud ja selline viht paneb ihu sügelema. Vihtasid tehti vanal kuul, siis arvati need olevat mitme haiguse vastu. Noore kuu ajal niidetud hein pidi kokku minema, aga rohkem ädalat kasvatama. Kapsaid tehti sisse kuu loomise ajal, siis said nad hästi pehmed.

Liivi rahva uskumuse kohaselt pidi põldu, kus on palju umbrohujuuri, vanal kuul kündma, siis kaduvat need ära (Loorits 2000: 311).

Võib öelda, et tähtsaim taevakeha eestlaste taimekasvatuse mõjutajana oli kuu. Võrdluseks, mordva mütoloogias on taevakehade mõjust taimedele ainult napp teade kuu kohta, öeldakse vaid, et kahaneva kuu ajal hoiduti külvamisest ja juurviljade istutamisest (Devjatkina 2008: 97). Kuuloomise õige aeg oli oluline mitmete tegemiste juures ja selle kindlakstegemisel kasutati Lõuna-Eestis (Maarja-Magdaleenas, Rõuges, Räpinas, Tarvastus ja Kõpus) just taimede abi – veega täidetud pange asetatud toores pihlakapulv vajus põhja, kui kuu ära oli loonud, ja tõusis täiskuuga jälle pinnale.

KUUFASID KÜLVIKALENDRITES

Kuufaaside ajal tehtavate tööde normidest ja keeldudest pole etnoastronoomia uurija Andres Kuperjanov süsteemi leidnud, vaid mainib selle kohta, et „traditsioonis on kinnistunud sajad reeglid, kuidas erinevates olukordades ja erineva kuu faasi korral käituda ja igast sellisest reeglist leitud omakorda sadu erandeid“ (Kuperjanov 2003: 82). Seetõttu pole ka ükski uurija enne teda ega ka hiljem püüdnud luua Eesti taimeastronoomia ühtset süsteemi. Mall Hiimäe toob küll välja tõsiasja, et teraviljade külvi puhul (rukis, oder) vaadati kuufaase vähem kui kartuli ja herne puhul (kartul ja hernes meenutasid rohkem oma kujult kuud) ja kõige rohkem vasturääkivusi on linakülvil. Samuti on Kagu-Eestis kuupärimuse vastukäivust suurendanud ebamäärased kujutlused kuufaaside vaheldumisega kaasaskäivast pehmest ja kõvast ajast, mille paiknemist konkreetses kuus pole pärimustekstide põhjal võimalik enam kindlaks teha (Hiimäe 1989: 164–166). Illustratiivselt on kuu pehmetest ja kõvadest aegadest nelja eri tõlgenduse alusel kokkuvõtte teinud Andres Kuperjanov (2003: 89). Tänapäeval kasutab kuu pehmeid ja kõvu aegu tööde ja tegemiste suunamiseks Maavalla Koda oma kalendrites (nt Kütt jt 2007), mida ka Maalehe lisa

Targu Talita igal kuul ära trükib. Selline aegade fikseerimine ei saa siiski olla vanem kui 150 aastat, sest siis hakkas eestlaste tsükliline ajakäsitlus asenduma tasapisi lineaarse ajakäsitlusega ning tähtsamateks ajaarvestajateks said kell ja trükikalender (vt pikemalt Pärdi 2008: 483–485).

Ühtse kuufaasidel põhineva süsteemi puudumine lõi eelduse selle importimiseks, mis kajastub kalendrisabade keerulistes külvikalendrites. Lauri Vahtre on võrrelnud mitmeid omaaegsetes kalendrites ilmunud töid ja tegemisi suunavaid juhiseid ja leidnud, et need olid tihti üksteisele vastukäivad, kuid sellegipoolest suurendas nende olemasolu tunduvalt kalendrite läbimüüki. 19. sajandi keskel hakati rahva soovile vastu tulles ka külvinädalaid kalendrites avaldama (vt Vahtre 2000: 125–127). Kuigi need 7-päevased külvinädalad ei sobinud arhailise külvinädalate süsteemiga, aitas kalender siiski kaasa sellele, et uus süsteem eksisteeris veel 20. sajandi keskpaigani (vt nt Hiimäe 1982: 107–108).⁹ Trükikalender on olnud eestikeelse varasema ajaloo-alase maailmapildi kujunemise oluliseks mõjutajaks (Paatsi, Paatsi 2008: 11–12) ja võib oletada, et nii mõnedki folkloorikogudes talletatud juhised kuufaasidega arvestamiseks ongi kalendritest kohalikku pärimusse jõudnud, asendades või moondades arhailist süsteemi.

Kuu nii suure mõjuga arvestamine ei ole ilmselt kunagi olnud eesti algupära, selle juurutajateks olid mh baltisakslastest mõisnikud. Baltimaade toidu- ja põllunduskultuuri ajaloo uurija Ulrike Plath (2010) on leidnud mitmeid teateid 18. sajandist selle kohta, kuidas mõisavalitsejad on talupoegadele heas usus õpetanud kuu mõjudega arvestamist põllutöödel, mis Lääne-Euroopas oli sel ajal küllaltki levinud, kuid eestlasest talupoeg suhtus kuusse umbusuga ja jälgis oma põllutöödel hoopis tuule suunda, öeldes, et see on jumala otsene saadetis. Reegliski oli, et „köva“ (põhja- ja idakaare-)tuul külmetab, toob kuiva ja suretab, „pehme“ (lõuna- ja lääne-) tuul toob niiskust, soojust ja edendab elu (Viires 2000, Hiimäe 1982 jt). Ka liivi rahva uskumuses on säilinud rohkesti teateid tuule suunaga arvestamisest, nt: „Vanakuu reedel ja põhjatuulega pidavat küntama maad, kus on palju juuri: siis juured kaduvad ära; herneid peab külvama vanas kuus, ja kui on ida tuul, siis on puhtad hernerid, siis ussid ei söö ära“ (Loorits 2000: 311). Ka Ants Viires märgib, et kuufaasidega arvestati metsatöödel küllaltki meelevaldselt ja vastukäivalt, kuid sealgi jälgiti hoolega tuule suundasid (Viires 2000: 46). Mall Hiimäe (1989: 170) tõdeb samuti, et kuigi meteoroloogilised külviorientiirid jäävad adekvaatsuselt fenoloogiliste-

⁹ Tasub meenutada, et eestlastel oli ühena vähestest Euroopa rahvastest veel 20. sajandi algul käibel arhailine tagant ettepoole loetav külvinädalate süsteem, mida arvatakse olevat kasutatud eelkristlikul ajal ja mis mujal Euroopas oli juba ammu kadunud (Öpik 1981: 194).

le alla, lähtuvad nad siiski viljakülvamisel olulistest agrometeoroloogilistest nõuetest. Teisal on ta tunnistanud, et „kahjuks on folkloorse ja etnograafilise materjali kogumismetoodika olnud sageli selline, et teatava traditsiooni kirjapanek vahendab vaid ühe neist tegureist [arhailine külvinädalate süsteem, fenoloogiline vaatlus, kuufaasid, ilmavaatlus], näitamata, millisest või millistest põllumees oma töös tegelikult juhindus“ (Hiimäe 1982: 106)

Tänapäevaks on külvikalendritest saanud ajalehtede, ajakirjade, kalendrite lahutamatud osad. Näiteks Eestis laiemalt tuntud autorite, sakslaste Maria ja Matthias Thuni külvikalendrid saab lugeda nii elektrooniliselt,¹⁰ 1990. aastal ilmuma hakanud aastaraamatutest kui Maalehe lisast Targu Talita. Vene kogukond Eestis on aga suuresti mõjustatud naaberriigis väljaantavast kirjandusest, tuntuim autor on astroloog Tatjana Borštš (nt Borštš 2009). Erinevus tänapäeval ilmuvate külvikalendrite vahel enam nii suur ei ole, enamasti vaid ühepäevane, olenevalt kuu öise muutuse lugemisest kas eelnevale või järgnevale päevale. Kasutuses on need arvatavasti rohkem hobipõllumeeste seas, suurtootjad peavad siiski tegema pigem ilmastikul põhinevaid otsuseid külvide ja lõikuste kohta. Kas need keerulised külvikalendid on aga kõigile mõistetavad? Kasutajate tagasisidet saab teada vastavasisuliste ajaleheartiklite kommentaariumitest ja foorumitest:

[...] Aga on veel see, et Thuni külvikalendri järgi on nõ õiged päevad seemnete külviks. S.t näiteks siis Sõnnis olev (ja siin ongi see punkt, et ma ei saa aru mis seal Sõnnis on Thuni kalendersüsteemi järgi) päev on hea juurikate külvamiseks.

Meie igapäevane tavahoroskoop ehk siis kuukalender erineb Thuni kalendrist. S.t kui tavahoroskoobis on Kuu Sõnnis siis Thuni kalendri järgi ei ole Sõnni päev. Nii – hakkasin mina netist uurima ja avastasin, et meie igapäevased Kuu kalendri sodiaagid on saksa külvikalendris nimetatud troopilisteks sodiaagimärkideks. Ja siis leidsin veel erinevuse selle aasta Saksamaa Thuni külvipäevade ja meile eeslastele tõlgitud selleaasta Thuni kalendri külvipäevade vahel. See on see mida ma küsisin – et kas keegi teab – miks? [...]

(Liisi, 03.07.2008 6:19 pm)¹¹

¹⁰ Mondkalender Astrologie – Kostenlose Berechnung online auf <http://www.astrologie-info.com>. <http://www.bunkahle.com/astrolog/mocal.cgi> [viimane külastus 21.03.2010].

¹¹ Foorum Tuulepesa. Thuni kalendrist. <http://tuulepesa.zzz.ee/viewtopic.php?t=4205> [viimane külastus 21.03.2010].

olen juba ligemale 20 aastat otnud mangi horoskoope ja Maria ja Matthias K Thuni külvikalendrid. kui neid loen, siis paar päeva on eksimisi ka. aga thunid pole eesti aja-vööndis. natuke põen oma kehvapoolse hariduse pärast, et ma lihtsalt ei oska kõiki tarkusi välja lugeda. thunide kalendris oli see MAAVÄRINA KALDUVUS 15 KUUPÄEVAKS ja suveti äiksepäevad kipuvad ka ajavööndi tõttu päevakese võrra eksima. aga praegune pikaajaline härmatis kisub vanarahva tarkuste järgi pikemale pikse lainele südasuvel. (maapenskar, 17.01.2010 18:06)¹²

Külvikalendrite propageerimise tagajärjeks ongi, et ei vaadata enam kuud kui taevakeha, vaid vaadatakse paberit. Külvikalendrid on muutunud nimelisteks, nad pole enam anonüümsed nagu sajandeid tagasi. Kalendri koostaja nimi justkui rõhutaks selle usaldatavust, muutudes brändiks. Siiski, nagu ülaltoodud näidetest selgub, on ka analüüsivaid kasutajaid, kes võrdlevad eri kalendrid omavahel, kuid süsteemi keerukuse tõttu käib see paljudel üle jõu.

TAEVAKEHAD JA TAIMRAVI

Kuna endisaegsetes kalendrites soovitati kuu faase arvestada ka ravi alustamisel,¹³ siis uurisime, kas eesti rahvameditsiini taimravipärimusse on midagi sellekohast jõudnud.¹⁴ Selgus, et üksikuid teateid siiski leidub, enamasti vana kuu kohta. Nii näiteks on vanal kuul ravitud nn väge omavate taimedega, mille raviviisidki olid rohkem rituaalse kui praktilise iseloomuga. Nendeks olid pihlakas (kooljaluu, siutõve, maa-aluste, tuulerõugete raviks; prussakate ja täide peletamiseks) ja lepp (soolatüügaste, sügeliste raviks). Kahes tekstis soovitatakse pihlaka koort ja õit raviks võtta just vanal kuul. Veel leidsid vanal kuul kasutust sibul (soolatüügaste raviks), kaseviht (kirpudest lahtisaamiseks), maavitsad (halltõve raviks), vereur-

¹² Ain Kallis. Pühvliasta tõi ilma osas kõiksugu pulli. – Maaleht 17.01.2010
Kommentaariid: <http://www.maaleht.ee/news/loodus/loodusuudised/ain-kallis-puhvliasta-toi-ilma-osas-koiksugu-pulli.d?id=28482379&com=> [viimane külastus 21.03.2010].

¹³ Tuntum enne II maailmasõda ilmunud selleteemaline kalender oli E. Heisleri väljaantud „Astroloogiline kalender“, mis sai ilmuda 5 aastakäiku (1933–1939). Nagu nimigi ütleb, sisaldas see lisaks kuu mõjudele igakülgset astroloogilist teavet ennustustest raviõpetusteni.

¹⁴ Andmete analüüsiks on kasutatud etnobotaanilist andmebaasi HERBA (Sõukand, Kalle 2008).

marohi (soolatüügaste raviks) ja tuulepesa (tuulest saadud haiguste raviks). Nende taimede kasutamine just vanal kuul oli üks osa rituaalist.

Noorel kuul ravimisest teateid ei ole, küll leidub tekste nõidumisest, milles taime on kasutatud vahendajana, nagu näiteks:

Tüdrukud ära ohalte ninda, et tüdrukul esiütsinde laits om. Selles otsitse üits sinande puu, kellel külle pääl ragu sehen om ja säält rao vahelt üits pihlapupuu välla kasunu om. See pihlap lõigatse säält ära noorekuu sehen ja laasitse vastuoksa ära, ladvast laasma hakaten. Siis piab selle kepige ütesse uiska enne jüripäeva ära matterdema. Nüüd kus sa selle kepige näüdad üte tüdruku pääle ja ütled, et temal piab laits oleme, sis sündumed selle tüdrukule laits. (E 1367/8 (21) < Halliste khk., Uue Kariste v. – Otto Sapas (1893))

Vähestes ravitekstides on mainitud teist taevakeha, päikest. Neis teadetes väidetakse, et päike ei tohi ravimtaimede kuivamise ajal neile peale paista, sest võtab lõhna ja rammu. Aga on ka teateid, et ravimtaimi peab kuivatama just päikese käes. Väga suure tõenäosusega on need soovitud võetud kirjandusest. Näiteks kirjutatakse endises ülipopulaarses ravimtaimeraamatus: „Ei ole soovitatav (enamasti on isegi keelatud) kuivatada päikesepaistel, sest päikesekiirte mõjul muutub taime värvus ja väheneb toimeainete hulk, eriti õites ja lehtedes. Mõnede taimede juuri ja juurikaid võib kuivatada ka päikese käes. Mahlakad marjad (mustad sõstrad, mustikad jt.) pannakse õhukese kihina ning lastakse neil enne kuivatisse asetamist päikesepaistel närbuda“ (Tammeorg jt 1984: 12).

Keskaegse Euroopa kultuuripildis mängisid taevakehad inimese tervise, haiguste ja ravi juures olulist rolli. Näiteks süüdistasid Prantsuse õukonna arstid 1348. aasta esimese muhkkatku laine tekitamises Saturni, Jupiteri ja Marssi, mis 14. märtsil 1345. aastal olid konjuktsioonis ning põhjustasid sellega õhu ülekuumenemise, millest alguse saanud miasm tekitas haigete kehadele katkumuhud (Watts 2003: 12). Akadeemilises meditsiinis säilisid astroloogia elemendid kuni 18. sajandi alguseni, näiteks pidas kuulus inglise arst Richard Mead (1673–1754) siis veel võimalikuks kuu mõju haigustele ja tervisele (Scarlett 1941: 618).

17. sajandi Inglismaa üks kuulsamaid ravimtaimeraamatuid „Culpeper’s Complete Herbal“, mille kirjutas Cambridge’is hariduse saanud apteeker, arst ja astroloog Nicolas Culpeper (1616–1654), toonitab taimede kuuluvust (*owned by*) kindlatele planeetidele, millest tulenevalt väljendub ka nende mõju: näiteks alluvad porgand ja köömen Merkuurile (Culpeper 1995 [1653]: 58–59), nõges ja küüslauk Marsile (samas: 179, 115), tamm Jupiterile (samas: 181), maasikas Veenusele (samas: 241) jne. Taimeastroloogia

on tõlkekirjanduse kaudu jõudnud ka eesti keelde (nt Silvano 1935, Muir 2003, Hughton 2009), kuid esimese tõlke mõju pärimusele ei ole fikseeritud ning kahe viimase kandumist folkloori pole seni uuritud.

Veel 20. sajandi esimesel poolel polnud võõrapärane astroloogiaharrastus eestlaste hulgas kuigi levinud. Tähtsamaks allikaks, milles soovitati taimi astroloogia põhimõtete järgi kasutada, võib lugeda sajakonna tellija-ga ajakirjas Vaimsuse Ideoloogia läbi mitme numbri ilmunud E. Silvano artiklit „Arstimine kodumaal kasvavate taimedega okkultalusel“ (1933–1935). See oli väga keeruline õpetus, mille järgi pidi taimedega ravimisel jälgima taimede ja nende osade allumist planeetidele, Kuule ja Päikesele, arvestades nädalapäeva ja isegi kellaaega. Silvano õpetuse põhjal mõjutavad näiteks neitsi tähtkujus sündinuid Merkuurile alluvad taimed: mairkelluke, köömned, kadakas, lavendel, till, mirt, pastinaak, sõnajalg ja koirohi (Silvano 1935: 12).

Silvano õpetuse levikust pärimusse pole andmeid, kuid 2007. aastal taas avaldas proviisor Ain Raal selle lihtsustatud kujul oma raamatu ühe peatükina. Ta iseloomustab seda uue terminiga *astroherbalism* (vt Raal 2007: 43–49), mis on Google'i andmetel kasutusel ainult Eesti saitidel. Kuna see termin on väga tabav, siis aitavad ka käeseoleva artikli autorid meeleldi kaasa selle levitamisele. Ain Raali raamatust on omakorda lihtsustuse teinud alternatiivravitseja Mercedes Merimaa (2010). Need käsitlused on ainult ühed paljudest 21. sajandil Eestis ilmunud selleteemalistest raamatutest, millest enamik on küll tõlkekirjandus. Nende koguarvu on siinkohal raske nimetada, sest sellekohast teavet ilmub nii ravimtaime-, tervise- ja ka astroloogiaraamatutes. Näiteks Ada Muiri teoses „Päikesemärkide ravimtaimed ja tervisetoidud“ antakse ülevaade ravimtaimedest üldiselt, eri sodiaagimärkide mõju all sündinud inimeste levinumatest terviseprobleemidest ja lõpuks antakse vastav taimravisoovitus (Muir 2003). Nagu E. Silvano ravisoovitused, nii on ka Ada Muiri omad mõeldud astroloogiast rohkem teadvale inimesele. Välja on toodud küll igale sodiaagimärgile sobivad taimed, näiteks neitsi tähtkujus sündinute ravimtaimedeks on pakutud tihashain, apteegitill, salatsigur, lagritsa-magusjuur, till ja punane juudinõges (Muir 2003: 79–81), kuid nende taimede kasutamisel on mitmed reeglid. Peamiselt peab jälgima oma tähtkuju mõjutavat planeeti ja selle pingeid teiste taevakehadega. 2009. aastal ilmunud põhjalikus „Astroloogilises apteegis“ on neitsi tähtkujus sündinute taimeloend jäänud märksa tagasihoidlikumaks, mainitakse vaid palderjani ja fenkolit e. apteegitilli (Hughton 2009: 77–78), raamatu lõpust leiame jällegi keerulise juhendi planeetide ja sodiaagimärkide vaheliste seoste määramiseks. Arvukatele tõlkeraamatutele lisaks on hakanud ilmuma ka eesti autorite koostatud teoseid, näiteks võib tuua Ragna Malmi koostatud „Ilu astroloo-

gia“ (2004). Seegi raamat soovitab neitsi tähtkujus sündinutele Merkuuri mõju all olevaid taimi, milleks on münt, kaneel, tatar, kaer, hirss, õunad, kabatšokid, astrid, kadakas ja köömen (Malm 2004: 155). Samuti õpetatakse neist tegema siirupeid, teesid ja maske. Keeruline planeetide seisujälgimine on seekord vahele jätud.

Niisiis selgus, et eri raamatutes ühele sodiaagimärgile soovitatud taimed suuremal või vähemal määral kattuvad ning taimede valik on küllalt suur. Arvestatud on ka sellega, et neid Eestis loodusest või poest saada oleks, kahtlane on ainult punase juudinõgese kättesaadavus.

Arvestades astroherbalismi-teemalise kirjanduse kättesaadavust ja arvukust, jätab see kindlasti oma jälje ka pärimusse, kuigi Ain Raali arvates pole see tänapäeval eriti laialt levinud ning kuulub herbalismi äärmuslikumate ja ebateaduslikumate harude hulka (Raal 2007: 48). Siiski on sellel suunal Eestis oma järgijaskond. Näiteks võib tuua ühe ajaleheartikli kommentaari väljavõtte:

[...] Muide Tatjana Gorbunova taimeravi käsiraamatust leidsin endale kõige paremini sobiva ravimtaime, mis on välja toodud raamatu lõpus, kus on juttu haigussoodumustest seoses sodiaagimärkidega. Ja igale sodiaagimärgile sobivad ravimtaimed. (Ja tass iisopiteed teeb tõepoolest viletsa enesetunde puhul lausa imet.) Kusjuures ma varem ei teadnud sellise ravimtaime olemasolustki. [...] (Maret, 07.05.2006 11:53)¹⁵

Astroherbalismiga on seotud ka viimastel kümnenditel meieni jõudnud nn puuhoroskoobid, mis nimetavad eri kuupäevadel sündinud inimesi eri puuliikide järgi, kuigi tähtkujudega sellel enam otsest seost ei ole. Järgnev näide on ajendatud kas „Druidide horoskoobist“ (1992) või „Druidide puuhoroskoobist“ (2000):

[...] Kuna olen puuhoroskoobi järgi pihlakas tunnen suurepäraselt pihlaka tervendavat mõju [...] (EFA I, 124, 3 (2006))

Druidide puuhoroskoobi järgi on pihlakainimene sündinud ajavahemikul 01.04–10.04 või 04.10–13.10 (Heinonen-Rivasto 2000: 30–31).

Kõigele vaatamata on astroherbalism jäänud senises eesti taimravipärimuses marginaalseks. Oma osa selles on mänginud ilmselt piiratud levik varasemal ajal, aga ka õigete valikute keerulisus. Kõige tõenäolisemalt puudub inimestel vajadus uue ravimtaimevaliku süsteemi järele, sest ju-

¹⁵ Arko Olesk. Uurimus kummutab horoskoopide tõesuse. – Postimees, 08.05.2006. Kommentaarid. http://www.hip.ee/080506/kommentaarikeskus.php?ARTIKKEL_ID=200565&TASK=KOMMENTAARID [viimane külastus 21.03.2010].

hindutakse traditsioonilisest taimekasutusest. Alles siis, kui traditsioon katkeb või ei paku see lahendust, võetakse selle taaselustamise eesmärgil kasutusse kirjanduse kaudu saadud teadmised (vrd Sõukand, Kalle 2010).

KOKKUVÕTTEKS

Eestlastel, nagu soomlastelgi, on tähtede järgi nime saanud sarnasuse alusel viie või rohkema õiekroonlehega taimed. Erinevuseks võiks nimetada seda, et soomlastel on ka kellukaid ja jõgitakjat täheks nimetatud. Kuu ja päikese puhul lisanduvad sarnasusnimetustele praktilisel alusel kuuga seotud haiguste ja päevituse vastu kasutatud taimedele antud nimed. Kuud meenutanud taimi on napilt: eestlastel vaid harilik härghhein, soomlastel hoopis ümar seen maamuna. Erinevus on päikese järgi nime saanud taimede hulgas: kui soomlastel on seitse liiki ja kaks perekonda valgete ja kollaste kroonlehtedega taimi päikese järgi nimed saanud, siis eestlastel ainult kolm, ühine on vaid harilik härjasilm. Kultuurtaimede, nt päevalilile sarnased nimed on rahvusvahelise taustaga. Taevaga on eestlastel seostunud vaid need: pilvik ja täpsemalt määramatud algseened, nn *pilvetükid*, soomlastel on aga *taeva*-osisega rahvapärased õistaimenimed põisrohul, maajalal ja maisil. Niisiis on soomlaste taimenimede kosmoloogia märkimisväärselt kirjum.

Tähtsaim taevakeha, mida eestlased ja liivlased oma taimedesse puutunud tegevustes jälgisid, oli kuu. Nagu ka eelkäijad, ei püüdnud autorid arhiivimaterjalide põhjal leida selles valdkonnas reeglipära, sest andmed kuuseisudega arvestamisest on väga vastukäivad. Eestlastele ja liivlastele on ühine see, et vana kuuga külvatakse ja istutatakse neid taimi, mis allapoole kasvavad, noore kuuga neid taimi, mis ülespoole kasvavad. Segadus muus osas võis tulla 18. sajandist alates ilmunud kalendrite mõjul, kus tihti avaldati ekslikke andmeid kuu kohta. Külvikalendrid on tänapäevaks saavutanud laia leviku nii trükisõnas kui internetis, kuid ka praegu tekitavad need kasutajates segadust.

Eestlaste vanemas taimravipärimuses leidis kajastust ainult üks taevakeha – kuu – ja sedagi seostati väge omavate taimeliikide pihlaka ja lepa-ga. Lääne-Euroopa keskaja astroherbalism jõudis seal taanduda 18. sajandi alguseks ja arvatavasti jäi see eestlastele tol ajal tundmatuks. Eesti-keelsesse kirjasõnasse jõudis see alles 1930. aastatel ning uuesti alates 20. sajandi lõpukümnendist ning on tänapäeval hõivanud kirjanduses seni täitmata niši. Kuigi astroherbalismi põhimõtted on keerulised, leidub sellel siiski vähesearvuliselt järgijaid.

Üldiselt lubab etnoastronoomia ja -astroloogia vähene seotus taimekasutusega järeldada, et taimepärimuse kui praktilise ja ellujäämise seisukohalt olulise teadmise puhul juhinduti eeskätt traditsioonilistest arusaamadest ning kõik uus võeti vastu ettevaatlikult ja valikuliselt, kaootiliselt vana süsteemiga integreerides. Alles 20. sajandi lõpus, kui said kokku katkenud traditsioon ning massiline astroherbalismi ja külvikalendrite levik, tekkis võimalus viimaste nähtuste laiemaks levikuks pärimusse.

KIRJANDUS

- Borštš 2009 = Татьяна Борш. *Лунный посевной календарь на 2010 год*. Москва: Астрель 2009.
- Culpeper, Nicolas 1995 [1653]. *Culpeper's Complete Herbal*. Hertfordshire: Wordsworth Editions.
- Devjatkina, Tatjana 2008. *Mordva mütoloogia*. Tartu: EKM Teaduskirjastus
- Eelsalu, Heino 1985. *Ajastult ajastule*. Tallinn: Valgus.
- EMS IV = *Eesti murrete sõnaraamat* IV. Toim. A. Haak jt. Tallinn: Eesti Keele Instituut 2004–2008.
- Heinonen-Rivasto, Reija-Tuulia 2000. *Druiidide puuhoroskoop*. Tallinn: Sinisukk.
- Hiimäe, Mall 1982. Külvinädalad eesti rahvatraditsioonis. – *Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi*. Eesti NSV Etnograafiamuuseum. Tallinn: Valgus, lk 106–109.
- Hiimäe, Mall 1989. Eestlaste külviaegadest. – *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi XII Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat, lk 158–176.
- Houghton, Marlene 2009. *Astroloogiline apteek. Sinu sodiaagimärgi teejuht täiusliku tervise juurde*. Tallinn: Ersen.
- Jaagosild, Endla 1976. Viljakoristustöödega seotud traditsioone ja kombeid Eestis. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIX*. Toim. A. Voolma. Tallinn: Valgus, lk 29–46.
- Jürgenson, Aivar 2005. *Seened kultuuriloos*. Tallinn: Argo.
- Kuresoo jt 2001 = Kuresoo, Rein; Hendrik Relve; Indrek Rohtmets (koost.). *Eesti elusloodus*. Tallinn: Varrak 2001.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas. Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Kõiva, Mare (2006). Rahuldava kultuuri loomine. Arheoastronoomia arengujooned nõukogude ajal. – *Mäetagused*, nr 30, lk 59–84.
- Kõiva, Mare s.a. (koost.). *Rehepapp ehk rahvausundi ja muistendite andmebaas*. <http://www.folklore.ee/rehepapp/>. [Viimane külastus 21.03.2010.]
- Kütt jt 2007 = Kütt, Auli; Ahto Kaasik; Kristiina Zadin (koost.). *Maavalla kalender 10220 (2007)*.

- Lintrop, Aado s.a. (koost.). *Maailm, taevast ja taevakehad. Rahvaastronoomiat Eesti Rahvaluule Arhiivi uskumuste ja kombekirjelduste (uk) kartoteegist*. <http://www.folklore.ee/~aado/maailm/>. [Viimane külastus 21.03.2010.]
- Loorits, Oskar 2000. *Liivi rahva usund*. IV–V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Malm, Ragna (koost.) 2004. *Ilu astroloogia. Enda ja oma saatust muuta on võimalik*. Tallinn: Odamees.
- Merimaa, Mercedes 2010. *Minu tee taimede väeni*. Tallinn: Menu kirjastus.
- Muir, Ada 2003. *Päikesemärkide ravimtaimed ja tervisetoidud*. Sissejuhatava osa ravimtaimede kasutamise kohta on kirjutanud Jude C. Williams. Tallinn: Sinisukk.
- Paatsi, Kristi; ja Vello Paatsi 2008. Kalender eestlase ajaloolase maailmapildi kujundajana 19. sajandi algusest 1905. aastani. – *Oskar Kallase päev – XXII eesti raamatuteaduse konverentsi teesid*. Koost. M. Kiipus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 9–12.
- Peil, Madis 1993. *Eesti taimenimetuste arvutiregister VILBASTE*. Versioon 2.1 ECOLINK.
- Plath, Ulrike 2010. Kommunikation als Drahtseilakt: Verwalter auf dem baltischen Gutshof in der Frühen Neuzeit. – *Das Leben auf dem Lande im Baltikum*. Ed. J. Heyde. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft [ilmumas].
- Pärdi, Heiki 2008. Argielu üleminek agrarajastust moodsasse ühiskonda. – *Eesti rahvakultuur*. Koost. ja toim. A. Viires, E. Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 479–497.
- Raal, Ain 2007. *Teekond taimede taha. Taimravi alternatiivsed harud*. Tartu: Elmatar.
- Scarlett, E. P. 1941. Paracelsus. Part II. – *The Canadian Medical Association Journal*, No. 44(6), pp. 618–621.
- Silvano, E. 1933–1935. Arstimine kodumaal kasvavate taimedega okkultalusel. – *Vaimuse Ideoloogia. Hingelise enesearenduse ja metapsühhika ajakiri*. 1933, lk 13–14, 27; 1934, lk 13–14, 43, 68; 1935, lk 11–12, 27–28, 44–45, 60–61.
- Suhonen, Pentti 1936. *Suomalaiset kasvinnimet. Annales Botanici Societatis Zoologicae-Botanicae Fennicae Vanamo 7: 1*. Helsinki: SKS.
- Sõukand, Renata; Raivo Kalle (koost.) 2008. *HERBA: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas*. Võrguteavik. Tartu: EKM Teaduskirjastus. <http://herba.folklore.ee>.
- Sõukand, Renata; Raivo Kalle 2010. Plant as object within herbal landscape: different kinds of perception. – *Journal of Biosemiotics* 3 (3). DOI 10.1007/s12304-010-9078-9 [ilmumas].
- Tammeorg jt 1984 = Tammeorg, Johannes; Oskar Kook; Gustav Vilbaste. *Eesti NSV ravimtaimed*. 5., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Valgus 1984.
- Vahre, Lauri 2000. *Eestlase aeg. Uurimus Eesti rahvapäraste ajaarvamise ajaloost*. Teine täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Varrak.
- Viires, Ants 2000. *Puud ja inimesed*. Teine trükk. Tartu: Ilmamaa.
- Vilbaste, Gustav 1993. *Eesti taimenimetused = Nomina vernacula plantarum Estoniae. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised* 20 (67). Tallinn: Emakeele Selts.

Watts, Sheldon 2003. *Disease and Medicine in World History*. London: Routledge.
Öpik, Elina 1981. Mõni sõna külvinädalatest, odrast ja ennemuistsest ajaarvamisest. – *Eesti ajaloo probleeme. Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikme Artur Vassara 70. sünniaastapäevale pühendatud teaduskonverentsi ettekannete teesid*, Tallinn, 18. nov. 1981. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 192–201.

Summary

ASTRAL BODIES IN ESTONIAN PLANT FOLKLORE

The current article analyzes the association of astral bodies with plant names, the reflection of astral bodies and astrology in plant medicine, the suggested influence of astral bodies to farming and crop growing in past and nowadays.

Of angiosperms the plants with five or more petals of different colour have got their name after stars for Estonians as well as for the Finnish. Only one plant, *Melampyrum nemorosum*, has been connected with moonlight by the Estonians, for the Finnish the round mushroom from the genus of *Bovista* shares the same lore. A more noteworthy difference can be followed in case of plants named after the sun: the Estonians have three, the Finnish seven species and two genii of plants with white and yellow petals that have been named after the sun. For the Estonians only mushrooms have been associated with the sky: the russula and primitive fungi that cannot be determined more exactly, the so-called pieces of clouds, the Finnish have popular plant names with *taevas*(sky)-prefix for the Nottingham catchfly (*Silene nutans*), ground-ivy (*Glechoma hederacea*), corn. The plant names with the affixes of *täht* (star), *kuu* (moon) and *päike* (sun), designated after the Latin name are common for both in the Estonian as well as the Finnish language, but the Finnish cosmology of plant names is considerably more diverse.

The most important astral body which the Estonians and Livonians used to arrange their activities after, was the moon. Similarly to their predecessors the authors did not try to find regularity in the activities on the basis of the material, since the data concerning the acknowledgement of the position of the moon is very contradictory. The common aspect for the Estonians and the Livonians is the sowing and planting of plants which grow downwards during the old moon, and of the plants which grow upwards during the new moon. The confusion might have brought along by the sowing calendars that started to be issued since the 18th century where erroneous data about the moon was often published. The sowing calendars

are nowadays widely distributed in both the written word as well as the internet but they still confuse their users.

Only one astral body – the moon – was reflected in the older Estonian folklore of plant medicine. The moon was associated with power possessing species like rowan and alder. The West-European medieval astroherbalism retreated there by the beginning of the 18th century and it probably remained unfamiliar to Estonians at the time. It reached the Estonian written texts only in the 1930ies and again since the final decades of the 20th century and has now occupied the so far unfilled niche in literature. Although the principles of astroherbalism are complicated, it does have a small circle of followers.

The scarce connection of ethnoastronomy and -astrology with plant use allows concluding that in case of plant folklore as practical and important knowledge with regard to survival, predominantly traditional understandings guided and all new was accepted cautiously and selectively, chaotically integrating it with the old system. Only since the end of the 20th century when the broken tradition and the mass distribution of astroherbalism and sowing calendars collided, an opportunity arose for the wider spread of the latter phenomena to folklore.

KEY WORDS: ethnobotany, ethnoastronomy, plant names, astroherbalism, sowing calendars, astral bodies

ORIONI KINGITUS, MAAILMA AARE. MUST IMEKIVI ROERICHITE OMAMÜTOLOOGIAS

Aado Lintrop

TEESID: Artiklis vaadeldakse, kuidas Roerichite perekond lõi eri rahvaste autentsete pärimuste sünteesina välja pakutud legendi (või folkloristide terminoloogiat kasutades muistendi) imepärasest kivist ning kuidas seda legendi edasi arendati ja levitati. Mõtiskletakse ka selle üle, miks sellist legendi üldse tarvis oli ja kas Roerichite loodud mütoloogia oli mõeldud ainult teiste inimeste mõjutamiseks või uskusid nad oma lugusid ka ise. Päevikute ja muude materjalide võrdlemise tulemusel jõutakse järeldusele, et Roerichid uskusid müütilise Himaalaja Vennaskonna olemasolu ning pidasid Jelena Roerichi kirjapandud sõnu oma müütiliste õpetajate (mahatmate) läkitusteks, ennast aga vennaskonna Suure Plaani elluviimise jaoks välja valitud erilisteks inimesteks.

MÄRKSONAD: teosofia, Nikolai Roerich, Jelena Roerich, Himaalaja Vennaskond, Mahatma Moria, Šambhala, *tšintamani*, *norbu rinpotše*, *lapis exilis*, must kivi, Orioni kingitus, Uus Maa

Minu huvi Roerichite vastu sai alguse sellest, kui otsustasin pärast Ladakhis käimist ja enne teistkordset Nepaali-reisi lugeda võimalikult palju kirjan- dust selle piirkonna kohta, kodus aga polnud peale Nikolai Roerichi „Altai-Himaalaja“ parajasti midagi. Hakkasin seda lugema, ent üsna varsti imes- tasin, miks ma millestki aru ei saa, miks tundub see raamat kodeeritud tekstina, mille võtit ma ei tea. Šifri otsimine viis mind kõigepealt mitme- suguste Roerichite ekspeditsiooniga seotud töödeni, seejärel aga trükkis aval- damata materjalideni.

Neile, kes eriti hästi Roerichite perekonna¹ elu ja tegevust ei tunne, siinkohal kokkuvõtteks vaid niipalju, et kõigis oma ettevõtmistes juhin- dusid nad alates 1920. aastast müütilise Valge Vennaskonna (ka Tiibeti või

Himaalaja Vennaskonna) liikmete (õpetajate, meistrite, mahatmate) juhtnõõridest. Üliinimestest koosneva vennaskonna idee pärineb teosofia rajajalt Jelena Blavatskajalt (temal Suur Valge Vennaskond), selle kujunemisel ma praegu pikemalt ei peatu, vaid viitan vene ajaloolase Aleksandr Andrejevi 2008. aastal ilmunud raamatule „Гималайское братство. Теософский мир и его творцы“. Vennaskonna salapaik pidi asuma kusagil Tiibetis, kuid ühtlasi ka hoopis maavälises ruumis. Meediumiks oli Jelena Roerich, kuigi ka Nikolai tegi selles vallas katsetusi 1920. aastate algul (on säilinud tema nn automaatse kirja katkendeid ja automaatseid joonistusi). Mahatmad dikteerisid Jelena Roerichile enamiku neist tekstidest, mis avaldati hiljem „Agni Yoga“ väljaannetes. Abikaasalt pärinevaid tsitaate kasutas ka Nikolai Roerich. Samuti juhendasid meistrid mõnikord Jelena kaudu Nikolai maalikunstialaseid ettevõtmisi. Nikolai Roerich ise on öelnud: „Nii Piiteris kui ka Skandinaavias, Inglismaal, Ameerikas ja kõikjal Aasias me töötasime, õppisime, avardasime teadvust. Lõime koos ja pole asjata öeldud, et teosed peavad kandma kahte nime – naise ja mehe nime“ (Šapošnikova 2008: 60).

Teema juurde asumiseks kirjeldan kõigepealt üht internetist leitud maali. Sellel on kujutatud valgesse rõivastatud Jelena Roerichit istumas, käed ülespoole suunatud peopesadega umbes õlgade kõrgusele tõstetud, paremal põlvel helendav laegas. Taustal on lumine mäetipp (ilmselt Kanchenjunga), selle kohal Orion. Selle alt lähtub kiirtevoog, milles Jelena kümbleb otsekui duši veejoas, kiirgus näib alla voolavat ta kätelt ja peegelduvat õlgadelt. Maali juurde on käinud mitmesugused kommentaarid. Andrejev tsiteerib näiteks teksti, kust lisaks entsüklopeedilistele andmetele Jelena Roerichi kohta võib lugeda suurest kosmilisest eksperimendist, mis oli vajalik Maa arengu uuele tasemele viimiseks: „1924. aastal suunati meie Universumi keskmest, mis asub Orioni tähtkuju piirkonnas, Maale võimas energiavoog, mis oli Maa jaoks hädavajalik uuele evolutsioonikeerule üleminekuks. Kuid see energia oli maalaste jaoks liiga karm ja Suured Himaalaja Õpetajad, kes püüdsid energia Tšintamani kivi (Orioni kingituse) abil kinni, pehendasid seda, lastes selle läbi oma olemuse, ning saatsid siis Maale, kus J. I. Roerich – see elav aparaat – muutis kõrgeid kosmilised energiad inimestele vajalikeks ja ohututeks. Just seda Kosmilist eksperimenti kujutatakse pildil“ (Andrejev 2008: 7–8, viitega <http://old.ournet.md/~grevkafi/eir.htm>). Mina leidsin sama pildi hoopis teiselt saidilt – <http://www.grevkafi.org/urusvati.htm> – lühenenud tekstist on välja jäänud muu hulgas ka meile praegu oluline vihje *tšintamani* kivile. Asja uurides selgus, et maal kuulub kahe nüüdisaegse kunstniku-teosoofi, Jev-

¹ Nikolai Roerich (1874–1947), abikaasa Jelena Roerich (sünd. Šapošnikova; 1879–1955), pojad Juri Roerich (1902–1960) ja Svjatoslav Roerich (1904–1993).

dokia Fidelskaja ja Grigori Kabatšnõi ühisloomingu hulka, mis levib pseudonüümi Grev Kafi all. Juhin tähelepanu Jelena Roerichi paremal põlvel olevale laekale. Sama laegast on oma maalidel kujutanud Nikolai ja Svjatoslav Roerich väidetavalt neljal korral (Šustova 2004). Laekas peaks olema tüki sellest samast müütilisest Orioni annist, *tšintamani* imekivist. Kiviga seonduv on heaks näiteks sellest, kuidas sihikindlalt luuakse legerendi (või müüti, kui soovite) ning kuidas seda pärast tegelikkuseks muuta üritatakse. Seda püüangi järgnevalt avada, toetudes peamiselt Jelena Roerichi päevikutele.

Nagu öeldud, kujutavad Roerichid *tšintamani*'t oma maalidel. Nikolai on seda kujutanud kord traditsioonilises ida stiilis kolme leegina valge hobuse seljas, kord laekana, mida samuti kannab hobune. Poeg Svjatoslav on laama rõivais Nikolai Roerichit maalinud aukartlikult vaatamas laegast, mida vana kunstnik käes hoiab. Sama laekaga on ta kujutanud ka Jelena Roerichit. Vähe sellest, sedasama laegast on ta ka eraldi maalinud.

Kirjutistest leiame kivi motiivi kõigepealt ühest Nikolai Roerichi 1911. aastaga dateeritud luuletusest (ilmus 1921. aastal kogus „Moria öied“):

<i>Камень знай. Камень храни.</i>	Tunne kivi, hoi a kivi.
<i>Огнь сокрой. Огнем зажгися.</i>	Varja tuld, tulega ennast läida.
<i>Красным смелым.</i>	Julge punasega.
<i>Синим спокойным.</i>	Rahuliku sinisega.
<i>Зеленым мудрым.</i>	Targa rohelisega.
<i>Знай один. Камень храни.</i>	Üht vaid tea. Kivi hoi a.
<i>Фу, Ло, Хо, Камень несите.</i>	Fu, Lo, Ho, viige kivi.
<i>Воздайте сильным.</i>	Andke tugevatele.
<i>Отдайте верным</i>	Loovutage ustavatele.
<i>Иенно Гуйо Дья</i>	Ienno Guyo Dya –
прямо иди!	mine otse!

Hiinapäraseid nimesilbid tähistavad paljude arvates nelja Roerichite perekonna liiget. Fujama oli Nikolai Roerichi enda teosoofiline pseudonüüm. Lolūtš või Lolūtšu oli Roerichi perekonnanimi Hiina passis, Lo aga kunstniku lühike hiinapärase nimi. Roerichi jüngrid tõlgendavad luuletust ettekuulutuseks kivist ning Roerichite tähtsast rollist maailma ajaloos.

Pikemalt on Nikolai Roerich kivist kirjutanud „Aasia südames“, kus haritud burjaate ja mongoleid silmas pidades on öeldud: „Palju tähelepanu pöörati kaugelt tähelt langenud imekivile, mis ilmub mitmetel maadel enne suuri sündmusi. Räägitakse, et suur Timurgi olnud sellise kivi omanik. Kivi toovad tavaliselt täiesti tundmatud ja ootamatud inimesed. Niisama ootamatul kombel kivi kaob määratud ajal [---]. Peamine osa sellest kivist asub Šambhalas. Üksnes pisike tükk temast on välja antud ja eksleb möö-

da kogu maailma, peakiviga magnetilist sidet säilitades. Lõpmatuid lugusid on selle kivi kohta rohkesti laiali puistatud. Räägitakse ka, et kuningas Saalomoni ja keiser Akbaril olevat olnud see kivi. Need pärimused tuletasid tahtmatult meelde Lapis Exilis't, rändavat kivi, mida ülistas kuulus meistersinger Wolfram von Eschenbach, lõpetades oma laulu sõnadega: „Ja selle kivi nimi on Graal“ (Roerich 1990: 316). Siin seostatakse idamaiane *tšintamani* lääne *lapis exilis'*e – rändava kivi ja selle kaudu graaliga. Meile on oluline, et kõik selles lõigus Nikolai Roerichi poolt nimetatud kivi vallanud suurmehed esinevad samas kontekstis ka Jelena Roerichi päevikutes, kuhu on kirja pandud Mahatma Moria dikteeritud legend kivist. Mahatma Moria on teosofiilises mütoloogias tähtis Himaalaja Venaskonna liige ja Jelena Roerichi vaimne õpetaja, kes väidetavalt ilmus talle esmakordselt Londoni Hyde Parkis 24. märtsil 1920. aastal, esialgu küll Allal-Mingi nime all. Samas paigas oli teda kohanud 1851. aastal üks teine Jelena – Blavatskaja. Kohe pärast saatuslikku kohtumist alustab Jelena Roerich päevikut, kuhu paneb kirja kõik õpetajaga seotu. Selle esimesse vihikusse ilmub ka kivi motiiv. 9. leheküljel, kohe pärast sissejuhatavaid tekste dateeringu all „Teated, mis on saadud Londonis III–VII 1920“ seisab esimesena: „Kivi hinnalist, ainust, elus õndsusega hoidke“ (J. Roerich. Vihik 1: 9).² On võimalik, et esialgu pole tegemist veel *tšintamani'*ga, vaid muud liiki sümboliga – näiteks nendib Allal-Ming 2. märtsil 1921: „Teie poolt ilmutatu paneb kalli kivi aluseks Ühtse Kiriku õpetusele“ (samas: 31). Ent päeviku Moskvas säilitatavat versiooni vaadates tuleb nentida, et kivi mainitakse väga olulises positsioonis kohe pärast esimesi ilmutuslike ridu. Aasta pärast, 8. mail 1921, kui Allal-Ming küsib: „Kui sa palud, kas Ma [siis] tõesti annan kivi?“ (samas: 77), peetakse ilmselt silmas juba seda kivi, mida hiljem varjab maalidel kujutatud laegas. Üldse ilmutatakse Jelena Roerichile vahemikus 1921–1922 korduvalt sädeleva kiviga käevõrusid ja kroone, kuid nende puhul pole tegemist meid huvitava objektiga.

² Tuleb rõhutada fakti, et Jelena Roerichi päevikud on meieni jõudnud mitmes versioonis (tõenäoliselt kopeeris need autor ise). Ühe versiooni suuremat osa (aastad 1920–1935) säilitatakse USA-s Amherst College'is ja väiksemat osa New Yorgis Roerichi muuseumis, teine versioon kuulub Moskva Roerichi Keskusele. Päevikud sisaldavad vihjeid ka Riiga saadetud koopiatele. Versioonid ei lange omavahel päris täpselt kokku, näiteks MRK-s oleva päeviku esimeses vihikus järgnevad ülal tsiteeritud sõnad kivist esimesel leheküljel tekstile „Ma olen su hüve, ma olen su naeratus, ma olen su rõõm, ma olen su rahu, ma olen su tugevus, ma olen su julgus, ma olen su teadmine,“ Amherst College'i versioonis on aga algussõnade ja kivi mainimise vahele mahutatud pikk ilukirjanduslik etüüd „Graali rüütli“. Siin ja edaspidi on kasutatud Amherst College'i käsikirjade skaneeringuid.

4. novembri õhtul 1922 räägitakse New Yorgis toimunud spiritistlikul seansil „maailma aardest“: „Küsite: kuidas kesk tõuklemist pidada meeles Maailma aaret? Ma naeratan ja vastan – võtke mererannast lainete poolt lihvitud kivike ja viige see Maailma aardest mõeldes endaga kaasa. Ja kui teid tõugatakse ja kaetakse teie rõivad tolmuga, siis te võtate kätte selle väljavalitud kivi ja ei unusta Maailma Aaret, mille ma töötasin teile tuua“ (J. Roerich. Vihik 10: 26). Olgu öeldud, et sanskriti *tšintamani* (mõttekal-liskivi) tiibeti vaste on *norbu rinpotše* – maailma aare.

Kuigi leiame vihjeid mitmesugustele kividele ja nende hulgas ka *tšintamani*'le juba Jelena Roerichi päeviku esimestest vihikutest, muutub see teema miskipärast väga aktuaalseks kohe pärast Roerichite Ameerikast lahkumist 8. mail 1923. Ridamisi hakkab Mahatma Moria poolt tulema vastavasisulisi läkitusi. Nüüd räägitakse juba konkreetsest mustast kivist. Esimest korda mainitakse seda 1. juuni 1923: „Jälgige Mongooliat. Urjanhai ja Uksun mõistavad selle musta kivi kiirt, mille teile saadan“ (J. Roerich. Vihik 15: 57). 2. juunil: „Udraja ei hoiä käsi puhastena, Ljumou on hinge risustanud – nende mõistus ei saa Käsust aru, kuid Musta kivi saladus on suur – Aga Minu maja ühendatakse kivi kildude abil. Kui saadan kivi, hoidke seda“ (samas: 58; Urjanhai – Tõva, Udraja – Juri Roerich, Ljumou – Svjatoslav Roerich).

Nüüd tuleb meil teha väike kõrvalepõige. Kivi legendiga paralleelselt käis teise ja veel olulisema legendi loomine, mis algas juba varem. Nimelt ilmutas Mahatma Moria 1922. aasta 31. jaanuari hilisõhtul toimunud spiritistliku seansi ajal Jelena Roerichile, et Nikolai eelmine inkarnatsioon oli dalai-laama (J. Roerich. Vihik 5: 21). Aastaarvude põhjal seostati see otsekohe 5. dalai-laama Lobsang Gyatso'ga (eluaastad 1617–1682), keda kutsutakse ka Suureks Viidendaks, sest tema korrastas pantšen-laama institutsiooni ja rajas Potala palee. Selle tööga teoloogiline tagamõte on tohutu tähtsusega: kuuenda dalai-laama mõnede arvates kahtlasevõitu legitiimsuse tõttu võis Roerich väita, et ta on dalai-laamade tõelise, 17. sajandil katkenud liini jätkaja! Kuues dalai-laama Tsangjang Gjatso (1683–1706) oli teadupärast naistemees ja luuletaja, kes keeldus mungatöötuse andmisest ning kelle elu lõppes Hiina vangipõlves. Loodava legendi kohaselt pidi Nikolai Roerich lääne budistide saadikuna minema Tiibetisse õpetust uuen-dama ja kuulutama uue, tulevase buddha Maitreja ajastu saabumist. Lisaks sellele kuulus mahatmate nn Suurde Plaani Tiibeti, Hiina loodeosa, Tõva, Mongoolia ja Venemaa Altai piirkonna baasil Uue Maa, Aasia Ühendriikide või Aasia Püha Liidu loomine, kosmilises plaanis aga terve Maa ja isegi universumi muutmine (vt Rosov 2002, Andrejev 2006: 300–303, 2008: 198–222). Roerichiga enne Tiibeti retke Pekingis kohtunud orientalist ja nõukogude saatkonna töötaja Boris Pankratov meenutas: „Kunstnik tah-

tis Tiibetisse siseneda kui Šambhala 25. kuningas, kellest räägiti, et ta tuleb põhja poolt, toob pääsemise kogu maailmale ja saab universumi valitsejaks“ (Andrejev 2006: 303). Tõesti leiame päevikust Mahatma Moria „määruse“ 27. juulist 1927: „Nimele Rita Rigden luban lisada Chomdende. Näidake saatkonna nimekirjas – lääne budistide suursaadik. Ur[usvati] – lääne budistide naiskogukondade esindaja. U[draja] – budismi ja sanskriti suurte teaduste doktor, saatkonna teaduslik sekretär. Doktor – arst-teadlane, Lääne Tantra asjatundja“ (J. Roerich. Vihik 24: 82; *Rigden* on müütiliste Šambhala valitsejate *kalki*-kuningate tiitli tiibetikeelne vaste, *chomdende* aga tõlgitakse sageli kui valgustatud vallutaja; Urusvati on Jelena Roerichi teosoofiline pseudonüüm tähendusega ‘koidutäht’; doktor oli ekspeditsiooni arst Konstantin Rjabinin). Selle suure missiooni algusest rääkides teatas Mahatma Moria 20. detsembril 1922. aastal: „Saatkond koosneb venelastest, tiibetlastest, türklastest, hindudest, pärslastest, hiinlastest. Saadiku paremal põsel on Vankri tähtkuju. – Kui saatkond ilmutab Minu tahte, laskub Minu käsi väljavalitute laubale. [---] On aeg asuda oma teed selgeks tegema. On aeg selleks, et muinasjutt muutuks tõeks“ (J. Roerich. Vihik 10: 65). Jutt käib Väikest Vankrit meenutavast märgist Nikolai Roerichi põsel. Roerichite lähikonda kuulunud Zinaida Lichtman kirjutab oma päevikus: „Samal õhtul [21. detsembril 1922] jutustas J. I., et eelmisel päeval oli neil seanss, kus tema [Mahatma Moria] poolt Öeldi, kuidas nad söidavad saatkonnaga dalai-laama juurde ja „meie saadikul on Väikese Vankri märk põsel“. Algul J. I. ei saanud aru, milles asi, aga pärast vaatas N. K. põske ja nägi, et tal moodustavad soolatüükad just selle tähtkuju“ (Fosdik 2002: 143).

Tundub, et imekivi on sümbolina vajalik just Roerichite missiooni jaoks. Siinkohal sellel pikemalt peatumata jätkame kivi legendi loomise jälgimist.

20. juunil 1923 on Jelena Roerich Vichys olles päevikusse kirjutanud read: „Moria puhta kingituse saate kätte Pariisis. Urusvati ja Fujama saavad ühe talismanidest. [---] Osake Minu kingitus kodumaale viia. [---] Oktoobris saate aru. [Kui] see Ruunide maja saadab [tekstis: saadavad] kivi, siis võite sõita Minu juurde“ (J. Roerich. Vihik 16: 7–9). Nüüd vihjatakse juba kivi saabumise kohale ja ajale ning sellele, et aare tuleb viia kodumaale, s.t Indiasse, Tiibetisse või ka Mongooliasse. 25. juulil 1923 St. Moritzis annab Mahatma Moria teada: „Minu ilmutus tunneb, kuidas kadunud kivi suundub teie juurde. [---] Kadunud kivi läheb mööda Tiibetit“ (samas: 53). Kadunuks nimetatakse kivi seetõttu, et Jelena Roerichile edastatud „pärimuse“ kohaselt kuulus kivi viimati Napoleonile, kuid kadus pärast seda, kui viimane jättis maha oma esimese naise Josephine'i. Sa-

mas St. Moritzis saavad Roerichid 31. juulil ka järgmise juhtnööri: „Kui saadan kivi, hoidke fotot sellest Ameerikas ja Riias“ (samas: 67).

23. augustil 1923 annab Mahatma Moria korralduse juba Pariisis, kuhu Roerichid selleks ajaks on jõudnud: „Homme alustame kivi legendi üleskirjutamist, las Udraja paneb kirja“ (J. Roerich. Vihik 17: 11). Legendi järjekindel „sisestamine“ algabki 24. augustil: „Lähem kõrbet pidi, kannan karikat, kilbiga kaetut, aare on selles – Orioni and“ (samas). Nii kõlavad selle „pärimuse“ algusread. Kilbi all karikas on Orionilt tulnud taevakivi, mis alustas maist teed Lop Nuri järvede äärest Hiina Uiguurias, oli Juudamaa templis, müstilise Passedvani valduses, India valitseja käes, viidi Sri Lankale ja sealt Timuri kätte. Edasi tuli kivi läände, lebas Ararati mäel ja anti millalgi kuningas Saalomonile. Pärast oli kivi Tamerlani ja Hiina keisri oma, ent tuli taas läände – Langobardidele. Ja viimaks viib Roerichite saatkond selle itta tagasi. – „Akbari usaldatu (fem) ja sina, dalai-laama, valmistusite juba kivi viima,“ tõdeb pärast legendi esimese portsu edastamist Mahatma Moria (samas: 13). Ühel spiritistlikul seansil (9. mail 1921) anti teada, et Jelena Roerich oli ühes eelmistest eludest India suure keisri Jalaluddin Muhammad Akbari naine (J. Roerich. Vihik 1: 81). Hiljem lisavad Jelena Roerichi päevikud „kivikandja“ ritta veel teisigi kuulsusi, kes aga ei leia kajastamist pealkirja all „Legend kivist“ ilmunud tekstis.

28. augustil teatab Mahatma Moria: „Jesuiidid otsivad kivi liikumist, seepärast on saladus vajalik. [---] Kogume legendi osad kokku, pärast annan märgi [selle] avaldamiseks Ameerikas. Kivi juhib väljavalitud maailmaosade kasvujõudu nagu lamp, mis valgustab koobast“ (J. Roerich. Vihik 17: 19, kuupäev on parandatud 27st 28ks). 31. augustist alates edastatakse järjekordne lõik kivi kohta pärast märkust „Nüüd legend“ (samas: 25). 12. septembril on vihikusse Amherst College'i numeratsiooniga „Lisa 7“ tehtud sissekanne: „Nüüd Legend: Sõida mere taha, Kivi, lase linnul Udraja kõrvu kanda teade – Kivi sõidab.“

15. septembril tuleb korraldus Ojanale (Ester Lichtmanile): „Vii kivi legend kaasa. Ära võib trükkida 1925. aasta märtsis“ (J. Roerich. Vihik 17: 51). Ent juba 24. septembril leiab Mahatma Moria, et 1925. aasta on liiga kauge tähtaeg (samas: 67). Jätkub legendi edastamine. 3. oktoobril (nagu me nüüd teame, kolm päeva enne kivi saabumist) tuuakse ära isa Sulpiciuse (ilmselt munk Sulpicius Severus, sünd. 363, surn. 410 või 429) nägemus: „Valge pilvine laud nihkus lähemale ja kostis Hääl: hoidke kivi Rottenburgist toodud laekas. – Sellel on neli ruutu tähega M igaühes. Ilmutus saab selgeks, kui ütlen: „Nelja teekond Itta““ (samas: 91).

Reaalselt (nii väidetakse) saabus kivi 6. oktoobril 1923 postipakiga Pariisi hotelli „Lord Byron“ (Vendôme'i väljak 5), kus Roerichid sel ajal peatusid. Väidetavalt võttis saadetise kella 11 paiku vastu Juri Roerich (kellele

12. septembri ettekuulutuse kohaselt pidi viidama sõna kivi tulekust).
Aadress pakil:

Madame et Monsieur N. Roerich

5 Place Vendôme

Banque Banquers Trust

De la porte de M. M.

‘Proua ja härra N. Roerich, Vendôme’i väljak 5, Banque
Banquers Trust, M[ahatma] M[oria] ukselt’

(Andrejev 2008: 226, tema omakorda viitab Dubajev 2003:
217)

Samal päeval saadab Nikolai Roerich New Yorki telegrammi: „Täna kell 11 hommikul saime kätte lubatud suure kingi. Tohtu rõõm. Roerichid“ (Andrejev 2008: 227–228 < Dubajev 2003: 217). Hiljem saavad ameerika sõbrad ka Jelena kirja üksikasjadega. Kõik rõõmustavad väga (Fosdik 2002: 198, 17. oktoobri päevikukanne).

Asi on liiga ilus, et olla tõsi. Täpselt ettekuulutuste kohaselt saabub pakk kirjeldatud laeka ja kiviga. Vladimir Rosov (kes on Roerichi ekspeditioonide teemal kaitsnud doktoritöö) väidab oma monograafias, et pärast Napoleoni käest äravõtmist varjas kivi Pariisis spetsiaalselt selleks loodud salaühing, mille eesotsas oli 1920. aastatel prantsuse kirjanik, näitleja ja režissöör Jean Cocteau, kes muuhulgas tundis hästi emigratsioonis viibivaid vene kunstnikke. „Õpetajate juhtnööride ning salaühingu nõukogu otsuse põhjal pidi kivi minema tagasi Indiasse. Selle missiooni jaoks valiti välja Roerichid“ (Rosov 2002: 77). Seda kirjutab doktorikraadiga ajaloolane! Andrejev osutab õigesti, et salaühing, Siioni Abikloostri Ordu, on Pierre Plantardi poolt 1956. aastal loodud müstifikatsioon ning sellisena sobilik Dan Browne minuteosesse „Da Vinci kood“, mitte aga soliidse uurimuse (Andrejev 2008: 230–231). Ta mõtiskleb pikalt selle üle, kes võis Roerichitele paki saata, ja jõuab järeldusele, et seda tegid Roerichid ise (samas: 232). Mulle ei tundugi selline väide väga kõrva kriipiv. Kohe tuleb meelde, et Siberi ja Altai piirkonna šamaanid räägivad oma atribuutika saamise kohta üsna üleloomulikke lugusid. Ja asi pole selles, et nad valetavad. Reaalselt võib ju trummi teha šamaan ise omaenda karja kuulunud põhjapõdra nahast või osta maagilise pronkspeegli kas või kaupmehe käest, aga nn muistendite reaalsuses kaasnevad sellega hoopis teistlaadi toimingud. Näiteks tuleb vajalik pöder rituaali käigus leida, sümboolselt kinni püüda ja tappa, pronkspeegel aga enne kaupmehe juurde minekut omandada mütoloožilisel maastikul. Ka Roerichid võisid siiralt uskuda, et endale pakki saates nad ainult viivad ellu mahatmate poolt kavandatud plaani, materialiseerivad vaimus juba antud suure sümboolse kingituse. Mahatma Moria

on otsekui selle teoreetilise kinnituseks 8. veebruaril 1924 öelnud: „Ruumi täitmise seadus meenutab tsementeerimist [tekstis: tsementi]. Legendide, ennustuste, igasugu lippude ilmutamisel pole tähendust üksikute inimeste jaoks, vaid ruumi tsementeerimiseks“ (J. Roerich. Vihik 20: 14).

Huvitav on see, et just pärast kivi reaalset saamist hakkab Jelena Roerich nägema sellest rohkem nägemusi. Ent jätkuvad ka sõnalised läkitused. 20. oktoobril edastatakse viimane pikem lõik legendist: „Palju saadikuid idast viib kivi Tiibetisse. Nad viivad [seda] mööda kõrbet ja koos sellega uut väge. Ja [kivi] viimane lend läände valgustas lääne rahvaste ühendamise ebaõnnestumise enneolematut riiki. Iga Ida kiire peal juba otsitakse kivi. Aeg jõuab, tähtjad täituvad. Kirja on pandud määratud aeg, mil kivi vabatahtlikult läänest tuleb. Õpi ootama ja kivi teed mõistma. Õpetame mõistma neid, kes määratud kivi kandma, kes lähevad koju. Laev ootab!“ (J. Roerich. Vihik 18: 15–17). Siin vihjatakse sellele, et kivi oli vahepeal Napoleoni käes. 25. oktoobril, paar nädalat pärast saadetise kättesaamist kirjeldab Jelena Roerich päevikus kivi peitvat laegast: „Kui se pistati võimalust saada aare kätte Saksamaal, valmistati tema jaoks laegas. Leiti vanade maagiliste märkidega pärgament, Hääle ja loitsu käsul on [sinna] kirjutatud neli tähte, mis ilmutavad alles praegu arusaadavat tähendust, aga õige on anda laegas tagasi perenaisele, kui tee viib inimese päästmise suunas. Osa nahast kuulus Saalomonile ja võis sisaldada loitsu kurja vastu. Nüüd kustutage tuli ja istuge laeka ümber“ (samas: 27). Siia võib lisada veel jätku, et pärgament sattus enne Roerichiteni jõudmist veel kabalistika suurteose „Sefer Sohar“ (Sära raamat) avaldanud Moše de Leõni kätte, jne. On ka mitmeid laeka ja kivi kirjeldusi, millel ma siinkohal pikemalt ei peatu. Kurioosumina olgu ära toodud vaid Jelena Roerichile enesele omistatav väide, et kivi sisaldas Maal tundmatut täheainet *morium*’it, mis kuulus algaine *prana* koostisesse (Andrejev 2008: 224).

28. oktoobril esineb kivi sihtpunktina hoopis Altai: „Kivi ootab teid – Altai on meie poolt välja valitud. Urusvati, kanna Minu Maja kivi. Altai on elupuu ja oodatav tuleb...“ (J. Roerich. Vihik 18: 33).

17. novembril 1923. alustasid Roerichid aurik „Mauretania“ pardal teed Indiasse (Andrejev 2008: 244). Siit hakkab koitma üks võimalikke järeldusi kivi-müüdi vajalikkuse kohta – Roerichitel võis retke tarvis hädasti raha tarvis olla ja kinnitus kivi saabumisest võis olla see tõuge, mis tsementeeris legendi tegelikkuseks ja avas ameerika sõprade rahakotid. Teiseks – neil oli vaja ka seda, et teatud ringkonnad Indias ja Tiibetis suhtuksid nendesse kui maailmaajaloolise tähtsusega missiooni täitvatesse väljavalitutesse. Ka siin võis kivile kui nähtavale tunnismärgile olla kavandatud oma roll. Ja veel üks kivi päritoluga seotud mõte – Juri Roerich, kes oli Harvardis saanud ida keelte ning Pariisi Ülikoolis india filoloogia magist-

riks, kibeles kindlasti uurimisreisile Indiasse ja kaugemalegi. Võib-olla oli see tema, kes otsustas teaduse nimel vanemate legendile natuke kaasa aidata.

10. veebruaril 1924 tuleb juba Darjeelingust Dalai Potangist (maja, kus Roerichid elasid ning kus oli kunagi peatunud ka 13. dalai-laama) korraldus: „Kirjutage Ameerikasse, võib legendi ära trükkida.“ Samas lisatakse legendi viimased, tulevikku suunatud read: „T[iibet] ja Uus riik lähevad seitsmele tähele vastu maailmale kivi saatnud kolme tähe märgi all. Aare on valmis ja vaenlane ei võta [ei võida – A. L.] kullaga kaetud kilpi. Oodake kivi! – Trükkida huvitava ennustusena ajakirjades viies keeles – inglise, vene, juudi, itaalia ja tšehhoslovakkia [sic!]. Ärge kaotage aega“ (J. Roerich. Vihik 20: 16–17). Legend kivist on ilmunud varjunime J. Saint Hilaire (Сент-Илер, Ж.) all Pariisis avaldatud teoses „Криптограммы Востока“ (Ida krüptogrammid). Nagu veenduda võime, oli Mahatma Moria tõeline PR-i mees, kes ei jätnud midagi juhuse hooleks. Muidugi juhtis ta Roericheid ka kogu nende pika Aasia-ekspeditsiooni jooksul, jagas soovitusi inimestega suhtlemiseks, rännaku tarvis, loomingu jaoks jne. Muuseas ilmus ta Jelena Roerichi päevikusse selle nime all alles 29. septembril 1921 (Roerichid olid sel ajal Santa Fe's) ning tema esimene sõnum oli väga tähenduslik: „Ära muretse, Roerich, raha tuleb“ (J. Roerich. Vihik 3: 3).

Roerichid näivad olevat veendunud selles, et müüdid pärinevad reaalsusest (Roerich 1990: 320). Jelena päevikud (eriti 1924.–1928. aasta ekspeditsiooni aegsed) kubisevad aga motiividest, kus räägitakse oma elu legendiks muutmisest. Näiteks 3. juunil 1927: „Venel[ased] ei suuda mõista teie teed. Ärme ootame neilt seda. Ehitame oma liikumistee nii, et iga faas kujutaks endast legendi. Olete juba inimliku mõistmise alt väljunud“ (J. Roerich. Vihik 24: 24). Või 14. juulil 1927: „Mida siis näitas Minu peegel. Näitas, et legendi luuakse. Ärge arvake, et terad ei lähe idanema. Aja jooksul kuulete legendi enda kohta ja imestate, kellest küll niimoodi räägitakse. Legendil on omadus lennata hõbetiivul“ (samas: 64).

Ent nad näivad uskuvat ka seda, et mahatmate abiga võivad nad luua legende, mis hiljem muutuvad reaalsuseks. Nii teatab Mahatma Moria Jelena Roerichi päevikus 20. detsembril 1922 Roerichite suurest eesseisvast missioonist rääkides: „On aeg selleks, et muinasjutt muutuks tõeks“ (J. Roerich. Vihik 10: 65). Kuidas reaalsust kujundada loodeti, sellest räägivad Roerichi kaastöölise Zinaida Fosdiku (Lichtmani) 1923.–1924. aasta päevikud, mis sisaldavad isegi arutelu ajalehe Tomskii Vestnik (Altai kuuulus tollal Tomski kubermangu) tulevase (1929. aasta 18. juuni) numbri kava üle, mis pidi edastama sõnumeid Suure Plaani ühe etapi täitumisest, muuhulgas ka Kirde-Tiibeti vallutamise sõbralike vägede poolt ja aktsiaseltsi „Beluhha“ kaevanduste juurde uue maantee rajamisest. Rosov tsiteerib

sellesse ajalehenumbri planeeritud telegrammi teksti, mis räägib Juri Roerichi poolt juhitud Mongoolia ekspeditsioonirühma saabumisest Burjaatia linna Kjahtasse (Rosov 2002). Roerichid koos kaaskonnaga näisid lähtuvat printsibist και ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο (ja Sõna sai lihaks – Jh 1:14). Ainult et nende „sõna“ ei olnud algul jumala juures, vaid tuli ettekuulutusena mahatmate suust. Laegas imekiviga ning selle juurde käiv legend on heaks näiteks neist vahenditest, mille abil reaalsust kujundada. Nikolai Roerich ise on öelnud: „Elab pärimus mustast kivist, mis ilmub suurte sündmuste ajaks. Kui võrdlete kõiki suusõnalisi tähtaegu Indiast, Tiibetist, Egiptusest ja Mongooliast, meenutavad nende kokkulangemised, kuidas ajaloolaste kõrval teist maailmaajalugu kirja pannakse“ (Roerich 1990: 210). Roerichid pidasid ennast kahtlemata just selle teise, nende arvates tõelise maailmaajaloo loojateks, mida oma tegudega kirjutasid legendaarsed kangelased müütidega tsementeeritud maastikul.

JÄRELSÕNA ASEMEL

Omskist umbes 270 kilomeetrit põhja pool Tara jõe kaldal asuvasse väikesesse ja tollal mitte millegagi silma paistvasse Okunevo külla³ ilmus 1992. aastal läti päritolu Radžni (vene internetiallikate järgi Rasma Rozitis, tegelikult ilmselt Rasma Rozīte, tema kohta vt Krūmiņa-Koņkova, Nikandrs 2005: 213–231), kes otsis oma guru Sathya Sai Baba väitel kusagil Siberis olnud Hanumani templi asupaika, kus Sai Baba eelmisel elus olevat preester olnud. Millegipärast langes Radžni valik külale, kus polnud isegi õigeusu kabelit, kirikust rääkimata. Ta rajas külla ašrami ja varsti hakkasid levima kuuldused, et küla all maa sees paikneb salapärase mõttekristall, küla lähikonnas olevad viis järve aga on tekkinud Siiruselt langenud meteoriidi viie killu kokkupõrkel Maaga ning nende vesi on seetõttu imeliste omadustega. Veel hiljem kuulutati Okunevo Maa energiapooluseks ning seostati Šambhalaga. Praegu on Okunevo üldine palverännakute sihtpunkt, seal toimetavad oma rituaale Sai Baba jüngritele lisaks uuspaganad ja õigeusklikud, kaubamärgi „Пять озер“ all müüdav viin aga on tõusnud Venemaa turul populaarsuselt teiseks vodkamargiks ning alustanud välisturgude vallutamist. Tundub, et maailmas pole midagi müütidest püsivamat.

³ Okunevo kohta vt <http://www.okunevo.ru>, <http://www.tainoe.ru/anomalia/zoni/ano-zoni-Ru-Okynevo.htm> jt.

KIRJANDUS

Käsikirjad ja internetimaterjalid

Jelena Roerichi Amherst College'is säilitatavate päevikute skaneeringud djvu-formaadis on allalaadimiseks saadaval saidil Библиотека «Урусвати», aadressil <http://urusvati.agni-age.net>, 22.02.2010 oli juurdepääs veel vaba. Tekstistatud failid asusid aadressil <http://ay-forum.net/login.php?redirect=viewtopic.php&t=696>, neile ligipääs oli varem vaba, aga 22.02.2010 juba parooliga kaitstud.

E. И. Рерих. <http://www.grevkafi.org/urusvati.htm> (viimati külastatud 22.02.2010).

Мир Деревни Окунево. <http://www.okunevo.ru> (viimati külastatud 22.02.2010).

Про Окунево, храм Ханумана и древние цивилизации. <http://www.tainoe.ru/anomalija/zoni/ano-zoni-Ru-Okunevo.htm> (viimati külastatud 22.02.2010).

Trükised

Andrejev 2006 = Андреев, Александр Иванович. *Тибет в политике царской, советской и пост советской России*. С. Петербург: Издательство С. Петербургского университета, Издательство А. Терентьева «Нартанг» 2006.

Andrejev 2008 = Андреев, Александр Иванович. *Гималайское братство. Теософский мир и его творцы*. С. Петербург: Издательство С. Петербургского университета 2008.

Dubajev 2003 = Дубаев, Максим Львович. *Рерих. Жизнь замечательных людей: Серия биографий*; вып. 831. Москва: Молодая гвардия 2003.

Fosdik 2002 = Фосдик, Зинаида Григорьевна. *Мои учителя. Встречи с Рерихами. По страницам дневника 1922–1934*. Москва: Сфера 2002.

Krūmiņa-Koņkova, Solveiga; Nikandrs, Gills 2005. *Reliģisko minoritāšu ietekme uz jaunās daudzkultūru identitātes veidošanos (Nobeigums). Reliģiski-filozofiski raksti X*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.

Roerich, Nikolai 1990. *Altai-Himaalaja*. Tallinn: Olion.

Rosov 2002 = Росов, Владимир Андреевич. *Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н. К. Рериха по окраинам пустыни Гоби*. Книга I: *Великий План*. С. Петербург: Алетейя; Москва: Ариаварта-Пресс, 2002.

Šapošnikova, Ljudmilla 2008. *Meister*. Tallinn: По.

Šustova 2004 = Шустова, Алла. *Камень чинтамани и его символическое изображение на картинах С. Н. Рериха*. *Восход*, No 10–11 (126–127), октябрь–ноябрь 2004.

Summary

THE PRESENT OF ORION, THE TREASURE OF THE WORLD. THE BLACK MIRACULOUS STONE IN THE SELF-CREATED MYTHOLOGY OF THE ROERICHs

In the article the way how the Roerich family created a legend of a miraculous stone brought forward as the synthesis of authentic folklore of different peoples and how the legend was elaborated and spread is observed. The question is reflected upon why the legend was necessary at all and whether the mythology created by the Roerichs was meant only to influence other people or did they believe their stories themselves as well. As a result of the comparison of diaries and other material the conclusion is reached that the Roerichs believed the existence of the mythical Himalayan Brotherhood and considered the words written down by Jelena Roerich to be the message of their mythical teachers (*mahatmas*) and themselves to be special persons chosen for the execution of the Greater Plan of the brotherhood.

KEY WORDS: theosophy, Nikolai Roerich, Jelena Roerich, Himalayan Brotherhood, Mahatma Morya, Shambhala, Chintamani, Norbu Rinpoche, *lapis exilis*, black stone, the present of Orion, New Earth

EESTI LUULE TAEVALAOTUS. TÄHEKUJUNDI FUNKTSIOONID JA SEMANTILINE TÜPOLOOGIA XIX SAJANDI TEISEL POOLEL JA XX SAJANDI ALGUSES

Õnne Kepp

TEESID: Eesti kultuuri esmatunnetusobjektiks võib lugeda loodust ja sellega on seotud ka eesti rahvusliku identiteedi kujunemine. Käesoleva kirjutise eesmärk on tõsta esile luules kasutatud loodusatribuutide need tähendusvariandid, mis on otseselt seotud nende abil loodava kujundilise identiteedi-pildiga. Ärkamisaja ja sellele järgnenud perioodi poeetiline ilmaruum toetub Eestimaale, eriti taevaalaotusele, maised atribuudid on vähemuses. Ärkamisaegne lüürika oli oma loodusatribuutide kasutamisel suunatud taevaalaotuse poole, kust leidis vastandlikke nähtusi, mida maine Eestimaa ei pakkunud. Olukord muutus mõnevõrra 1880. aastatest alates, aga ka siis säilitasid taevased nähtused oma kindlad metafoorsed seosed.

Tähe-metafooril on käesolevas artiklis keskne koht, sest see on analüüsitava ajastu luules kõige mitmekülgsem ja eripalgelisem kujund, millel võib leida kolm põhifunktsiooni. 1. Täht kui vaim. Selle seose kontaktid valgusega on tihedad ning esmatähenduses on tegemist Jumala või muude kristlike väljunditega. Inimest hinnatakse tema mõistuse ja vaimusuuruse põhjal, rahvusliku liikumise aegseid suurmehi tõstetakse Jumala staatusse, s.t neid samastatakse tähe kui jumalusega. Mõlemad omavad loovat jõudu. 2. Täht kui hing, inimtunnete väljendamine tähe-kujundi kaudu. 3. Täht kui elavus, kiir, mis puudutab inimese sisemust ja loob vaimu ning emotsioone. Kõige tähelepanuväärsem eesti tolle aja luules on aga isamaa ja rahva tõstmine tähe staatusesse ja tõdemus, et neilgi on vaim ja hing.

MÄRKSONAD: identiteet, looduskeskkond, metafoor, semantika, terra-astraalne ruumitunnetus, *genius loci*

Indiviidi identiteet on alati seotud ümbritseva keskkonnaga. Eneseteadvustamisel ja enesemääratlemisel mängib kaasa vahekord teiste inimestega, kahekõne meeltega tajutud ja sisemiselt läbi analüüsitud välispidiste nähtustega. Mõjuvõimas kogemus sellest, mis on, oli ja mis tulevikuski võib tulla, kujundab inimese mina-pilti. Kujutus iseendast ei ole kunagi ühekordne, staatiline ega viljatu. Tänapäeva teoreetikud rõhutavad üha enam identiteedi suunatust tulevikku, s.t enesetunnetuse pidevat arengut, liikumist täiuslikuma ja täpsema identiteeditunnetuse poole, oma olemuse avardamise poole. Identiteediuurimisklassik Stuart Hall on kinnitanud: „Identiteet puudutab küsimust, kuidas me kasutame ajalugu, keelt ja kultuuri pigem kellekski saamise protsessis, mitte niivõrd olemisena: mitte niivõrd küsimus „kes me oleme“ või „kust me tuleme“, vaid „kelleks me võime saada“, „kuidas meid on esitatud (*represented*) ja kuidas see sünnitab omakorda seda, kuidas me ise ennast esitame““ (Hall 1996: 4).

Niisiis – olemuse vältimatu osa, identiteet, kujuneb otseselt välja keskkonnas, milles see figureerib. Vanadel rahvastel on enesetunnetus olnud tihedas koosluses talupojauhiskonnaga, teinud läbi mitmeid teisenemisi, ja kui välispidine elu on muutunud, on reageerinud ka enesemääratlus. Põhimõtteline etapp eestlaste kulgemise loos oli rahvuslik liikumine ja sellele järgnevad aastad, mil üha rohkem inimesi hakkas ennast tundma rahvuse osana. See, kuidas indiviid, luuletaja, nägi ja kujutas ennast ja oma rahvast oma loomingus eelkõige looduse kui peamise väljendusvahendi kaudu, on selle kirjutise tugipunkte.

Indiviidi eneseteadvustamine ruumitunnetuse kaudu on eesti luulele omane läbi aegade. On üldteada, millist osa mängis ja mängib praegugi loodusruum meie kirjanduses. XIX sajandi teisel poolel ja XX alguses oli meie side maastiku ja taevalaotusega väga tugev, maarahvapärane. Linnainimese identiteet hakkas intensiivselt kujunema alles 1920. aastatel. Niisiis võib loodust lugeda eesti kultuuri esmatunnetusobjektiks ja sellega on seotud ka eesti rahvusliku identiteedi kujunemine. Kõigepealt oli tähtis koht, kuhu sa sündisid ja mida tajusid, mis sind ümbritses. Luuletajad tajuvad Eestimaad ennekõike kodukülana, isamaad talumaastiku ja sellega seotud detailidena. Nad on oma identiteeti otsides rännakul, nagu kirjeldab seda Zygmunt Bauman oma artiklis (1996). Loodus ja kultuurmaastikud ilmestavad eesti selle aja luulet rikkalikult. Samal ajal pöördub pilk üles, taevaruumi, ka see on vastuvõtja ja tunnetaja ümber, ja kokku saab üks kindel ilmaruum.

Kujundi tõlgendus on alati subjektiivne ja sõltub analüüsija teadmistest ja kogemustest, valmisolekust avada see „miski“, mis on teksti esmasandilise lugemise ülene. Juri Lotman on kirjutanud tähenduse probleemist kunstilises tekstis ja näidanud, et kultuuri, kunsti, kirjanduse kui

märgisüsteemide uurimine sisust, s.t tähenduse probleemist eraldi kaotab igasuguse mõtte (Lotman 2006: 65). Lotman rõhutab, et igasugune kunstiline tekst suudab täita oma sotsiaalset funktsiooni vaid esteetilise kommunikatsiooni olemasolu korral tema kaasaja kollektiivis (samas: 475). Seega peab ka tänapäeva kirjandusteadlane mõistma ajaloo kulgu ja kultuurilisi nüansse, süvenema (luule)teksti kujundipilti, analüüsima erinevaid tähendusvõimalusi ja semantiliste struktuuride eri tasandeid. Käesoleva kirjutise eesmärk on tõsta esile luules kasutatud loodusatribuutide need tähendusvariandid, mis on otseselt seotud nende abil loodava kujundilise identiteedi-pildiga. Keskkonnadetail, selle metaforiseerimine, semantiline väljund ja funktsioonid, eneseteadvustamise meetodid – kõige selle kaudu kujunes eesti luule(taja) mina-kuvand, mis kulgeb eri arengusuundades läbi aja ja ruumi.

Ärkamisaja ja sellele järgnenud perioodi poeetiline ilmaruum toetub eelkõige Eestimaa ja taevaalaotusele. Kristlikust mõttelaadist pärit Jumala-kiitus väljendub puhtromantilises vastanduses *valgus–pimedus*, kusjuures viimast poolust kohtab tunduvalt vähem. *Valgus* on väga kindel Jumala-väljendus, ka *päike–kuu* kannavad seda funktsiooni. *Pilve*-kujundit kasutatakse nende vastandpaaride väljatoomisel abivahendina. Maised atribuudid on vähemuses: mõningal määral *puu* ja *lill*. *Metsa*-kujundit hakkab kindlapiirilise semantikaga kasutama alles Juhan Liiv sajandivahetusel, andes Mihkel Veske saksapärasele maastikupildile individikeskse üldistuse. Ka *meri* esineb luuletajatel tagasihoidlikult, enne kui Anna Haava selle oma poeetilise süsteemi osaks võtab, jällegi sajandivahetusel. Üldistavalt võib öelda, et ärkamisaegne lüürika oli oma loodusatribuutide kasutamisel suunatud taevaalaotuse poole, kust leidis vastandlikke nähtusi, mida maine Eestimaa ei pakkunud. Olukord muutus mõnevõrra 1880. aastatest alates, aga ka siis säilitasid taevased nähtused oma kindlad metafoorsed seosed.

Tähe-metafooril on käesolevas artiklis keskne koht, sest see on analüüsitava ajastu luules kõige mitmekülgsem ja eripalgelisem kujund. Muidugi on *täht* ekvivalent *valgusele* (*tähevalgus*) ja kannab selget kristlikust traditsioonist tulenevat semantikat. Samuti on ta paljudes luuletustes romantiline ideaalabstraktsioon, mille tähendust on raske, kui mitte võimatu määratleda. Aga *tähel* on mitmeid lisavarjundeid, mille tõttu ta kuulub rikkalikema semantikaga loodusatribuutide perre, kui me räägime XIX sajandi luulest.

Tähe-metafoori kujunemisel on tähtsad 1870. aastad, mil selle võtavad oma luules kasutusele Lydia Koidula ja Ado Reinvald. Koidula pikem luuletus „Kukkus tähte taevast“, mis on kirjutatud 1870, loob pildi tähest kui jumalikust jõust inimese elus – igas inimeses on peidus jumalik alge. Tä-

helepanuväärne on luuletaja tõdemus, et ka eesti rahval on põues jumalik täht, kes teda hoiab ja kaitseb.

„Kukkus tähte taevast“ – Ei sa näinud,
Kuhu laotuses langes ta?
Taeva teed on läige läbi läinud,
Mullalise südant otsima.
I n i m e s e p õ u e kitsas piires
Taeva tütre terad asuvad:
Need, kes viibind Looja võlvi viires,
Loodud looma rindus kosuvad!
[---]
Eesti rahvas! taevast langes tähte
Sinu pimeduse põue ka!
Eesti rahvas! inglikätt ka nähte
Teda eesti põues valvama!
Mõni pööris koju – kus veel vahvas
Vaim sull' valvab küünalt kedage:
Järele seal rända, eesti rahvas!
Edase seal, rahvas, edase! (Koidula 1969: 316–317)

Ado Reinvald kasutab *tähe*-kujundit läbivalt oma 1870. aastate luulekogudes („Viljandi Laulik“ 1871, selle II osa 1875 ja III osa 1877 ning „Õitsi Ööpik“ 1876), luues mitmekülgse semantilise võrgustiku, kus *täht* kannab erisuguseid tähendusi.

1. *Täht* on Jumal, kes kaitseb ja valvab inimest ning ka isamaad, ta võib tõusta ja loojuda, kõrval seista ja kaduda. Aga ta on alati olemas ja tema poole saab hädas pöörduda. Ta on hea käekäigu alus.

2. Eelnevaga seondub, et *täht* on õnn (*õnnetäht*). Seda seost kasutab autor tihti.

3. *Täht* väljendab inimvaimu, millel on seos jällegi Jumala kui loova vaimuga. Tähega võrdsustatakse Eesti Põllumeeste Selts kui vaimu/vaimuse kandja ja mitu ärkamisaegset algatust, ka eesti uus elu uutes tingimustes (prii rahvas ja *elutäht*). Kuid riigitruuduski pole siin teisejärguline – Vene keiser on samuti täht. See tähendab juba poliitilist seisukohavõttu.

4. Mitmed emotsioonid on seotud *tähe*-kujundiga: armastus, igatsus, lootus.

Reinvald on esimene, kes luuletab konkreetsest tähekogust ja nimetab tähte nimepidi – ta räägib *Linnuteest* ja *Põhjanaelast*, mis aitavad leida elus õiget sihti ja käia etteantud rada. Luuletus „Põhjanael“ on pühendatud Soomele ja seal ütleb luuletaja:

Ma vaatan kaugelt koduilmast,
Kuis kõrgel liigub tähte pael.
Ei aga kustu minu silmast
Sealt Soome taevast põhjanael.

[---]

Oh põhjanael ja põhja rahvas,
Nüüd olge märgiks minule:
Et oleks ma nii truu ja vahvas

Ja seisaks nõnda kindlaste! (Reinvald 1904: 72–73)

Järgmise kümnendi teisel poolel ja sajandi lõpukümnendil jätkavad ja kinistavad Anna Haava, Karl Eduard Sööt, Jakob Liiv ja Jakob Tamm *tähe*-kujundi kasutamist eelnimetatud tähendustes, eriti just emotsioonide väljendajana, aga ikka seoses *valgusega*, jumalasäraga.

Sajandivahetuse poeesias on erilisel kohal eksistentsiaalprobleemid, tähelepanu vääriv on nende esinemissagedus ja kandejõud. See tendents paistab silma nii metafooride valikul kui ka üldises kujundijaotuses, säilitades tähenduslikkuse hiljemgi. Niisuguses kontekstis mõjuvad uudselt Anna Haava loominguks püüdlused ületada luules laialt levima hakanud subjektiivse elu hallust ja kitsarinnalisust ning tõsta esile isiklikku ja intiimset.

Anna Haava luule eksistentsiaalne alus on siiralt religioosne, väljendades elu väärtustatud jumaliku aktina, mitte niivõrd protsessuaalse liikumisenä. Kujundilised vahendid on üle võetud Vanast Testamendist ning on seega ususümbolid (*valgus, pimedus, täht* jt). Toetudes piiblisümboolikale, on Haava loonud laia haardega kujundisüsteemi, et näidata inimese ja Jumala loomulikkuse seost minateadvuses ning ümbritseva vastuvõtu. Tema kujundisüsteemis on kesksel kohal *valgus*, mis kehastab jumalikkust absoluuti ja mille kaudu vaadatakse tervele maapealsele elule. *Valgus* kui Jumala metafoor on XIX ja XX sajandi vahetuse eesti lüürikas sagedane kujund, ilma temata on pimedus, mõttetutu maapagu, kus igasugune eluvõitlus on lootusetu:

Valgusele on mind Jumal loonud –
Pimedus ei tohi võtta mind!
Õnnistust kõik võitlused on toonud –
Issand, selle eest ma tänan sind. (Haava 1924: 66)

Või teine näide seonduvalt *tähega*:

Valgus on õues,
Valgus mu põues,
Kõlamas kõrvus kui kannelde hää;
Lootuselaevuke lendamas jälle,

Hiilgamas õnnetäht mägedel sää! –
Kaugel. (Haava 1924: 16)

Villem Ridala tõlgendab neid kujundeid järgmiselt: „Niimoodi arenenud usulise ümbermoonduse kaudu seletubgi see maine armastus. Kõik saab selle tõttu üliloomuliku helgi. Ja tundub, kui oleksgi hingel tiivad, mis üles kannavad maisest kaduvikust“ (Ridala 1914/1915: 28).

Kui *valgus* on igavese jumaliku alge metamorfoos kõiksusse, siis teised süsteemi sõlmpunktides asuvad metafoorid *päike* ja *tuli* on Jumala kehas- tus maises eksistentsis, selle võimalikuks tegemine kõrgema väe abil. Esimene neist on kõige elava eeldus, nn jumalik eluväljendus, teine juma- liku absoluudi sisu ja igikestvuse alus. *Päike* rõhutab elu võimalikkust üldse, jumaliku harmooniaga kaasnevat positiivset programmi. Jumalaar- mu, headust ja halastust kandev metafoor *täht* on poeetilises mõtlemises samuti strateegiliselt vajalikul kohal, selles avaneb kõrgem vaim kui kaitsja, kui inimlapse saatuseideaal. Siin kehtib religioosne moto: käi minu järel ja sa saad õndsaks. Koidulalikku Jumala ja inimese kahekõnet, kõrgema väe puudutust läbi vaimu ja emotsioonide näitab Anna Haava paljudes luu- letustes:

Vaatsin taevasina sisse,
Tähte poole ülesse,
Ja säält lendas kiir nii hele
Kurvastatud südame.

Kuu, see vaatas õnneliselt
Minu kambri korraga;
Mina aga kõnelesin
Oma Taevaisaga. (Haava 1924: 159)

Tihti esineb Haaval *täht* koos *valgusega*, võimendades veelgi religioosset hardust ja õnneihalust (luuletused „Ära küsi“, „Vaiksemaks ja sügavamaks“, „Valgus mu õues“ jpt). Tuleb lisada, et religioosne elutunnetus ei olnud sajandivahetusel ainult romantiline hingepaisutus või paleuslik ideaalikul- tus, vaid eelkõige ühiskondlikult teadvustatud ja aktsepteeritud norm, mis pani luuletajad valima (piiblist) just niisuguseid apellatiive ja metafoore. Kõrgendatud usuliste veendumuste ja nendele vastava loomingulise aine- kasutuse tõttu võib ka Haava kohta kinnitada, et ta „jagab kõik nähtava ja mõeldava kolmeks. Need on: maailm, inimene ja Jumal. Tema, inimene, seisab looduse ees, tema taga on Jumal, mitte looduse keskel“ (Visnapuu 1921: 33). Niisiis on Anna Haava elutunnetus pigem loogiline ja mõtteline kui meeleline.

Inimvaimu kõrgusest ja lennukusest, eriti luule ja loomingu ülimuslikkusest kirjutavad aga teised lüürikud (Jakob Liiv: „Sa tähe läikeks mõtte-taeva pääl...“, Jakob Tamm: „täht toob vaimu teravust“). Ka see on jumalik puudutus, eesmärgiga äratada ja ülendada inimest. Vaim(sus) kannab siidet eluga, on elusihhi ja eluoskuse väljendaja („elukoidu tähed“, mida kordab Jakob Liiv). Seega on taevane ja maine tihedalt seotud, aga mitte nii väga vastandatud, nagu puhtromantilisest luuleseadest võiks eeldada. Siinse ilma elu on samavõrd tähtis. Aga suund on ikka Jumala poole, sest sealt saab kõik maine alguse ning teekond siinses ilmas on hingelunastuse eel-mäng. Täht/vaim on nendel autoritel kestvuse sümbol, mis ühendab kaht ilmaruumi.

Traditsiooni täiendaja Juhan Liiv kasutab *tähe*-metafoori juba uues kontekstis ja tähenduses. Korrates järjekindlalt ka varasemaid tähendus-seoseid, pöördub ta rohkem maise elu juurde, märgistades inimese käe-käiku ja eluteed just *tähe*-kujundi kaudu. Rõhutades inimeksistentsi ja selle keerukust, peab luuletaja vajalikuks seda väärtustada kõrgemate jõu-dude abil:

Hei! Elu sõda ja tuli on,
õhk Taara tammikust.
Hei! Elu julgus ja tugevus on,
täht tähevanikust. (Liiv 1989: 120)

Või veidi pessimistlikum ja emotsionaalsem tundepurse:

Oh sõbrad, kel õnneks läks kummarda'
oma hinge kõrguse tunnil:
kes leidis kõrgema jumala –
ja põlvitas südame sunnil –

see põlvitas pühal minutil
ise e n e s e hinge ette!
[---]
Kes sellel pühal minutil
läks elutähest mööda,
see kustus, kadus jäljetult,
kui täht, mis valgustas ööda. (Liiv 1989: 67)

Juhan Liivil puuduvad abstraktsed paisutused, tema tahab näha elu ja see-juures on ka väljendusvahendid konkreetsemad. Liivi luule semantilise keskpunkti loodusatribuutide seas kujundab *mets* ja mõni muugi maine/mullane kujund. *Tähte* vajab ta kõige üleva ja väärtuslikuma näitamiseks – nendeks on elu ja isamaa. Kui Koidula väärtustas taevaseid jõude isamaa ja rahva teenistuses juba ärkamisaja alguses, siis otsene Eestimaa tõstmi-

ne kõrgemale semantilisele tasandile toimub Liivi luules. Ja ta teeb seda järjekindlat läbi kahe aastakümne, ka 1905. aasta revolutsiooni ja uue elu paisutuses. Luuletuses „Emale“, mis kirjutatud 1908, ütleb luuletaja:

Kõrget, suurt ma leidsin üles –
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles –
sind ei siiski näinud ma. (Liiv 1989: 56)

Või tõsisem etteheide olukorrale ja poliitiline seisukohavõtt:

Soome sugud peaks surema Venemaa tugevus' pärast?
Üks täht siis vähemaks jääks ju su taevas,
rahvaste taevas – kas sa ei tunneks sest kahju?
Üks ja teine kaoks – üksi siis jääksid maailma?! (Liiv 1989:
184)

Niisiis lisab Juhan Liiv eelnevale avarale tähendusväljale veel ühe, rahvuspoliitilise tähenduse: *täht* kui isamaa ja rahvas, mis eesti luule arenguloos oli ainukordne. Liivist alates kordavad eesti luuletajad kriitilistes ühiskondlikes situatsioonides just sedasama rahvuspoliitilist seost, alates juba 1913. aastast Anna Haava luuletusega „Euroopa“ kui vaataks“.

Käesolev sisuline analüüs põhineb ajavahemikul 1870–1913, mida võib *tähe*-kujundi semantilises arengus pidada esimeseks põhjaloovaks perioodiks. Peamised kirjutajad on pärit ärkamisaegsest õhkkonnast, nende impulsid pärinevad rahvusliku liikumise poeetilistest põhimõtetest. Traditsioon kulgeb edasi XX sajandisse ning Ado Reinvaldi kujundisüsteem kestab vääramatuna mitmetes kordustes ja varieerumistes. Ainult Juhan Liiv, erakordne, nagu ta oli, põimib juba läbikirjutatud tähendusseoste juurde oma hingevaludes läbi tunnetatud tegelikkuse. Uuest, nooreestlaste põlvkonnast ei pööranud põhiluuletajad *tähele* mingit tähelepanu, kuigi kirjutati palju *valgusest* kui vabadusest, parema tuleviku ja uue elu ootusest.

Usulis-eksistentsiaalne arengujoon eesti luules murdub XX sajandi esimese kümnendi teisel poolel mitmeks erisuguseks maailma tajumise ja tõlgendamise viisiks. Enam levinud suhtumisi koondab ja laiendab Marie Heibergi looming. Eespool analüüsitud absoluudi- ja igavikuigatsus on temagi puhul määrav elutunnetuslik alus. Heiberg võtab üle Haava poolt väljaarendatud kujundisüsteemi märksõnad (*valgus, pimedus, päike, täht*) ja ideaalid. Poeetilises kontekstis aga muutub metafooride tähendusväli ja ideeline suunitlus. Heibergi lauludes taandub üha enam piibel ja usuline sümbolika ning tema luule liigub eksistentsi loomulikuma tunnetamise poole. Nii kohtame temal Suurt Loojat tunduvalt harvem (peamiselt hilisemal perioodil seoses haiguse süvenemisega) ja seega puudub otsekon-

taktne jumalaihatus. Haava noore õpilasena otsib temagi varjupaika üksinduses, kuid elu jälgimisel ja ülendamisel ei tõuse ta silmad ainult taeva poole, vaid pöörduvad vaiksesse endassesüvenemisse ja loodusvaatlusse. Peagi avardub Jumala mõiste elukõiksuse ja lõpmatuse mõisteks ning see lubab tingimisi Marie Heibergi tunnetuslaadi pidada panteistlikukski. Veelgi enam: sageli näeb ta oma unistustes ja lootustes inimlikku maapealset õnne ning rahulolu. Metafoor *valgus* väljendabki Heibergi luule poeetilises kontekstis vaba inimese hingestatud elutahet, mitte ainult jumalaarmastust ja paratamatut võitlust kunagise tasu nimel. *Valgus* on ime, mitte konventsioon.

Murranguliste aastate luulestruktuuride seotus ja pidevus avaneb mitme kirjutaja kalduvuses sümbolismi ning unefantaasiasse. Marie Heibergi puhul varieeruvad tuttavad metafoorid *valgus* ja *täht* nüüd haavalikult abstraktselt ideaalilt ennolike sümbolitaguste igavikuotsingute suunas. Üksikutes Heibergi luuletustes kohtab ihaldatava igaviku otsingul omapärast ühtsustunnet jumaliku kõiksusega, vaatamata autori kiusatusele kujundit kumuleerida ja abstraksioneerida.

Küll vaatan vaiksel tähte valgel
ma üle metsa, üle maa,
kus valge tee kaob kaugusesse –
kuid minu hing ei rahu saa.

[---]

Mu süda otsib igavikku,
mu hinges nutab igatsus... (Heiberg 1988: 17)

Rangelt kristlik taevalikku ainuvõimu kandev sümbolisüsteem hakkab pikkamisi avarduma panteistlikuks maailmamõistmiseks, mille luulendamisel asendab endist abstraktset metafoori plastilisem kujundikeel. Heibergile lisaks luuletavad uuenevas keeles ja teisenevas poeetilises mõtlemises ka Gustav Suits ja Jaan Kärner, jõudmata siiski kujunditüpoloogilise haarde ni. Mainida võiks Kärneri 1913. aastal ilmunud esikkogu „Tähtede varjud“, mis aga *tähe* tähendust sisuliselt ei ava ega kasuta. Naljaga pooleks võiks öelda, et pealkiri viitab hoopis autori suurtele eeskujudele – Juhan Liivile ja Ernst Ennole, kellest on kirjutaja inspiratsiooni saanud. Nemad on need „tähed“ ja tema luuletused vaid „varjud“.

Kujundisüsteemide vahetumine XX sajandi haku kirjanduskultuuris ei olnud järsk ega ootamatu. Põhimõtteline pööre valmis pikkamisi ja märkamata, kus ärakulutatud järelromantilises idüllis arenes muutuva ühiskonna uus maailmanägemine ja selle kujundiline mõtestamine. Ruumitajumise ja enesetunnetuse aluseks ei olnud enam loodusatribuutidega väl-

jendatud religioosne tugi, vaid eksistentsiaalne kooslus. Aga religioosne diskursus saadab veel pikka aega eesti luule maailmapilti.

Tähe-kujundi prevaleerimine XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse eesti lüürikas on seletatav vaimuliku kirjanduse valitsemisega kultuuripildis ja inimese elus üldse. Mitte ainult piibel ei olnud religioosse tunnetuse aluseks, vaid ka igapäevane lauluraamat ja muu kristlik kirjavara. Kontakt rahvausundiga, kus taevastel nähtustel on kandev roll (M. J. Eisen, U. Masing, O. Loorits), otseselt puudus. Ei aidanud ka populaarne rahvuseepos ega võimas rahvaluulepärand. Siiski võime leida vana maailmasüsteemi ja arhailise mõtlemisviisi pidepunkte läbi kristliku elutunnetuse ka eesti luules. Iidses tähetarkuses olid tähed inimeste hinged (Kasak 2003: 112; Kuperjanov 2003: 159) – ja nii valdavalt meie poeesiaski. Piibli kui universaalse ajastuteksti kaudu on meieni jõudnud ka mitmed arhetüüpsed metafoorid.

Kokku võttes ja järeldusi tehes võib arutleda järgmiselt.

Täht on maailma rahvaste mütoloogias ja sümboolikas polüsemantiline metafoor (Cirlot 1983: 309–310), nii ka eesti lüürikas. Sageli esineva romantilise ideaalabstraktsiooni kõrval on tal aga XIX ja XX aastasaja vahetuse eesti luules kolm põhitähendust, mis on omavahel tihedalt läbi põimunud.

I. *Täht* kui vaim. Selle seose kontaktid *valgusega* on tihedad (*tähevalgus* paljudel luuletajatel) ning esmatähenduses on tegemist Jumala või muude kristlike väljunditega (nt inglid). Meie luulele on aga iseloomulik maisuse ja inimese rolli tähtsus semantilises väljas, s.t et romantismiaegse luule romantilised vastuolud ja kontrastid ei ole nii eristatavad ja konkreetsed, kui võiks eeldada. Pigem on tegemist ühtse kooslusega, mis teineteisest sõltuvad ja üksteist täiendavad. Suhe on kongeniaalne. Inimest hinnatakse tema mõistuse ja vaimusuuruse põhjal, rahvusliku liikumise aegseid suurmehi tõstetakse Jumala staatusse, s.t neid samastatakse *tähe* kui jumalusega. Mõlemad omavad loovat jõudu.

II. *Täht* kui hing. Teiseks kõige levinumaks seoseks on inimtunnete väljendamine *tähe*-kujundi kaudu. Emotsionaalne paisutus saadab armastust, igatsust, lootust, õnneihalust jne. *Tähe* kaudu avaneb hingepilt. Lootus heale käekäigule, õnnetähe otsimine ja selle kaudu oma elu mõtestamine saadab aastakümneid eesti luulet ning on täheldatav samas semantilises seoses tänapäevalgi.

III. *Täht* kui elavus. *Täht* on elusolend ja tal on võime teha elavaks. Ta on see kiir, mis inimese sisemust puudutab ja loob vaimu ning emotsioone. *Täht* on üldiselt maskuliinne, nagu meie folklooriski, kus pöördutakse tähe kui poisikese või mehe poole (Pegel 2004: 298). Kõige tähelepanuväärsem eesti tolle aja luules on aga isamaa ja rahva tõstmine *tähe* staatu-

sesse ja tõdemus, et neil on vaim ja hing nagu inimeselgi (ja Jumalal?). Isamaa-ideaal väärtustub võitluslikel või lootusetutel aegadel (vrd hilisema Henrik Visnapuu, Viivi Luige luulega) kõige ülevama ja kättesaamatuga, mida inimkond on ajast aega samastanud oma iidolitega. Vanad kreeklased ja roomlased andsid taevakehadele nimesid jumalate järgi, meie, eestlased, näeme (aja)pimeduses pea kohal helendavates punktides isamaad. 1940. aastatel kordavad Marie Under ja Henrik Visnapuu isamaa ja rahva ühtsust oma *jõulutähes*. „Täht süttib taevas üleval, näe, süttib ikka veel!“ ütleb Viivi Luik 1982. aastal kahekõnes Juhan Liiviga.

Tähe-metafooril on analüüsitud perioodil kolm põhifunktsiooni: nähtava religioossuse ja patriootilisuse kõrval võib kinnitada, et *täht* on kõige enam esteetilisust kandev loodusmetafoor, väljendades ilu ja loovust nii hingeliikumistes kui vaimupüüdlustes.

Oh võiksin taeva telgilt
Kõik tähed paluda
Ja eha hellalt helgilt
Ta ilu laenata!

Oh võiksin kõik, mis ilus,
Mis valgus, ühenda' –
Sind, sind siin elu vilus
Siis krooniks sellega! (Haava 1924: 34)

Minnes lõpetuseks tagasi artikli algusesse ja rääkides ruumitunnetusest ning selle kaudu väljenduvast eesti lüürika identiteedist ajastu peamiste luuletajate loomingus, võib tähele panna tõsiasja, et Eestimaa kui keskne luuletamise objekt ärkamisajal ja selle ümber on tihedalt seotud taevalaotusega. Mõlema semantilised väljad põimuvad, täiendades ja laiendades teineteist. *Valgus* ja *täht* sisustavad isamaatunnetust ja Eestimaa-mõistmist. See annab tugeva aluse kujuneva identiteedi terra-astraalsele kooslusele – maa ja taevas on üks lahutamatu tervik ning inimese mina-pildis esmatahtis. Ruum annab elavale eksistentsi. Seda ühtsust näitab ilmekalt isamaa ja rahva sulandumine taevasse, nagu *tähe*-kujundi semantikast välja võib lugeda. *Täht* on koha vaim selle kõige avaramas mõttes.

KIRJANDUS

Bauman, Zygmunt 1996. From pilgrim to tourist, or a short history of identity. – *Questions of Cultural Identity*. Eds. Stuart Hall, Paul du Gay. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications, pp. 18–36.

- Cirlot, J. E. 1983. *A Dictionary of Symbols*. Second Edition. New York: Vail-Ballou Press.
- Haava, Anna 1924. *Luuletuskogu*. Tartu: Postimees.
- Hall, Stuart 1996. Introduction: Who needs „identity“? – *Questions of Cultural Identity*. Eds. Stuart Hall, Paul du Gay. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications, pp. 1–17.
- Heiberg, Marie 1988. *Käisin üksi tähte valgel*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kasak, Enn 2003. *Iidne tähetarkus*. Tallinn: Argo.
- Koidula, Lydia 1969. *Luuletused*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kuperjanov, Andres 2003. *Eesti taevas. Uskumusi ja tõlgendusi*. Tartu: Eesti Folkloori Instituut.
- Liiv, Juhan 1989. *Sinuga ja sinuta*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lotman, Juri 2006. *Kunstilise teksti struktuur*. Tõlk. Pärt Lias. Tallinn: Tänapäev.
- Peegel, Juhan 2004. *Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Reinvald, Ado 1904. *Ado Reinvald'i Laulud*. Jurjev/Tartu: T. Kukk.
- Ridala, Villem 1914/1915. *Anna Haava*. Tartu: Postimees.
- Visnapuu, Henrik 1921. *Vanad ja vastsed poeedid*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Summary

THE VAULT OF SKY OF ESTONIAN POETRY. THE FUNCTIONS AND SEMANTIC TYPOLOGY OF THE IMAGE OF THE STAR IN THE 2ND HALF OF THE 19TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The world of Estonian poetry during the period of national movement and the following years relies on Estonia and the vault of sky. The praise to God that originates in the Christian mentality is expressed in the purely romantic opposition *light-darkness*, the contrast *sun-moon* also carries the function. *Clouds* form the aid to help exist the two pairs. The more down-to-earth attributes are fewer – to some extent *tree* and *flower* have been used. *Forest* with its more realistic background only appears at the time of the change of centuries, supplementing the *sea*-metaphor and its post-romantic sub-stream.

Star is the polysemantical metaphor in the mythology and symbolics of the peoples of the world, including Estonian lyric poetry. Next to the frequently appearing romantic abstraction of the ideal, in the Estonian poetry of the change of the 19th and the 20th century it possesses three main meanings that have densely intertwined with each other.

1. *Star* as a spirit. The contacts of this association with *light* are close (*starlight*) and its primary meaning concerns the expressions of God or

other Christian phenomena. Estonian poetry, however, is characterized by the importance of the role of secularity and the human in the semantic field, i.e. the contradictions of the time of romanticism cannot be distinctively differentiated. We are rather dealing with a uniform symbiosis, and the relationship is congenial.

2. *Star* as the soul, the expression of human feelings via the *star*-image. The emotional dilation sends love, longing, hope, desire for happiness and other positive feelings. The picture of the soul is revealed by the *star*.
3. *Star* as liveliness. The *star* is a living creature and it has the power to make things alive. The most remarkable in the poetry of the period is the raising of fatherland and nation to the status of the *star* and the acceptance that, similarly to humans, they have spirit and soul. The kind of fatherland-ideal becomes valued also later during the combative or hopeless times with the most sublime and unavailable that the mankind has always identified with its idols. Ancient Greeks and Romans named the astral bodies after their gods, we, Estonians, see our fatherland in the glowing dots in the darkness (of time) above our heads.

Star-metaphor has three main functions in the period under discussion: next to the visible religious and patriotic aspects it can be assured that the *star* is the natural metaphor that carries aesthetic appeal more than anything else. It expresses beauty and creativity both in the sense of the streaming of the soul as well as the endeavours of the spirit.

While talking about the sense of space and via this the identity of Estonian lyric poetry in the creation of the main poets of the era, it could be noted that Estonia as the central object of poetry during the period of national awakening and around is strongly connected with the vault of sky. The semantical fields of both intertwine, supplementing and broadening each other. *Light* and *star* furnish the sense of fatherland and the understanding of Estonia. This provides with a solid basis for the terra-astral symbiosis of the developing identity – earth and sky form a single inseparable whole that becomes primary in the self-reflection of man. The space gives existence to the living. The unity is expressively demonstrated by the merging of the fatherland and the nation into the sky, as can be read from the semantics of the *star*-image. *Star* is the spirit of the place in its widest sense.

KEY WORDS: identity, natural environment, metaphore, semantics, terra-astral spatial perception, *genius loci*

2 0 0 9 .
A A S T A
K R O O N I K A

EESTI KIRJANDUSMUUSEUM

AASTAL 2009

Janika Kronberg

Eesti Kirjandusmuuseumi kui teadusasutuse tegevuse aluseks 2009. aastal oli viis sihtfinantseeritavat teadusteemat, mida toetasid ETF grandid, riiklikud programmid ja vähemal määral muud rahastamisallikad. Aasta jooksul kaitses neli Eesti Kirjandusmuuseumi teadurit Tartu Ülikoolis doktorikraadi: Eesti Rahvaluule Arhiivist Ave Tupits, folkloristikaosakonnast Tõnno Jonuks ning Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kultuuriteooria töörühmast Jaak Tomberg ja Katrin Puik. Muuseumi töötajate juhendamisel kaitsi kaks doktorikraadi, juhendajateks olid Mare Kõiva ja Virve Sarapik. Teadustööde publitseerimise osas järgiti juba varem seatud sihti: preentsiooniga olla tunnustatud teadustööde publitseerija, rakendatakse Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastuse nime all üllitatavate väljaannete puhul rahvusvahelist kolleegiumi ja eelretsenseerimist, mis põhimõtteliselt peaks tulevikus olema aktsepteeritav ka Eesti Teadusinfosüsteemis.

Eesti Kirjandusmuuseumi kirjastamisel või meie teadurite sulest ilmus 2009. aastal kokku 50 trükist (neist teaduskirjastuse egiidi all 13), 4 dissertatsiooni, koostöös teiste kirjastuste või teadusasutustega 16 ja võrguväljaandeid 10. Tähelepanuväärseim sündmus kirjastustegevuses oli kahtlemata see, et 1996. aastast ilmuv ajakiri *Folklore: Electronic Journal of Folklore* sai kõrgeima teadusklassifikatsiooni: 2007. aasta lõpus asus eelretsenseeritav ajakiri *Folklore: Electronic Journal of Folklore* taotlema liitumist Thomson Reutersis kajastatava ajakirjade loendiga ja aastapikuse vaatluse tulemusena lülitati ajakiri 2008. aasta numbritest alates Thomson Reutersi andmebaasi Arts and Humanities Citation Index (AHCI). Antud andmebaas refereerib täielikult 1400 humanitaarajakirja, millest vaid 5 antakse välja Eestis. Ajakirja asus vahendama ja refereerima ka EBSCO andmebaas Humanities International Complete. Muudest trükistest väärivad esiletõstmist Lüganuse „Vana kannel“ *Monumenta Estoniae Antiquae* sarjast, mis on Ruth Mirovi elutöö. Arvo Krikmanni ja Liisi Lai-

neste koostatud artiklivalimik „Permitted Laughter. Socialist, Postsocialist and never-Socialist Humor“ kätkeb Ida-Euroopa (Eesti, Leedu, Poola, Bulgaaria, Venemaa) teadlaste sotsialismi ja postsotsialismi ajastu huumori uurimusi. Raamatu juhatab sisse etnilise huumori tippeksperti Christie Daviese (Inglismaa) programmiline artikkel „Post-Socialist, Socialist and Never-Socialist Jokes and Humour: Continuities and Contrasts“ ning see lõpeb Liisi Laineste kirjutatud teoreetilise kokkuvõttega. Eesti Kirjandusmuuseumi pikaajalise töötaja akadeemik Arvo Krikmanni juubeliaasta puhul olid mitmed üritused ja publikatsioonid seotud tema nimega: toimus konverents „From Language to Mind 3“, mis tõi Tartusse kokku poolsada väljapaistvat kujundkõne, lühivormide ja huumoriuurijat kogu maailmast. Juhtiva parömioloogi Wolfgang Miederi toimetatuna ilmus Ameerikas, Vermonti ülikooli väljaandena A. Krikmanni kogutud artiklite köide, mis on tähelepanuväärseks tunnustuseks eesti teadlasele. Nõndasamuti on suureks tunnustuseks asjaolu, et Arvo Krikmanni õpilane Liisi Laineste pälvis Lennart Meri nimelise teadustöö auhinna. Teise suure tähtpäeva-sündmusega, Eesti Rahva Muuseumi rüpest väljunud Arhiivraamatukogu juubeliga olid seotud mälestusliku kogumiku „Varamu lummuses“ ilmumine.

Eesti Rahvaluule Arhiivis tegeldi kõige tulemuslikumalt Anu Korbi juhitud projektiga, mis seisneb eraisikute valduses oleva Siberi eestlaste pärimusainese kogumises, arhiveerimises ja digitaliseerimises, ning mille käigus on tehtud hulgaliselt intervjuusid Eesti eri paigus. Laiaulatuslikud välitööd kodumaal toimusid Juuru kihelkonnas: tugineti kõigile vastavast kihelkonnast ERA kohapärimuse andmebaasi sisestatud arhiivitekstidele, enne välitööd süstematiseeriti olemasolevad arhiivitekstid ning välitöödel seostati maastikupärimus tänase loodusega GPS-koordinaatide abil. Sellise tegevusega jäädvustatakse paigapärimus nii helis, pildis, filmis kui ka kaardikihil. Aastasse langes ka ERA kaua valminud andmebaasi kasutuselevõtmine ning võimalikult paljude arhiiviprotsessidega seondamine. Koostöös Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Soome Instituudiga toimus soomeaineliste mälestuste kogumise võistlus, mis tõi kogudesse hulga värvikaid meenutusi ja pärimust.

Etnomusikoloogia osakonna sotsioloogilise kallakuga teadusteemal muusika ja identiteedi suhetest küsitleti aasta jooksul kokku 1325 Eestiga eri moel seotud inimest vanuses 15–93. Tulemused näitavad, et kõige kõrgemalt austavad etnilisi traditsioone ja muusikat väliseestlased; kõige tugevamat sidet eurooplastega tunnevad eestieestlased (aga Eesti venekeelne vähemus on tihedalt nende kannul!). Teema on väga aktuaalne ja perspektiivikas avatud identiteedi uurimisel.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi teadusteema olulisemaiks väljundeiks olid mitmesugused konverentsid, mille tulemused alles küpsevad artikliteks ja uurimusteks. Vanema raamatuloo alal tõi eesti ja saksa uurijaid kokku Vello Paatsi ja Kristi Metste korraldatud konverents „Eesti- ja võõrkeelne trükis Baltimail“, Piret Noorhani korraldatud BaltHerNeti konverents kergitas taas esile Balti diasporaa uurimise ja arhiivide säilimise probleemaatika. Aasta suursündmuseks oli kahtlemata interdistsiplinaarse Uku Masingu 100. sünnipäevakonverentsi korraldamine septembris koostöös Tartu Ülikooliga, mille tulemusel on valmimas mahukas artiklikogumik. Eesti Kirjandusmuuseumi poolt koordineeris konverentsi korraldamist Külliki Kuusk. Tiina Saluvere osaks oli koos teatriteadlastega Kaarel Irdi 100. sünniaastapäeva märkiva konverentsi ja vastava näituse korraldamine. Koostöös Tallinna Ülikooliga korraldas L. Kurvet-Käosaar mais 2009 omaelulookonverentsi „Oma+elu+kirjutuse lummuses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos“. EKLA sihtfinantseeritava teema põhisuunad võiks kokku võtta järgmiselt: 1) eluloolisus ja mälestused; 2) eesti eksiilkirjandus; 3) kirjandusajalugu ja digitaalne keskkond (võrguprojektid „SERVITI“ ja „Kreutzwaldi sajand“) ning 4) eesti nõukogude kirjandus. Kultuuriteooria tööühma olulisemaks saavutuseks oli nende teadurite osalemisel ilmunud mahukas koguteos „20. sajandi mõttevoolud“. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi olulisemad laekumised olid Dagmar Normeti, Eduard Laugaste, Astrid Reinla ja Boris Kaburi, Paul Kuusbergi, Jaan Kaplinski ja Erast Parmasto annetused ning Rein Marandi arhiiv.

Kokkuvõttes kõigi osakondade ja teadusteemade saavutuste juures võib näha senisest suuremat integreerumist rahvusvahelistesse võrgustikesse ja koostööd välismaiste teadusasutustega. Näidetena olgu eelnenule lisaks siinkohal toodud osalemine Euroopa Teadusfondi projektitaotluses „First Person Writings in European Context“ ja Euroopa Autobiograafiauuringute Assotsiatsiooni (IABA) töös. Tihe rahvusvaheline koostöö jätkub ka Helsingi ja Turu ülikooli ning Soome Kirjanduse Seltsiga. R. Hinrikus jätkab elulugude uurimise alal koostööd Põhjamaade Ministrite Nõukoguga (projekt „Education Through Oral History Fieldwork. Understanding Social Through Individual“, programm „Nordplus Neighbour“) ning Marin Laak digitaalse mälu uurimise alal rahvusvaheline koostöö võrgustikus Interdistsiplinary Net Oxfordis.

Majanduslangusele vaatamata õnnestus 2009. aasta Eesti Kirjandusmuuseumil üle elada suhteliselt valutult, ehkki erinevates osakondades andsid kärped end tunda. Raskemate otsuste tegemisel oli meeldivaks kogemuseks, et Eesti Kirjandusmuuseumi kirju ja muidu harali kiskuv kollektiiv toimis ühtse ja suhteliselt üksmeelse kehandina. Probleeme aga jätkub edaspidisekski. Näiteks annab pidevalt tunda kogude alarahastatus

ehk siis stabiilse püsirahastuse puudumine. See, nagu ka saientomeetria ja teadusbürokratia kasvav „linnukeste“ kultus, on osa laiemast humanitaarteadusi ahistavast tendentsist. Humanitaaria – kunstide ja rahvusteaduste – rolliks on tuletada meelde inimesena olemise voorusi ja kohustusi, ja üha mõõdetavamaks muutuvast maailmas tähtsustub see roll üha, olgu või väiksema hulga inimeste jaoks. Kirjutasin hiljuti välja ühe tsitaadi eesti kirjanduse järjekindlaima sürrealisti Ilmar Laabani pärandist: „Kõik haaratakse arvutuste võrku. Meie peame haarama teadusmaailma enne loomingulise kunsti võrku kui tema haarab meid.“

Ja isegi siis, kui see tegevus tundub lootusetu, peab see jätkuma, nagu jätkas doktor Rieux Albert Camus' romaanis „Katk“ võitlust rottide ja katku vastu.

ARHIIVRAAMATUKOGU

Merike Kiipus

2009. aastal oli arhiivraamatukogu (AR) koosseis järgmine: juhataja Merike Kiipus, pearaamatukoguhoidja Ave Pill, vanemraamatukoguhoidjad Dea Kruuse, Kristin Liba, Helle Maaslieb, Imbi Pelkonen, Heino Räim (koormusega 0,5 kuni 31. jaanuarini), Olga Sudajeva (kuni maikuu alguseni), Hanna Väli, toimetaja Ülvi Kalpus, restauraatorid Sigrid Vooremäe, Elgi Marga (0,5), Tiiu Lepasepp ning köitja Jaanus Tordik. Ajutise tööjõuna asusid tööle Mariliis Öunapuu (koormusega 0,5 alates juunist), Kerli Puna (koormusega 0,25 alates septembrist) ja Siiri Reinola (koormusega 0,25 alates septembrist).

Arhiivraamatukogu finantseeriti Haridus- ja Teadusministeeriumi humanitaar- ja loodusteaduslike kogude rahvuskollektsioonide eelarvest, riiklikest programmidest „Eesti keel ja kultuurimälu“ (projekt „Vanem eesti keelne ajakirjandus kui rahvusliku kultuurimälu kandja digitaalajastul“) ja rahvuskaaslaste programmist (projekt „Baltica/estica trükimaterjalide arhiveerimine ja kättesaadavaks tegemine“). Arhiivraamatukogu tegevust toetati kirjandusmuuseumi infrastruktuuri vahenditest ning baasfinantseerimise kaudu.

2009. aasta oli arhiivraamatukogule juubeliaasta. 14. aprillil täitus 100 aastat raamatukogu sünnist. Aasta esimestel kuudel osaleti ERMi juubelikomisjoni töös ja ühisnäituste ettevalmistamisel. Jätkati väljaannete koostamist. Juubelikogumikku „Varamu lummuses“ esitleti 13. aprillil ERMi juubelil ERMi näitusemajas ja 15. aprillil Eesti Kirjandusmuuseumis ARi ja EKLA ühist sünnipäeva tähistaval seminaril. Koostöös EKLAga avati ühine juubelinäitus. Ühiselt korraldati ka lahtiste uste päev, kus kõik huvilised said tutvuda arhiivraamatukogu fondide ja uuendatud püsiekspositsiooniga.

2009. aastal alustati ettevalmistusi EL struktuuritoetuste saamiseks. Juuni lõpus esitati Riigi Infosüsteemide Arenduskeskusele eeltaotlus „Eesti

trükise Punase Raamatu ja eesti kultuuri käsikirjaliste alliktekstide säilivuse ja kättesaadavuse tagamine“ majanduskeskkonna rakenduskava prioriteetse suuna „Infoühiskonna edendamine“ toetuse saamiseks. Oktoobri algul selgus, et eeltaotlus rahuldati, ning seejärel alustati ettevalmistusi riigihangete korraldamiseks ja täistaotluse koostamiseks. Aasta viimastel kuudel peeti koostöös EKLA ja ERAGA mitmeid töökoosolekuid failirepositooriumi loomise asjus. Peeti nõu ka Rahvusarhiivi ja Tartu Ülikooli Raamatukogu IT-spetsialistidega.

Igapäevatööna jätkati vanema eestikeelse raamatufondi, perioodikakogu, maakaartide kolleksiooni, väliseesti, *baltica* ja väiketrukiste fondi uuringuid. Saadud tulemusi kasutati trükiste kirjeldamisel, vanema eestikeelse ajakirjanduse tagatis- ja kasutusfondi loomisel, põhifondi järelkomp-

Arhiivraamatukogu ja Eesti Kultuuriloolist Arhiivi õnnitlevad Eesti Rahva Muuseumi esindajad. Vasakult: Kristjan Raba, Krista Aru, Merike Kiipus, Vilve Asmer. Alar Madissoni foto.

Imbi Pelkonen tähistab sünnipäeva. Alar Madissoni foto.

lekteerimisel ning restaureerimisel/konserveerimisel. Vastavalt võimalustele töötati ka reservfondi trükistega. Arhiivraamatukogule vajalikud eksemplarid eraldati põhifondi ning mittevajalikud eksemplarid Eesti Hoiuraamatukogule, Eesti Rahvusraamatukogule ja TLÜ Akadeemilisele Raamatukogule. Uurimistöid viisid läbi A. Pill, Ü. Kalpus, I. Pelkonen, H. Räim ja O. Sudajeva.

Jätkati eesti rahvusbibliograafia (1918–1944) koostamist. Elektronkataloogis ESTER kataloogitud raamatute bibliokirjed (1428 kirjet) edastati Eesti Rahvusraamatukogule valikute tegemiseks nende laadimiseks Eesti Rahvusbibliograafia Andmebaasi (ERB – <http://erb.nlib.ee/>). Nimetatud perioodi arhiivraamatukogu leidumusest lisati Tartu andmebaasi 2708 eksemplarikirjet.

Merike Kiipus esitleb arhiivraamatukogu juubelikogumikku. Alar Madissoni foto.

Jaauari algul ilmus „Kalendrite kalender 2009/2010“ („Arhiivraamatukogu varamu“ nr 7), mis koostati raamatukogu töötajate ühistööna 19. sajandi kalendrikirjanduse põhjal. Kalendris on kasutatud Tartu-teemalisi originaalillustratsioone ning mitmesugust muud kalendrikirjanduse-alast teavet.

Veebruaris ilmus ajakirja „Raamatukogu“ 1. number, mis oli pühendatud arhiivraamatukogule. Ajakirjas avaldati 5 ARi kogudega seotud publikatsiooni, neist 4 ARi töötajatelt.

Aprillis sai valmis ARi kaunilt kujundatud juubelikogumik „Varamu lumemes. Eesti Rahvuslik Arhiivraamatukogu 100“. Raamat sisaldab artikleid, mälestusi, intervjuusid, ARi kogude ülevaateid, kroonikat ja bibliograafiat. Juubelikogumik võtab kokku ARi 100 aasta tegevuse ning sisaldab artikleid muuhulgas 9-lt ARi töötajalt.

M. Kiipus võttis osa Haridus- ja Teadusministeeriumi riikliku programmi „Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud“ ekspertnõukogu, Fr. Puksoo auhindamiskomisjoni, ERÜ kogude toimkonna, MTÜ Baltic Heritage Network ning ELNET Konsortsiumi digiteerimise ja mikrofilmimise töörühma tegevusest. H. Maaslieb osales ELNET Konsortsiumi tehnilises ja digiteerimise ja mikrofilmimise töörühmas, O. Sudajeva ELNET

Konsortsiumi liigitamise- ja märksõnastamise ning kataloogimise ja normandmete töörühmas ning Tartu raamatukogude kataloogimistoimkonnas, A. Pill ELNET Konsortsiumi perioodika ja teenuste töörühmas ning ERÜ vanaraamatu toimkonna töös, K. Liba ERÜ kogude toimkonnas, H. Laas ELNET Konsortsiumi analüütika töörühmas ja ERÜ Tartu toimkonna töös, Ü. Kalpus ERÜ vanaraamatu toimkonna töös, I. Pelkonen ÕESI ja Baltisaksa Kultuuriseltsi tegevuses, S. Vooremäe Tartu Restauraatorite Klubis.

NÄITUSED

15. aprillil avati Eesti Kirjandusmuuseumis näitus „ERMist võrsunud. AR 100 EKLA 80“ . ARi osa valmistasid ette I. Pelkonen, A. Pill, M. Kiipus.

Arhiivraamatukogu juubeliks uuendati ka raamatukogu püsinäitus (K. Liba, H. Maaslieb, O. Sudajeva).

Aprillil avati koridorinäitus „25 kaunimat raamatut“ (K. Liba, I. Pelkonen).

29. oktoobril avati muuseumi saalis näitus „Eesti ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917“ (I. Pelkonen).

Põhinäituste vahel eksponeeriti raamatukokku saabunud võõrkeelset kirjandust (K. Liba, I. Pelkonen).

23. märtsil avati Põltsamaa Muuseumis usuteemaline ajakirjandusnäitus, kuhu annetati trükiseid ka arhiivraamatukogu fondist.

Seoses Eesti Rahva Muuseumi 100 a. juubeliga osaleti suurnäituse „ERM 100“ ettevalmistustöös ja kataloogi koostamisel (I. Pelkonen, M. Kiipus). Näitus avati ERMi näitusemajas 13. aprillil.

1.–20. maini oli avatud küla- ja kihelkonnaajaloo raamatute näitus Koeru kultuurimajas. A. Pill tegi valiku arhiivraamatukogu trükistest ning kokku eksponeeriti ARist 104 raamatut.

2. mail avati TÜ Ajaloomuuseumis näitus „E. Laugaste 100“, kuhu deponeeriti samuti ARi trükiseid.

31. juulist kuni 11. septembrini korraldati Ungaris Kiskörösis S. Petöfi 160. surma-aastapäeva puhul näitus „Eesti ja ungari kirjandussuhted. Jannsenist Niiduni: 130 aastat eestikeelseid Sandor Petöfi tõlkeid“. Näitus rändas edasi teistesse Ungari linnadesse ja jäi Ungarisse. Näitusel kasutati skaneeringuid ARi trükistest.

KOMPLEKTEERIMINE

Arhiivraamatukogu fondid täienesid peamiselt sundeksemplaride baasil.

Trükiseid hangiti juurde ka järelkomplekteerimise teel. Kokku võeti arvele 22875 eksemplari (sundeksemplarid, annetused, vahetus, ostud, muu).

Eesti trükiste komplekteerimisega tegelesid A. Pill ja K. Liba, kes pidasid kirjavahetust trükikodade, kirjastuste ja toimetustega ning külastasid raamatukauplusi, antikvariaate jne. Koostati ka mitmeid desideraatide nimestikke, mis tehti kättesaadavaks veebis.

Baltica trükiste komplekteerimisega tegeles I. Pelkonen. Järelkomplekteerijad võtsid osa Tartu Ülikooli raamatukaupluse ja Mr. Kolki raamatukaupluse oksjonitest.

Rohkesti võeti vastu ka annetusi. Täname kõiki üksikannetajaid, asutusi ja organisatsioone, kes on saatnud meile trükiseid.

Üksikannetajad: Virve Adamson, Leo Allas, Krista Aru, Michael Gallmeister, Valter Haamer, Ilse Hamburg, Cornelius Hasselblatt, Mall Hiie-mäe, Triinu Hinn, Maarja Hollo, Johnny B. Isotamm, Kalev Jaik, Peeter Järvelaid, Villu Jürjo, Helmuth Kalmann, Aldo Kals, Ülo Keel, Konrad Kikas, Ott Kilusk, Pille Kippar, Pait Kongo, Erki Korp, Sigrid Kristenprun, Janika Kronberg, Vaike Külvet, Marin Laak, Helje Laas, Viivi Lani, Ly Lehtmets, Mart Lepp, Madis Linnamägi, Alar Läänelaid, Helle Maaslieb, Veronika Mahtina, Jaan Malin, Heino Mardiste, Kristi Metste, Katri Mõtuste, Enda Naaber, Tõnis Nõmmik, Mart Orav, Vello Paatsi, Imbi Pelkonen, Ülo Pikkov, Vlad Pohilä, Kerli Puna, Leili Punga, Fred Puss, Margus Põldsepp, Raimo Raag, Heiki Raudla, Aho Rebas, Meeta Reimann, Juta Rundu, Heino Räim, Vello Salo, Rein Saukas, David J. Shaw, Egert-Tiit Särel, Uno Säästla, Jüri Talvet, Linda Tammur, E. Tõruvere, Eve Vahtra.

Suuremal hulgal saadi trükiseid Debora Vaarandi pärandist pr. Pilleri kaudu (13 kastitait pühendustega raamatuid). Linda Tammuri soovil valiti Harald Tammurile kuulunud vaimulikku kirjandust. Trükiseid saadi ka Paul Kuusbergi, Ilmar Loorandi, Rein Marandi, Eerik Tederi pärandist.

Trükiseid annetanud asutused ja organisatsioonid: Adelaide'i Eesti Selts, Avinurme Koduloomuuseum, Baltic Defence College Library, Edmontoni Eesti Selts, Eesti Arhiiv Austraalias, Eesti Hoiuraamatukogu, Eesti Instituut, Eesti Keskarhiiv Kanadas, EMÜ metsandus- ja maehitusinstituut, Eesti Muusika Infokeskus, Eesti Noorteühenduste Liit, Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Skautide Ühing, Eesti Spordimuseum, EKA keraamika osakond, EKLA, ERA, Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuseum, INNOVE, Jõhvi Vallavalitsus, Kareda vald, Krisostomus, KVÜÕA raamatukogu, kirjastus Lapwing, Maidla Lastekodu, MTÜ Nee-

ruti Selts, Pärnu-Jaagupi Raamatukogu, Regio, seitsmenda Kalju Lepiku luulevõistluse korraldustoimkond, Sotsiaalministeerium, Tallinna Keskraamatukogu, Tallinna Linnaarhiiv, Tartu Kõrgem Kunstikool, Tartu Linna raamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Tuglase Selts, Valga Keskraamatukogu, Vancouveri Eesti Selts, Valga Keskraamatukogu, Virumaa Muuseumid, Virumaa Noorteorkestri Selts.

Eriti täname Kalju Tammaru Eesti Hoiuraamatukogust, kes on tõhusalt aidanud ARi fonde täiendada.

Suurimaks vahetuspartneriks oli Soome Teaduskirjanduse Vahetuskeskus.

ANDMEBAASID

Elektronkataloog ESTER (<http://tartu.ester.ee/>)

Elektronkataloogis ESTER inventeeriti 22875 eksemplari. Raamatufondi juurdekasv: 10905 raamatut, 2456 jätkväljaannet, 207 nooti. Kaardikogu juurdekasv: 221 maakaarti (inventeerija K. Liba).

Perioodikafondi juurdekasv: 2340 aastakäiku, neist eestikeelseid 1932 ja võõrkeelseid 408 aastakäiku (inventeerija A. Pill).

Pisitrükiste juurdekasv: 6746 pisitrükist (inventeerija H. Väli).

Eestikeelseid raamatuid kohaviidastasid ja töötlesid H. Maaslieb ja M. Õunapuu. Eestis ilmunud võõrkeelseid raamatuid töötles O. Sudajeva ning väljaspool Eestit ilmunud võõrkeelseid raamatuid I. Pelkonen. Kokku töödeldi 12000 eesti- ja võõrkeelset raamatut. Eesti- ja võõrkeelseid raamatuid kataloogisid S. Reinola, D. Kruuse, K. Puna ja O. Sudajeva (3400 bibliokirjet). Jätkati kaartkataloogide retrokonverteerimist (A. Pill, M. Õunapuu, O. Sudajeva, H. Maaslieb, K. Liba). Kokku sisestati ca 8300 retrokirjet. Jätkus Tartu andmebaasi eesti raamatu 1918–1944 bibliokirjete redigeerimine ning eksemplarikirjete lisamine (Ü. Kalpus). Andmebaasi kanti 2708 eksemplari ning parandusi ja täiendusi tehti 2461 bibliokirjes. Kõik parandused ja täiendused edastati Rahvusraamatukogule.

Elektronkataloogi sisestati kokku 30161 eksemplari. Seisuga 31.12.2009 on kogude suuruseks 915 649 arvestusühikut, millest on kantud elektronkataloogi 499 380 ühikut ehk 54,5% raamatukogu säilikutest.

Eesti vanema raamatu digitaalne andmebaas (<http://www2.kirmus.ee/graf/>)

Jätkati vanema kalendrikirjanduse lisamist digitaalkeskonda GRAFO. Kõik kalendrite pildifailid lingiti elektronkataloogi ESTER. 2009. a. kasutati GRAFOt ligi 12000 korda, pdf-faile laaditi alla 28000 korral. Alates 2008. a. on kõige menukamaks trükiseks olnud „Manuctio ad Linguam Oesthonicam...“, 1660 (1279 korda), järgnevad „Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal“, 1918 (1206 korda), „Reinowadder Rebbane“, 1850 (877 korda).

Memoriaalkogude elektronkataloog (<http://www2.kirmus.ee/memoriaal/>)

Andmebaasi edasi ei arendatud ning olemasolev andmestik on jäänud 2008. a. tasemele (33467 kirjet). Elektronkataloogis ESTER olevad personaalkogude loendid on lingitud ka memoriaalkogude elektronkataloogi, kus on võimalik neid kogude kaupa lehitseda.

KORRALDAMINE

2009. aastal viidi lõpule uuema *baltica* fondi kolimistööd IV korruse uude fondihoidlasse. Jätkati vanema ja uuema perioodikafondi ajalehtede ja ajakirjade aastakäikude mapistamist, kogumite moodustamist ning kirjeldamist (A. Pill). Jätkati ka uuema väikestrukise kogumite moodustamist, mapistamist ja kirjeldamist (H. Väli). Jätkuvalt süstematiseeriti ja kirjeldati vanemat väikestrukiste kogu (S. Reinola, K. Puna). Osaliselt korrastati ka uuemat ja vanemat kaardikogu (K. Liba, H. Maaslieb, O. Sudajeva).

Reservfondi leidumust võrreldi põhifondiga. Reservkogust saadi lisa vanemale raamatufondile, perioodikale ja *baltica*'le. Mittevajalikke trükiseid eraldati Eesti Hoiuraamatukogule, Eesti Rahvusraamatukogule, Tallinna Ülikooli Akadeemilisele Raamatukogule jt raamatukogudele. Reservfondi uurimistöödega olid seotud A. Pill ja I. Pelkonen.

9. juunil toodi Eesti Ajalooarhiivi Vahearhiivist tagasi sinna ajutiselt deponeeritud honorarieksamplaride kogu ja raamatukroonikad. Ajakirjade honorarieksamplarid paigutati uue maja II korruse fondihoidlasse ja ajalehtede eksemplarid fondihoidla vahekoridori. Kahjuks on kogu ruumi puudusel raskesti kasutatav.

27. augustil saadeti Eesti Hoiuraamatukogule üleliigsed raamatukroonikate pakid ja *baltica / estica* ülejäägid (ca 70 kasti).

Septembrist detsembrini (60 tundi) viibisid ARis praktikal TÜ magistrandid Anete Kruusimägi ja Allan Männi, keda juhendas M. Kiipus. Praktikantidel võimaldati valida meelepäraseid tööloike. A. Kruusimägi korrastas K. Irdi eestikeelsete raamatute kogu ning võrdles selle leidumust ARi põhifondiga. Vajalikud eksemplarid valiti dublettideks ning mittevajalikud eraldati Eesti Hoiuraamatukogule. K. Irdile kuulunud trüki- sed registreeriti Exceli tabelis.

A. Männi valis korrastamiseks reservfondi laululehtede kollektsiooni. Ta eraldas laululehed juba põhifondis olemasolevate liikide järgi. Kuna annetustena on raamatukokku saabunud hulgaliselt laululehti, siis on üsna tõenäoline, et osa neist ei kajastu ARi põhifondis. Kuna reservfondis olevad laululehed on nüüd sorteeritud, saab neid tulevikus võrrelda põhifondiga ning lisada vastavatesse mappidesse ning seejärel kirjeldada ka ESTERis.

Mõlemad praktikandid täitsid oma tööülesandeid korrektselt.

SÄILITAMINE

Uute hoidlate säilitusrežiimi on juba mitmeid aastaid võimalik reguleerida automaatselt.

Kõikide arhiiveksemplaride hoidlate kliimaatilisi tingimusi jälgiti ja mõõdeti iga päev, teistes hoidlates üks kord nädalas. Mõõtmistulemused kanti igal nädalal ka Exceli tabelitesse (S. Vooremäe).

Vanema raamatufondi arhiiveksemplaride ja perioodikafondi aastakäikude ümbristamiseks valmistati arhiivipüsivast kartongist 700 individuaalmõõtmes mappi (S. Vooremäe, J. Tordik). Uuemaid ajalehti, ajakirju ja raamatute dublette köideti kohapeal kokku 208 nimetust (J. Tordik). Arhiivipüsivaid mappe telliti ka osauhingult FILE-EST. Köite- ja restaureerimistöödeks vajalikke materjale osteti Suurbritanniast, Saksamaalt ning osauhingult GTK Partner. Uuemaid ajalehti köideti Mare Fucksi köitekojas ning sealt telliti ka erimõõdulisi mappe.

Tagatis- ja kasutusfondi loomisel tehti säilitusalast koostööd Eesti Rahvusraamatukoguga, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukoguga, Tartu Ülikooli Raamatukoguga ja Eesti Ajalooarhiiviga.

RESTAUREERIMINE

Jätkati vanema ajakirjanduse, raamatute, jätkväljaannete ning maakaartide restaureerimist/konserveerimist (T. Lepasepp, S. Vooremäe). Restau-

reeriti 14321 raamatulehte, restaureeriti/konserveeriti 50 arhiivfondi raamatuköidet, 60 aastakäiku ajalehti ja 40 üksiknumbrit. Parandati 139 maakaarti, 559 raamatukaant, korrastati ja õmmeldi 243 raamatuplokki, 159 köitel eemaldati roostes klambrid. Valmistati marmorpaberit. Juhendati mitmeid restaureerimishuvilisi.

Lisaks paberköidetele restaureeriti ka poolnahk- ja nahkköiteid. Mainimist väärivad seaduseraamatud („Livlandima Säduse Ramat“, 1850), albumid („Jõulu-Album“, 1909, „Pühade-Album“, 1910), kokaraamatud („Uus Kögi- ja Kokka Ramat“, 1825), lauluraamatud („Laulo Ramat“, „Tartomakele Laulo-Ramat“, 1853), lasteraamatud („Tedi: lõbus karulugu“, 1930?) jne.

Jätkati hävimisohus 19. sajandi ja 20. sajandi alguse ajakirjanduse ettevalmistamist mikrofilmimiseks (eelnev puhastamine, restaureerimine). Mikrofilmimiseks restaureeriti: Aiatööleht (1917–1918), Käsitööleht (1906–1927), Meie Elu (1907–1918), Oma Maa (1884–1891), Põllumees (1895–1912), Põllutööleht (1917–1918), Tallinna Kaja (1914–1915), Ühistegevusleht (1906–1918).

ARi trükiste restaureerimistöodel olid headeks abilisteks ka Tartu Kõrgema Kunstikooli tudengid Silli Peedoski juhendamisel.

TAGATISFOND

Koostöös Eesti Rahvusraamatukoguga ja Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukoguga jätkati vanema eestikeelse ajakirjanduse tagatisfondi loomist (A. Pill, E. Marga).

Vanemast perioodikast valmistati ette (täieliku aastakäigu komplekteerimine, üksiknumbrite leht-leheline kontroll) ja mikrofilmiti vastavalt ISO standarditele: Aiatööleht (1917–1918), Eestlane (1906), Kiir (1912–1913), Käsitööleht (1906–1927), Külvaja (1915–1916), Meie Elu (1907–1918), Narva Elu (1914–1915), Narva Kiir (1913), Narva Teataja (1923), Oma Maa (1884–1891), Põllumees (1895–1912), Põllutööleht (1917–1918), Säde (1927–1929), Tallinna Kaja (1914–1915), Viljandi Teataja (1909–1913), Ühistegevusleht (1906–1918), Üliõpilaste Leht (1914–1917), Vändra Kaja (1913/1914), Vändra Uudised 1936–1937). Valmis 34 negatiivfilmi, mis ilmutati Eesti Ajalooarhiivis. Et mikrofilmitavate ajalehtede aastakäigud oleksid võimalikult täielikud, deponeeriti üksiknumbreid ka teistelt raamatukogudelt (RR, TLÜAR, TÜR, Rahvusarhiiv).

DIGITEERIMINE

Rariteetsete ning hävimisohus olevate ajalehtede (19. ja 20 saj.) mikrofilmid (KMis filmitud nimetused) edastati skaneerimiseks Eesti Ajalooarhiivi. Varasematel aastatel Eesti Ajalooarhiivis skaneeritud pildifailid (tif-failid) arhiveeriti välistele kõvaketastele ja DVDdele. Töödeldud failid edastati FTP protokolliga kaudu ELNET Konsortsiumi serverisse. 84 mikrofilmirulli skaneeritud pildifailid administreeriti, indekseeriti ning tehti kättesaadavaks andmebaasi DEA (<http://dea.nlib.ee>) lugejamoosul. Kõigile lugejatele on nüüd vaadeldavad: Alutaguse Elu 1930–1933, Alutaguse Teataja 1929–1934, Järva Teataja 1926–1944, Oma Maa 1922–1940, Põhja Eesti 1929–1940, Pärnu Päevaleht 1926–1940, Pärnumaa 1926–1935, Saaremaa Teataja 1929–1935, Türi Uudisleht 1932–1935, Õpetajate Leht 1930–1940. Ajalehtede indekseerimisega tegelesid A. Onoper, Ü. Tamm ja H. Laas.

Jätkati kalendrite digiteerimist ja lugejatele kättesaadavaks tegemist GRAFO (<http://www2.kirmus.ee/graf/>) keskkonnas (K. Liba, H. Maaslieb, O. Sudajeva). GRAFOsse konverteeritud 200 tükise pildifailid lingiti elektronkataloogi ESTER. Alustati vanema kalendrikirjanduse arhiivifailide (tif-failid) edastamist Eesti Rahvusraamatukogu hallatavasse digitaalarhiivi DIGAR.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kultuuriloolise veebi „Kreutzwaldi sajand. Kalevipoeg“ (<http://kreutzwald.kirmus.ee/>) jaoks võrreldi arhiivraamatukogu põhikogu arhiiveksemplare dublettide kogu eksemplaridega. Eesti kirjanduse algupärandite parimatest eksemplaridest tehti digiteerimiselne valik (A. Pill).

Tehti ettevalmistusi EL Struktuurifondide poolt rahastatavaks projektiks „Eesti trükise Punase Raamatu ja eesti kultuuri käsikirjaliste alliktekstide säilivuse ja kättesaadavuse tagamine“. Projekti raames on lähiaastatel kavas digiteerida ca 100 000 lk Punase Raamatu ja vanaraamatu kollektsiooni (1535–1917) kuuluvatest trükistest.

ELNET Konsortsiumi digiteerimise töörühmas osalesid H. Maaslieb ja M. Kiipus. Töörühmas töötati välja vanaraamatu digiteerimisjuhend ning moodustati töögrupp Eesti trükise Punase Raamatu II (1851–1917) valikute tegemiseks.

FONDIDE KASUTAMINE

Aruandeaastal registreeriti 305 uut lugejat ning raamatukogul on seega 1560 lugejat. Raamatukogu külastati *ca* 3800 korral, sooritati *ca* 19000 laenutust, vastati *ca* 300 elektroonilisele päringule, konsultatsioone anti ka telefoni teel. Kohapeal jagati teavet *ca* 1500 korral. Korraldati 29 õppekursiooni 458 osavõtjale. Arhiivraamatukogus käis uurimistööd tegemas 13 uurijat välismaa teadusasutustest: Läti Ülikoolist, Ljubljana Ülikoolist, Kenti Ülikoolist, Wroclawi Ülikoolist, Helsingi Ülikoolist, Erfurti Ülikoolist jm. Aasta jooksul kasutati andmebaase 606560 korral.

Arhiivraamatukogu trükiseid deponeeriti ajutiselt teistele muuseumidele ja raamatukogudele mikrofilmimiseks, skaneerimiseks ja näitustel eksponeerimiseks.

Arhiivraamatukogu eksemplaride põhjal anti välja kaks faksiimileväljaannet: „Maa kaardi-ramat kus sees 16 Maa Kaarti“ (1859), K. A. Hindrey „Ants oli väikene saunamees“ (1942).

KOOSTÖÖPARTNERID

ARi põhilisteks koostööpartneriteks on MTÜ Baltic Heritage Network, Eesti Arhiiv Austraalias, Eesti Arhiiv Ühendriikides, Endel Aruja nimeline arhiiv ja raamatukogu Torontos, Tuglase Selts, Soome Teaduskirjanduse Vahetuskeskus, Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Eesti Rahvusarhiiv, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Tartu Kõrgem Kunstikool.

ARHIIVRAAMATUKOGU BIBLIOGRAAFIAOSAKOND

Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonnas töötasid vanembibliograafid Helje Laas, Annemaria Onoper ja bibliograaf Ülle Tamm. Vabatahtlikuna jätkas abistamist Jaan Isotamm.

BIBLIOGRAAFIATÖÖ

Osakonna põhitööks on eesti ajakirjanduse analüütilise retrospektiivse üldise bibliograafia koostamine. Jätkati 1935–1937. a. Postimehe bibliografeerimist.

Seoses arhiivraamatukogu juubeliga koostati ARi 100 a. bibliograafia ja kroonika, mis avaldati raamatukogu juubelikogumikus „Varamu lummuses. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100“. Kirjandusmuuseumi aasta- raamatusse koostati kirjandusmuuseumi väljaannete bibliograafia (M. Kiipus, A. Onoper).

ANDMEBAASID

BIBIS

Jätkus Postimehe (1935, 1936, 1937), Sädemete (1935, 1936, 1937) aastakäikude bibliografeerimine eesti ajakirjanduse artiklite analüütilises andmebaasis BIBIS (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/>). Koostati, annoteeriti, liigitati ja märksõnastati 7434 bibliikirjet. Andmebaasis on kirjeldatud 89434 kirjutist (artiklid, arvustused, jutustused, reisikirjad, sõnumid, vested, ülevaated jms).

Arendati andmebaasi loendeid ja registreid. Jooksvalt korrastati kohanime- ja isikuregistreid. Andmebaasi juurde kuuluvat UDK alambaasi täiendati ja parandati 100 uue kirjega. Asutuste ja organisatsioonide alambaasis tehti täiendusi ja lisandusi 90 kirje ulatuses.

Kuna andmebaasi sisestatud Postimehe ja Sädemete kirjed on lingitud andmebaasi DEA (<http://dea.nlib.ee>), saab kõiki bibliografeeritud artikleid lugeda algallikatest.

ISIK

Eesti pseudonüümide andmebaasi ISIK (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/>) täiendati biograafiliste andmetega (isik, tema pseudonüümid, daatumid, tegevusala, lühibiograafia). Andmebaasi lisati 300 uut kirjet. Andmebaasis on kirjeldatud üle 7000 isiku pseudonüümid.

Jätkati pseudonüümide avamist ja andmebaasi lisamist bibliograafiate, ajakirjade, teatmeteoste põhjal (A. Onoper).

ISE

2009. a. liitus arhiivraamatukogu ELNET Konsortsiumi poolt koostatava eesti ajakirjanduse artiklite andmebaasiga ISE (<http://ise.elnet.ee/>). Uues keskkonnas alustati Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatu „Paar samukest“ ja muuseumi artiklikogumike bibliografeerimist. Kõik bibliokirjed koostati vastavalt MARC juhenditele, märksõnastati Eesti üldise märksõnastiku alusel ning määrati valdkondlikesse teemabaasidesse vastavalt ISE reeglistikule. Aktiivselt osaleti ka ELNET Konsortsiumi andmebaasi ISE analüütilises töörühmas (H. Laas).

TEATMEFONDI TÄIENDAMINE JA KASUTAMINE

Jätkati Jaan Toomla kartoteegi läbivaatamist ja korrastamist (J. Isotamm).

Kuna bibliograafilised andmebaasid on leitavad ka Google'i otsingu kaudu, kasutatakse üha enam andmebaase ning kohapealsete kartoteekide kasutus väheneb. Aasta jooksul külastati andmebaase 606560 korral. Päringuid esitati üle maailma, kõige enam sooritati otsingud isikunimedele järgi.

Bibliograafiaosakonda külastas 280 uurijat. Ligi 125 korral vastati mitmesugustele e-kirja teel tulnud teabepäringutele. Aasta jooksul võeti vastu 27 õppekursiooni (451 inimest).

EESTI KULTUURILOOLINE ARHIIV

Vilve Asmer, Marin Laak

2009. aastal tehti Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA) jätkuvalt nii teadus- kui arhiivitööd. Teadusteema „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus“ koosseisus töötas kokku 5,4 teaduskraadiga täitjat, neist täiskoormusega Marin Laak (teemajuht), Eve Annuk, Rutt Hinrikus ja Vello Paatsi. Töörühmaga liitus 2009. aasta jaanuarist 0,5 koormusega Leena Kurvet-Käosaar, ajutiselt Helsingi ülikooli tööle siirdunud Sirje Olesk jätkas oma osalust teema täitjana 0,2 koormusega. Samuti väikese osakoormusega tegi töörühmaga väga tõhusat koostööd Piret Noorhani, kelle põhitöö oli ja on jätkuvalt seotud Balti diasporaa arhiivide võrgustiku Baltic Heritage Network ja selle veebiportaali BaltHerNet (<http://www.balther.net>) arendamise ning eesti arhiivide korraldamisega Torontos. Eriülesannete täitmiseks olid töörühma 2009. aastal väikese koormusega kaasatud ka Anne Lange, Marju Lepajõe ja Krista Aru. Kultuuriloo allikate töörühma liikmetena töötasid Tartu Ülikooli doktorandid Külliki Kuusk, Maarja Hollo, Marju Mikkil ja Tiina Saluvere. Väitekirja nimel on töötanud F. R. Faehlmanni uurimisel toimetaja Kristi Metste. Juhendamiste kaudu on teemaga seotud doktorandid Pille-Riin Larm (juhendaja Marin Laak) ja Janika Kronberg (juhendaja Sirje Olesk). Kuna kultuuriloo allikate ja kirjandusuurimise töörühma tegevus on vahetult seotud EKLA kogudega, osalesid selle rakenduslike eesmärkide täitmisel ka arhiivitöötajad.

Kultuuri- ja kirjandusteooria töörühma koosseisus töötasid 2009. a täiskoormusega vanemteadur Epp Annus ja teadur Jaak Tomberg. Osalise koormusega töötasid vanemteadurid Maie Kalda, Kaia Lehari, Virve Sarapik (teemajuht) ja Piret Viires, teadurid Mari Laaniste, Eva Näripea, Katrin Puik, Sven Vabar ja Mari Laanemets (kuni 02.03) ning assistent Nee-me Lopp.

Arhiivitööga olid 2009. a tegevad EKLA juhataja Vilve Asmer ning arhiivaaridest ja assistentidest täiskoormusega Leili Punga, Irma Pilt ja Mari

Õunapuu ning osakoormusega Keit Lipp, Elo Maandi, Johanna Ross ja Maarja Savan. Fotograafina töötas Alar Madisson, andmebaasi sisestustöid tegi Joel Ilja.

TEADUSTÖÖ

I. KULTUURILOO ALLIKATE JA KIRJANDUSUURIMISE TÖÖRÜHM

Eesti Kultuuriloolise Arhiiviga vahetult seotud sihtfinantseeritavas teadusteemas „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus“ uuritakse eesti kirjandust ja kultuurilugu arhiiviallikate kaudu rõhuasetusega ajaloolisel sünni ja/või vastuvõtu kontekstil. Uurimisteema on jaotatud nelja alamoodulisse – biograafika, diasporaa, kirjandus ja digitaalne representatsioon. 2009. aasta moodulite kaudu esitatavad põhitulemused näitavad uurimustulemuste vastastikust rikastumist nimetatud alateemade ülese ühisosana – senise kaheaastase, alates 2008. aastast toimunud uurimistöo tulemusena on hakanud selginema mitmed uued interteemaatilised ja interdistsiplinaarsed küsimused.

Kõik nimetatud alamoodulid haakuvad mitme nurga alt teiste teadusasutuste kolleegide uurimisteemadega ning see on ka 2009. aastal võimaldanud viljakat ja rikastavat koostööd näiteks Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskusega.

Teema täitmisel on peetud oluliseks arhiivimaterjalide avaldamist ja teaduskäibesse toomist koos ulatuslike tekstikriitiliste kommentaaridega. Sama oluliseks on peetud ka uurimistulemuste ja teadmiste populariseerimist loengutes, ettekannetes ja populaarteaduslike väljaannete saatelõnades. Aegamisi arendatavaks suunaks on ka arhiiviallikate kättesaadavaks tegemine elektrooniliselt teabekeskonna „Kreutzwaldi sajand“ kaudu, mis on omakorda uurimisbaasiks digitaalse kultuuripärandi representatsiooni uurimisel digitaalkultuuri laiemas kontekstis.

Eriti suurt rõhku pandi 2009. aastal rahvusvaheliste kontaktide loomisele ja koostöö arendamisele mõjukate assotsiatsioonide, võrgustike ja programmidega Euroopas. Näiteks osalesid M. Laak, L. Kurvet-Käosaar, R. Hinrikus ja M. Hollo Euroopa TF projektitaotluses „First Person Writings in European Context“. Väga tulemuslik oli koostöö Põhjamaade kolleegidega biograafika uurimisel võrgustikes Nordplus Neighbour (R. Hinrikus, L. Kurvet-Käosaar) ja Nordic Network of Life Writing (E. Annuk). 2009. a. alustati Euroopa Autobiograafiauurijate Assotsiatsiooni (IABA) aastakonverentsi korraldamist, mis toimub 2011. a. Tallinnas (L. Kurvet-Käosaar).

Teadusprojektid ja konverentsid

Kultuuriloo allikate ja kirjanduse uurimise teadusteema täitmist toetasid 2009. aastal kolm Eesti Teadusfondi granti ja kolm Haridus- ja Teadusministeeriumi riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu“ (2009–2013) projekti. Kultuuriloo allikate töörühm korraldas 5 suuremat konverentsi ja 4 väiksemat teadusüritust, mille temaatika ulatus 19. sajandi varasemast perioodist kuni praeguse digitaalajastuni.

Lõppes V. Paatsi uurimisprojekt „Eesti- ja muukeelse trükise osa rahvusliku teadvuse äratamisel ja kujundamisel ning rahvuse konsolideerimisel: Kirjastamine, levitamine ja lugemine XIX sajandi algusest Eesti Vabariigi loomiseni“. Selle kokkuvõtteks korraldati 29.–30. oktoobril 2009 saksakeelne rahvusvaheline konverents „Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917 / Estnisch- und fremdsprachige Druckschriften in Est- und Livland 1801–1917“, mille tulemused publitseeriti e-raamatuna „Trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917 / Druckschriften in Est- und Livland“ (2010). Konverentsi korraldajad Vello Paatsi ja Kristi Metste esinesid ka ettekannetega.

M. Laagi grandis „Kultuuripärand digitaalajastul: transformatsiooni ja retseptiooni probleeme“ viidi 2009. aastal läbi ulatuslikud kvaliteetuurin-
gud eesti mäluasutuste töötajate hulgas ja alustati ettevalmistamist 2010. aasta aprillis toimuvaks rahvusvaheliseks interdistsiplinaarseks konverentsiks „Kultuuripärand digitaalajastul“.

Vello Paatsi ja Ülo Matjus konverentsil „Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917“. Alar Madissoni foto.

L. Kurvet-Käosaare grandil „Omaeluloolisus Eesti kirjandusmaastiku osana“ täitmise tipp-sündmuseks oli konverentsi „Oma+elu+kirjutuse lum-muses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos“ korraldamine 27.–28. mail 2009 Tallinna Ülikoolis. Konverentsi ettekannete alusel alustati ajakirja *Methis. Studia humaniora Estonica* koostamist ilmumiseks 2010. aastal.

Suurima osalejate arvuga oli digitaalse kultuuripärandiga seotud rahvusvaheline konverents „Accessing the History of the Baltic Diaspora“ 7.–10. juulil 2009 kirjandusmuuseumis, peakorraldajaks P. Noorhane. Konverentsi tõi digitaalse kultuuripärandiga tegelejad kokku nii Eestist, Lätist, Leedust, Venemaalt, Soomest, Rootsist, Hollandist, Saksamaalt, Suurbritanniast kui ka Austraaliast, Kanadast ja USAst. Lisaks nimetatud suurele konverentsile korraldas P. Noorhane mitmeid arhiivitöö-alaseid väikesemaid rahvusvahelisi seminare mitmes välisriigis.

Koostöös Tartu Ülikooli ja Uku Masingu kolleegiumiga sai 23. septembril teoks Uku Masingu 100. sünniaastapäevale pühendatud konverents TÜ ajaloomuuseumis, mille õnnestumisele andis oma panuse K. Kuusk. Konverentsil peetud ettekannetest alustati artiklikogumiku koostamist, peatoimetajaks T. Saluvere. Käsitlemist leidis ka nõukogude aja kultuuri uurimine selle loomise ja vastuvõtu kontekstides. Keskselt konverentsiks oli Vanemuise teatri juhi Kaarel Irdi 100. sünniaastapäeva interdistsiplinaarne konverents „Kaarel Ird ja tema aeg“ Eesti Kirjandusmuuseumis 13. novembril 2009, peakorraldajaks T. Saluvere koostöös Tartu Ülikooli ja Teatriteadlaste Ühinguga. Konverentsi ettekannete teemal alustati ka Methise erinumbri koostamist. Traditsiooniliselt toimus ka 2009. a. järjekordne Nüpli kevadkool, seekord tööpealkirja all „Arhiiv ja narratiiv: vihjega eesti kirjandusloole“, korraldajateks EKLA kultuuriteooria töörühmast J. Tomberg ja kultuuriloo allikate töörühmast M. Laak. Rahvusvahelistel konverentsidel ja seminaridel pidasid teematäitjad kokku 7 ettekannet.

Kultuuriloo allikate uurimist täiendas 2009. aastal R. Hinrikuse juhitav projekt „Eesti elulood kultuurimälu kandjana“, mis on suunatud eesti elulugude kogumisvõistluste korraldamisele, elulugude uurimisele ja väljandmisele. Traditsiooniline eluloo päev toimus 3. aprillil.

M. Laagi projektis „Interaktiivne teabekeskond „Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb““ jätkati ja jätkatakse EKLA allikatel põhineva veebikeskkonna arendamist. Arhiivimaterjalide tekstikriitiliste publikatsioonide ettevalmistamiseks avati samast programmist projekt „Kirjandus- ja kultuuriloolised allikapublikatsioonid Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogudest“, mille vastutajaks on E. Annuk.

Elulooapäev. Volita Paklar, Hutt Hinrikus, Anna Pahhurina. Alar Madissoni foto.

Publitseerimine

Teadusteema 5,4 põhitäitjat ja 6 täitjat avaldasid 2009. aastal kokku 29 publikatsiooni, sh ka raamatuid ja kogumikke. Ilmumiseks järgmistel aastatel jäi 16 artiklit.

Biograafika uurimine mitmes suunas oli 2009. aastal kavandatud tulemuste poolest kõige üllatavam. Suuna arengus on uurimisküsimuste ja mahu kasvu suur potentsiaal ka teema kui terviku seisukohast. Head tulemused on seotud uue põhitäitja Leena Kurvet-Käosaare tööleasumisega. Nüüdseks on töögrupi vahel tekkinud kreatiivne koostöö, arvukad väljundid publikatsioonide ja üritustena on rikastanud ka Eesti kultuuriavallikkust. Biograafika uurimise suunal töötavad R. Hinrikus, L. Kurvet-Käosaar, E. Annuk, V. Paatsi, K. Kuusk, M. Hollo, T. Saluvere, K. Metste ja J. Kronberg. Teema üldeesmäärke järgivald on biograafika uurimine keskendatud sellistele 19.–20. sajandi kultuuriajaloo olulistele isikutele nagu J. H. Rosenplänter, F. R. Faehlmann, K. A. Hermann, J. Tõnisson, M. Mitt, A. Suits, U. Masing, K. Ird, H. Visnapuu, B. Kangro jt. Tiina Kirsi juhitud uurimisprojekti „Kirjutavad naised“ täitjad E. Annuk ja R. Hinrikus on biograafika uurimisel rõhutanud soolisi aspekte (*gender history*).

Biograafika uurimise empiiriliste allikate baasiks on eesti elulugude kogu kultuuriloolises arhiivis. Rakenduslikeks tulemusteks võib pidada selle täienemist umbes 100 elulooga. Elulugude kollektiooni baasil on R. Hinrikus koostanud mahuka ingliskeelse kogumiku „Estonian Life Stories“ (554 lk, Central European University Press), tutvustanud uurimistulemusi kogumikus „Soldiers of memory: World War II and its aftermath in Estonian post-Soviet life stories“ (Rodophi 2010). Lisaks teadusartiklitele ilmusid R. Hinrikuse toimetusel elulugude raamatud: riikliku integratsioonipreemia pälvis venekeelne kogumik „Эстония – мой дом. Жизнеописания эстоноземлев“. Artiklitest on märkimisväärne „Naised ja sõda eesti naiste mälestustes ja kirjanduses“ Eesti TA kogumiku sarjas „Teadusmõte Eestis“.

Diaspora uurimisel on keskmes olnud eksiil- ja väliseesti kirjandus. Silmapaistev on arhiivitöö rakenduslik väljund, mis P. Noorhani tegevuse kaudu on muutunud kontinentidevaheliseks. J. Kronberg on uurinud K. Ristikivi, K. Ast-Rumori, H. Visnapuu, A. Mäe, E. Sandeni, A. Roosi, H. Grabbi, B. Kangro loomingut; Rutt Hinrikus A. Thauvon-Suitsu, E. Toona, H. Nõu loomingut. Töörühma liikmed osalesid kaastöödega Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse monumentaalteoses „Eesti kirjandus paguluses“ (koostaja Piret Kruuspere).

Kirjanduse uurimine on traditsiooniliselt teema sümboolseks teljeks. Selle suunamooduli all uuritakse kirjanduslikke tekste, retseptiooni ning loomise-tõlgenduse kontekste. Ajaliseks keskmeks on olnud 19. sajand, millest on arhiiviallikate kaudu uuritud eestikeelse trükise loomist ja levi (V. Paatsi). K. Metste põhjaliku töö tulemusena on jätkunud mahuka tekstikriitilise väljaande, F. R. Faehlmanni „Teosed III“ trükiks ettevalmistamine. Seoses omaelulookirjutuse ajaloo ja eestikeelseid elulookirjutusi ja mälestusi alates 18. sajandist uurinud R. Hinrikus; 19. sajandi olulisi kultuuriloolisi isikuid (Märt Mitt jt) on artiklites lähemalt käsitletud V. Paatsi, Lilli Suburgi ja Ilmi Kolla elu ja loomingut on uurinud E. Annuk. Tähelepanu on pööratud ka ajalooliste romaanide vastuvõtu võrdlevale analüüsile 20.–21. sajandil seoses rahvuslike kontekstidega (S. Olesk, A. Lange). Oluliseks tulemuseks on doktorant K. Kuuse uuenduslik uurimistöö Uku Masingu luule poeetika analüüsil seoses doktoriväitekirja „Subjekt Uku Masingu luules“ kirjutamisega.

Olulisemad koostööpartnerid olid 2009. aastal S. Oleski aktiivse tegevuse kaudu Helsingi ülikooli humanitaarteaduskond ja Tuglas-Seura Helsingis, Herderi Instituudis Marburgis löi suhteid V. Paatsi.

Digitaalse representeerimise suunal on uurimise keskmes olnud kirjanduslike tekstide ja kirjandusloo uurimise, esitamise ja retseptiooni võimalused elektroonilise uue meedia keskkonnas. Selle uurimisel on empiiriliseks baasiks olnud mahukas kultuurilooliste allikate teabekesk-

kond, mille loomine ja arendamine on seotud samuti rakendusliku väljundiga. Tegevust on 2009. aastal toetanud ETFi grant „Kultuuripärand digitaalajastul: transformatsiooni ja retseptsiooni probleeme“ ja riiklik programm „Interaktiivne teabekeskond „Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb““. Digitaalsete esitusvõimaluste selgitamisel on pööratud suurt tähelepanu retseptsiooni ja „kasutaja“ vajadustele ja tarbimisharjumustele. Koostöös TÜ meedia ja kommunikatsiooni uurijatega viidi 2008–2009 läbi intervjuud Eesti arhiivide, muuseumide ja raamatukogude töötajatega ning kirjanduslikke ressursse kasutavate gümnaasiumide ja humanitaarala üliõpilastega. Uuringuid on toetanud ka koostöö ETFi grandiga „Muuseumi kommunikatsiooni arendamine 21. sajandi infokeskkonnas“ (grandihoidja Pille Pruulmann-Vengerfeldt). Teiseks uurimisfookuseks on audiovisuaalsete digitaalsete arhiiviallikate problemaatika koostöös BaltHerNeti ja BAACiga (P. Noorhani). Korraldati rahvusvaheline konverents „Aggregation and Management of Audiovisual Content in Digital Space“ (Vilnius, 5.–7.10.). Rahvusvaheline koostöö toimus 2009. aastal veel võrgustikus „Interdisciplinary Net“ (Oxford), Riikliku uurimiskeskuse (CNR), Lõuna-Euroopa ajaloo uurimisinstituudiga (ISEM) ja Cagliari ülikooliga Sardiinias (mõlemad M. Laak).

„Kreutzwaldi sajand: eesti kultuurilooline veeb“

Mahuka veebiprojekti (<http://kreutzwald.kirmus.ee>) arendamine on toimunud alates 2004. aastast, 2009. aastal alustati projekti uue etapi täitmise-ga, mis näeb ette võimaluse korral eesti kultuurilooliste isikute arhiivimaterjalide ja raamatute kättesaadavaks tegemist digitaalselt aastani 1940.

Aastal 2009 oli prioriteediks projekti sisu arendamine ja täiendamine kuni aastani 1918; andmebaaside loomine ja arhiivimaterjalide analüüs kuni aastani 1925; aastate 1800–1918 sisu tõlkimine inglise keelde ning selle alusel ingliskeelse vaate loomine ning arvutiprogrammi arendamine ja täiendamine vastavalt vajadustele.

Projekti täitmisega on 2009. aastal kaasnenud ulatuslik uurimistöö (V. Paatsi, M. Mikkel, P.-R. Larm, M. Laak), mille alusel on avaldatud ja ilmu-misel kokku 20 publikatsiooni. „Kreutzwaldi sajandi“ jaoks vajalike ma-terjalide uurimine ning ka elektrooniline teabekeskond tervikuna on ol-nud 2009. aastal aluseks 6 ettekandele mitmesugustel rahvusvahelistel ja kodumaistel konverentsidel. Samuti on 2009. aastal alustatud „Kreutz-waldi sajandi“ kultuuriloolise teabekeskonna tutvustamist Eesti koolide emakeeleõpetajatele eesmärgiga teha keskkonna kasutamiseks õppetöös tulemuslikku koostööd järgnevatel aastatel; teabekeskond on olnud prak-tika baasiks TÜ Viljandi kolledži tudengitele (juhendaja M. Mikkel).

Haridus- ja Teadusministeeriumi toetusel lõpetati eesti kirjanike teoste esmatrükkide digiteerimine ja kättesaadavaks tegemine täistekstidena. Mahukaks töö etapiks oli OCR-tekstituvastuste redigeerimine (T. Saluvere, Edakai Simmermann, Katrin Raid jt). Sisu arendus ja sellega kaasnevad tegevused – personaalarhiivide metaandmete andmebaasi täiendamine (Exceli tabel), digiteerimine, importimine KS-haldusprogrammi, vajalike seoste loomine teiste andmetega ning arhiivide avamine väliskasutajale – on olnud põhiteostaja M. Mikkeli kanda.

II. KULTUURI- JA KIRJANDUSTEORIA TÖÖRÜHM

Kultuuri- ja kirjandusteooria töörühma sihtfinantseeritav teema „Mimeesi retoorilised alusmustrid ja eesti tekstikultuur“ hõlmab kahte suunda: 1) teoreetilisel mõtestada mimeesi kontseptsiooni ning töötada välja originaalne, uurimisteamale kohane metodoloogia; 2) analüüsida eri tüüpi (kirjalike, suuliste, visuaalsete) tekstide representatiivset potentsiaali; eesti tekstikultuuri sisemist arenguloogikat ja sotsiopolitilistest protsessidest tingitud seoseid; argikogemust ja postmodernset osaluskuultuuri. Teema keskendub eeskätt alusuuringutele. Uurimisobjekti komplitseeritusest ja probleemipüstituse alusmõistetest tingituna rakendatakse tänapäevaseid kirjandus- ja kunstiteooria, fenomenoloogia ja kultuurisemiootika meetodeid. Analüüsi empiiriliseks aineks on eesti kirjandus ja visuaalkultuur, suhteliselt rohkem tähelepanu pööratakse viimaste aastakümnete kultuurinähtustele.

Teadusprojektid

Teadusteema täitmist (teemajuht V. Sarapik) toetasid 2009. a Eesti Teadusfondi grant nr 7679 „Osaluskuultuur küberruumis: kirjandus ja tema piirid“ (vastutav täitja P. Viires, täitjad Raivo Kelomees, V. Sarapik ja J. Tomberg) ning riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“ (nr EKKM09-114, 2009–2013). Neist viimane võimaldas eelretsenseeritava humanitaarteadusliku monograafiasarja „Heuremata“ väljaandmise jätkamist, projektjuhiks P. Viires.

Konverentsid ja ettekanded

Kultuuri- ja kirjandusteooria töörühm oli 2009. aastal tegev mitmetel toimunud konverentsidel ja seminaridel. P. Viires oli rahvusvahelise ettekandepaneeli „The Work of Art in the Age of Digital Multiplicity“ peakorraldajaks konverentsil „Media in Transition“ Massachusettsi Tehnoloogia-instituudis USA-s. J. Tomberg oli kaaskorraldajaks Eesti Võrdleva Kirjan-

Nüpli kevadkoolis „Arhiiv ja narratiiv“ käsitleti ka Andrus Kiviräha loomingut. Alar Madissoni foto.

dusteaduse Assotsiatsiooni VIII rahvusvahelise konverentsi „Kirjandusajalood rahvusliku ja rahvuseülese kirjanduskaanoni kujundamise tegurina“ läbiviimisel. Arutelude keskmes olid rahvuslikud või laiemaid regioone haaravad kirjanduse ajalood.

Toimus jätkukonverents „Unustuse arheoloogia“ (korraldajad J. Tomberg, N. Lopp, S. Vabar) aasta varem toimunud konverentsile „Unustuse arhiiv“, mille seekordseks sisuks oli laiemalt unustuse enese kirjanduslike, filosoofiliste, ajalooliste, psühhoanalüütiliste ja juriidiliste tingimuste avamine.

Koostöös Eesti Kirjanike Liiduga toimus Mehis Heinsaare loomingut käsitlev konverents „Uste avamise päev“ ning koos Tallinna Ülikooliga konverents „1940. aastad eesti kirjandus- ja kultuurimaastikul“. Osaleti ka järjekordse Nüpli kevadkooli „Arhiiv ja narratiiv: vihjega eesti kirjandusloole“ organiseerimisel.

Rahvusvahelistel konverentsidel esinesid töörühma liikmed ettekanetega 12 korral, kodumaistel 15 korral.

Publitseerimine

Jätkuvalt olid ka 2009. a. töörühma üheks peamiseks väljundiks artiklid teadusväljaannetes, monograafiad ja ühiskogumikud. P. Viirese koordineeritud monograafiasarjas „Heuremata“, milles avaldatakse kirjandusteaduse, kultuuriteooria ja -semiootika, visuaalkunsti ja teatriteaduse alaseid originaaluurimusi, ilmus kolm köidet: Boris Bernsteini „Visuaalne

kujund ja kunstimaailm“, Katrin Kivimaa „Rahvuslik ja modernne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000“ ja E. Annuse toimetatud „20. sajandi mõtetevoolud“. Sarjast „Etüüde nüüdiskultuurist“ ilmus esimene raamat „Spiraali lagunemine: Jüri Ehlvesti maailm“, koostamisel oli sarja teine raamat „Sügisball“. Valmis 18. köide „Kunstiteaduslikke uurimusi“ („Studies on Art and Architecture“), mille peatoimetaja on V. Sarapik. Ettevalmistamisel oli erinumber Eesti filmist internetiajakirjale Kinokultura (kinokultura.com).

2009. a. väljaannete nimekirja kuuluvad ka samal aastal Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide nõukogus kaitstud doktoriväitekirjad: K. Puigi „Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules“ ja J. Tombergi „Kirjanduse lepitarv otstarve“.

Teadusartikleid ja artikleid koguteostes ilmus kokku 27, ülevaateid, saatesõnu, arvustusi, kommentaare ja õppematerjale 31.

Koostöö

Väitekirjade juhendamiste, retsenseerimiste, loengukursuste ja mitmetes nõukogudes osalemiste kaudu oli kultuuri- ja kirjandusteooria töörühm koostöös mitmete teadusasutustega: Eesti Kunstiakadeemia, Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, Eesti Kirjanike Liit, Eesti Kirjanduse Teabekeskus jm. Magistri- ja doktoriväitekirjade juhendamisega olid seotud V. Sarapik, K. Lehari ja P. Viires. Loengukursuse „Film ja arhitektuur: modernistliku ehituskunsti ja kino kohtumisi“ Tartu Ülikooli ajaloo instituudis pidas E. Näripea, esteetika ajaloo seminare ja kunstiteaduse doktoriseminare EKA kunstiteaduse instituudis viis läbi V. Sarapik, loenguid eesti kirjandusest Tallinna Ülikoolis pidas P. Viires. E. Näripea viibis uurimistöös eesmärgil külalisdoktorandina Šotimaal St. Andrews'i ülikooli filmiteaduse keskuses ning J. Tomberg töötas erialakirjandusega Helsingi Ülikooli raamatukogus.

ARHIIVITÖÖ

Kogumine

2009. aastal täienesid Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogud jätkuvalt nii kodu- kui väliseesti kultuuriajalooliste materjalidega ning seda täies ulatuses vabatahtlike annetustena. Käsikirju laekus 3819 ühikut, fotosid nii analoog- kui digitaalkandjail ning negatiive kokku 14 704, kunstitöid 39, helilindistusi 122, filme 17 ning esemeid 21 säilikut. Seega kokku 18 722 säilitusühikut, mis võrdluses eelnenud aastaga viitab laekumiste stabiilsusele.

EKLAsse vastuvõetud käsikirjalistest arhiivimaterjalidest olid mahukamad personaalkogud: Jaan Kaplinski, Paul Kuusbergi, Eduard Laugaste, Dagmar Normeti, Astrid Reinla ja Boris Kaburi kogu. Ligi 2000 säilitusühikuga süstematiseeritud kirjavahetuse rahvusvahelise teadlaskonnaga annetas Erast Parmasto. Laekusid 2008. a. romaanivõistluse käsikirjad, Meinhard Laksi päevikud, Neeme Aljese päevikud ja kirjad, lisandus Eesti Draamastuudio näidendite käsikirju ja tõlkeid ning Jaan Ruusi materjale. Üksikkäsikirju ja kultuuriloolise ainesega materjale annetasid Linda Poots, Aleksander Maastik, Aime Pärnakivi, Ilmar Pihlak, Heino Ross, Eha Nurmiste, Vallo Kepp jt. Ehkki 2009. aastal ei olnud EKLA poolt välja kuulutatud ühtki eluloo võistlust, täiendasid siiski käsikirjade kogu veel ka sadakond arvele võetud eluloolist teksti.

Väliseesti materjalidest jõudis EKLAsse Rein Marandi isikuarhiiv (üleandja Leena Marandi), mille Rootsist Eestisse toimetamisel oli abiks Janika Kronberg. Enn Nõu andis üle Rootsi Metsaülikooli materjale ajavahemikust 1978–1993, Milvi Seim annetas temale adresseeritud Vaino Vahingu kirjad aastaist 1968–1996 ning Virve Adamsoni vahendusel arhiveeriti Viive Mülleri kogutud Brasiilia eesti kogukonna materjale. Väiksemaid annetusi tegid Uno Schultz (Temira Pachmussi ja Heljo Jaik-Corradi kirju), Krista Kaarik (koopia Jüri Välbe päevaraamatust), Aksel Mark (kirjavahetust ja märkmeid), Hele Lüüs (Aadu ja Hele Lüüsi materjale), Anu Marttila (Bernard Kangro ja Hilja Rүүtliga seotud materjale) jt.

Ly Leht mets USAst saatis oma raamatu „Kivid kõnelevad“ koostamise materjale, milles põhiosa moodustavad enam kui 5000 fotot Eestis leiduvatest mälestusmärkidest ja -kividest, ausammastest ja mälestustahvlitest ning lisaks raamatu koostamisega seotud kirjavahetust ja märkmeid. Lীগикауду 400 fotot sisaldasid ka Brasiilia eesti kogukonna materjalid.

Digitaalset fotoarhiivi (2043 digifotot) täiendasid oluliselt A. Madissoni jäädvustused mitmetelt kirjanduslikelt üritustelt ja konverentsidelt. Samuti jätkus projekt „Kirjanik ja tema keskkond“ (524 digifotot). Kirjarahvast pildistati nii Tallinnas kui Tartus, Põlva- ja Võrumaal ning seekord jäädvustati arhiivikogusse Mihkel Mutt, Kalev Kesküla, Jaan Undusk, Jaan Kaplinski, Tiia Toomet, Jüri Talvet, Cornelius Hasselblatt, Janika Kronberg, Mehis Heinsaar, Piret Bristol, Aapo Ilves ja Berk Vaher. Eesti Kultuurkapitali toetusel oli võimalik lähtuvalt arhiivinduslikest vajadustest valmistada ka tagatiskoopiad 2005.–2008. a. digifotodele.

Kultuurilooline arhiiv on oma kohuseks pidanud ka muutuva linnapildi jäädvustamist, nii lisandus fotokogusse enam kui sada A. Madissoni Tartu linnavaadet. Eesti Õdede Ühing andis üle Meditsiinide Seltsi 15 fotoalbumit ning kultuuriloolisi jäädvustusi laekus mitmetelt üleandjatelt (foto-

sid Uku Masingust (Arne Mikk), seoses Ella Ennoga (Elin Toona), seoses Ants Orasega (Hele Lüüs) jt üksikannetusi).

Kunstikogu laekumised olid eelnenud aastal mõnevõrra tagasihoidlikumad, kuid siiski märkimisväärsed: H. Mikiveri „Boris Kaburi portree“, E. Õunapuu „Psühhiaater“ (Vaino Vahing), J. Malini „Valvaja“, L. Pukki graafilised lehed Tartu vaadetega ning eksliibriseid, šarže ja joonistusi eri autoreilt.

Audiovisuaalsesse kogusse laekus Tiiu Salasoo kaudu 56 kassetti lindistusi seoses Austraalia eestlastega ja Metsaülikoolist Austraaliast ning Jaak Villerilt 38 kassetti mälestustega Kaarel Irdist. Arhiveeriti helisalvestused Juhani Salokandle intervjuudest Jaan Krossi, Ellen Niidu ja Ülo Tuulikuga, IV ülemaailmsete eesti päevade raadisaadetest Torontos, Adelaide'i Eesti Meeskoorist. Arhiivile annetati ka 2002. a plaadikogumik kohutumistest lastekirjanikega. Filmikogu täienes filmidega Julius Kuperjanovist, Uku Masingust, Kaarel Irdist, Stockholmi Eesti Segakoorist, Alberta eestlastest jt.

Korraldustöö

Arhiivimaterjalide korraldamine jätkus 2009. aastal Haridus- ja Teadusministeeriumi rahvuskaaslaste programmi ning teaduskollektsioonide finantseerimise toetuse abil. Nimetatud programmide juhina oli tegev arhiivi juhataja Vilve Asmer, kelle ülesannete hulka kuulusid kogumis- ja korraldustöö koordineerimine, hoiu- ja säilitustingimuste tagamine ja kontroll, andmebaasi täiendamise suunamine, koostöö teiste teadus- ja mäluasutustega, arhiivi tutvustav populariseeriv tegevus. Käsikirjade korraldamisega olid täiskoormusega seotud Leili Punga ja Mari Õunapuu, osalise koormusega Johanna Ross, Keit Lipp ja Maarja Hollo.

L. Punga jätkas põhitööna väga mahuka Karl Laantee kogu süstematiseerimist ja korraldamise lõpuleviimist. Lisaks korraldas ta juurde laekunud 2008. aasta romaanivõistluste käsikirjad ning jooksvalt ja vastavalt vajadusele mitmeid üksikarhivaale. M. Õunapuu lõpetas Oskar Nahe arhiivi korraldamise ja jätkas tööd Eesti Komitee arhiiviga. J. Ross, kes oli üle võtnud Oskar Looritsa kogu korraldamise, on selle tööga nüüdseks jõudnud lõppjärku. Lisaks salvestas ja litereeris ta oma intervjuud Aimeé Beekmaniga. M. Hollo korraldas provisoorselt Asta Willmanni kirjavahe-tuse aastaist 1952–1980, K. Lipp süstematiseeris õpilaste iga-aastaseid ajaloolaseid võistlustöid.

Rutt Hinrikus on aastaid koordineerinud ja juhendanud elulugude kogumist, arhiveerimist ja andmepanka kandmist. On moodustatud päevikute ja kollektiivsete elulugude kogud, mis on nõudnud korraldusprintsipi-

de täiendamist. Eraldi kogu on komplekteeritud ka venekeelsetest elulugudest. Arhiivi korrastamisega tegeles Edakai Simmermann, kes töö käigus koostas ka sisulisi analüütilisi kirjeid.

Fotoarhiiviga olid tegevad Irma Pilt ja Elo Maandi. I. Pilt lõpetas pikaajalise töö ligikaudu 14000 säilikuga „Teataja“ pildiarhiiviga, korraldas väliseestlaste Helmi Rajamaa ja Ilmar Külveti pildikogud ning omaaegse fotograafi Eduard Sellekese Tartu vaadetega klaasnegatiivide kogu, millest Alar Madisson valmistas nii korraldamise kui edasise kasutamise huvides paberkoopiad. Samuti lisas I. Pilt fotosid Samuel Sommeri kogusse ning kultuuriajaloolisi fotojäädvustusi segakogusse. E. Maandi jätkas ajalehtede Sirp ja Reede suuremahulise fotoarhiivi korrastamisega.

Ehkki EKLA on nimetamisväärselt suur ja sisukas kunstikogu, pole siiani olnud selle koguga püsivalt töötavat arhivaari, uusi lisandunud taie-seid on korraldanud ajutised töötajad. Ka eelnenud aasta lõpul kasutati Jaan Malini abi, kes arhiveeris Ott Kangilaski graafilisi töid (267 s-ü). V. Asmer tegeles maali- ja skulptuurikogu inventeerimisega.

Audiovisuaalse kogu korrashoiu eest kannab hoolt Maarja Savan, kes 2009. a lõpul töötas seoses lapsehoolduspuhkusega kolm kuud osalise koor-musega. Ta arhiveeris aasta jooksul laekunud heli- ja filmimaterjalid ning korrastas varasemaid helisalvestisi ning provisoorselt 77 säilikut Ameerika Hääle raadioarhiivist.

Fotograaf Alar Madisson tegeles oma digitaalsete pildistuste arhiveerimise ja korrastamisega, et tagada vajadusel neile kiire juurdepääs. EKLA säilitusserverites olevate digitaalsete arhivaalide ülekandmine ja korrastamine oli Marju Mikkeli ülesandeks.

ANDMEBAAS ELLEN

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi elektroonilise andmebaasi Ellen (<http://www2.kirmus.ee:8080/ellen/avalik.do>) põhifunktsiooniks on korrastatud arhiivikogude nimestike ja kirjete kättesaadavaks tegemine, samuti laekunud materjalide registri pidamine (nn arhiivitöötaja vaade). Uurijatele kättesaadav infomaht suurenes 2009. a 16 675 kirje võrra, sisestatud kir-jete koguarv seisuga 1.01.2010 oli 95 728 säilikut.

Käsikirjakogude kirjete sisestamine andmebaasi nii korraldatud kui laekunud materjalide osas on aastaid olnud Joel Ilja tööks. 2009. a sisestas ta J. Aaviku, S. Sommeri, A. Annisti, H. Leokese, J. Liivi, A. Laikmaa, P. Rummo, A. Haava ja H. Visnapuu isikukogude ning fondide „Loomingu Raamatukogu“, „Kirjastuste käsikirjad“ ja „Edasi“ kirjed. Samuti abistas ta tekstisisestusega kogudepõhiste väljaannete trükiettevalmistustöödeks (Rosenplänteri päevaraamat, K. Irdi kirjjavahetus, Alveri-Lepiku kirjjava-

hetus jm). J. Ross kandis andmebaasi Oskar Looritsa käsikirjakogu. Fotokogude kirjeid sisestas K. Lipp, kes lõpetas suuremahulise „Teataja“ kogu sisestuse ning lisas andmebaasi Hellar Grabbi, Hugo Salasoo ja Harald Viirsalu pildiarhiivide nimestikud, kokku üle 800 kirje.

TEENINDAMINE

Arhivaaride ja assistentide ülesannete hulka kuulub lisaks korraldustööle ka uurijate teenindamine, sealhulgas koopiate valmistamine ning teabenoüetele vastamine. 2009. aastal külastas kultuuriloolist arhiivi 230 uurijat, keda teenindati kokku 524 korral ja toodi fondidest tutvumiseks 3960 säilikut. Valmistati 3093 lehte paberkoopiaid ning 527 digikoopiat. Uurimisteemasid oli nagu alati väga erinevaid: teatri- kunsti-, kiriku- ja kooliajalugu, laulupeod, kirjastustegevus, merendus ja kohapärimus ning suguvõsauuringud. Huviliste seas oli õpetajaid ja õppejõude, kunsti- ja kirjandusteadlasi, ajaloolasi, sotsiolooge, genealooge, üliõpilasi, koduloolasi jt.

Arhiivikülastajate hulka tuleb kindlasti arvata ka arvukad ekskursioonigrupid, nende hulgas Tartu ja Tallinna Ülikooli ning Viljandi Kultuuriakadeemia ja Tartu Kõrgema Kunstikooli tudengid, gümnaasiumiõpilasi üle Eesti, huvilisi Ajakirjanduse Koolituskeskusest, Rakvere Ametikoolist, Tartu Kutsehariduskeskusest, Eesti Rahvusringhäälingu arhiivist, klubist Inner Wheel ning rahvusvahelisest BaltHerNeti konverentsist osavõtjad. Aasta jooksul käis grupe kokku 38 korral, arvuliselt 571 inimest.

POPULARISEERIV TEGEVUS

2009. aastasse jäi kultuuriloolise arhiivi 80. aastapäeva tähistamine, mille raames koostati kirjandusmuuseumis koos arhiivraamatukoguga ülevaatlik kogudepõhine näitus „ERMist võrsunud. AR 100 ja EKLA 80“, samuti osaleti näituse ja kataloogi „Eesti Rahva Muuseum 100“ koostamisel (EKLA poolt töögrupis V. Asmer ja L. Punga). A. Madissoni koostatud rändnäitust „Pooltund kirjanikuga“ II esitleti ja eksponeeriti Viljandi Kunstimajas. Näitused koostati ka konverentsideks „Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti ja Liivimaal 1801–1917“ (V. Paatsi ja K. Metste) ning „Kaarel Ird ja tema aeg“ (T. Saluvere).

Mitmes linnas üle Eesti, nii Narvas, Pärnus, Valgas kui Tartus, käis R. Hinrikus kõnelemas elulugude kirjutamisest, kogumisest ja avaldamisest. Eesti Televisioonis rääkis V. Paatsi C. R. Jakobsonist, lähtuvalt arhiivi fo-

Konverents „Kaarel Ird ja tema aeg“ 13. novembril. Kõneleb Tiina Saluvere. Alar Madissoni foto.

tokogu materjalidest esines temaatilise ettekandega Eesti Kodu-uurimiseltsi aastapäeval Pärnu Keskraamatukogus V. Asmer.

Projekti „Kirjanik ja tema keskkond“ baasil valminud ning ennekõike arhiivi fotokogu täiendanud fotomaterjal koondati valikuliselt albumisse „Kirjarahva pildiraamat“, mis A. Madissoni, V. Asmeri ja P. Noorhani koostatuna ning L. Punga toimetamisel ilmus aasta lõpul. Väljaanne oli suunatud ennekõike koolidele, lisaõppevahendina kirjandustundideks.

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Rahvaluule Arhiivi koosseisu kuulusid 2009. aastal arhiivijuhataja Risto Järv, vanemteadurid Mall Hiimäe (koormusega 0,5), Anu Korb, Aado Lintrop ja Mari Sarv, teadurid Andreas Kalkun (koormusega 0,8), Janika Oras, Mari-Ann Remmel (asus lapsepuhkuse järel alates augustist tööle koormusega 0,1), Astrid Tuisk, Ave Tupits ja Ergo-Hart Västriku (koormusega 0,2), arhivaar Kadri Tamm, heliinsener Jaan Tamm, projektijuht Jüri Metssalu (alates juulist, koormusega 0,5), assistendid Maarja Aigro (alates aprillist, koormusega 0,8), Jaanika Hunt (koormusega 0,6; septembrist 0,8), Katrina Kink (koormusega 0,8), Annika Kupits (koormusega 0,8), Tuuli Otsus, Janno Simm (koormusega 0,5) ning videotehnik Andres Roots (koormusega 0,5). Lapsepuhkusel oli, ent mitmeid tegevusloike täitis Liina Saarlo. Pikemaajaliste töövõtulepingutega olid arhiiviga seotud Pille Vahtmäe, Valdo Valper (riiklikud sihtprogrammid), Tiit Konsand, Siret Roots (Kultuuriministeeriumi programmid). Aasta algul lahkus arhiivijuhataja ametist Ergo-Hart Västriku teadustööle Tartu Ülikooli, jäädes veel aastaks osakoormusega tööle ERAs. Detsembris 2008 valitud juhataja Risto Järv asus tööle alates 9. aprillist; aasta algusest kuni selle ajani oli arhiivijuhataja kohusetäitjaks Mari Sarv.

Lühemaajaliste töövõtulepingutega tegid erinevate projektide raames arhiivile kaastööd Inge Annom, Katrin Hakkinen, Marika Kundla, Elo Tuule Järv, Priit Kalda, Nikolay Kuznetsov, Eha Kõiv, Ottilie Kõiva, Kanni Labi, Pille Niin, Madli Oras, Marion Selgall, Ivar Sinimets, Marius Suits, Merike Suits ja Öie Sarv.

Rahvaluulearhiivi tegevust on iseloomustanud juba selle rajamisest saadik kestnud sümbioos: arhiivitöö on jätkuvalt seotud teadustööga ja teadlaste töö arhiivikogude hoidmisega. Enamikul teadureist oli oma kindel tööloik ka arhiivi jätkuva toimimise tagamises. 2009. aastal jätkati sarnaselt varasemate aastatega arhivaalide hoiutingimuste kindlustamise, uni-

kaalsete arhivaalide säilitamise ning materjalide kasutusvõimaluste ajakohastamisega. Lisaks sellele tegutses võimaluste piires ka rahvaluulekogude täiendamise ja avalikkusele kättesaadavaks tegemise suunal. See oluline osa rahvaluulearhiivi missioonist on praegu ilma stabiilse rahastamisallikata, arhiivi põhiülesannete täitmiseks tuleb pidevalt tegeleda erimahuliste taotluste kirjutamisega.

Eesti Rahvaluule Arhiivi teadustöötajate tegevust rahastati 2009. aastal põhiosas sihtfinantseeritavast teadusteemast „Folkloor ja folkloorikogud kultuurimuutuste mõjuväljas – ideoloogiad, kohanemine, kasutuskontekst“ (teemajuht A. Lintrop). 2009. aastal jätkas senise riikliku sihtprogrammi „Eesti keel ja rahvuslik mälu“ ülesandeid uus riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“. ERA esitatud projektidest kiitis nõukogu heaks varasema programmi raameski töös olnud projektide jätkutaotlused: „Eestlased Venemaal: asustuslugu ja pärimus“ (juht A. Korb), „Eesti kohapärimuse andmebaas ja piirkondlikud publikatsioonid“ (juht M.-A. Remmel) ning „Eesti regilaulude avaldamine“ (juht J. Oras). Rahvuskaslaste programmist rahastati projekti „Eraisikute valduses oleva Siberi eestlaste pärimusainese kogumine, arhiveerimine, digitaliseerimine“ (juht A. Korb). ERA kogude ja ruumidega lähedalt seotud on ka TÜ projekt „Eesti muinasjuttude teaduslikud väljaanded“ (juht R. Järv). ERA teadlased osalesid mitmetes grandiprojektides, saades sealt toetust ka oma teadustegevuse ja välitööde tarbeks. A. Kalkun, E.-H. Västriku ja J. Oras osalesid grandiprojektis „Teadmiste produktsioon rahvusteadusliku uuringu kontekstis“ (projekti juht K. Kuutma, TÜ), A. Kalkun lisaks grandiprojektis „Kaasaegsete meetodite rakendamine traditsionaalse mitmehäälsuse uurimisel“ (projekti juht T. Ojamaa, Eesti Kirjandusmuuseum) ning A. Tuisk grandiprojektis „Vägivaldne ja vabatahtlik deterritorialisatsioon eesti diasporaakogukondade näitel“ (projekti juht A. Jürgenson, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut). Mõned arhiivitöö lõigud said kaetud Haridus- ja Teadusministeeriumi humanitaar- ja loodusteaduslike kogude rahvuskollektsioonide toetusest. Erinevaid arhiivikogudega seotud projekte toetasid ka Kultuuriministeeriumi programmid „Lõunaeesti keel ja kultuur“ ja „Setumaa kultuuriprogramm“ ning HTM „Hõimurahvaste programm“, samuti Eesti Kultuurkapital ja Eesti Rahvuskultuuri Fond. Välitööde läbiviimist Juuru kihelkonnas toetasid Juuru Vallavalitsus, Rapla Vallavalitsus ja Jaan Metsalu. Eesti Rahvaluule Arhiivi tegevust rahastati mõningal määral Eesti Kirjandusmuuseumi baasfinantseerimise vahenditest.

Aasta olulisemad tegevused. 2009. aasta jooksul peeti 40 ettekanne teadusüritustel ja avaldati 23 teadusartiklit nii kodu- kui välismaal, ERA töötajate osalusel korraldati kolm konverentsi, üks seminar ja mitmed ettekandekoosolekud. A. Tupits kaitses doktoriväitekirja, J. Hunt ma-

gistritöö. Monumentaalväljaannetest sai valmis ja jäi trükkitoimetamist ootama koos Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnaga koostatud eesti imemuinasjuttude antoloogia I osa. ERA toimetuste seerias jõudis trükki pühendusteos Mall Hiimäele: „Kes kõlbab, seda kõneldakse“. Rahvaluulearhiivi endise juhataja Herbert Tampere 100. sünniaastapäeva puhul ilmus „Eesti Mõtteloo“ sarjas (kirjastus Ilmamaa) M. Hiimäe koostatud artiklikogumik „Lauluväelised“. Eesti Entsüklopeediakirjastuse maakondlike koguteoste seeriasse kirjutasid ERA töötajad mitu ülevaateartiklit vastava maakonna pärimuskultuuri kohta. Mastaapsed kohapärimusekesksed välitööd toimusid Juuru kihelkonnas ning üle Eesti intervjueriti Siberisse väljarännanud eestlaste järeltulijaid. Lisaks sellele tehti mitmeid väiksemamahulisi salvestusi. Setu pulmas tehtud videosalvestuste põhjal valmis A. Lintropi ja J. Orase film „Seto saaja’ 2009“. Aasta jooksul korraldati kaks kogumisaktsiooni ning vaadati üle ERA korrespondentide võrgustik. Suuremaks uuenduseks arhiivitöö poole pealt oli infosüsteemi Mari kasutuselevõtt laekuva materjali arvelevõtmise osas. Jätkus sisestustöö regilaulude ja kohapärimuse andmebaasi, tehti ettevalmistusi ERA kohapärimuse andmebaasi liitmiseks muinsuskaitseameti kobarandmebaasiga. Lõpule jõudis Eesti Üliõpilaste Seltsi käsikirjakogu skaneerimine ning failid tehti kättesaadavaks ERA kodulehel. Koostöös Eesti Kirjandusmuuseumi teiste arhiividega koostati rahataotlus Riigi Infosüsteemide Arenduskeskusele, mille heakskiitmisel rajatakse failihoidla Eesti Kirjandusmuuseumi digitaalkogude turvaliseks hoiustamiseks, projekti raames on ühtlasi kavas digitaliseerida ja internetis kättesaadavaks teha Jakob Hurda käsikirjakogu tervikuna.

Kui aasta algul paistis ERA käekäik kaunis hea, siis aasta arenedes mõjutas ka arhiivi folkloorse nimetusega nähtus *masu*, mis esmalt andis ajendi arutleda kriisiteemade üle folkloristide talvekonverentsil, hiljem tuli teha ka reaalseid kärpeid ja töötajad olid sunnitud võtma palgata puhkuse päevi.

Eesti Kirjandusmuuseumi näol on tegemist hübriidse mälu- ja teadusasutusega, kuid ekspositsioon puudub. Üle-eestilisel muuseumiaastal otustati nime-polest-muuseumis teadustöö kõrval hakata veel rohkem tähelepanu pöörama avalikkusele suunatud tegevusele, et saavutada enamat kandepinda suhtluses ühiskonna liikmetega, tutvustada oma tegevust, läheneda uurijate ja kogujatena ühiskonnale, mille osa me oleme, mille huvides me tegutseme ja mille kultuuri me enda kogudes säilitame. Lisaks teadustöödele avaldati mitmesuguseid erialaseid arvustusi, tutvustusi, ring- ja ülevaateid, reisikirju ning märksõnaartikleid teaduslikes ja muudes ajakirjades, ajalehtedes jt väljaannetes. Koostati kaks näitust ja üks võrgunäitus. Koostöös Akadeemilise Rahvaluule Seltsiga tähistati ERA

kauaaegsete töötajate Herbert Tampere ja Selma Läti 100. sünniaastapäeva. Osaleti Narvas muuseumide festivalil, mille üldteemaks oli sel aastal „Kogumine“.

TEADUSTÖÖ

Rahvaluulearhiivi teadustöö üldteema „Folkloor ja folkloorikogud kultuurimuutuste mõjuväljas“ on endastmõistetavalt seotud rahvaluulearhiivi kogudega. Ühest küljest puudutab uurimistöo suures osas folkloorikogude tekkelugu ja funktsiooni – üha enam analüüsitakse, miks ja kuidas on just selline kogum tekste, salvestusi arhiivi jõudnud, milleks ja kellele see on olnud vajalik, kuidas suhestuvad kogud oma ajastu kontekstiga, kuidas neis avaldub kogujate ja esitajate individuaalne vaatenurk. Teisest küljest on arhiivikogude haldamiseks ja vahendamiseks otstarbekas, et teadlaste potentsiaaliga oleks vähemalt kuigivõrd kaetud kõik põhilised arhiivikogude sisulised valdkonnad. See seab oma piirangud arhiivitöötajate uurimisvaldkondadele – need ei saa koonduda väga kitsale teemale ja samas ei saa ka traditsioonilisest folkloristikast ehk meie arhiivimaterjalide temaatikast eemale kanduda. Nendes uurimispiirides võiks siiski esile tuua mõned valdkonnad, millega rahvaluulearhiivi uurijad põhjalikumalt tegelevad: regilaulud (J. Oras, M. Sarv, A. Kalkun, L. Saarlo, A. Lintrop), väljarännanute, eriti Venemaa eestlaste folkloor (A. Korb, A. Tuisk, A. Kalkun), koha- ja looduspärimus (M.-A. Rimmel, M. Hiiemäe, J. Metssalu ja kohapärimuse tööruhm), rahvakalender (M. Hiiemäe), eesti ja soome-ugri usund (A. Lintrop, E.-H. Västrik, M. Hiiemäe, J. Hunt), lastepärimus (A. Tuisk) ja soouuringud (A. Kalkun). Taas on arhiivis põhjalikumalt asutud ka muinasjutužanri (R. Järv) ja rahvameditsiini (A. Tupits) uurimise juurde.

Uurimistulemused. Rahvaluulearhiivi teadustöötajal **A. Tupitsal** valmis doktoriväitekiri, monograafiline uurimus „Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöo kulg Eestis 20. sajandil“, mille ta kaitses Tartu Ülikooli juures 27. novembril. Väitekirjas antakse ülevaade rahvameditsiini alase materjali kogumis- ning uurimisloost Eestis ning tuuakse esile seosed selle teadusvaldkonna arengute ja laiema ajastukonteksti vahel. Muuhulgas sedastatakse töös rahvameditsiini valdkonna eemaldumist teaduslikust meditsiinist 19. sajandil teaduse kiire arengu kontekstis ja taaslähenemist sellele 20. sajandil ning teisalt rahvameditsiini käsitluste arengut teadusmeditsiinikesksest kontekstikeskseks. Töö lisades on ära toodud kõik teadaolevad küsimustikud, mille alusel on rahvameditsiini alast teavet kogutud. A. Tupitsa ilmunud artiklid puudutasid sama teemat, ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics* ilmunud

Ave Tupits Kassinurme hiide sisenemas. Akadeemilise Rahvaluule Seltsi seminar-retk Jõgevamaale 2009. a, mille põhikorraldajaks oli samuti Ave Tupits. Kanni Labi foto.

artiklis käsitles ta rahvameditsiini kitsamalt nõukogude perioodil, ajakirjas *Volkskunde* in Rheinland-Pfalz ilmus pikem käsitus 20. sajandi rahvameditsiini-uurimisest Eestis.

ERA helistuudio assistent **J. Hunt** kaitses Tartu Ülikoolis magistritöö „Meedia surmakultuuri suundumuste suunajana 20/21. sajandi vahetusel“, milles ta vaatles, kuidas surm ja suremine on kaasajal muutunud tõrjutud teemaks, ning analüüsis, milline roll selles võib olla meedial, mis surma kajastab enamasti veriselt ja dramaatiliselt. Üldine nooruse-, ilu- ja jõukusekultus taandab surma pigem vanade, haigete ja tõrjutute pärusmaaks.

A. Lintropi teadustegevus keskendus usundivaldkonnale nii sisuliselt kui geograafiliselt laiemas mõttes. Šamanismi teemadel pidas ta ettekande Uku Masingu juubelikonverentsil Tartus ja Rahvusvahelise Jutu-uurijate Ühingu 15. kongressil Ateenas. Traditsioonilisi ja kaasaegseid šamaanilugusid võrreldes leidis Lintrop, et kuigi uued jutud on eelduspäraselt detailivaesemad ja napisõnalisemad kui traditsioonilised lood, on nende struktuurid siiski sarnased. A. Lintrop jätkas ka soomeugrilaste usundi ja kultuuri käsitlemist – rahvusvahelise etnoloogide ja folkloristide ühenduse International Society for Ethnology and Folklore (SIEF) rituaalse aasta töörühma konverentsikogumikus ilmus artikkel surnute mälestamisest udmurdi kalendrikombestikus, sama töörühma konverentsil Kaunases pidas ta ettekande suvistepühadega seotud tähtpäevadest udmurdi rahvakalendris. Maailmliku parigiteemaliste artiklite kogumikus ilmus Lintropil artikkel pealkirjaga „Soomeugrilase park“, kus ta kõrvutas tänapäevast parigikäitumist tavakäitumisega soome-ugri looduslikes pühapaikades. A. Lintropi uuringud ei piirdunud üksnes šamanismi ja soomeugri usundi uurimisega – folkloristide talvekonverentsil Käärikul peetud ettekandes kõneles ta taevakultusest mongoli rahvausundis; Tallinnas peetud rahvusvahelisel konverentsil „Buddhism and Nordland 2009“ ning Kreutzwaldi päevade teaduslikul konverentsil Eesti Kirjandusmuuseumis käsitles A. Lintrop Roerichite perekonna maailmapilti ja mütoloogiat.

E.-H. Västriki tegeles 2009. aastal põhjalikumalt setu Peko-kultust käsitlevate alustekstidega, nende süstematiseerimise ja allikakriitilise uurimisega ning pidas sel teemal kolm ettekannet: Tartus toimunud Eesti Usundiloo Seltsi aastakonverentsil käsitles E.-H. Västriki Peko-uskumusi läänemeresoome kontekstis, Vilniuses toimunud rahvusvahelisel konverentsil „Baltic Worldview: From Mythology to Folklore“ vaatles Peko-kultuse seoseid balti rahvaste usundiga ning Tartus toimunud SIEFi kultuuri-pärandi ja omandi töörühma konverentsil käsitles Peko kui setu omakultuuri sümboli kohta viimase 100 aasta jooksul loodud representatsioone (Vabarna-Voolaine loodud eepos, kaasaegsete kunstnike tööd, Peko kujutamise Seto kuningriigi päevade raames jms). Vadja kultuuri tänapäevast loomist ja nähtavakstegemist külapidude traditsiooni jätkumisena käsitles E.-H. Västriki Ameerika Folklooriühingu aastakonverentsil. Ilmar Talve mälestuspäeval Tartus rääkis ta Ilmar Talve ja Paul Ariste kogumisetkest Vadjamaale 1942. aastal. Setomaa koguteose valmimisele pühendatud seminaril TÜs pidas E.-H. Västriki ettekande koguteose rahvaluule-osa ülesehitusest.

M. Hiimäe teadustegevus hõlmas looduspärimuse, rahvakalendri ja usundiga seotud valdkondi, oma pikaajalise kogumis- ja uurimistegevuse pagasiga – Mall Hiimäel täitus ERAs 40 tööaastat – on tal head silma ja

oskusi teha tähelepanekuid rahvapärimuse funktsioneerimise kohta ühiskonnas laiemalt. M. Hiiemäel valmis 2009. aastal käsikirjas kaks raamatut: „Pühad ja argised ajad rahvakalendis“ ning kommenteeritud tekstikogumik „Pühad kivid Eestimaal“. Laiema käsitluse ajatunnetuse muutumisest tsüklilisest lineaarseks eesti tähtpäevapärimuse kontekstis esitas ta folkloristide talvekonverentsil „Kriis“ peetud ettekandes. Viljandi Kultuuriakadeemia avalike loengute seerias pidas M. Hiiemäe ettekande hingedeajast ja kalendrilaulude rahvausundilisest taustast. Hiiemäe esines ettekannetega ka folkloristide Herbert Tampere ja Selma Läti 100. sünniaastapäevale pühendatud teadusüritustel. Kreutzwaldi päevade teaduslikul konverentsil Eesti Kirjandusmuuseumis pidas ta ettekande „„Palmse taevas“ maa pealt vaadelduna“. Eesti Kodu-uurimise Seltsi väljaandes „Kodu-uuriija teejuht“ ilmus temalt ülevaade rahvapärimustest ja nende talletamisest, ajakirjas Eesti Loodus ülevaade sarapuust eesti rahvausundis. Järvamaa koguteoses ilmusid M. Hiiemäel rahvausundit, rahvakalendrit ning isikuloolisi ja olustikulisi jutustusi käsitlevad peatükid. Pärnumaa ja Setomaa koguteoste jaoks kirjutas ta ülevaated vastava piirkonna rahvakalendri kohta.

Lapsepühkusel olnud **M.-A. Rimmelil** ilmus Järvamaa koguteoses artikkel looduslikest pühapaikadest rahvapärimuses.

Kohapärimuse töörühma projektijuhil **J. Metssalul** valmis Raikküla Paka mäega seotud lugusid allikakriitiliselt analüüsiv artikkel. Jüri Metssalu pidas ka mitu ettekannet kohapärimuse teemadel: ARSi kogumiskonverentsil kõneles ta suvel toimunud Juuru välitöödest, VII kohanimapäeval Raplas pidas ettekande teemal „Toponüümilisi tähelepanekuid ja mõtteid kohapärimuse uurimiselalalt“. Eesti Maaülikooli looduslike pühapaikade loengusarjas kõneles J. Metssalu looduslike pühapaikade teabeallikatest ning Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi kultuuriteaduste metodoloogia ja teooria seminaris rääkis ta pärimusmaastiku uurimise arheoloogilistest aspektidest.

A. Korbi uurimused keskendusid jätkuvalt Siberi eestlaste pärimusele. Rahvusvahelisel jutu-uurijate kongressil Ateenas pidas A. Korb ettekande lugudest, mida Siberi eestlased on rääkinud oma esivanematest ja sealsete külade asutamisest. Söktövkaris ilmunud rahvameditsiini-alaste artiklite kogumikus ilmus käsitus Rõžkovo küla rahvaravist ja rahvaarstidest. Tartus toimunud Baltic Heritage Network võrgustiku konverentsil arutles A. Korb kogutud pärimuse kogukonnale tagastamise teemadel ning ettekande põhjal valmis ka samateemaline artikkel. Ettekandepäeval „Venemaale veerenud IV“ rääkis ta oma kogumiskäigust Ülem-Suetuki külla 1992. aastal. VI Välis-Eesti Kongressil Tallinnas pidas A. Korb ettekande Venemaa eestlaste pärimuskultuurist üldisemalt. Karjalas, Petroskois pee-

tud ettekandes, samuti ajakirjas Tallinn–Таллинн ilmunud artiklis andis A. Korb ülevaate eestlastest Venemaal. Pärnumaa koguteose jaoks kirjutas A. Korb ülevaate rahvaluule kogumisest sealkandis.

Ka **A. Tuisk** jätkas Siberi eestlaste pärimuse uurimist ning internetilehekülje „Siberi- ja Volgamaa eestlased“ täiendamist. Eestlaste kohanemisest Siberis ja nende identiteedimuutustest pidas ta ettekande ESTO 2009 raames Saksamaal Münsteris korraldatud konverentsil. Kirjandusmuuseumis toimunud ettekandepäeval „Venemaale veerenud IV“ andis ta ülevaate eesti ja setu küladest Krasnojarski krais. A. Tuisul valmis ka artikkel lastepärimuse alal, kus ta võrdles kolme rahva anekdoote 15 aastase vahega toimunud lastepärimuse kogumise aktsiooni materjalides.

R. Järv tegeles muinasjuttude tööühma juhtina eesti muinasjuttude teadusliku väljaande ettevalmistamisega. Aasta jooksul pidas ta mitmeid muinasjutu-alaseid või sellega külgnevaid ettekandeid: Uku Masingu 100. sünniaastapäevale pühendatud konverentsil rääkis ta Uku Masingu suhtest muinasjuttudega, 31. põhjamaade etnoloogide ja folkloristide konverentsil Helsingis muinasjutunaljadest, Eduard Laugaste 100. sünniaastapäevale pühendatud konverentsil Tartus eepilistest seadustest tudengipärimuses ning Rahvusvahelise Jutu-uurijate Ühingu 15. kongressil Ateenas kõrvutas muinasjuttu turismireisiga. Pärimuse kasutamisest Hiiumaa turismiettevõtlikes rääkis R. Järv saarte kultuuri käsitleval konverentsil Šetlandil. R. Järve kolmandaks uurimisvaldkonnaks on vanasõnade tänapäevane kasutus, vanasõnakasutust Delfi internetiportaalis analüüsis ta Arvo Krikmanni 70. juubelile pühendatud konverentsil Tartus. Kogumikus „Media & Folklore. Contemporary Folklore 4“ taaspublitseeriti aastal 1999. ajakirjas Folklore ilmunud uurimus vanasõnade kasutamise kohta eesti ajakirjanduses – „Aren't Proverbs there for the Taking? References to Proverbs in Newspaper Texts“. Analüüsist selgus, et kõige sagedamini kasutati vanasõnu „Poliitika“ ja „Lugejakirjade“ rubriikides, meelsasti on kirjutajad tarvitanud „uusi“ ja teiste rahvaste vanasõnu, peaaegu pooltel kasutusjuhtudel on vanasõna paigutatud rõhulisse positsiooni – kas pealkirjaks (alapealkirjaks) või siis artikli algusesse või lõppu. Artikli uustrükki ette valmistades tuli ilmsiks, et märkimisväärne hulk selle varasemas versioonis viidatud internetilinkidest olid kadunud, mõned veebiaadressid olid lihtsalt muutunud, internetist praegu leitamatud allikad (sh Päeva-lehe poliitikarubriik tervikuna) tuli aga asendada viitega paberväljaannetele.

J. Oras keskendus oma uurimistöös Eesti folkloristika ajaloo käsitlemisele – ta vaatles kogumist mõjutavaid ideoloogiaid ja üksikkogujate tegevuse individuaalseid külgi ajastuomase ideedemaastiku taustal. Ajakirjas Akadeemia ilmunud artiklis analüüsis J. Oras eesti folkloristlikku helisalvestust nõukogude perioodil, seminaril „Seto lauluemade jälg. Rep-

resentatsioonid ja jäädvustamine“ peetud ettekandes setu pärandi kogumise-hoidmise ideoloogilisi taustategureid. August Pulsti isiksust ja muuseumi- ning rahvamuusika-alast tegevust käsitles J. Oras ERMis toimunud ettekandepäeval „August Pulsti jäljed Tartus“. Naiskogujate töö isiklikke ja ühiskondlikke motiive käsitles J. Oras mitmes ettekandes: 31. põhjamaade etnoloogide ja folkloristide konverentsil Helsingis, TLÜs toimunud konverentsil „Oma+elu+kirjutuse lummuses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos“ ning Eesti Põllumajandusmuuseumi konverentsil „Maanaine ajas ja ruumis“. Järvamaa koguteoses ilmus J. Orase käsitus Järvamaa rahvalaulikutest ja laulukogujatest. J. Orasel ilmus ka artikkel Kihnu laulude heterofooniast EKM etnomusikoloogia osakonna artiklikogumikus „Soome-ugri mitmehäälne muusika teiste muusikakultuuride kontekstis“.

M. Sarv jätkas oma uuringuid regilaulu meetrika ja poeetika alal. Sloveenia ajakirjas „Traditiones“ ilmunud riimiliste ja regilaulude võrdlevas käsitluses näitas ta, et eesti rahvalaul pole riimi kui poeetilist vormi omandanud sõltumatult, vaid komplektis terve poeetilise paradigma, isegi laiemal maailmatunnetusviisiga: regilaul esindab arhailist kogukondlikku mõtteviisi, mis toetab ja taasloob stabiilset maailmakorda; riimilised laulud esindavad individualistlikku mõtteviisi, mis keskendub üksikisiku tunnetele ja läbielamistele, sündmustele. Šetlandil toimunud saarte kultuuri alasel konverentsil vaatles ta kaht vastandlikku aspekti Eesti saarte laulutraditsioonis: avaramatest kontaktidest tingitud uuenduslikkuse ja kogukonna selgepiirilisusest tingitud konservatiivsuse aspekti. Saksamaal, Vechtas toimunud värsimõõdu-alasel konverentsil pidas M. Sarv ettekande universaalidest folkloorses värsimõõdus. Tuginedes paljuski regilaulu värsimõõdu uurimisel saadud tulemustele tõi ta esile tunnused, millele leidub paralleele ka muude rahvaste folkloorses meetrikas ja mida võiks ehk pidada omaseks folkloorsele poetikale kui sellisele üldisemalt. Arvo Krikmanni 70. juubeli puhul Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud rahvusvahelisel konverentsil pidas M. Sarv koos K. Labiga ettekande regilaulu poeetilisest sünonüümidest, näidates et kujundite kasutamine regilaulu parallelismis teeb võimatuks sünonüümia- ja analoogiaparallelismi eristamise.

A. Kalkun töötas peamiselt oma setu laulu käsitleva doktoriväitekirja kallal ning kirjutas sel teemal ka artikleid ja pidas ettekandeid konverentsidel. Koostöös Triinu Ojamaaga ilmus tal kogumikus „Ethnic Sources of Traditional Music Cultures of Middle-Eastern Europe“ artikkel, kus lauljate tehtud intervjuude põhjal käsitleti kõrvutatavalt setu lauljate suhtumist ja hoiakuid setu laulu ja õigeusu kirikulaulu, mis kummagi laulmis-traditsiooniga seotud uskumussüsteemi tõttu võivad omavahel vastuollu

sattuda. Regilaulukonverentsi artiklikogumiku jaoks valmis A. Kalkunil pikem käsitlus Samuel Sommeri rahvaluulekogu saamisloost ja selle edasisest problemaatilisest käekäigust kuni arhiivi jõudmiseni. Ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics* ilmus tema artikkel soospetsiifilistest motiividest Anne Vabarna eeposes „Peko“. Koos Triinu Ojamaa ja Žanna Pärtlasega valmistati ette setu laulu käsitleva veebiväljaande „Seto mitmehäälnelaulutraditsioon“ (<http://laul.setomaa.ee/>) tekstiosa. Setu naiste eluloolaulu ja improvisatsioone käsitlevaid ettekandeid pidas A. Kalkun Tallinna Ülikoolis toimunud konverentsil „Oma+elu+kirjutuse lummuses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos“ ning Tartus Eesti Rahva Muuseumis aset leidnud seminaril „Seto lauluemade jälg. Representatsioonid ja jäädvustamine“. Lauluemade suhtest nende laulude salvestajate ja üleskirjutajatega kõneles A. Kalkun leelokonverentsil Värskas ning Siberi setu naiste pärimusest Eesti Kirjandusmuuseumis aset leidnud ettekandepäeval „Venemaale veerenud IV“.

Toimetatud väljaanded. 2009. aastal oli suur toimetuskooormus Ergo-Hart Västrikul. Trükivalmis sai ERA toimetuste seerias ilmuv pühendus-teos M. Hiemäe juubeli puhul – „Kes kõlbab, seda kõneldakse“. EKM teaduskirjastuse väljaandel ilmus E.-H. Västriku ja K. Labi toimetatud Enn Ernitsa uurimus „Vadja haritlane Dmitri Tsvetkov 1890–1930“. E.-H. Västriku oli peatoimetajaks kolme asutuse ühisväljaandele *Journal of Ethnology and Folkloristics*. Ilmus eelretsenseeritava ajakirja 2008. aasta number 2 (2) ning trükk läks ka järgmise aastakäigu esimene number 3 (1). Toimetustesse kuulusid ERAst veel A. Lintrop ja R. Järv.

Endise ERA juhataja ja folkloristi Herbert Tampere 100. sünniaastapäeva puhul ilmus „Eesti Mõtteloo“ sarjas (kirjastus Ilmamaa) M. Hiemäe koostatud H. Tampere artiklite kogumik „Lauluväelised“.

Trükivalmis sai Tartu Ülikooli ja Eesti Kirjandusmuuseumi ühisväljaanne „Eesti imemuinasjutud I“, mis on „Monumenta Estoniae Antiquae“ sarja uue, eesti muinasjuttude seeria avaköide. Väljaande koostasid R. Järv, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan (Tartu Ülikool).

Valmis Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi avaldatud DVD-väljaanne „Valgõ härg / Valge härg“ (R. Järv, toimetanud Paul Hagu ja R. Järv). DVD filmid on filmitud aastail 2004–2006 Tartu Ülikooli rahvaluuleekspe-ditsioonidel Setumaale ning hilisemate välitööde käigus. Väljaandega kaasnevas tekstivihikus on ära toodud juttude setukeelne tekst, lisatud juttude ingliskeelsed lühikokkuvõtted ning klassifikatsioon rahvusvahelises rahvajuttude kataloogi ATU järgi.

Korraldatud teadusüritused. Rahvaluulearhiiv korraldas 2009. aasta jooksul konverentsi nii üksi kui koostöös teiste asutustega: A. Korb korraldas ettekandepäeva „Venemaale veerenud IV. Krasnojarski krai eest-

lased“. Koostöös Eesti Rahva Muuseumiga korraldati 22.–23. aprillil noorte etnoloogide ja folkloristide konverents Eesti Rahva Muuseumis ja Eesti Kirjandusmuuseumis (EKMist peakorraldaja A. Tupits, ERMist Marleen Nõmmela, Agnes Aljas). A. Kalkun korraldas seoses Eesti Rahva Muuseumis toimunud näitusega setu laulikute sealsamas ka seminari „Seto lauemade jälg. Representatsioonid ja jäädvustamine“ (4. detsember).

Koostöös ERAga korraldati kaks Akadeemilise Rahvaluule Seltsi ettekandepäeva, kus tähistati ERA endiste töötajate sünniaastapäevi. 29. jaanuaril leidis aset ettekandepäev „Herbert Tampere 100“, 24. septembril tähistati Selma Läti 100. sünniaastapäeva ja ühtlasi ka ERA 82. aastapäeva. A. Tupits ning J. Oras osalesid ARSi kogumiskonverentsi „Pärimuse kogumisretk kui palveränd“ korraldamisel (5. novembril).

KOGUMISTÖÖ

Traditsiooniline **Vabariigi Presidendi rahvaluule kogumispreemia** kätteandmine toimus 27. veebruaril. 2008. aasta kaastööde eest pälvisid preemiad kaks rahvaluulekogujat. Astronoomiadoktor Urmas Haud sai preemia Pärnumaa Riisa ja Tõramaa külade rahvapärimusliku ajaloo alaste materjalide üleandmise eest. Folklorist Taisto-Kalevi Raudalainen pälvis autasu rahvaluule kogumise eest Ingerimaal ja mujal elavatelt ingerlastelt. Lisaks preemiate üleandmisele kuulutas president välja kooliõpilaste ja tudengite kirjatalgud „Mida mina saan teha Eesti heaks?“. Esinesid pärimusmuusikud Marju Varblane ja Toivo Sõmer.

2009. aastal arhiivi laekunud kaastööde põhjal esitas Eesti Rahvaluule Arhiiv Vabariigi Presidendi kogumispreemia saajateks Kaie Humala ja Hille Tarto. Kaie Humal kogus pärimust Võrtsjärve põhjakaldalt, oma kunagise kodukandi vanadelt kaluritelt, nende pereliikmetelt ning teistelt praegustelt ja endistelt selle kandi inimestelt. Lisaks on K. Humal üle andnud rohkesti 20. sajandi Võrtsjärve ümbruse külade eluolu kajastavaid fotosid, millel on kujutatud perekondlikke sündmusi, tööolukordi jm. Hille Tarto andis arhiivile üle aastail 2005–2007 Eesti Televisiooni saates „Prillitoos“ läbiviidud ravimtaimeteemalise küsitluse tulemusel laekunud fotod ja 1717 lk lugejate kirju.

2009. aastal andis Piret Paal arhiivile üle 2006. aastal korraldatud kogumisaktsiooni „Minu vähihaigus“ materjalid. Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurhariduse osakonna üliõpilasi juhendanud Ene Lukka-Jegikjan saatis arhiivi eesti ja vene tudengite tööd sünni- ja pulmakombestikust. Riikliku Metsamajandamise Keskuse loodushoiuosakonna pärandkultuuri spetsialisti Triin Kusmini saadeti sisaldas pärandkultuuri inventeerimise käi-

gus talletatud kohapärimust, elulugusid, andmeid metsa ja metsatöoga seonduvast pärimusest. Arhiivi jõudis Eesti Maaülikooli loodusturismi eriala tudengite kogutud aines (juhendasid Renata Sõukand ja Raivo Kalle). Ameerikas elanud eestlase Olavi Maru 1980. aastatel kogutud lorilaulude kogu saatsid arhiivi tema abikaasa Ene Maru ning Sirje Kurg. Rahvalaulik Kathariina Kreti eluloo, sugupuu ning oma mälestusi temast panid kirja lauliku tütar Laine Määr ja Lumme Lillenthal. Neeme Metsalt saabus rahvakalendri tähtpäevade ainelisi omaloomingulisi luuletusi koos kombekirjeldustega lapsepõlvkodust. Maret Lehto saatis kommentaare heliväljaande „Munuksed“ Muhu laulude tausta kohta. Adik Sepp talletas nimetekkelugusid ajaloolisest Tarvastu kihelkonnast. Lille Teedumäe saatis eri aegadel lasteaias tehtud fotosid. Koidula Lesta annetas Äksi nõia ehk Hermine Jürgensi isiklikke pabereid. Kohapärimusega seotud fotosid annetasid Arvi Liiva ja Helgi Suluste, suure koguse fotosid andis Elmar Maasik. Anni Oraveer saatis arhiivile enda kogutud pimedate folkloori ning setu pärimusel põhinevad omaloomingulised jutud koos kommentaaridega. Kogusid täiendasid veel Kaleph Jõulu, Leida Oeselg, Ülle Podekrat, Evi Kambrimäe, Hilda Kaukes, Margit Ilves jt.

Folkloristidest jätkas tänuväärset tööd eesti folkloristika ajaloo materjalide kokkuotsimisel Rein Saukas. Erinevat ainek sisaldavaid säilikuid andsid üle ka folkloristid M. Hiiemäe, A. Korb, Mare Kõiva, Helen Kõmmus, J. Metssalu, M.-A. Rimmel, Ingrid Rüütel, J. Oras, M. Sarv, Taive Särg, A. Tupits, P. Vahtmäe, Piret Voolaid, V. Valper jt.

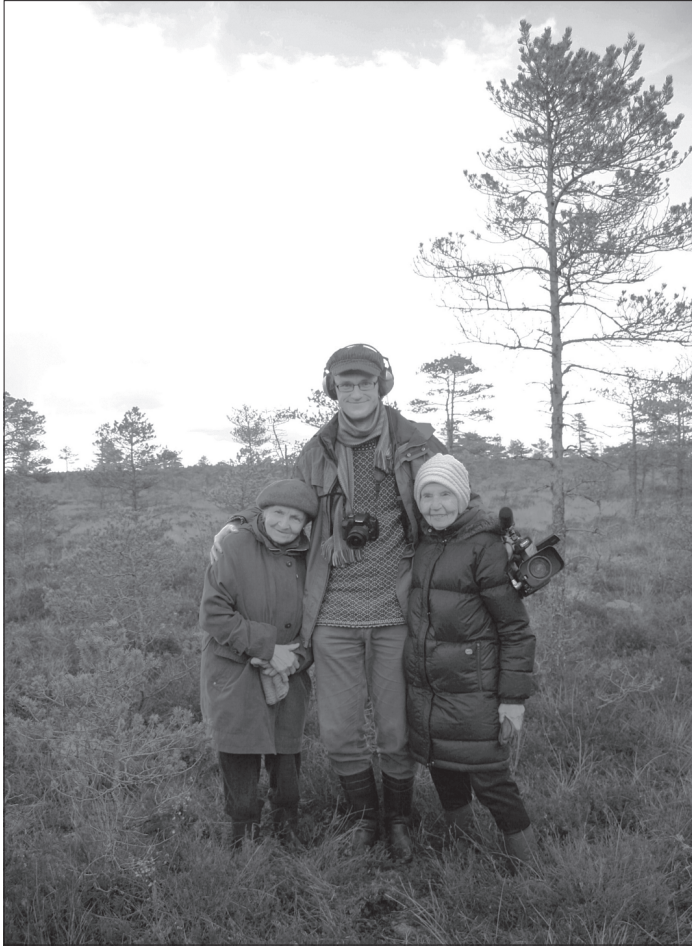
Kogumisaktsioonid. Inspireerituna 2009. aasta 24. veebruaril alanud Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) ning Tuglase Seltsi (Tuglas-Seura) kogumisvõistlusest „Silloin kerran Georg Otsilla“ otustati koostöös Soome Instituudiga korraldada samalaadne kogumisaktsioon ka Eestis. Küsitluskava „Minu mälestuste Soome“ koostati Eesti Kirjandusmuuseumi kahe osakonna (Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist Rutt Hinrikus, Eesti Rahvaluule Arhiivist R. Järv) ning Soome Instituudi (Järvi Lipasti) koostöös. Võistlus kuulutati välja 2009. aasta mais Tartus toimunud Soome päeval. Erisuseks võrreldes varasemate ERA kogumisvõistlustega oli keskendumine mälestustele, mis korduva ülerääkimise tulemusel on jutuks vormunud. Kokku saadeti võistlusele sadakond erilmeelist kaastööd väga erinevatelt kirjutajatelt – kirjanikelt, teadlastelt, kooliõpilastelt. Kirjutistes meenutati kõige rohkem nõukogudeaegseid Soomesõite, kuid mõnes töös kajastati ka varasemaid aegu ning mõned tööd kirjeldasid viimaste aegade Soomes-käike. Žürii (R. Hinrikus, R. Järv, J. Lipasti) andis pikkade arutelude järel välja kolm peaauhinda, need said Maret Lehto, Maria Peep ja Lembit Vahesaar. Põhjaliku ja ülevaatliku kaastöö eest pälvis eriauhinna Harri Jõgisalu. Laekunud ainese võttis arhiivis arvele ning

sisestas käsikirjalise materjali arvutisse M. Selgall, tööd toetas Eesti Kultuurkapital. Ka kogumisvõistluse preemiafondi toetas suur hulk sponsooreid – Viking Line, Fazer, Paulig, TEA kirjastus, Petrone Print, Soome Suursaatkond ning Eesti Kultuurkapital.

Septembris pöördus ERA poole kogumisalase koostööettepanekuga Eesti Ornitoloogiaühing, kes oli aasta linnuks valinud kaku ehk rahvapärase nimetusega öökulli. Ühiselt koostati kakuteemaline küsimustik (ERA poolt osales M. Hiiemäe). Küsitluskavas paluti kirja panna isiklikul kogemusel põhinevaid või tuttavalt kuuldud tõestisündinud lugusid ning küsiti mitmesuguseid uskumusi, nimetusi jne. 70 saadetise arvelevõtmise ja arhiveerimisega tegelesid K. Tamm ja M. Selgall. Žürii tööst võtsid osa ERA poolt M. Hiiemäe ja K. Tamm ning EOÜ poolt Andrus Jair, Elle-Mari Talivee ja Katrin Seervald. Auhinnad pälvisid Ellen Randoja (linnuliigi omaduste ilmeka vahenduse eest rahvaluule kaudu) ja Tuuli Eksin (kaku kui endelinnu olulisuse esiletoomise eest perepärimuses), ERA eripreemiad said Iti-Jantra Metsamaa (parim humoristlik pajatus noore koduka-ku seiklusist inimelamus) ning Maria Parksepp (unikaalne kirjeldus tulevase ennustamisest ja ennustuste täideminest).

Sügisel vaatasid R. Järv, J. Oras, K. Tamm ja A. Tuisk üle ERA olemasoleva korrespondentide võrgu. Seniste tegevkorrespondentide ning arhiivile viimastel aastatel kaastööd teinud inimestega võeti ühendust, saadeti neile küsitluskavad ja selgitati välja, kas nad soovivad ning kas neil on võimalik kaastöö tegemist jätkata. Süstemaatiliste kogumisaktioonide taasalustamise eesmärgil sai esitatud ka taotlus riiklikule programmile „Eesti keel ja kultuurimälu“, mis kahjuks ei leidnud ekspertkomisjoni poolt toetamist.

Välitööd. Aasta suurimaks kogumisprojektiks olid Jüri Metssalu juhitud toimunud välitööd Juuru kihelkonna aladel. Nelja kuu jooksul neljal korral toimunud välitööde kestel (kokku 25 päeva) käidi 36 külas ja intervjueriti enam kui pooltsteistsada inimest. Kogutud helisalvestuste maht on 336 tundi, videoülevõtteid tehti u 60 tunni jagu, fotosid u 8000. Lisaks J. Metssalule osalesid Juuru välitöödel ERAst M. Hiiemäe, R. Järv, M. Sarv, T. Otsus, K. Tamm, P. Vahtmäe, V. Valper; Tartu Ülikooli tudengid Pikne Kama, Kaisa Kulasalu, Maarja Olli, Reena Purret, Kristen Suokass, Ave Taavet ja Epp Tamm; Nele Kangert ja Triin Äärismaa; fotograaf Jaak Kadarik, videooperaator Magnus Suitso koos abilise Rauno Vahtrega ning filmitudeng Ott Tiigirand. Enne välitööd litereeriti 2004. aastal Juuru, Rapla ja Hageri piirkonnas tehtud välitööde materjale (P. Vahtmäe) ning koostati varem kogutud Juuru kihelkonna kohapärimuse kataloog (J. Metssalu ja P. Vahtmäe), mis võimaldas küsitlusel paremini keskenduda kohtadega seotud pärimusele. Maastikul fikseeriti ning pildistati võimalikult suurt hul-

Heldi Ausmees, Jüri Metssalu ja Salme Eenlo välitöödel Juuru raba pärimuspaikades oktoobris 2009. Pille Vahtmäe foto.

ka pärimuspaiku, lisaks fotografeeriti informante ja kogumissituatsioone. Ekspeditsiooni tulemuseks oli mahukas tänapäeva kohajutte sisaldav andmekogum, mille põhjal on kavas välja anda Juuru kihelkonna kohapärimuse allikapublikatsioon, luua dokumentaalfilm ning kirjutada analüüsi-
vaid artikleid. Välitööd leidsid mitmekülgset kajastamist ka meedias (J. Metssalu).

A. Korb kogus Eesti eri paigus rahvaluulet Venemaal sündinud eestlastelt, osa välitöid toimus koos M. Aigroga. 100 salvestustunni jooksul küsitleti kokku ligi 30 inimest, neist kolmandikku küsitleti korduvalt. A. Korbi initsiatiivil jõudsid arhiivi ka Igor Tõnuristi salvestused Siberi eestlastelt (28 helikasseti aastatest 1975–1988), hulk vanu fotosid Venemaa eesti kogukondadest ning kolm laulukladet.

Aasta jooksul talletati videosse Viljandi pärimusmuusika festivali üritusi (õpitubasid, regilaulupesa); Seto kuningriigi päeva; mitut pulma Tartu-, Viljandi- ja Setumaal, kus kombestiku osas tugineti vanemale pulmatraditsioonile, lisaks salvestati pruutpaaride ja pulmaliste järelmõtteid ning kommentaare (A. Lintrop, J. Oras). Helisalvestati mitmerealise aparatuuriga Värska leelokoori Kuldats´ auk (J. Tamm) ning tehti intervjuusid setu laulikute (A. Kalkun) ja Hiiumaa giididega pärimuse kasutamisest igapäevatoös (R. Järv). Tartus helisalvestati endise arhiivijuhataja Ellen Liivi ja Hille Tarto meenutusi (A. Tupits), Kaie Humala mälestusi (K. Tamm) ning folkloristika osakonna vanemteaduri Kristi Salve elulugu (A. Kalkun, M. Sarv). Lühiajalistel välitöödel käidi veel Viimsis (A. Tuisk) ning Võrumaal (M.-A. Rimmel, V. Valper).

Aado Lintrop ja Janika Oras setu pulma jäädvustamas. Kingituste jagamine pulma teisel päeval, ka filmijad ei jää ilma. Andreas Kalkuni foto.

TÖÖ ARHIIVIMATERJALIDEGA, ARHIVEERIMINE JA MATERJALI KÄTTESAADAVAKS TEGEMINE

Arhiveerimine, laekumised. Aasta alguses võeti kasutusele pikka aega ette valmistatud ERA infosüsteem Mari. Andmebaas integreerib ühtsesse süsteemi paljusid seni eraldi tehtud arhiivinduslikke tööloike. Esialgu võeti infosüsteem kasutusele uue materjali vastuvõtmisel. Andmebaasi kanti 8120 kirjet, neist 310 tulumekirjet, 7045 säilikukirjet, 496 isikukirjet, 20 kogumisprojekti. Aasta jooksul jätkus infosüsteemi arendamine koostöös AS Pikseliga.

Aasta jooksul võeti käsikirjakogus arvele 12366 lk materjali (10436 paberlehekülge, 1900 digilehekülge). Sellest 8762 lk oli originaalkirjapane-kuid ja 3574 lk uurimuslikke materjale, käsikirjakogu laekumistega tegeles K. Tamm. Helikogus võeti arvele 102 säilikut (2784 pala) – enamik DH (digiheli) seerias (J. Oras), videokogus 76 videokassetti ja -faili, fotokogus 1391 digi-, ja 755 värvi- ja mustvalget fotot (K. Kink, A. Tuisk). Eelmisel aastal loodud eksperimentaalsesse multimeediakogusse (M. Sarv) laekus ligi 50 ühikut ainet.

Digitaliseerimine. Jätkati heli-, foto-, video- ja käsikirjakogude digitaliseerimist ning konserveerimist. Aasta jooksul peeti mitmeid koosolekuid fotode skaneerimise ja arhiveerimissüsteemi paremaks muutmiseks (A. Tuisk, K. Kink, S. Roots jt). Helistuudio varustati Studer stuudio-magnetofoni, tippklassi AD-muundi Mytek Stereo ja kaasaegseid helisalvestusprogramme sisaldava arvutiga. Heliarhiivi vanade magnetlintide digitaliseerimise tööprotsessis salvestatakse lindid tervikuna arvutisse ning arhiveeritakse vastavad wav-failid ja helitöötlusprogrammi „projektifailid“ muutmata kujul välisele meediakandjale ja välisele kõvakettale. Seejärel korrastatakse ja ühtlustatakse materjali ning arhiveeritakse see tervikfailidena (24-bititi, 96kHz). Viimases etapis tükeldatakse tervikühikud paladeks ja nimetatakse need vastavalt sisule. Helistuudiole muretseti veel väline ja välitöödeks portatiivne helisalvesti Zoom-H2. Aasta jooksul osteti seitse 1TB kõvaketast, mida kasutatakse nii filmide, fotode kui helifailide arhiveerimiseks. Suur osa stuudio heliinseneri J. Tamme tööajast kulus jätkuvalt nii plaanilistele kui mitteplaanilistele heliarhiivivälisele ülesannetele, nagu nt ERA arvutipargi jooksev hooldus ja arendus, muuseumi saali esitlus- ja helitehnika hooldus ning arendus, kogu maja konverentside jmt ürituste tehnilise teenindamisega seotud tegevused jpm.

2009. a oktoobrist asus helistuudios tööle T. Konsand, märkimisväärselt kiirenes heli digitaliseerimisprotsess. Pärast väljaõppe saamist on arhiivil töötaja, kes on võimeline tegelema pidevalt ja ainult helilintide arvu-

tisse salvestamisega. Paraku tuli uuele töötajale rahastust otsida järgnevalt kuu kaupa erinevatest projektidest või tellimustest, ehkki finantseerimisprobleem kummitas tegelikult kogu stuudiot. Konkreetseid tööloike nii heli-, video- kui fotovaldkonnas rahastati HTM rahvuskaaslaste programmi projekti „Eraisikute valduses oleva Siberi eestlaste pärimusainese kogumine, arhiveerimine, digitaliseerimine“ (A. Korb) kaudu. Kultuuriministeeriumi rahvakultuuri regionaalprogrammide toetustest oli abi kahe setu ainesega seotud kogumi kättesaadavamaks tegemisel uurijatele: helisalvestusi digitaliseeriti projekti „Seto 1949–1977 helisalvestuste kasutatavaks tegemine“ rahastusel (projektijuht J. Oras), arhiivi laekunud Ain Sarve fotosid digitaliseeriti projekti „Ain Sarve setuaineliste fotode arhiveerimine Eesti Rahvaluule Arhiivis“ rahastusel (projektijuht M. Sarv). Hõimurahvaste Programmi toetusel digitaliseeriti Lennart Mere dokumentaalfilmi „Linnutee tuuled“ uusväljaande jaoks rahvaluule arhiivis olevad filmi helisalvestused (projektijuht A. Lintrop).

Varasematel aastatel Eesti Rahvuskultuuri fondi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel alustatud käsikirjaliste säilike digitaliseerimist jätkati mõlema fondi toel, skaneeriti rohket kasutamist leidvad Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu seeriad EÜS V–EÜS X (kokku 13 285 lehekülge, digiteerivad Merike Suits, Marius Suits). Skaneeritud käsikirjakööteid tehti kättesaadavaks veebiaadressil <http://www.folklore.ee/kasikirjad>, veebikataloogid vormistati vastavalt varasemale praktikale, kasutades vabavara Picasa (Elo Tuule Järv, R. Järv).

Fotodest skaneeriti 842 ERA arhiivifotot kõige vanematest fotokogudest, neist 500 vanimat uute resolutsioonistandardite alusel teostatava frontaalse digitaliseerimise käigus (A. Roots ja S. Roots). Lisaks skaneeriti laekunud materjali arhiveerimisprotsessi käigus 653 laenuks saadud fotot ja 1473 negatiivi ning varustati nimestikega. Suuremahuline töö oli Ain Sarve fotokogu arhiveerimisprojekt (projektijuht M. Sarv, teostajad S. Roots ja Oie Sarv).

Helikogu digitaliseerimisega tegelesid aasta jooksul J. Tamm, J. Hunt, P. Kalda ja T. Konsand. Jätkati FAM-seeria ja magnetofonilintide digitaliseerimist. Tervikuna digitaliseeritud ja arhiveeritud sai TRÜ eesti kirjanuduse ja rahvaluule kateedri kogu EKRRK, Fon. Digitaliseeriti ka arhiivi laekunud Igor Tõnuristi helikassetid Siberi eestlastelt salvestatud materjaliga (u 25 tundi).

Videokogu digitaliseerimisega tegelesid J. Simm ja A. Roots, digitaliseeriti 37 analoogvideo kasseti (VHS, u 100 tundi) ning 51 ühikut digivideokassette, valmistati töö- ja tagatiskoopiaid CD- ning DVD-kandjatel, materjal arhiveeriti kõvaketastele.

Andmebaasid. Programmi „Eesti keel ja rahvuslik mälu“ projekti „Eesti regilaulude avaldamine“ toetusel jätkati eesti regilaulude andmebaasi koostamist: kollatsiooneeriti ja redigeeriti eelnevalt skaneeritud faile (I. Annom, A. Kupits) ning varustati laulutekstid XML-märgenditega (A. Kupits, M. Sarv), andmeid kontrolliti ja parandati.

Kohapärimuse töörühm jätkas Lõuna-Eesti, eelkõige Lõuna-Tartumaa kihelkondade arhiiviteadete kandmist kohapärimuse andmebaasi: sisestati üle 700 kirje, kontrolliti varasemaid kirjeid. V. Valper ja P. Vahtmäe sisestasid erinevate projektide rahastusel andmebaasi kokku 1600 kirjet.

Toimused eeltööd kohapärimuse andmebaasi sidumiseks Muinsuskaitseameti Kultuurimälestiste riikliku registriga: peeti koosolekuid (kogu kohapärimuse rühm eesotsas M.-A. Remmeliga, lisaks R. Järv, M. Sarv, K. Tamm), töötati välja ühendatud andmebaasivorm (M. Sarv), paigutati ümber kohapärimuse andmebaasist muuks folklooriks klassifitseeritav aines (2922 kirjet), parandati ja ühtlustati andmekirjeid.

Koos Arhiivraamatukoguga (M. Kiius) ja Eesti Kultuuriloolise Arhiiviga (V. Asmer, M. Laak) tehti ettevalmistusi Riigi Infosüsteemide Arenduskeskuse vahendusel rahastatavaks EL projektiks „Eesti trükise Punase Raamatu ja eesti kultuuri käsikirjaliste alliktekstide säilivuse ja kättesaadavuse tagamine“ (ERAst R. Järv, M. Sarv, E.-H. Västriku, K. Tamm, J. Oras). Kirjutati eeltaotlus, taotlus ning toetuse määramisel toimus riigihanke ettevalmistamine. Projekti eesmärgiks oli rajada kirjandusmuuseumi juurde tänapäeva nõuetele vastav failihoidla ning digitaliseerida ja interneti teel kättesaadavaks teha märkimisväärne kogus vanemaid trükiseid ja käsikirju, sh ERAst Jakob Hurda käsikirjakogu tervikuna.

Kogude kasutamine/tutvustamine. ERA kogusid kasutasid regulaarselt lisaks oma töötajatele folkloristid nii kirjandusmuuseumi teistest osakondadest kui väljastpoolt maja, samuti oma kodukandi pärimuse huvilised ja teised uurijad. Uurijate teenindamisega tegelesid kõik arhiivi töötajad, ennekõike arhivaar K. Tamm. Samuti on kõik arhiivi töötajad vastanud teabepäringutele ning andnud konsultatsioone telefoni, e-kirja ning kirja teel. Arhiivi kogusid kasutasid üksikkülastajad kohapeal 380 korral, lisaks sellele toimus 29 arhiiviekskursiooni, millest võttis osa 632 inimest. Arhiivi tutvustavaid loeng-ekskursioone viisid läbi K. Tamm, J. Oras ja A. Tuisk, M. Hiiemäe, R. Järv, E.-H. Västriku jt. Aasta jooksul toimus seoses arhiivijuhataja ameti üleandmisega rahvaluulekogude osaline inventuur (käsikirjalised kogud, helikogud, osaliselt fotokogu). Inventuuri teostasid R. Järv, K. Tamm, J. Oras, E.-H. Västriku.

KOOSTÖÖ TEISTE ASUTUSTE, ORGANISATSIOONIDE JA VÄLISRIIKIDEGA

Tihe **rahvusvaheline koostöö** jätkus Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluule arhiiviga nii kogumisvõistluste kui läänemeresoome vana rahvalaulu projekti raames (R. Järv, J. Oras, M. Sarv, E.-H. Västriku, A. Lintrop). A. Korb tegeles Eesti ja Läti uurijate teaduskoostöö arendamisega ühisväljaande „Rahvuskaaslased Siberis“ koostamisel. M. Sarv oli pikemalt stažeerimas Šotimaal Aberdeeni ülikoolis Elphinstone'i Instituudi juures. Väliskoostöö jätkus ka erinevate teadlastega Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetuste seeria publikatsioonide ning ajakirja Journal of Ethnology and Folkloristics artiklite eelretsenseerimisel. A. Korb osales BaltHerNeti infopäevade organiseerimisel Karjalas Petroskois.

ERA teadlased kuuluvad mitmesugustesse rahvusvahelistesse erialaorganisatsioonidesse ja võrgustikesse: R. Järv, A. Lintrop, M. Sarv rahvusvahelisse etnoloogia ja folkloristika ühendusse SIEF; R. Järv, A. Lintrop, A. Korb ja E.-H. Västriku rahvusvahelisse rahvajutu-uurimise ühingusse International Society for Folk Narrative Research; E.-H. Västriku kuulub folkloristikaühingusse Folklore Fellows ning Ameerika folklooriühenduse American Folklore Society; J. Oras on rahvusvahelise pärimusmuusika ühingu International Council for Traditional Music liige. A. Tupits osales meditsiiniantropoloogia-alase ühenduse Netzwerk Gesundheit und Kultur in der Volkskundlicher Forschung (Saksamaa, Austria, Šveits) töös.

Eesti-siseselt jätkati tõhusalt koostööd Tartu Ülikooliga. Ülikooli sisese juhatava rahvaluulekursuse raames on tudengitel ette nähtud 1,5-tunnine arhiivipraktika, millest 2009. aastal võttis osa 75 üliõpilast. Praktikantide abiga sisestati arvutisse suur osa varasematest fotonimestikest (tööd koordineeris K. Tamm). Lisaks sellele taasalustati Tartu Ülikooli rahvaluule osakonna magistriõppes arhiivipraktika aine andmist (õppeaine juhendaja R. Järv). Praktikandid said üldise ülevaate arhiivikorraldusest, täitsid jooksvaid tööloike 36 töötunni ulatuses ning praktika lõpuks kirjutasid essee arhiividega seotud teemadel. Arhiivile olid abiks TÜ magistriõppe üliõpilased Kadri Laar, Carolina Pihelgas, Tuuli Potik, Terje Puustaja, Reena Purret, Liis Reha ja Krislin Virkus. Tudengite abi kasutati näiteks EÜSi kogu registrite sisestamisel, fotoinventuuri tegemisel, teemakartoteekide korraldamisel, välitöösalvestuste litereerimisel, korrespondentsi vormistamisel.

Koostöös TÜ rahvaluule osakonnaga jätkus projekt „Eesti muinasjutude teaduslikud väljaanded“ (juht R. Järv), aasta jooksul sisestati eri muinasjutuliikide andmekirjeid ennekõike käsikirjalistest kogudest ERA ja S

(I. Annom, Moon Meier, Liis Reha, M. Selgall) ning jätkati imemuinasjutude väljaande II köite ettevalmistustöödega (R. Järv, M. Kaasik, K. Toomeos-Orglaan.) Seni ülikoolis, ent sisuliselt arhiivi katuse all toimunud töörühma puhul on seoses R. Järve asumisega ERA juhatajaks nüüdsest põhjust rääkida TÜ ja KM ERA ühisest töörühmast.

Tartu Ülikooli rahvaluule osakonna tellimusel sisestati arvutisse Udo Kolgi kandidaadiväitekirja käsikirja (T. Otsus), selle korrastamist veebis väljaandmiseks alustas L. Saarlo. ERA teadustöötajad osalesid Tartu Ülikooli folkloristika uurimiserühma teadusteema ning Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi grandiprojektide täitmisel. Jätkus Kirjandusmuuseumi, Tartu Ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi ühisajakirja *Journal of Ethnology and Folkloristics* väljaandmine.

Mitmesugust koostööd tehti rahvaluulearhiivi kunagise emaausutuse Eesti Rahva Muuseumiga, mis tähistas oma 100. juubelit. ERMi juubelitrükisesse „Rahva muuseum. ERM 100“ kirjutati Eesti Rahvaluule Arhiivi puudutav osa (M. Sarv, K. Tamm). K. Tamm aitas välja otsida ja kohale toimetada materjale ERMi 100. aastapäeva näitusele. ERMi ning kaardikirjastusega Regio tehti koostööd Eesti kihelkonnakaardi koostamisel (M. Hiemäe). ERMiga kahasse toimus järjekordne konverents „Noorte hääled“ ning seal leidsid aset A. Kalkuni ja A. Roseliuse korraldatud näitus „Laulumade jälg“ ja sellest ajendatud seminar.

Suvel oli Eesti Kirjandusmuuseumi saalis väljas A. Korbi ja Kadri Viirese 2008. aastal koostatud KM ja Eesti Kunstiakadeemia ühisnäitus „Siberi eestlased“. See rändnäitus oli esindatud ka Narva linnuses muuseumide festivalil 22. septembril. Näitus tutvustab eestlasi, kellele Siberist on saanud kodu, kus nende esivanemad on elanud juba mitu inimpõlve.

Lisaks erinevatele ERA töötajate loengutsüklitele eri ülikoolides ja kõrgkoolides (A. Kalkun, R. Järv, J. Oras, J. Simm, A. Tupits, E.-H. Västrik) peeti loenguid ka gümnaasiumiastme õpilastele – J. Metssalu õpetas Rapla Vesiroosi Gümnaasiumis kohapärimuse valikainet, sh juhendas iseiseisvat kogumistööd. Folklooriteemalisi loenguid peeti erinevatel avalikel üritustel (M. Hiemäe, A. Kalkun, J. Oras jt).

Välitööd Juuru kihelkonnas (J. Metssalu) toimusid Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti ning Tartu Ülikooli Eesti looduslike pühapaikade keskuse kaasabil. Käivitus koostöö Eesti Keele Instituudiga seoses ERA kohapärimusteadete kasutamiseks Eesti kohanimeraamatus (projekti juht Peeter Päll), selleteemalisel seminaril Urvaste nõiariigis osalesid R. Järv ja M.-A. Remmel.

ERA stuudio töötajate kompetentsi kasutati nii Eesti Kirjandusmuuseumi teiste osakondade kui asutuste (Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituut, Karl Ristikivi Selts) mitmete heli- ja videoväljaannete ettevalmistamisel.

ERA töötajad osalesid ka mitmetes otsustuskogudes: E.-H. Västrik riikliku programmi „Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud“ ekspertnõukogus, J. Oras kuulus Kultuuriministeeriumi vaimse kultuuripärandi nõukogusse ning oli Viljandi Kultuuriakadeemia ja Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia ühise pärimusmuusika magistriõppekava väljatöötamise töörühma liige, M. Hiiemäe oli rahvapärase nimetuletuse ekspert eesti linnunimetuste komisjonis. 2009. aasta kevadel valiti Akadeemilise Rahvaluule Seltsile uus, nüüdsest kaheaastase volitusega juhatus, kus jätkasid senisest juhatuse koosseisust ERA poolelt A. Tupits ja J. Oras.

Lisaks tõisele tegevusele võeti ühiselt üritusi ette ka vabal ajal, nii näiteks käidi maikuus botaanikaaias, ERA initsiatiivil osalesid kirjandus-

Botaanikaaias. Annika Kupits ja Mall Hiiemäe. Kanni Labi foto.

muuseumi töötajad muuseumiaastat lõpetaval muuseumide maskiballil Tallinnas Kumus, mitmed arhiivi töötajad osalesid kirjandusmuuseumi juures tegutseva mäluasutuste segakoori MASK tegevuses jm.

Üks arhiivi 2009. aasta praktikantidest esitas oma tagasisidena praktika ja arhiivi kohta järgmise kommentaari: „Loomulikult sai [arhiivipraktika käigus] teada uusi asju ja nüansse, ettekujutus [arhiivist] on varasemast laiem ning olen rohkematest (uurimis)võimalustest teadlik. ERAst ongi mulle jäänud mulje, nagu see oleks elusolend, mis pidevalt kasvab ja muutub ja kasvab ja muutub igast küljest.“ Aasta 2009 kokkuvõtteks võib öelda, et hulkrakne, eri uurija- ning kogujahuve koondav arhiiv püüdis jätkata oma eesmärgipärast muutumist ja kohanemist keskkonnaga.

ETNOMUSIKOLOOGIA OSAKOND

Triinu Ojamaa, Kanni Labi

2009. aastal töötasid etnomusikoloogia osakonnas täiskoormusega vanemteadur-osakonnajuhataja Triinu Ojamaa, vanemteadur Taive Särg, teadurid Kanni Labi ja Helen Kõmmus, osakoormusega vanemteadur Ingrid Rüütel ning teadurid Guldžahon Jussufi, Aune Valk ja Kristel Karu-Kletter. Toimetajana töötas Edna Tuvi, assistentidena Mari Bleive (alates detsembrist lapsehoolduspuhkusel), Tõnis Bleive (kuni 16.06), Teet Bleive (17.08–25.09) ja Julia Sulina (alates 28.09).

Osakonna teadustöö jätkus Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseeritava teadusteema „Muusika perspektiivid Eesti avatud identiteedi väljakujundamisel“ (2008–2012) täitmisel. Toetudes A. Valgu ja K. Karu-Kletteri varasematele uurimustele ning 2007. aastal kanadaeestlastega teostatud pilootuuringule koostati EOI (*Estonian open identity*) küsitluse testvariant (194 väidet), mida testiti eesti- ja venekeelsena 213 osalejaga vanuses 14–53. Teostati tulemuste statistiline analüüs ja koostati sellest lähtudes ankeedi lõppvariant 4 temaatilise alajaotusega: etniline identiteet, Eesti riigiidentiteet, multiidentiteet ja psühholoogiline heaolu (70 väidet Eestimaa, Eesti ajaloo, majanduse, kultuuritraditsioonide ja muusika kohta, lisaks demograafiline alaosa). Küsitlus on kättesaadav kirjandusmuuseumi kodulehel www.kirmus.ee eesti, rootsi, inglise ja vene keeles. Täidetud ankeete laekus eestieestlastelt, eesti venekeelselt vähemusest, kanada- ja rootsieestlastelt. Alates novembrist katsetati ankeeti lokaalse identiteedi uurimiseks lõunaeestlaste hulgas, eelkõige Setumaal.

Kuna uurimuses on kvantitatiivne meetodika kombineeritud kvalitatiivsega, töötati välja süvaintervjuu küsimustik EOI teemal. Küsimustikku on kasutatud projektis osalejate intervjuerimiseks Eestis, Soomes, Kanadas, Bulgaarias ja Saksamaal. Vastuste analüüsi põhjal valmis K. Labi ja K. Karu-Kletteri ettekanne ja artikkel „Kuidas defineerida eestlast? Identiteediuuring Stockholmis“, milles analüüsitakse septembris 2008 Stock-

holmis elavate eestlaste seas läbiviidud intervjuusid. Intervjuuvastustes kajastuvad järgmised informantide eesti-identiteeti mõjutavad teemad: eesti keel, hinnang oma päritolule, suhe Eestiga, suhe eestlastega, mitmekultuurilisus ja muusika. Võrreldes Rootsis ja Eestis sündinud-kasvanud inimesi, avalduvad need tegurid teatud määral erinevalt. Näiteks Rootsis sündinud rõhutavad rohkem seda, et vähemuskultuuri esindajaks olemine teeb nad teiste rootslaste silmis huvitavamateks inimesteks, Eestis sündinud aga tundsid, et välismaakogemus lisab neile täisväärtuslikuks eluks vajalikku avatust. Rootsi eestlasi kirjeldab tugev ja teadvustatud eesti kultuuriline identiteet, mis ei vastandu Rootsi kodanikuidentiteedile – tegemist on inimeste teadliku valikuga. Eesti muusikakultuur etendab selles olulist osa: intervjuuvastuste põhjal saab eestlasi määratleda näiteks selle järgi, et nad oskavad laulda eesti laule.

Paralleelselt tegid osakonna teadurid juhtumiuurimusi muusika tähtsusest etnilisele ja riigiidentiteedile (laulupeod, Eurovisiooni lauluvõistlus, kooriliikumine Kanadas, eesti *fusion*-festivalid, hümniküsimused meedias). Uurimustulemusi on tutvustatud nii artiklites kui konverentsiettekannetes.

T. Ojamaa ja K. Labi artiklis „Eurovisiooni lauluvõistlus Eesti meedias: juhtumiuurimus vähemustest ja enamustest“, mis ilmus 2009. aastal inglise- ja bulgaariakeelsena, on toetutud 2007. aasta lauluvõistlust kajastavale Eesti trükimeediale, võrdluseks mõned seisukohad Bulgaaria ajalehtedest, ning enam kui 6000 internetikommentaari Eesti veebikeskkonnast. Viimase materjali esinduslikkus on muidugi vaieldav, kuid tegemist on siiski sotsiaalteaduste ja kultuuriuurimise jaoks kasuliku allikaga, kus avalikkuse ette jõuavad arutelud, mis muidu jääksid piiratuks sõprade ja pereringiga. Meediaanalüüs näitab, et Eurovisiooni lauluvõistlusse ei saa suhtuda kui lihtsalt muusikašou – sellele on ka kultuurilis-poliitilised tagamaad, mis panevad inimesi arutlema selle üle, kes nad on ja kuhu nad kuuluvad. Eurovisiooni kontekstis võivad enamuse ja vähemuse suhted ilmnedä ümberpööratud kujul. 2007. aasta avalikus EV-diskussioonis moodustasid meie-grupi peale eestlaste veel eurooplased (just „Vana Euroopa“ mõistes) ning vähemal määral baltlased. Selgelt tajuti kultuurilise hegemonia küsimusi ja enda meie-grupi vähemussejäämist: nii seksuaalsete põhimõtete tasandil kui etnilises mõttes. Valdavalt ei nähtud seda aga täiesti negatiivsena: ennast tunti siiski „parema vähemusena“. Siiski tekitas see olukord eestlastes soovi Eurovisioonist distantseeruda.

Kanada kooriliikumise uurimist toetas Haridus- ja Teadusministeeriumi ja Eesti Kirjandusmuuseumi koostööprojekt „Toronto eestlaste koorielu pärast II maailmasõda“ (T. Ojamaa ja J. Sulina). Projekti eesmärk oli koguda materjali aastatel 1950–2010 Torontos tegutsenud eesti kooride

kohta. Töö lõpptulemusena ilmub 2011. aastal monograafia Toronto koorielust. Tööd Torontos rahastati osaliselt rahvuskaaslaste programmist. Eeltöö Eestis hõlmas 1) tutvumist VEKSA arhiivimaterjalidega, selgitamaks sõjajärgse koorirepertuaari võimalikke liikumisteid Kanadasse; 2) intervjuusid Toronto kooridega suhelnud dirigentide Kuno Arengu ja Olev Ojaga; 3) teabe hankimist koorikontsertide kohta ajalehe Meie Elu elektroonilise versiooni arhiivist. Torontos oli töö põhirõhk dirigentide, koorikroonikute ja lauljate intervjuerimisel (mälestused kooride asutamise, tähtsündmuste, repertuaarivaliku ja tegevuse lõpetamise kohta). Litereeritud kujul on intervjuude maht 215 lehekülge. Lisaks avanes võimalus teha koopiaid kontserdikavadest ja kooriliikmete nimekirjadest ning valida raamatu jaoks fotosid lauljate ja dirigentide isiklikest arhiividest. Materjali esialgse analüüsi põhjal töötati välja monograafia põhiplaan: 1) lühiülevaade Kanadas tegutsenud eesti kooridest, 2) peamised faktid Toronto kui Kanada koorielu keskuse kooride kohta, 3) kooriliikmete mälestused mõnest kooriga seotud eriti eredast sündmusest ning 4) pikem ingliskeelne kokkuvõte.

Riikliku programmi „Lõunaeesti keel ja kultuur“ projekti „Mulgimaa rahvalaulud viisidega“ vastutav täitja T. Särg käsitles seoses osakonna teadusteemaga samuti lõunaeesti problemaatikat. Artiklis „Lõuna-Eesti identiteedist ja selle seostest muusikaga. Võrokene Setomaal, mulk Võromaal“ vaatleb ta etnomusikoloogi pilguga kahe lõunaeesti naise identiteeti. Uurimuse kvantitatiivne osa analüüsib EOI ankeetküsitluse vastuseid 61 inimeselt, selgitamaks, kas inimese etniline kuuluvus mõjutab tema arvamusi muusika ja etnilise rühma suhte kohta, pidades eelkõige silmas lõunaestlaste võimalikku erinevust muudest eestlastest. Analüüs näitas, et muusika osa rühmaidentiteedis on olulisem kahe või enama identiteediga inimestele, kellel ilmselt on tarvis kinnitada oma ühtekuuluvustunnet Eestiga ja/või oma etnilise rühmaga. Intervjuude analüüs osutas, et muusika moodustab eesti ja seto identiteedi puhul olulise dimensiooni, kuid mulgi ja võro identiteedi puhul on vähem märgatav. See võib olla tingitud asjaolust, et tänapäeva võro ja mulgi muusikal ei ole nii selgelt väljakujuenenud piirkondlikke stiilitunnuseid ega sotsiaalset konteksti, nagu on seto laulude arhailine tekst ja erilise kõlaga mitmehäälnelise helikeel ning traditsioonilised peod ja festivalid. Kuigi ka eesti isamaalauludel ei ole väga omapärast helikeelt, eristab neid rahvuslikke väärtusi rõhutav sisu, viited rahvalauludele või rahvusliku liikumise sümbolitele, sagedasti esitus kooriga või muus mõttes suurejoonelise koosseisuga eristel üritustel (laulupeod, -päevad).

Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia ühisprojekti, ETF-i grandil „Kaasaegsete meetodite rakendamine traditsionaalse

mitmehäälsuse uurimisel“ hoidja oli T. Ojamaa, põhitäitjad Žanna Pärtlas ja Andreas Kalkun. 2009. aasta põhiülesanne oli kodulehe „Seto mitmehäälnelaulutraditsioon“ koostamine ja tehniline teostamine. Koduleht sisaldab järgmisi alaosi: seto laulud; seto laulustiilid; seto helilaadid; seto mitmehäälsus; seto meestelaul; improvisatsioon seto lauludes; seto koorid; seto laulude akustiline analüüs; Siberi setode laulutraditsioon; seto kirikulaul; uurimusi mitmehäälsusest muusikast ning karaoke. Tekstide juurde kuuluvad noodistused, mp3-formaadis helinäited ja videoklipid, mis annavad ülevaate setode varasemast ja tänapäevasest laulutraditsioonist ning kirikulaulu traditsioonist Värska Apostellikus Õigeuskirikus. Karaoke-osas on esitatud viie mitmekanalilise salvestussüsteemiga salvestatud laulu eraldi partiid, et soovija saaks neile kaasa laulda. Karaoke-osa on õppeots- tarbeline. Kodulehe kunstiline teostus on Andrus Kalkunilt, helitehnilise töö tegi Jaan Tamm ning videomontaaži J. Sulina. Kodulehele on lisatud ka T. Särje kirjutis „Killõ seto lauludes. Mõned akustiliste mõõtmiste tulemused“, mis on kavas arendada põhjalikumaks uurimuseks, ning Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduse osakonna üliõpilase Aare Tooli proseminaritöö „Varieeruvatest helilaadidest setu rahvalaulus akustilise analüüsi põhjal“ (juhendaja Ž. Pärtlas).

Mari Bleive ja Triinu Ojamaa valmistuvad salvestuseks. Alar Madissoni foto.

2009. aastal jätkus koostöö bulgaaria ja soome kolleegidega projektide „Folklore and Dynamics of Identities in New Europe – the case of Bulgaria and Estonia“ ning „On the crossroads of local and global: popular music and the construction of national identity in the 21st century“ raames. Seoses Bulgaaria koostööprojektiga toimus 18.05.–29.05. T. Ojamaa välisvahetuslähetus, mille käigus ta kogus Bulgaarias elavatelt eestlastelt vastuseid ankeetküsitlusele teemal „Muusika ja identiteet“. Bulgaaria andmeid on kavas kasutada võrdlusmaterjalina. Bulgaariaeestlastega kontakti saamisel osutas abi Bulgaaria Eesti Saatkond.

H. Kõmmus jätkas doktoriõpinguid Tampere Ülikooli muusikaantropoloogia osakonnas, mille raames ta osales neljal doktoriseminaril, neist kaks toimusid Soomes, üks Saksamaal ja üks Eestis. Muusika ja identiteedi küsimust puudutas H. Kõmmus 2009. aastal artiklis „Säält ma löüdsed luud lugu ehk Hiiumaal elava võrukesest pärimusekandja Laine Mägi regilauludest ja enesemääratlusest“. Informandiga läbiviidud intervjuude ja tema pärimusliku repertuaari analüüs osutab, et üks olulisi identiteedimarkeereid on talle murdekeel. Juba üle poole sajandi Hiiumaal elanuna on ta oma võru meelsust ja keelsust säilitanud esiemadelt päritud laulude abil. Ühe võimaliku vastuse küsimusele, kuidas on rahvalaulud informandi pärimusmälus nii hästi säilinud, võiks anda geograafiline ja ajaline distants võrukeelsest kultuurist, mis omamoodi soodustas lapsepõlves õpitu kinnistumist. Ka see juhtumiuuring osutab, et muusika võib olla olulisem kahe või enama identiteediga inimestele, et kinnitada tema sidet päritolurühmaga.

I. Rütli uurimisteedeks olid Kihnu kultuuriprotsess, soorollid, eriti naiste identiteet ja sooideoloogiad Kihnu vaimses kultuuris. Ta oli 2009. aastal jätkuvalt seotud ETPi grandiprojektiga „Eesti rahvatantsude algupärane koreograafiline tekst ja esitusviis audiovisuaalsete fikseeringute põhjal“. Selle raames osales ta mitmetel välitöödel, näiteks Pärnu Kuurisaali tantsuõhtu filmimisel, Kihnu tantsude filmimisel Kihnu rahvamajas, samuti aitas korraldada „Kihnu poiste“ tantsulugude salvestust Eesti Raadios, mille tulemusel valmis kaks CD-d. Koos Krista Sildojaga koostas I. Rütli plaatide juurde kuuluva brošüüri nootide, kommentaaride ja registritega. 2009. aastal ilmunud artikkel „Kihnu pärimustantsud minevikus ja tänapäeval“ näitab, et Kihnu tantsutraditsioon on kihnlaste jaoks kestvaks identiteedi märgiks, nagu ka laulud, rahvarõivad ja kollektiivsed tavad. Need on hoidnud ja tugevdanud kogukonnatunnetust, mis on kandnud Kihnu kultuuri läbi aegade ja ühtlasi aidanud kindlustada selliseid kihnlastele tähtsaid meeleseisundeid nagu sisemine tasakaal, südamerahu ja rõõmus meel. Sealjuures on tähelepanuväärne kihnlaste oskus võtta vastu uuendusi, ühendada need varasema pärimusega ning sulatada oma

Guldžahon Jussufi etnomusikoloogia osakonna 30. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval. Alar Madissoni foto.

kogukonna ainuomasesse kultuuritervikusse. Siinjuures on mehed olnud peamised uuenduste toojad, naised peamised sotsiaalse valiku tegijad, traditsiooni kujundajad ja hoidjad.

Riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu“ 2009. aastal alanud projekti „Eesti regiviiside andmebaasi redigeerimine ja täiendamine“ (vastutav täitja I. Rüütel) raames jätkus oluline arhiivimaterjalide korraldustöö. Eesti rahvaviiside andmebaas sisaldab Eesti Kirjandusmuuseumi kogudes leiduvaid eesti regiviise koos nende juurde kuuluvate üldandmetega (allikaviited, esitaja, koguaja, kogumisaeg ja koht, laululiik, laulutüüp, esitusviis, teksti vorm, viisi vorm, rütmitüüp jne). Andmebaas võimaldab otsinguid erinevaist tunnustest lähtudes ning viiside automaatset töötlemist spetsiaalsete uurimisprogrammide abil. Seda on kasutatud eesti regiviiside tüpoloogia koostamisel ning võrdleval uurimisel. Andmebaasi on seni sisestatud u. 1000 üherealist ja u. 4500 2-realist refräänita regiviisi, lisaks on kodeeritud, kuid andmebaasiga liitmata osa refrääniviise. Lähiülesan-

deks on sisestatud materjali põhjalik kontroll ja ilmnevate vigade parandamine. Perspektiivis tuleb lisada refrääniviiside kuuldelsed noodistused ning helisalvestatud viiside noodistused, samuti skaneerida ning siduda andmebaasiga viiside originaalnoodistused.

G. Jussufi oli 2009. aastal jätkuvalt seotud õppeülesannetega TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias, juhendades ka mitmeid üliõpilaste uurimistöid. Osakonna teadusteema raames valmistas ta ette pikemat kirjutist eesti rahvalikust muusikast – teemast, mis on muusikateadlaste tähelepanu alt seni teenimatult kõrvale jäänud, olles samal ajal menukaima muusikastiilina kahtlemata oluline element ka eesti identiteediloomes.

2009. aasta algas etnomusikoloogia osakonnale pidulikus meeleolus: 23. jaanuaril tähistati ettekandepäevaga osakonna juubelit. E. Tuvi ja M. Bleive koostatud näitus tutvustas osakonna tegevust väljaannete ja rohkete foto-

Aleksander Sünter ja Ingrid Rüütel etnomusikoloogia osakonna 30. sünnipäevale pühendatud ettekandepäeval. Alar Madissoni foto.

de vahendusel, ajaloolise ülevaate andis I. Rüütli ettekanne „30 aastat rahvamuusika sektori sünnist“, mis ilmus artiklina samal aastal kirjandusmuuseumi aastaraamatus. Kui osakonna eelkäija, 1969. a. kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna juurde loodud rahvamuusika sektori tööülesanded olid eesti ja teiste soome-ugri rahvaste rahvamuusika kogumine, fonoteegi juurdekasvu arvelevõtmine ja korraldamine, registrite koostamine, vanade helisalvestuste ümberlindistamine jne, siis teaduslikuks uurimisgrupiks saamise takistuseks oli tookord asjaolu, et muuseumi ei peetud teadusasutuseks, siin ei kehtinud instituutides makstavad kraaditasud ja teadustöö oli plaaniväline. Seetõttu sai teadusliku rahvamuusika sektori loomine 1. augustil 1978 teoks Keele ja Kirjanduse Instituudi juures. 2000. aastal reorganiseeriti KKI rahvamuusika sektor Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakonnaks, kuna muuseum oli kujunenud teadusasutuseks, kuhu koondati kogu eesti folkloristika – nii arhiiv kui uurimisüksused. Rahvamuusika situatsioon, esinemisvormid, rollid ja funktsioonid ning nende muutused ühiskonnas, samuti identiteedi probleemid on olnud etnomusikoloogide olulisteks uurimisteedeks, olenevatest sellest, milline on olnud töögrupi ametlik nimetus. Nii toetume ka oma praeguse teadusteema täitmisel aastastepikkustele kogemustele.

Folkloristika osakonna kolmes struktuuriüksuses (usundi- ja jutu-uurimise, lühivormide ja meediarühm) töötas 2009. aastal 15 teadustöötajat: juhataja Mare Kõiva, vanemteadurid Eda Kalmre, Arvo Krikmann, Aimar Ventsel, Asta Õim, Katre Õim (osaliskoormus), teadurid Anneli Baran, Tõnno Jonuks, Mare Kalda, Andres Kuperjanov, Nikolay Kuznetsov (osaliskoormus), Piret Paal (osaliskoormus), Karin Maria Rooleid (lahkus juulikuus), Piret Voolaid, Liisi Laineste. Teemaga olid seotud veel toimetajad Anne Hussar, Maris Kuperjanov, Asta Niinemets, Rein Saukas, Kait Tamm, Liisa Vesik, programmeerija ja võrguadministraator Saamuel Vesik, assistendid ja projektitöötajad Salle Kajak, Helen Hanni, Pikne Kama (osaliskoormus), Eva-Kait Kärblane, Raivo Kalle, Katre Kikas (osaliskoormus), Renata Sõukand (osaliskoormus) ja Kaisa Sammelselg. Reet Hiemäe oli lapsehoolduspuhkusel.

Aasta jooksul abistasid meid Eesti Folkloori Instituut, Enn Ernits, Tiiu Jaago, Maarja Kalmre, Elo Zobel, Tiina Kattel, Indrek Kiissel, Birgit Paal, Tuul Sarv, Ülo Siimets, Kärt Summatavet, Tartu Tähetorni astronoomiarüü, Maarja ja Viire Villandi, Elmo Piir, Tiina Tamme, OÜ Kuldvillane, Alar Ait, Vallo Tikk jpt. Tekste aitasid digiteerida Tiiu Jaago eesti rahvaluule üldkursuse kuulajad Tartu Ülikoolist. Külalisteadlastest olid abiks Larisa Fialkova (Haifa Ülikool, Iisrael) ja Mihály Hoppál (Etnoloogia Instituut, Budapest, Ungari).

2009 oli mustade ja punaste oluliste raamatute aasta: ilmusid Dan Ben-Amose „Kommunikatsioon ja folkloor“ ning Liisi Laineste ja Arvo Krikmanni koostatud ja toimetatud „Permitted laughter“, aga ka osakonna emeriitteadlase Ruth Mirovi Lügenuse Vana Kannel, mille ettevalmistustööd algasid 1970. aastate keskel. Olulise valdkonna – muinasusundi kihistused – kohta kaitses doktoritöö-monograafia Tõnno Jonuks, pakkudes uusi lahendusi vanema aja tõlgendamiseks.

2007. aasta lõpus asus eelretsenseeritav ajakiri *Folklore: Electronic Journal of Folklore* taotlema liitumist Thomson Reutersi poolt kajastatavasse ajakirjade loendisse ja aastapikkuse vaatluse all olemise tulemuseks lülitati ajakiri 2008. aasta numbritest alates Thomson Reutersi andmebaasi „Arts and Humanities Citation Index“ (AHCI). Antud andmebaas refereerib täielikult 1400 humanitaarajakirja, vaid 5 neist antakse välja Eestis. Ajakirju *Folklore: Electronic Journal of Folklore* ja *Mäetagused* asus vahendama ja refereerima ka EBSCO andmebaas „Humanities International Complete“.

Arvo Krikmann konverentsil „From Language to Mind 3“. Alar Madissoni foto.

*Liisa Granblom-Herranen Jyväskylästä õnnitleb Arvo Krikmanni juubeli puhul.
Alar Madissoni foto.*

Korda läksid osakonna korraldatud Eesti folkloristide talvekonverents teemal „Kriis“ ja interdistsiplinaarne konverents „From Language to Mind“ 3, mis oli pühendatud Arvo Krikmanni 70. sünnipäevale. Ettekandjatena saabus folkloriste paljudest Euroopa riikidest ja väljastpoolt Euroopatki. Osakond oli ka nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt esindatud rahvajutu-uurijate üleilmsel kongressil Ateenas, Kreekas – rahvajuttude kõrval tutvustati oluliselt interneti uurimise tulemusi. Folklore. EJF ja Mäetaguste toimetusi tunnustas oma aastapreemiaga Eesti Kultuurkapital. Liisi Laineste doktoritöö pälvis Lennart Meri teadustöö auhinna ja Nikolay Kuznetsovi tunnustati Lennart Meri Veelinnurahva rahastu stipendiumiga kui väga helget ja andekat keele- ja kultuurisaadikut.

TEADUSTÖÖ JA PUBLIKATSIOONID

Sihtfinantseeritava teadusteema „Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine“ täitjateks oli 7 doktori- ja 10 magistrikraadiga

teadurit/projektitaitjat. Tegeldi eesti ja soome-ugri rahvaste keele, kujundkõne, lühivormide, juttude ja rahvausundi uurimisega; analüüsiiti multi-meedia probleeme, jätkati interneti-uuringute ja mitmete rakendusprojektidega. Teema peamine uurimissuund olid erinevad narratiivsuse aspektid, liigid ja segmendid. Avaldati 10 raamatut ja teesikogumikku, 6 numbrit eelretsenseeritavaid ajakirju ja 7 e-raamatut/andmekogu.

Eesti Teadusfondi grante oli kaks: A. Krikmann, grant nr 6759 (Folkloorne anekdoot tänapäeval: postsotsialism – internet – kognitiivsus); M. Kõiva, grant nr 6824 (Internet. Narratiivide, väärtushinnagute ja identiteetide loomise, reprodutseerimise ja transformeerumise protsessid), K. Öim oli põhitäitja Helle Metslangi grandis nr 6147 (Eesti keele grammatika ja sõnavara dünaamika 1990.–2000. aastatel). E. Kalmre oli põhitäitja Ülo Valgu grandis nr 7516 (Rahvausund, žanrid ja sotsiaalne tähendusruum). Osaleti riiklikus sihtprogrammis „Eesti keel ja rahvuslik mälu“ projektidega „Eesti folkloori fundamentaalväljaanded“ (M. Kõiva), „Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvaldkondade laiendamine ja tutvustamine elektroonilisel infokandjal“ (A. Kuperjanov), „Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas ja fraseologismide allikpublikatsioon „Monumenta Estoniae Antiquae“ sarjas“ (A. Baran), „Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas (HERBA) ja satelliitandmebaasid“ (R. Sõukand), „Eesti ja Ida-Euroopa huumor ja mõistatused: globaliseerumine, lokaliseerumine ja žanriuuendused“ (L. Laineste), „Eelretsenseeritava humanitaarajakirja Folklore: Electronic Journal of Folklore publitseerimine“ (K. Tamm). Riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi“ all oli täitmisel projekt „Eesti fraseologismide elektroonilise alussõnastiku loomine“ (K. Öim). Lisatoetust saadi Eesti Kultuurkapitalilt ajakirja Mäetagused väljaandmiseks ja konverentside läbiviimiseks. Tehti koostööd Karula, Lahemaa ja Soomaa rahvuspargiga kultuurilooliste kaartide ettevalmistamiseks (T. Jonuks, rahastaja KIK). Jätkus SIEF-i Euroopa etnoloogia ja rahvaluule bibliograafia koordineerimis-, koostamis- ja toimetamistöö (K. M. Rooleid).

Haldjas teenindab rahvusvahelisi postiloendeid (Rahvusvahelise Tänapäeva Muistendite Seltsi uurijate list ja Medica – rahvusvaheline meditsiiniuurijate list). Serveris on kättesaadav ka Rahvusvahelise Tänapäeva Muistendite Seltsi uudisleht FOAFTale News, mida E. Kalmre kaastoi metas.

RAHVAJUTUD JA -USUND

Jälgiti etnilise stereotüübi kognitiivset mehhanismi usunditeadetes ning rahvusspetsiifilises ja seriaalses anekdoodis, samuti veebikeskkondade

noorterühmitustes, tegeldi rahvahuumori struktuuri ja tüpoloogiaga ja muutustega etnilistes naljades postsotsialismi ajal (L. Laineste, A. Krikmann, M. Kõiva, L. Vesik). Käsitleti vanemates rahvaluule liikides (muistendid, loitsud) avalduvaid tüüpe ja mudeleid, muistendite kasutamist tänapäevases ühiskonnas, intertekstuaalseid suhteid, meditsiini- ja aardenarratiive, looma- ja astraalpärimust (M. Kalda, M. Kõiva, A. Krikmann, K. Kikas, L. Laineste, E. Kalmre, A. Kuperjanov).

Pingeline töö toimus Eesti **aardepärimusega** (M. Kalda): vaatlemisel oli rahvausundi manifesteerumine aardejuttudes, aardemetafoorika kogumisideoloogias, aardemuistendite talletamise ajalugu; tiheda tekstikorpuse omadused ja tekstide elu arhiivis, samuti oli käsil analüüs naerust aardejuttudes ja aaretest jutustades. Lisaks valmistati uurimust „The Touch of The Supernatural. On Two Similar Experiences from Different Times“ ISFNR Usundiliste juttude tööühma konverentsil jaoks, samuti valmis ülevaade „Diskursiivne aardeväli tegelikkuse skaalal“. Doktoriväitekirja „Rahvajutud peidetud varandustest: tegude saamine lugudeks“ edenes peatükk aardejuttude ja tegelikkuse suhetest, toeks L. Grinselli 1960.–1970. aastate artiklid muististe ja aardejuttude seostest, samuti A. Gazin-Schwartz ja C. Holtorfi „Archaeology and Folklore. Theoretical Archaeology Group“ paralleelide ja võrdlusainega aardepärimuse funktsioneerimisest ja aareteotsimisest kui traditsioonilisest praktikast Kreetal, Iirimaal ja Türgis. Sünteesiva peatüki jaoks sõnadest ja tegudest uuriti aardeotsimise õigusliku regulatsiooni ajalugu ja põhimõtteid. Doktoritöö kõrval oli toimetamisel muistendiköide aardepärimusest.

E. Kalmre jätkas **narratiivide uuema kihistusega**, täiendas välislugeja jaoks oma 2007. aastal ilmunud monograafiat „Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus“. Sama monograafia põhjal valmis inglisekeelse lugeja jaoks artikkel kogumikule „Contemporary Legend. New Series“. Selle kõrval jätkas E. Kalmre tänapäeva folkloori näitel ka meedia, müüdi ja muistendi omavaheliste suhete problemaatika uurimist, täiendades oma tänapäevase meediakeskse kangelasloo kujunemise käsitlusi. Artiklist „Kangelasmuistendi loomisest Eesti meedias: vendade Voitkade juhtum“ valmis leedukeelne versioon. Eesti ja inglise keeles valmisid interneti-uurimused „How Girls Present Themselves Online. On the Example of *rate.ee* diaries“ ja „Tüdrukute eneseesitlusest Internetis *rate.ee* päevikute näitel.“ Muistendiklassikat puudutas käsitlus „On the Role of Humour in the Dynamics of Belief Legends“.

Koostamisel ja toimetamisel oli kogumik sarjast „Tänapäeva folklorist“ nr 8 pealkirjaga „Tulnukad ja internetilapsed“, kuhu lisaks eesti folkloristidele on tellitud kaastöö kolmelt leedu folkloristilt; samuti laste hirme puudutav artikkel psühholoogiadoktori sulest.

Jätkati **rahvusiideoloogia väljendumisviiside, koguja H. A. Schultsi** allikakäsitlemise ja rahvusromantilise rahva/rahvuse mõiste seoste vaatlemist, samuti sama korrespondendi ja tema kaasaegsete kirjameestehete suhete vaatlemist (K. Kikas). Lisaks töötati teemadega H. A. Schultsi kirjapandud tekstide kajastumisest rahvaluule üldkäsitlestes ja H. A. Schultsi kommentaarid Nikodeemose Evangeeliumile. Valmis mahukam uurimus „Rahvus ja raamat pärimuslikus raamatuloos“, mis vaatles lähemalt H. A. Schultsi raamatulugusid ning nende muutumisi aja jooksul, raamistusena tuginedi Kuuenda ja Seitsmenda Moosese raamatuga seotud teadetele raamatute ärakorjamisest ja hävitamisest. Lugudel raamatute hävitamisest võõrvallutajate poolt on üsnagi oluline osa eesti ametlikus raamatuloos. Raamat esineb rahvuse metonüümina, sümbolina, mille kaudu kirjeldatakse rahvuse läbielamisi; muistse vabadusvõitluse konteksti asetatud Moosese lugudes võib näha omamoodi katset kohandada varasemat lugu kaasajale omase kirjaliku ruumi ja selle sümbolitega, aga ka kohanda sellise loo kirjutamise kaudu ise kirjaliku ruumiga.

Meditšiiniuskumustele ja -narratiividele oli pühendatud konverents „Medica 6“, mis toimus seekord paneelina Kreutzwaldi-päevade raames. Vaatluse all olid ennekõike lunaar- ja solaaruskumused meditsiinis ja veterinaarias, vastavad loitsud ja (eeskätt ravi)rituaalid. Sedastati teadete kasutusala muutumine, nt stereotüüpsete meditsiiniteadete vohamine, üldine kasutusala ahenemine, aga ka täiesti uue rituaalikihistuse teke, mida kasutavad sulandunud vaadetega usundirühmitused (M. Kõiva); jälgiti veel kuu-uskumustiku ja taimravi seoseid 20. sajandil (R. Sõukand, R. Kalle).

Jätkus *on-line* meditsiinikogukondade, nende suhtlemistaktikate ja väärtushinnangute analüüsimine Kliinik.ee jt foorumite näitel. Sedastati peamised narratiivide tüübid (informeerivad, sündmust vahendavad jm) ja analüüsiti paari konkreetset jutuahelat (rahvaarsti külastamine, medikamentide valik; valmis uurimus „Online Medicine. Communication and Narratives“, M. Kõiva). Samuti vaadeldi haigus-metafoore ja -sümboleid kui miniatuurseid narratiive vähipatsientide kirjutistes; vaatluskeskmes olid veel vähipatsientide *on-line* narratiivid. Vähihaigete patsiendikogemused, elukäik ja narratiivid oli valmiva doktoriväitekirja teema („The meaning of illness in cancer narratives“, P. Paal).

Käsitleti veel **etnobotaanilist** teadusterminoloogiat ja kirjaliku taimravi kommunikatsiooni semiootilisi iseärasusi („Herbal remedies in written communication: the interpretation of the message“). Samuti arendati teoreetilist mõistet taimemaastik ja vaadeldi muutusi pikema ajaperioodi jooksul („Century of change: The evolution of the perceived herbal landscape“ R. Sõukand, R. Kalle).

Loitsude alal uuriti alaliikide tekstistruktuuri, koodivahetust ja mitmekeelseid loitse (eesti-vene, eesti-ladina, eesti-saksa keelekoodi vahetusi, M Kõiva).

Tähistaevaga seotud uskumusi, eeskätt mütoloogia, tähenimetuste, astroloogia jm valguses käsitleti Kreutzwaldi päevade astronoomiale pühendatud ettekannetes. Interdistsiplinaarsest foorumist osavõtjad valgustasid küsimusi astronoomia päevateemadest poeesia, astroloogia ja folkloorini. Tulemusuurimused ilmuvad kirjandusmuuseumi aastaraamatus. Valmistati ette uurimused Euroopa ja lähemalt Eesti kuumütoloogiast koos eesti vastavate uskumuste ja müüdikatkete süstematiseeringuga („Some aspects of European Moon Mythology“, M. Kõiva, A. Kuperjanov), valmisid käsitlused loomadega seotud tähtede ja tähtkujude nimetustest (Daugavpilsri eripaneeli jaoks) ning mõningatest paradoksidest ja eelarvamustest seoses tähistaeva ja tähtkujudega: Sõela tähtede arv, poliitilised otsused seoses sodiaagi tähtkujudega (A. Kuperjanov).

Inimeste ja loomade suhetest kõneleva folkloori alal valmis eesti ja ingliskeelne käsitlus teemal „Mis keeles me räägime lemmikutega“ ja „What language we use speaking with pets“ (M. Kõiva), kus tehti kokkuvõtte inimeste ja lemmikloomade vahelisest kommunikatsioonist ja selle muutustest viimase poolsajandi jooksul varasema ja tänapäeva folkloori ning küsitlustulemuste näitel. Vaadeldi kommunikatsiooniliike (instrumentaal- ja vokaalkutsungid, hääliitsuste imiteerimine, loodushäälendid, suhtlemine kõne või universaalkeele abil) ning iseloomustati suhtlemisteateid ja sellest rääkivaid narratiive, samuti suhtlemise erijuhtumeid (kriisiolukorrad, nt raske haigus, surm). Lemmikloomadega suheldes ja neist rääkides väljendatakse rohkesti emotsioone, mida tänane ühiskond avalikus inimestevahelises suhtlemises taunib, sealsed sotsiaalse enesekonstrueerimise reeglid sarnanevad privaatsfääri käitumisele.

Samuti valmisid Daugavpilsri konverentsi spetsiaalse paneeliga seoses käsitlused loomaväljenditest, mõistatustest ja metafoorikast (vt lühivormid, P. Voolaid, A. Baran).

Tegeldi eesti ja teiste rahvaste **usundi ja kombestikuga** vanimast ajast tänapäevani (T. Jonuks). Valmis 430 lk monograafia „Eesti muinasusund“, mis keskendus Eesti esiajaloolise (9600 eKr – 1200 pKr) religiooni põhilistele etappidele. Usundit vaadatakse terviku, mitte üksikute fenomenidena ning religiooni käsitletakse pigem dünaamilise, mitte staatilise kultuurinähtusena.

Hiite teemal valmisid uurimused: „The Role of Archaeology in Studying Holy Places“, „Natural Holy Places or Holy Places in Nature. Identification, Discovering and Classification“, „Hiis-places in Estonian (pre)historic religion“, „Hiied Eesti pühapaikade uurimisos“ ja „Hiis-places in the research

history of Estonian holy sites“; „Fragments from Estonian prehistory – discussions from primitive savagery to high culture“, „Hiis-sites in Northern Estonia – distinctive hills and plain fields“ ja „The changing meaning of Estonian hiis-sites“), sh Oxfordi Handbook of Archaeology of Ritual and Religion jaoks käsitus „The Archaeology of Baltic Religions“, ja ülevaade Lahemaa kohapärimusest.

Komi keele ja kultuuriuringutega jätkas Nikolay Kuznetsov. Uurimuses „The role of pop music and other phenomena of modern culture in the preservation of Komi language“ ja „Modernse kultuuri roll komi keele säilitamisel. Viis aastat hiljem: kriis jätkub“ näidati modernse kultuuri nähtuste olulisust komi kultuuri ja eeskätt komi keele propageerimisel ja säilitamisel, samas tõdetakse, et komi keel on veebis, meelelahutusäris jms võrdlemisi olematu. Valmis ka käsitus „Vene keele mõjud komi keelele“, kus nähtusi vaadeldakse keelekontaktide teooria raamistikus. Valdavalt venekeelne ühiskond, vene keele domineerimine peaaegu kõikides elusfäärides, erinevad ühiskondlikud jm faktorid on negatiivselt mõjunud komi keele staatusele ja kasutusele. See on toonud kaasa muutused komi keele struktuuris, grammatika tasandil, ja keelekasutuse sotsiaalses pooles (keele staatus, prestiiž, kõnelejaskonna hoiakud jms). Ferenc Kazinczy 250. sünniaastapäevale pühendatud konverentsiks „**Kazinczy nyomdokain... A nyelvújítástól a mai nyelvtervezésig**“ valmis ettekanne komi keeleuendusest.

Toimused jätku-uuringud **Sahha Vabariigis** seoses postsotsialismi vaatleva teemaga „Coping with post-Socialist reality: kinship and new forms of property in a Dolgan village, Republic of Sakha“ (A. Ventsel). Muud käsitlused puudutasid eeskätt popkultuuri nähtuste levimist (neošamanism, popmuusika ja punkkultuur, uusreligioossed nähtused) (A. Ventsel). Ilmus rahvusvahelise autorkonnaga põhjarahvaste kultuurinähtustele pühendatud valimik „Generation P“ ajakirja Electronic Journal of Folklore erinumbriina.

EESTI JA LÄÄNEMERESOOME LÜHIVORMID

Märkimisväärselt tulemuslik oli teoreetiline töö metafoori- ja lühivormiteooriatega. Tegeldi nalja ja metafoori eristavate kriteeriumitega. Valmisid uurimus Salatsi keelesaare eestlaste leksikast „Between Salaca Livonian and Estonian Dialects.“ (koostöös K. Pajusaluga). Valmisid venekeelsed kirjutised „Поклон Альфреду Журиному (по следам его „Загадок народов Востока)“ ja „О моей переписке с Г. Л. Пермяковым“ ning pikem käsitus „1001 вопрос по поводу логической структуры пословиц“ laia vana-

sõnaainestiku üldistusena (<http://www.ruthenia.ru/folklore/krikmann1.pdf>). Metafoori ja nalja piirijuhtumeid vaatles käsitlus „Metaphor vs. Joke? Figurativeness vs. Funniness?“ (http://www.folklore.ee/~kriku/PROVERBS/Krikmann_Tavira09_Slides.ppt).

Vermonti ülikooli väljaandena ja Wolfgang Miederi toimetamisel ilmus A. Krikmanni artiklikogumik „Proverb Semantics: Studies in Structure, Logic, and Metaphor“. Supplement Series of Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship“.

Tehti ettevalmistustöid „Proverbia septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels“ (FF Communications No. 236, Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia) jätkukooidete väljaandmiseks.

Mõistatuste alal ilmus „Eesti mõistatuste allikaloo“ 4. köide ja kogujate ülevaatestatistika (R. Saukas, toimetab A. Krikmann), jätkusid tööd Eesti mõistatuste akadeemilise köite juures.

Mõistatuste piirialasid puudutavad uurimused põhinesid andmebaaside ainestikul, valmisid käsitlused „Narratiivsed piltmõistatused – kahe folkloorižanri piirijuhtum ja „Narrative Doodles as Humorous Miniature Fairy Tales“ (P. Voolaid), kus narratiivsete piltmõistatuste ja narratiivi vahetõrki vaadeldi Vladimir Propi imemuinasjutu struktuurimudeli (1928) ja Alan Dundese struktuuriteooria (1964) valguses, leiti ühisjooni imemuinasjutu struktuuri, sümboolika ja funktsioonidega. Paralleelse jutustamise ja joonistamise ühissaadusena tekkiv visuaalne raam moodustab struktuurse terviku, visuaalse raami aitab tekitada Daniel L. Schacteri ja Endel Tulvingu määratletud mälu vorm „praiming“ ehk ‘kruntimine’.

Mõistatustest ja lühendmõistatustest valmisid veel „Humorous Abbreviations and Their Use in Estonian Folk Narratives“ ja „Humorous Interpretations of Abbreviations as a Socio-Cultural Phenomenon“ ning „Lühendite alternatiivsed tõlgendused – rahvahuumor ja erikeel lühendinaljadest (nende olemus, võimalikud moodustusviisid, seosed huumori ja slängiga ning nende tõlgendussisu sõltumine sotsiokultuurilisest kontekstist)“.

Koolipärimuse kogumisvõistluste põhjal koostati võrdlev analüüs „Mõistatusžanri uuemaid arengusuundi 1992. ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse taustal“. Daugavpilsis konverentsi zoofolkloori paneeli jaoks valmis käsitlus „Animal Lore in Estonian Riddle Periphery“.

Eesti fraseoloogia semantika (sh fraseologismide etimoloogia, päritoluted jm) käsitluse võttis kokku kirjutis „About German influences on Estonian phraseology“ (A. Baran), kes oli EUROPHRAS-i projekti „Widespread Idioms in Europe and Beyond. A Cross-linguistic and Cross-cultural Research Project“ partner. Projekti eesmärgiks on välja selgitada

inglise ja saksa keeles hästi tuntud väljendite leviku geograafiline ulatus ehk erinevate keelte fraseoloogiline ühisosa. A. Baran liitus 2009. aastal ka poola-jaapani uurijate koostööprojektiga „Intercontinental Dialogue On Phraseology Project (IDP project): Research on phraseology in Europe and Asia“ ja valmistas selle kogumikule „Research On Phraseology In Europe And Asia: Focal Issues In Phraseological Studies“ artikli.

Noortekeele analüüsid olid mitme A. Barani uurimuse keskmes. Käsitleti eesti koolinoorte kujundlikku keelekasutust ühelt poolt ning meediakeele ja fraseoloogia suhteid teiselt poolt. Fraseoloogia rollist keelekasutuses netimeedia näitel valmisid „The Use of Phraseologisms in the Estonian Online Media“, „The Anti-Proverbs in the Language Use of Estonian Youth“ ja „Fraseologismide semantilise teisititõlgendamise võimalustest.“ Käsitlustes vaadeldi fraseoloogia-alast teadmust keele noorema kõnelejaskonna seas Eesti kahe kooli vanemate klasside õpilaste seas korraldatud ankeetküsitluse põhjal. Valmisid veel artiklid „Ma tean, mida te tunnete – alles eile olin veel haige. Killud koolipärimuses 2007“, mis markeeris noorte fraseoloogia erijooned nagu levimisviisid kirjalikku eneseväljendust nõudvas keskkonnas. Eendusid meediumipõhine levik (MSN Messenger, Skype'i sõnumside) ja suhtlemine oma rühmaga suhtlusportaalis (rate.ee, orkut.com, feim.ee). Väljendite päritoluallikateks on (televiisiooni kõrval) tõusnud internet ja ainult netikeskkonnas (nt youtube.com) levitatavad videod. Samal teemat käsitlesid ka uurimused: „They Are Used When You Don't Want Others To Understand What You Mean“ ja „On The Role Of Phraseologisms In The Language Use Of Estonian Youth“.

Loomanimetid ja loomafraseoloogiat kui antropotsentrilise maailma-vaate tõttu produktiivset osist vaatles „Slurs Containing Names Of Animals In Estonian Phraseology. On Variability of Phraseological Knowledge“ (A. Baran). Eriti kõrge kasutussagedusega on fraseoloogias koer ja siga, keda kasutatakse eesti keeles paralleelselt. Samas kannavad loomanimetusd keeles pejoratiivset konnotatsiooni.

Fraseoloogiast ilmusid Eesti kogenuimal fraseoloogil Asta Õimul mitmed uued käsitlused, näiteks tõrjevormelite teemal „Mis su nimi? – Nipitiri“ ning ajafilosoofiast fraseoloogia näitel uurimus „Концептуализация понятия *сутки* в эстонском языке“ ja selle vaste eesti keeles „Kuidas me mõistame ööpäeva“. Eesti fraseoloogia ülevaadet on valminud 81 lk. See on mõeldud iseseisva väljaandena ning selle põhjal saab kokku panna ka kõnekäändude väljaande teoreetilise sissejuhatuse.

Koostöös Katre Õimuga valmis „Kvalitatiivsed muutused fraseoloogias: olemus ja suunajad“ Selgitati fraseologismide tähenduse muutumise süsteemipärasust väljendi *läheb nagu lepase reega* – keeleajalooliselt vana genuinne ütlus, mis on hästi tuntud nii eesti murde-, kõne- kui ka kirja-

keeles ja mille tähendus on läbi teinud suurima võimaliku kvalitatiivse muutuse. Algselt negatiivse väljendi ('halvasti edenema' vms, põhines materjalil) keskmesse nihkus lühikese aja jooksul regi ja väljendi tähendus muutus positiivseks ('hästi edenema' vms). Kujundi ümbermõtestamises on oma osa mänginud leppapuu mentaliteedi muutumine, kuid olulisem on kujunditekke taustsüsteem ja liikumissündmuse motivatsioon.

Uurimuses „Alternatiivseid mooduseid fraseoloogia esitamiseks sõnas-tikus“ (K. Öim) vaatleb autor võimalust esitada eesti fraseoloogia sõnaraa-matus fraseologismid mitte formaalsete tunnuste põhjal, vaid kognitiiv-sest keeleteadusest inspireeritud metafooripõhise lähenemise kaudu, mõis-teseoste alusel ning esitab lähemaid võimalusi ja probleeme, mis on seotud Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi materjali sellise liigitamisega.

MULTIMEEDIA JA HUUMORIUURINGUD, INTERNET, ARVUTIANDMEBAASID, RAKENDUS- JA ARENDUSPROJEKTID

Grandi „**Folkloorne anekdoot tänapäeval: postsotsialism – internet – kognitiivsus**“ (A. Krikmann) raames avaldati kirjutisi sotsialismi ja post-sotsialismi perioodi etnilisest ja poliitilisest huumorist, huumoriteooria jm teemadel. Sedastati kesksed etnilised skriptid, milleks on aegluse skript (eestlane ja soomlane kui selle põhikandjad), määratleti aegluse skripti suhted etniliste naljade tavaskriptidega (aseksuaalsus, nüridus, keelelised veidrused (tempo, aktsent jm). Valmisid järgnevad käsitlused: „Jokes in Soviet Estonia“, „On the Similarity and Distinguishability of Humour and Figurative Speech“, „Finnic and Baltic Nationalities as Ethnic Targets in Contemporary Russian Jokes“ (A. Krikmann).

Rahvusvahelise koostöö tulemusena valmis kogumik postsotsialistlikust huumorist „Permitted Laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour“ (koostajad A. Krikmann ja L. Laineste), kus autoritena esinevad tuntud huumoriteoreerikud Leedust, Venemaalt, Poolast, Eestist ja Suurbritanniast. L. Lainestel valmisid käsitlused huumori interaktsiooni kom-pavale artiklikogumikule „Confronting Power with Laughter“ etniliste naljade tsenseerimispoliitikast Eestis („Politics of Taste in a Post-socialist state: A Case Study“). Jätkus ksenofoobia ja rassismiga seonduva temaatika käsitlemine, eeskätt huumori ja leimi piiride jälgimine eesti internetis, reformuleerides seeläbi nalja ja agressiivsuse mõisteid. Valmisid käsitlused „Some General Trends In Post-Socialist Humour“ ja „Privaatse elu kriiside lahendamises internetis: abiotsimine, enesetapp, lein“, milles vaadeldi alla 15-aastaste noorte hiljutiste suitsiidide kajastusi internetis.

Internet on andnud enesetapule kui isiklikule kriisile uue mõõtme: see on muutunud avalikuks tegevuseks, sellele võib eelneeda periood, mil enesetappu kavatsev noor inimene külastab foorumeid ja jututube ning kurdab, ähvardab, informeerib või palub abi internetikasutajate käest. Vaadeldi statistikat suitsiidiga seotud eestikeelsete internetilehekülgede kohta, enesetapust rääkivaid postitusi foorumites ja neile järgnenud reaktsioone, ametlikke leinasaite Eestis ja ingliskeelses kultuuriruumis, surma, leina või järelhüüete ülekandumist reaalsest elust virtuaalsesse. Valmis veel käsitus „A Thermometer Of Opinions? A Study Of Soviet And Post-Socialist Political Jokes In Estonia“.

Grandi „**Internet. Narratiivide, väärtushinnangute ja identiteetide loomise, reprodutseerimise ja transformeerumise protsessid**“ (M. Kõiva) raames koguti ainekku lemmikloomakultuuri, meediumite/etnomeditiini teemadel, foorumite narratiive ning geopeituse ainekku. Stereotüübid ilmnevad eelarvamuste, uskumusteadete ja käibetõdedena folkloori eri liikides, kuid on rühmadevahelises silmast silma suhtluses peidetud tihti huumori varju. Võrreldi reaalelus ja veebikeskkonnas aastail 1996, 1999 ja 2006 levinud püsistereotüüpe ja stereotüüpidel põhinevat humoristlikku klippi „Yurop according Estonians“, mille põhjal valmis artikkel „Yurop“ According to Estonians: Some Ethnic Stereotypes“, veel olid käsitlemisel koolinoorte veebikasutuse erijooned artiklis „Transmission Of Knowledge To Estonian Children“ ning *on-line*-ainestiku ja uurimisparadigmade trende „Contemporary Folklore, Internet And Communities At The Beginning Of The 21st Century“ (M. Kõiva, L. Vesik). Lähemalt vaadeldi meditsiini ja geopeituse foorumeid (viimasel teemal valmisid „1200 aastat virtuaalruumis. ATU 1645A kohanemise näide“, „Presentation: Geocaching Online and Offline“, „On Representation of a Game from the Estonian Perspective“, „Geocaching Online and Offline. On Representation of a Game from the Estonian Perspective“, M. Kalda), tüdrukute kirjallike jutte (E. Kalmre), kalendritavade muutumise näitena jälgiti maskeerimiskombestiku struktuuri ja maskeerimise laienemist („Masks on Faces, Faces on the Masks“, M. Kõiva). Tähelepanu pälvisid kujundkõne ja narratiivid (vt lühivormid, P. Voolaid). Tegeldi veel andmebaasidele ühtsete standardite väljatöötamine, digiteeritud andmekorpuste presenteerimine ja turvalise arengu tagamisega. Ilmus M. Kõiva toimetatud uurimuste kogumik „Media & Folklore“.

EAS ja EU meetme 2.3 „Teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni edendamine“ raames toimusid uuringud: „**Rahvapärilise baasil uute ravimtaimede tuvastamise eeluuring**: Finding Of New Medicinal Plants On The Bases Of Folklore, Pre-Research,“ millega sõeluti senisest ainesti-

kust välja kümme potentsiaalset taime, mille raviomaduste spektrit tasub lähemalt uurida.

Rakendusprojektidest olid töös a) RADARi lepingud Karula ja Lahe-
maa rahvusparkiga, mille tarvis digiteeriti ja valmistati ette Karula ja La-
hemaa rahvusparkidega seotud kohalugusid ning ajaloolist pärimust, val-
minu loovutati portaalides avamiseks (K. Sammelselg, H. Hanni, T. Jonuks,
KIK rakendusprojekt, juht T. Jonuks); b) Võrumaa andmebaasi ja portaali
LEPP jaoks liigitati, kontrolliti, märgendati kõiki pärimusliike esindav
Võrumaa kihelkondade materjal, avati andmebaasis ca 20 000 teksti,
(S. Kajak, E.-K. Kärblane, M. Kõiva, S. Vesik, rahastas riiklik „Vana Võru-
maa kultuuriprogramm“, juht M. Kõiva); c) „Sõrve pärimuse jäädvustamine
ja kogumiku „Sõrvemaa jutud ja laulud“ koostamine ning kirjastamine“
raames koostati kopeerimisnimekirjad ning E. Zobili, M. Kalmre,
E. Kalmre ja E.-K. Kärblase abiga digitaliseeriti vajalikud tekstid käsikir-
jadest (jutud, kalender, usundi- ja kombekirjeldused, andmed kogujate,
kogumise kohta jms) ja lindistused (rahastas programm „Saarte pärimus-
lik kultuurikeskkond“, juht E. Kalmre).

Andmebaaside täiendamine ja nende tarvis ainetiku digiteerimine
on sisuliselt kõikide osakonna töötajate igapäevatöö. Alljärgnevalt põgu-
salt sellesuunalistest edusammudest.

Väljendite andmebaasis (EKFA) toimus arhiivandmete kontrollimi-
ne ja täiendamine eeskätt EKI murdearhiivi ainetiku osas koostöös Anu
Haagiga. Testiti I. Kiisseli kirjutatud fraseologismide elektroonilise alus-
sõnastiku loomise programmi. Mõisteartiklite osas toimus mõisteartiklite
aluseks olevate põhimõistete formaliseerimine, mõistete toimetamine (986
mõistet), töötati välja kõnekäänutüübi leksikaalsete ja grammatiliste va-
riantide esitamise põhimõtted mõisteartiklis, alustati EKFA tekstidest
kõnekäänutüüpide leksikaalsete ja grammatiliste modifikatsioonide vali-
mist ja süstematiseerimist, töö on algusjärgus (154 000 tekstist on süste-
matiseeritud ~ 1000).

L. Laineste on jätkuvalt tegelenud **eesti naljade andmebaasi** ([http://
haldjas.folklore.ee/~liisi/o2](http://haldjas.folklore.ee/~liisi/o2)) täiendamise ja haldamisega. Koostamisel on
eesti-poola-vene anekdoodiparalleelide andmebaas, mis on beeta-
versiooniks Ida-Euroopa anekdootide andmebaasile. Koostatava andmebaasi
esitlus toimub Krosnos 2010 keele- ja folkloristikakonverentsil. Esialgu on
selle kasutajaskonnaks planeeritud projektis osalevad Ida-Euroopa huu-
moriuurijad.

Etnobotaanika ja seda vahendav **HERBA** (Historistlik Eesti Rahvame-
ditsiini Botaaniline Andmebaas, R. Sõukand ja R. Kalle) on kujunenud folk-
loristide serveri Haldjas külastatavaimaks andmebaasiks ning sisaldab
esindusliku valiku taimravalaseid pärimustekste (sh 1830 rahvapärast tai-

menimetust, 235 haiguse-märksõna; neist lahtiseletatult ja läbilingitult üle saja, ja 610 potentsiaalset ravimtaime, seent, samblikku ja droogi. Esitatud taimedele on lisatud fotod ja botaanilised kirjeldused). Kultuurkapitali toetusel toimus Gustav Vilbaste TN kogu käsikirjade skaneerimine ja andmete lisamine, kontrolliti ja lisati teisi tekste. Andmebaasi põhimõteteid ja sisu tutvustati korduvalt Eestis ja välismaal, valmisid ka vastavad artiklid („HERBA. Database of Historical Estonian Herbal Folk Medicine“, „Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas (HERBA)“).

Keerdküsimuste andmebaasi (www.folklore.ee/Keerdkys) ja **pilt-mõistatuste andmebaasi** (www.folklore.ee/Reebus) lisati koolipärimuse 2007. aasta kogumisvõistluse tekste (P. Voolaid). 2007. aasta koolipärimusest digiteeriti täielikult **loomanimed** (E. Fridolin) ning kolmandiku osas **lemmikloomapärimus ja hirmujutud** (M. Kõiva, S. Kajak, E.-K. Kärblane).

Akadeemilistest muistendiväljaannetest viimistleti halltõvepärimuse köidet ja viidi seda vastavusse retsensentide arvamusega (P. Paal). Jätkus muistendite ja usunditekstide sisestamine ja kontrollimine (lõpetati RKM I, II, ERM, ALS, ARS, ERA käsikirjalised kogud) ning jätkati Hürda-kogudele sisestusnimestike koostamist (K. Kikas, M. Kalda, M. Kõiva, M. Kuperjanov, S. Kajak, E.-K. Kärblane). Teoreetiliste osade, struktuuri ja tüpoloogiaga tegeldi kõigi töösolevate teemade ulatuses.

Akadeemiline mõistatuste väljaanne (R. Saukas): otsiti läti (584 EM tüüpi), vepsa (101 EM tüüpi) ja liivi (255 EM tüüpi) paralleelid eesti mõistatustele, kirjutati võrdlusi lähedastele EM tüüpidele jne. Toimus paranduste ja redigeerimiste koondamine nii trükises esitatud kui tsiteerimata tekstide väljatrukile (872 tüüpi).

Ilmusid eelretsenseeritavad e-ajakirjad **Folklore: Electronic Journal of Folklore** (nr 41–43) ja **Mäetagused** (nr 41–43). Ingliskeelse ajakirja 2009. aasta rahvusvahelist suhtlust toetas riiklik programm „Eesti keel ja rahvuslik mälu“. Ajakirja Mäetagused trükkimist rahastas Eesti Kultuurkapital. Perioodiliste väljaannetega töötasid A. ja M. Kuperjanov, M. Kõiva, E.-K. Kärblane, K. Tamm, A. Niinemets. Lisaks Thomson-Reutersi andmebaasile (ISI WEB), indekseeris ja vahendas mõlemat ajakirja EBSCO andmebaas „Humanities International Complete“, ühtlasi kandideeriti mõlema ajakirjaga ERIHi süsteemi lisamisele.

Töötati rahvusvahelise etnoloogia- ja folkloorialase bibliograafia „**Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d’Ethnologie**“ (IVB) 2000. ja 2001. aasta köidete materjaliga (K. M. Rooleid). Valmis A. Krikmanni bibliograafia.

Lisaks ajakirjade e-numbritele valmistati ca **10 uut e-raamatut** (M. Kuperjanov, H. Hanni, A. Kuperjanov jt), võrku pannakse uudislehte FOAFTale News (tehniline tugi L. Vesik).

VÄLITÖÖD

2009. aasta suvel ja sügisel toimusid projekti RADAR välitööd Lõuna-Eestis Karula rahvuspargis ning Põhja-Eestis Lahemaa rahvuspargis. Projekt sai alguse tänu rahvusparkide initsiatiivile ja seda finantseeris Keskkonnainvesteeringute Keskus. Eeltööde käigus otsiti välja ja sisestati jutud (P. Kama, K. Sammelseg, H. Hanni). Pärimuspaikade võimalikud asukohad otsiti Maa-ameti ajalooliste ja pärandkultuuri objektide ja kultuurimälestiste kaartide abil. Lahemaa rahvuspargis aitasid kohtade otsimisel folklorist Melika Kindel ja pärandkultuuri spetsialist Triin Kusmin; Karulas Valga muuseumi direktor Pille Tomson ning Kaido Kama. T. Jonuksi juhitud välitööde eesmärgiks oli üles leida arhiividest pärit juttudega seotud kohad tänapäevasel maastikul, fikseerida koordinaadid ning teha foto paiga hetkeseisust. Kahest rahvuspargist õnnestus üles leida umbes 520 pärimuskohta, lisaks võtsime koordinaadid mõnelt rahva seas tähendusrikkast paigast, mille kohta arhiivis andmeid veel polnud. Fotosis tehti üle nelja tuhande. Jutud, fotod ja koordinaadid koondas interaktiivsele kaardile Rait Parts. Kolme rahvuspargi (lisaks Karulale ja Lahemaale ka Soomaa) mälumaastike koduleht asub aadressil maastikud.ee ning loodetavasti täieneb ajapikku kõigi Eesti rahvusparkide materjaliga.

Etnobotaanilised välitööd olid seotud taimestiku jäädvustamisega mitmel pool Eestis, intervjuueriti 11 informanti (R. Kalle, R. Sõukand).

Kukrusel jaanuaris-veebruaris toimunud arheoloogiliste kaevamistöode üks keskseid isikuid oli T. Jonuks.

Juulikuus kogus Komimaal keelelist ainekku Tartu Ülikooli rahastusel N. Kuznetsov.

Hiinas jäädvustati seminari ja 16. IUAES (The International Union of Anthropological and Ethnological Sciences. Humanity, Development and Cultural Diversity) maailmakongressi vahel Pekingi ja Shanghai ümbruses, Huanshangi piirkonna pühapaikades, UNESCO kaitsealustes küldes ning Kunmingi linna ümbruses erinevaid eluvaldkondi: pühapaikade ja pühamute integreeritust tänasesse kultuuripilti ja siseturismi süsteemi; rahvusrühmade eneseesitlust ja lokaalsuse loomise viise, samuti Hiina varase astronoomia esitlemist tänapäevasele vaatajale. Välitööde tulemusena kogunes videoklippe ja mitutuhat fotot koos asjakohaste märkmetega.

3.–14. oktoobrini jäädvustati Eesti-Bulgaaria ühisprojekti raames Balkanile tüüpilisi mälestuslehtesid, käsitöölaatasid ja kirbuturgu, tavandit Vitošal ja selle lähikülades (A. Kuperjanov, M. Kõiva).

23.–25. oktoobrini osaleti SEACi välitöödel: tutvumine kohalike planeetaariumite, muinasobservatooriumite, ajamõõtmisvahendite, muinasmälestistega. Fotokogu kajastab Egiptuse igapäeva elu väljaspool turismimarsruute, Karnaki templit Luxoris, Kuningate orgu, Kairo muuseumit ja ümbruskonna vanemaid pühamuid, aga ka Aleksandria Kom el Shoqafa katakombe, mis on üks keskaegse kultuuri seitsmest maailmaimest (M. Kõiva, A. Kuperjanov).

NÄITUSED

Rein Saukas koos Janika Orase, Taive Särje ja Alar Madissoniga valmistas näituse „Herbert Tampere (1. 02. 1909 – 19. 01. 1975) fotokaamera ees“. Eesti Kirjandusmuuseumis, alates 29. 01.

Rein Saukas koos Tiiu Jaagoga valmistas näituse „Eduard Laugaste 100“. Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis 22.05.–28.06.

Maris Kuperjanov korraldas Eesti Kirjandusmuuseumis Elizabeth Warneri (Inglismaa) fotonäituse „Vene küla briti silmade läbi“ 10.09–18.10.

Rein Saukas koos Alar Madissoniga valmistas ette näituse „Arvo Krikmann fotokaamera ees“ Arvo Krikmanni 70. sünnipäeva tähistamiseks Eesti Kirjandusmuuseumis, 10.09–20.12.

Rein Saukas koostas näituse „Selma Lätt (9.05.1909–18.07.1969)“ Eesti Kirjandusmuuseumis, 24.09.–20.12.

Asta Õim esines saatesarjaga „Kujundkõne aabits“ (8–10-minutilised „Keelekõrva“ saatelõigud, mis olid eetris veebruarist detsembrini, kokku 21 saatelõiku, iga lõik 2–4 lk teksti).

Kokkuvõttes oli aasta 2009 täis töid ja tegemisi ja üsna edukas.

ÜLDANDMED. 2009

Sihtfinantseerimine

„Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus“ (SF0030065s08, juht M. Laak);

„Mimeesi retoorilised alusmustrid ja eesti tekstikultuur“ (SF0030054s08, V. Sarapik);

„Folkloor ja folkloorikogud kultuurimuutuste mõjuväljas: ideoloogiad, kohanemine, kasutuskontekst“ (SF0030180s08, A. Lintrop);

„Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine“ (SF0030181s08, M. Kõiva);

„Muusika perspektiivid Eesti avatud identiteedi väljakujundamisel“ (SF0030068s08, T. Ojamaa);

„HTM kogude sihtfinantseerimine: Arhiivraamatukogu rahvusteaviku kogu“, lõppes 2008, HTministri käskkirjaga finantseeriti 2009 (Merike Kiipus).

Täitjatena osalesid Risto Järv ja Ergo-Hart Västriku Tartu Ülikooli sihtfinantseeritavas teemas „Folkloor ja ühiskond: pärimusmälu, loovus, rakendused“ (Ü. Valk).

Riiklikud programmid

„Eesti keel ja kultuurimälu“:

„Vanem eestikeelne ajakirjandus kui rahvusliku kultuurimälu kandja digitaalajastul“ (M. Kiipus), „Baltica/estica trükimaterjalide arhiveerimine ja kättesaadavaks tegemine“ (M. Kiipus); „Humanitaarajakirja Methis rahvusvahelise taseme tõstmine“ (M. Laak, T. A. Kirss), „Interaktiivne tea-

bekeskkond „Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb“ (M. Laak), „Kirjandus- ja kultuuriloolised allikapublikatsioonid Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogudest“ (E. Annuk), „Eesti elulood kultuurimälu kandjana“ (R. Hinrikus), „Eelretsenseeritava humanitaarteadusliku monograafiasarja „Heuremata“ väljaandmise jätkamine“ (P. Viires), „Estlased Venemaal: asustuslugu ja pärimus“ (A. Korb), „Eesti regilaulude avaldamine“ (J. Oras), „Eesti kohapärimuse andmebaas ja piirkondlikud publikatsioonid“ (M.-A. Remmel), „Eesti muinasjuttude teaduslikud väljaanded“ (R. Järv), „Regiivisiide andmebaasi redigeerimine ja täiendamine“ (I. Rüütel), „Eesti folkloori fundamentaalväljaanded“ (M. Kõiva), „Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvaldkondade laiendamine ja tutvustamine elektroonilisel infokandjal“ (A. Kuperjanov), „Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas ja fraseologismide allikapublikatsioon „Monumenta Estoniae Antiquae“ sarjas“ (A. Baran), „Historistlik eesti rahvameditsiini botaaniline andmebaas (HERBA) ja satelliitandmebaasid“ (R. Sõukand), „Eesti ja Ida-Euroopa huumor ja mõistatused: globaliseerumine, lokaliseerumine ja žanriuuendused“ (L. Laineste), „Eelretsenseeritava humanitaarakirja Folklore: Electronic Journal of Folklore publitseerimine“ (K. Tamm).

„Eesti keele keeletehnoloogiline tugi“:

„Eesti fraseologismide elektroonilise alussõnastiku loomine“ (K. Õim).

Eesti kirjandusklassika:

„Projekti SERVITI („Kreutzwaldi sajand“) arendamine“ (M. Laak).

„Lõuna-Eesti keel ja kultuur“:

„Mulgimaa rahvalaulud viisidega“ (T. Särg).

Rahvuskaaslaste program:

„Toronto eestlaste koorielu pärast II maailmasõda“ (T. Ojamaa).

KIK: koostöös Karula, Lahemaa ja Soomaa rahvuspargiga kultuurilooliste kaartide ettevalmistamiseks (T. Jonuks).

SIEFi Euroopa etnoloogia ja rahvaluule bibliograafia koordineerimis-, koostamis- ja toimetamistöö (K. M. Rooleid).

ETF grandid:

7162 „Kultuuripärand digitaalajastul: transformatsiooni ja retseptiooni probleeme“ (M. Laak),

6084 „Eesti- ja muukeelse trükise osa rahvusliku teadvuse äratamisel ja kujundamisel ning rahvuse konsolideerimisel: Kirjastamine, levitamine ja lugemine XIX sajandi algusest Eesti Vabariigi loomiseni“ (V. Paatsi),

7679 „Osaluskultuur küberruumis: kirjandus ja tema piirid“ (P. Viires),

6759 „Folkloorne anekdoot tänapäeval: postsotsialism – internet – kognitiivsus“ (A. Krikmann),

6824 „Internet. Narratiivide, väärtushinnangute ja identiteetide loomise, reprodutseerimise ja transformeerumise protsessid“ (M. Kõiva),

6730 „Kaasaegsete meetodite rakendamine traditsionaalse mitmehäälsuse uurimisel“ (T. Ojamaa).

EKM töötajad osalesid täitjatena veel järgmistes grantides:

I. Rüütel oli täitja E. Rüüteli ETF grandis 7231 (Eesti rahvatantsude algupärane koreograafiline tekst ja esitusviisi audiovisuaalsete fikseeringute põhjal).

K. Õim oli põhitäitja Helle Metslangi grandis nr 6147 (Eesti keele grammatika ja sõnavara dünaamika 1990.–2000. aastatel).

E. Kalmre oli põhitäitja Ülo Valgu grandis nr 7516 (Rahvausund, žanrid ja sotsiaalne tähendusruum).

M. Laak oli täitja Pille Pruulmann-Vengerfeldti grandis ETF 8006 (Muuseumi kommunikatsiooni arendamine 21. sajandi infokeskkonnas).

E. Annuk ja L. Kurvet-Käosaar olid täitjad T. A. Kirsi grandis 7271 („Kirjutavad naised“: Naised eesti kirjandus- ja kultuuriloos 1880–1925).

A. Kalkun, J. Oras, E.-H. Västrikt jt olid täitjad K. Kuutma grandis 7795 (Teadmiste produktsioon rahvusteadusliku uuringu kontekstis).

A. Tuisk oli täitja A. Jürgensoni grandis 7335 (Vägivaldne ja vabatahtlik deterritorialisatsioon eesti diasporaakogukondade näitel).

Doktorikraadid:

Tõnno Jonuks kaitses 8. juunil Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja „Eesti muinasusund“ (Estonian Prehistoric Religion), juhendaja Valter Lang, oponendid Juri Berezkin ja Marika Mägi.

Katrin Puik kaitses 2. juulil Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja „Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules“ (juhendaja Arne Merilai, oponendid Cornelius Hasselblatt ja Anneli Mihkelev),

Jaak Tomberg kaitses 2. juulil Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja „Kirjanduse lepitav otstarve“ (juhendajad Jüri Talvet ja Jüri Lipping, oponendid Jaan Undusk ja Thomas Salumets).

Ave Tupits kaitses 27. novembril Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja „Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil“ (juhendajad Ülo Valk, Mare Kõiva, Marju Kõivupuu, oponendid Ain Raal ja Mall Hiimäe).

Doktoriõppes jätkasid Anneli Baran, Maarja Hollo, Jaanika Hunt, Andreas Kalkun, Nikolay Kuznetsov, Külliki Kuusk, Helen Kõmmus, Neeme Lopp, Mare Kalda, Marju Mikk, Eva Näripea, Mari-Ann, Tiina Saluveere, Renata Sõukand, Sven Vabar ja Piret Voolaid.

Juhendati:

E. Annuk (koos Arne Merilaiga) Margaret Neithali magistritööd „Naise loovuse problemaatika Helga Pärl-Sillaotsa elu ja loomingu näitel“ ja Tiina Saluvere doktoritööd „Kaarel Ird ja Vanemuine: teatrijuhi rollist (nõukogude) Eesti teatris“, (koos Olaf Mertelsmanniga) Aive Mandeli magistritööd „Stalinismiaegne honoraripoliitika Eesti NSV-s ilukirjanduse näitel“.

M. Hiimäe Evi Kambrimäe magistritööd „Esivanemate mälestamise kombed Setumaal enne ja nüüd ning mälestustavandi rakendamine kooliõpetuses“ (TÜ).

G. Jussufi Kadi Seppa bakalaureusetööd „Laulurepertuaari kujunemine Pärnu ja Pärnumaa lasteaeades ning omaloomingu osa selles“ (TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia), Renata Marksalu bakalaureusetööd „Esinemisärevuse tekkimise põhjused ja mõned soovitusel nende leevendamiseks“ (TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia), Maire Nirki bakalaureusetööd „Võrumaa pillimees ja pillimeister Ilmar Hellamaa kujunemislugu“ (TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia).

R. Järv Maarja Aigro bakalaureusetööd „Eesti koolinoorte vaba aja veetmise viisidest kogumisvõistluse „Koolipärimus 2007“ materjali põhjal“, Mairi Kaasiku magistritööd „Aja kategooria eesti imemuinasjuttudes“, Katre Kikase magistritööd „Hans Anton Schults ja kadunud käsikirjad. Rahvalik kirjalikkus rahvaluulearhiivis“ ja Kärri Toomeos-Orglaane doktoritööd „Kultuuritüpoloogiatega rakendused muinasjutužanris“ (kõik TÜ).

M. Laak (koos T. A. Kirsiga) Marju Mikkeli doktoritööd „Nooreestlaste roll kirjandusteadmuse kujundamisel 20. sajandi alguse Eestis“ (TÜ), (koos T. A. Kirsiga) P.-R. Larmi doktoritööd „Kirjandusliku mõtte areng Noor-Eesti eelsel perioodil: eesti kirjandusajakirjad aastatel 1878–1906“ (TÜ), (koos A. Merilaiga) Krista Ojasaare doktoritööd „Eesti Kirjanduse Selts aastatel 1907–1944“ (TÜ).

K. Lehari juhendas Lilian Hansari doktoritööd „Linnast muinsuskaitsealaks: linnaehituslike struktuuride muutused Eesti väikelinnades 13.–20. sajandil“ (Eesti Kunstiakadeemia), Liina Undi doktoritööd „Playing and Landscape“ (Helsingi Kunsti- ja Disainiülikool).

T. Ojamaa juhendas Anneli Palmeti magistritööd „Kooriliikumise tähtsus kanadaeestlaste etnilise identiteedi kujundamisel“ (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia).

S. Olesk juhendas Janika Kronbergi doktoritööd „Karl Ast-Rumor. Elu ja looming“ (TÜ).

V. Sarapik juhendas Eva Näripea doktoritööd „Ruum, arhitektuur ja narratiiv: (linna)ruumi representatsioonid Nõukogude Eesti filmikunstis“, Raivo Kelomehe doktoritööd „Postmateriaalsus kunstis. Indeterministlik kunstipraktika ja mittemateriaalne kunst“, Rael Arteli magistritööd „Rah-

vuslusekriitilisest kunstist endises Ida-Euroopas 2000–2008“, Elnara Taidre magistritööd „Täiusliku visuaalse keele ja universaalse vormi otsingud. Tõnis Vindi loominguga ühest tendentsist“, Merle Tanki doktoritööd „Eesti kunstikirjutus 1916. aastast 1940. aastate keskpaigani“, Elnara Taidre doktoritööd „Omamaailma loomise tendentsist visuaalses kunstis alates 1960ndatest aastatest“, Andres Trosseki doktoritööd „Perifeeria kui privileeg: Eesti NSV joonisanimatsioon, ajakirja- ja raamatuillustatsioon, autoriplakat ja muud „mitte-kunsti“ valdkonnad 1970-ndatel ning 1980-ndatel aastatel“, Mari Laaniste doktoritööd „Teksti ja konteksti suhe Priit Pärna loomingus, Pärna visuaalsete väljendusvahendite analüüs“ (kõik Eesti Kunstiakadeemia).

A. Valk juhendas Marianna Drozdova magistritööd „Emergence of bicultural minority identity in Estonia and suggestions for development of Estonian Open Identity“ (TÜ), Heidi Kiuru magistritööd „Eesti avatud identiteedist“ (TÜ).

P. Viires juhendas Ave Mattheuse doktoritööd „Eesti lastekirjanduse genees“ (Tallinna Ülikool), Elle-Mari Talivee doktoritööd „Kuidas kirjutada linna. Linnaruum ja aeg“ (Tallinna Ülikool), Priit Kruusi doktoritööd „Postmodernismist kriitilise realismi: eesti noorkirjanike koondumised“ (Tallinna Ülikool), Ivo Heinloo doktoritööd „Linnakujutus II maailmasõja järgses eesti proosas“ (Tallinna Ülikool).

E.-H. Västriku juhendas Carolina Pihelgase bakalaureusetööd „Meieisapalve eesti rahvausundis: Pragmaatika ja intertekstuaalsus“ (TÜ) ning Reesi Poomi bakalaureusetööd „Haldjakogemus eesti metshaldjamemoraatides“ (TÜ).

Oponeeringud:

M. Hiiemäe oponeeris Ave Tupitsa doktoritööd „Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil“ (TÜ).

A. Korb oponeeris Ivo Pauluse magistritööd „Kaug-Ida eestlased: kohanemine, identiteet, assimileerumine“ (Tallinna Ülikool).

S. Olesk oponeeris Kaia Sisaski doktoritööd „Noor-Eesti ja *esprit fin-de-siècle*. Puhta kunsti kreedo maailma- ja inimesetunnetust restruktureeriv roll 20. sajandi alguse Eestis“ (Tallinna Ülikool).

E.-H. Västriku oponeeris Kerttu Maripuu bakalaureusetööd „Meeste jutud sünnitusest: vaade sünnitusele mees- ja jutu-uurimuslikust aspektist“ (TÜ) ja Piret Koosa magistritööd „Õigeusk ja soorollid kaasaegses komikülas“ (TÜ).

Preemiad:

V. Paatsi pälvis ajakirja Akadeemia hõbepreemia ja Forseliuse Seltsi Suure Kuldtukati.

J. Oras pälvis Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali aasta-preemia Regilaululise kuulutamise, tuulutamise ja tähistamise asjus.

H. Kömmus pälvis Soome Etnomusikoloogilise Seltsi auhinna 2009. aasta etnomusikoloogiliste teadusartiklite võistlusel artikli „Festivaalien tutkimisen metodologiasta“ eest.

Ajakirjade Folklore. Electronic Journal of Folklore ja Mäetaguste toimetust tunnustas oma aastapreemiaga Eesti Kultuurkapital.

Liisi Laineste doktoritöö pälvis Lennart Meri teadustöö auhinna.

N. Kuznetsovi tunnustati Lennart Meri Veelinnurahva rahastu stipendiumiga kui väga helget ja andekat keele- ja kultuurisaadikut.

KONVERENTSID, SEMINARID, LOENGUD

KORRALDATUD ÜRITUSTE KROONIKA

23. jaanuar   Etnomusikoloogia osakonna 30. aastapäeva pidulikul koosviibimisel esinesid Ingrid Rüütel, Taive Särg, Kanni Labi,

Herbert Tampere 100. sünniaastapäeva tähistamine. Ettekannet kuulavad H. Tampere sugulased, paremalt esimene Erna Tampere. Alar Madissoni foto.

Kristel Karu-Kletter ja Triinu Ojamaa. Avati näitus „Etnomusikoloogia osakond 1978–2008“, esines segakoor Cantus ja oma luulet luges Kristiina Ehin.

29. jaanuar Koostöös Akadeemilise Rahvaluule Seltsiga ettekandepäev „Herbert Tampere 100“. Herbert Tamperest rääkisid Urve Lippus, Pille Kippar ja Mall Hiimäe. Avati näitused „Herbert Tampere (1. II 1909 – 19. I 1975) elust ja tegevusest“ ja „Herbert Tampere fotokaamera ees“ (koostaja Rein Saukas).
26. veebruar Tuntud Ungari etnoloog ja folklorist Mihály Hoppál pidas loengu „Myths on folklore“. Pärast loengut esitleti Mihály Hoppáli raamatut „Etnosemiotika“, mille on välja andnud EKM Teaduskirjastus (sarjas SATOR), tõlkinud Eda Pomozi.
27. veebruar Eesti Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves andis kätte Eesti Vabariigi presidendi preemia eelmise aasta parimatele rahvaluulekogujatele. Selle pälvisid Urmas Haud oma suguvõsa pärimust käsitleva internetilehekülje, selle käsikirjaliste alusmaterjalide ning fotode arhiivile üleandmise ja Taisto-Kalevi Raudalainen ingerisoomi, aga ka muu rahvaluule kogumise eest. Aktusel anti üle vaade Eesti Rahvaluule Arhiivile 2008. aastal laekunud kaastöödest ja austati ka teisi läinud aastal arhiivile materjali kogunud inimesi.

President Toomas Hendrik Ilves ning presidendi rahvaluulepreemia laureaadiid Urmas Haud ja Taisto-Kalevi Raudalainen. Alar Madissoni foto.

Mart Reiniku Gümnaasiumi algklassilapsed emakeelepäeval kirjandusmuuseumis. Alar Madissoni foto.

13. märts   Emakeelepäev koostöös Tartu Mart Reiniku Gümnaasiumi algklassidega oli pühendatud rahvalauludele. Regivärsilistest rahvalauludest rääkisid folkloristid Janika Oras ja Mari Sarv, üheskoos harjutati regilaulmist.
- 18.–19. märts   Kääriku puhke- ja spordikeskuses toimus folkloristika osakonna korraldatud neljas folkloristide talvekonverents „Kriis“. Ettekannetega astusid üles Mall Hiemäe, Piret Voolaid, Nikolay Kuznetsov, Taive Särg, Aado Lintrop, Liisi Laineste, Jane Kalajärv, Renata Sõukand, Raivo Kalle, Marika Alver, Kristina Oganjan, Piret Paal, Madis Arukask, Katre Kikas ja Mare Kõiva.
28. märts   Kultuuriloolise arhiivi kultuuriteooria töörühm (Jaak Tomberg, Neeme Lopp, Sven Vabar) korraldas jätkukonverentsi „Unustuse arheoloogia“, esinesid Mart Kangur, Aare Pily, Jaanus Adamson, Anti Saar, Toomas Lott, Hent Kalmo, Eik Hermann.

3. aprill Rutt Hinrikus ja Eesti Elulugude Ühendus korraldasid eluloopäeva, esinesid Volita Paklar, Merle Karusoo, Olaf Mertelsmann.
15. aprill ERM 100 – juubeliürituste raames avati näitus „ERMist võrsunud. AR 100 ja EKLA 80“, esitleti arhiivraamatukogu juubelikogumikku „Varamu lummuses: Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100“.
- 22.–23. aprill Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Rahva Muuseumi ühisüritusena toimus Noorte etnoloogide ja folkloristide konverents „Noorte hääled“ Eesti Kirjandusmuuseumis ja Eesti Rahva Muuseumis. Esinesid Veinika Västrik, Carolina Pihelgas, Ehti Järv, Kadri Laar, Inga Jaagus, Piret Koosa, Kristjan Lorentson Kaspar Jassa, Sandra Kalmann, Aliis Kiiker, Epp Vaidre, Triin Õim, Katre Kikas, Siiri Tomingas-Joandi, Eda Pomozi. Korraldasid ERA poolt Ave Tupits, ERMist Marleen Nõmmela, Agnes Aljas.
15. mai Raadi mõisapargis avati Alar Madissoni fotonäitus „Meie siin maal“, kuraatorid fotograaf Alar Madisson ja ERMi koguhoidja Maris Rosenthal.
22. mai Koos Tartu Ülikooli, Õpetatud Eesti Seltsi ja Akadeemilise Rahvaluule Seltsiga korraldati Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis professor Eduard Laugaste 100. sünniaastapäeva konverents „Järge oodates...“. Esinesid Ingrid Rüütel, Ülo Valk, Tiiu Jaago, Paul Hagu, Madis Arukask, Risto Järv.
25. mai Stockholmis Piret Noorhane korraldatud BaltHerNeti ja BAAKi seminaril „Mapping and Preserving the Audiovisual Heritage of the Baltic Diaspora in Sweden“ esinesid Ivi Tomingas, Lasse Nilsson ja Nadja Klich (Rootsi Televisioon), Gunnel Jönsson (Rootsi Raadio), Pelle Snickars ja Jānis Krēsliņš (Rootsi Rahvusraamatukogu), Peeter Grünberg (Rootsi Eestlaste Arhiiv), Linas Saldukas (Leedu Emigratsiooni Instituut), Piret Noorhani.
- 27.–28. mai Kultuuriloolise arhiivi kultuuriloo allikate töörühm (Leena Kurvet-Käosaar) ja Tallinna Ülikool korraldasid konve-

rentsi „Oma+elu+kirjutuse lummuses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos“. Sõna võtsid Märt Väljataga, Aare Pily, Leena Kurvet-Käosaar, Maarja Hollo, Eve Annuk, Piret Kruuspeere, Katre Väli, Janika Kronberg, Jan Kaus, Maris Saagpakk, Tiitu Jaago, Anu Printsman, Rutt Hinrikus, Tiina Kirss, Andreas Kalkun, Ave Mattheus, Aija Sakova, Janika Oras.

29. mai Eesti Kultuuriloolise arhiivi kultuuriteooria töörühm (Sven Vabar, Piret Viires) koostöös Eesti Kirjanike Liiduga: Mehis Heinsaare loomingu konverents „Uste avamise päev“, esinesid Sven Vabar, Epp Annus, Mart Velsker, Piret Viires, Jaak Tomberg, Andrus Org, Peeter Helme, Berk Vaher.
- 19.–20. juuni Nüplis Marin Laagi ja Jaak Tombergi korraldatud Nüpli kirjanduse kevadkool „Arhiiv ja narratiiv: vihjega eesti kirjandusloole“. Esinesid Epp Annus, Maret Vaher, Külliki Kuusk, Leena Kurvet-Käosaar, Liina Lukas, Kersti Taal, Ave Mattheus, Tiina Saluvere, Marja Unt, Jan Kaus, Sirje Kiin, Janika Kronberg, Mari-Ann Karupää, Elle-Mari Tali-vee, Pille-Riin Larm, Kristi Raudmäe, Aarne Ruben, Matis Song.
- 7.–10. juuli Rahvusvaheline konverents „Accessing the History of the Baltic Diaspora“. Korraldajad MTÜ Baltic Heritage Network, Eesti Rahva Muuseum, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kultuuriloo allikate töörühm (Piret Noorhani) ja Eesti Rahvusarhiiv. Esinesid Piret Noorhani, Andero Adamson, Jüri Viikberg, Jaak Viller, Mai Maddisson, Priit Vesilind, Baiba Bela, Tiina Kirss, Arvydas Pacevičius, Anu Korb, Iivi Zajedova, Marcus Kolga, Anne Valmas, Rutt Hinrikus, Kanni Labi, Kristel Karu-Kletter, Kaja Kumer-Haukanõmm, Hauke Siemen, Tiina Tamman, Maie Barrow, Enda-Mai Michelson Holland, Daniel Necas, Ain Dave Kiil, Terry Kass, Ann Tündern-Smith, Maija Hinkle, Linas Saldukas, Kersti Lust, Everita Andronova, Aleksey Andronov, Toms Ķikuts, Veronika Mahtina, Leili Utno ja Peeter Väljas. Esitleti Mai Maddissoni ja Priit Vesilinnu koostatud mälestustekogumiku „When the Noise Had Ended: Geislingen’s DP Children Remember“.

BaltHerNeti konverents „Accessing the History of the Baltic Diaspora“. Kõneleb Piret Noorhani. Alar Madissoni foto.

BaltHerNeti konverentsist osavõtjad kirjandusmuuseumi ees. Alar Madissoni foto.

10. september Avati Elizabeth Warneri fotonäitus „Vene küla briti silmade läbi“. Kuraator Maris Kuperjanov.
- 10.–11. september Folkloristika osakonna korraldatud rahvusvaheline teaduskonverents „From Language to Mind 3“ Arvo Krikmanni 70. sünnipäeva tähistuseks. Esinejad: Yuri Berezkin, Ana Stefanova, Peeter Tulviste, Janika Kronberg, Eda Kalmre, Aimar Ventsel, Gyula Paczolay, Outi Lauhakangas, Pavel Kats, Galit Hasan-Rokem, Piret Voolaid, Seppo Knuuttila, Pedro Martins, Maria Yelenevskaya, Rita Repšienė, Laima Anglickienė, Ludmila Fedorova, Larisa Fialkova, Aelita Kensminienė, Fionnuala Carson Williams, Artem Kozmin, Christie Davies, Liga Strazda, Liisi Laineste, Liina Paaes, Jurgita Macijauskaitė-Bonda, Rui Soares, Liisa Granbom-Herranen, Anneli Baran, Risto Järv, Marlene Hugoson, Guntis Pakalns, Mare Kõiva, Liisa Vesik, Lina Gergova, Karl Pajusalu, Renate Pajusalu, Kanni Labi, Mari Sarv, Urmas Sutrop, Jaan Ross, Oladele Caleb Orimoogunje, Asta Õim, Povilas Krikščiūnas, Eugenia Renkovskaya. Avati näitused „Arvo Krikmann fotokaamera ees“ (koostajad Rein Saukas ja Alar Madisson) ja „Arvo Krikmann 70“ (koostaja Rein Saukas).
19. september Eesti Kirjandusmuuseumi ja Ida-eestlaste Seltsi ettekandepäev „Venemaale veerenud IV. Krasnojarski krai eestlased“. Esinesid Anu Korb, Astrid Tuisk, Madis Tuuder, Regina Lell, Andreas Kalkun. Lõpetuseks vaadati filmi „Ilmalaanen laiali. Estonia küla 1993“. Autorid Urmas E. Liiv, Hilja Sagris.
23. september Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kultuuriloo allikate tööruhma (Külliki Kuusk), Tartu Ülikooli ja Uku Masingu kolleegiumi korraldatud konverents „Uku Masing 100“. Esinesid Toomas Paul, Arne Hiob, Ilmar Vene, Thomas Salumets (Vancouver), Külliki Kuusk, Janika Kronberg, Arne Merilai, Pille Runnel, Aado Lintrop, Risto Järv, Linnart Mäll.
24. september Akadeemiline Rahvaluule Selts ja Eesti Rahvaluule Arhiiv tähistasid ERA teeneka töötaja Selma Lätti 100. sünniaastapäeva ning ERA aastapäeva. Esinesid Mall Hiimäe ja Ants

Hein. Esitleti Herbert Tampere artiklitekogu „Lauluväelised“ (Eesti mõttelugu 85), koostaja Mall Hiiemäe. Avati näitus „Selma Läht (9. mai 1909 – 18. juuli 1969)“ (koostaja Rein Saukas).

25. september Avati näitus „Eesti saar Gulagi arhipelaagis. 90 aastat Aleksandr Solženitsõni sünnist“, koostajad: ajakirja Võšgorod peatoimetaja, Eesti Kultuurikeskuse „Russkaja Entsiklopedija“ direktor Ljudmila Gluškovskaja koos projekti kuraatori Natalja Likvintsevaga Moskva Fondiraamatukogust.
- 27.–30. september Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni VIII rahvusvaheline konverents „Kirjandusajalugu kui rahvusliku ja rahvuseülese kirjanduskaanoni kujundamise tegur“. Esinesid Tomo Virk, Caius Dobrescu, Adrian Lacatus, Anneli Mihkelev, Marina Grišakova, Vanesa Matajč, Arturo Casas, Vid Snoj, Arne Melberg, Rodica Maria Ilie, Rein Veidemann, Andrei Bodiu, Ülle Pärli, Sofia Tavares, Tiit Hennoste, Tiina Kirss, Miriam McIlpatrick-Ksenofontov, Marijan Doviā, Audinga Peluritytē-Tikuisienē, Rahilya Geybullayeva, Bernd-Peter Lange, Eve Annuk, Cornelius Hasselblatt, Katre Talviste, David Bandelj, Anne Lange, Boris Baljasnõi, Marin Laak, Jüri Talvet, Alexandru Matei, Dragos Jipa, Tanel Lepsoo, Liina Lukas, Eve Pormeister, Ave Mattheus, Tetyana Narchynska, Maija Burima, Harvey L. Hix, Caroline De Wagter, Benedikts Kalnaè, Pervana Isayeva.
14. oktoober Piret Noorhane korraldatud BaltHerNeti seminaril noortele diasporaa-uurijatele esinesid Malle Ermel, Anni Marie Kunder, Sander Jürisson, Tõnis Märtson.
20. oktoober Seminar „Juhani Salokannel ja „Jaan Kross““. Kõnelesid Juhani Salokannel, Janika Kronberg, Kalev Kesküla, Johanna Ross, Piret Saluri.
20. oktoober Etnomusikoloogia osakonna (Aune Valk) seminar „Erinevad inimesed, üks rahvas“ Domus Dorpatensis seminarisarja „Tolerantse Tartu eestkostevõrgustik“ raames. Esinesid Aune Valk, Anu Masso, Raivo Vetik.

Dr. Peter Wörster (Herderi Instituut, Marburg) konverentsil „Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917“. Alar Madissoni foto.

- 29.–30. oktoober   Kultuuriloolise Arhiivi kultuuriloo allikate töörühma (Vello Paatsi, Kristi Metste) korraldatud rahvusvaheline konverents „Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917“. Esinesid Tiiu Reimo, Dorothee Goeze, Liivi Aarma, Signe Jantson, Ülo Matjus, Erki Tammiksaar, Toivo Meikar, Heldur Sander, Imbi Pelkonen, Kristi Metste, Anu Pallas, Vello Paatsi.
30. oktoober–
1. november   Petroskois (Karjalas) Anu Korbi ja Piret Noorhane eestvõtmisel BaltHerNeti infopäevad Karjala Eesti Seltsis. Ettekannetega esinesid Marge Tiidus, Tiiu Kravtsev, Anu Korb, Lilia Grikobelets.
13. november   Kultuuriloolise arhiivi kultuuriloo allikate töörühm (Tiina Saluvere) koostöös Tartu Ülikooli ja Eesti Teatriuuerijate Ühinguga korraldas Kaarel Irdi 100. sünniaastapäeva puhul interdistsiplinaarse konverentsi „Kaarel Ird ja tema aeg“. Esinesid Janika Kronberg, Eve Annuk, Tiiu Kreegipuu, Ülo Tonts, Tiina Saluvere, Jaak Viller, Lea Tormis, Kalju Komissarov. Ettekannetele järgnes filmiõhtu, kus sai näha kuulda kõnelemas Kaarel Irdi ennast. Näidati unikaalseid filmikaadreid ERR arhiivist. Avati EKLAs asuval Kaarel Irdi isikuarhiivil põhinev näitus, koostaja Tiina Saluvere.

4. detsember Eesti Rahva Muuseumis toimus seminar „Seto lauluemade jälg. Representatsioonid ja jäädvustamine“. Korraldaja Andreas Kalkun. Esinesid Kristin Kuutma, Andreas Kalkun, Paul Hagu, Aapo Roselius (Soome), Žanna Pärtlas, Janika Oras ja Eeva Potter.
- 17.–18. detsember 53. Kreutzwaldi päevade astronoomia-aastale ja astraalfolkloorile pühendatud konverents, mille korraldasid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov. Esinesid Laurits Leedjärv, Jaan Kaplinski, Andrus Org, Janika Kronberg, Marin Laak, Öne Kepp, Jaak Tomberg, Ene Ergma, Jaan Einasto, Jaak Jaaniste, Aado Lintrop, Mall Hiiemäe, Enn ja Tiiu Ernits, Yuri Berezkin, Amar Annus, Peeter Espak, Urmas Sutrop, Mare Kõiva, Raivo Kalle ja Renata Sõukand, Andres Kuperjanov ja Piret Paal. Ingrid Rüütel esitles „Kihnu tantsulugude“ heliantoloogiat.

Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents. Kõneleb Ene Ergma. Alar Madissoni foto.

EKM TÖÖTAJATE ETTEKANDED 2009

15. jaanuaril ettekandepäev „August Pulsti jäljed Tartus“: J. Oras „Kolga-Jaani laulik Marie Sepp ja August Pulst“.

23. jaanuaril Friedrich Puksoo päev Tartu Ülikooli raamatukogus: R. Saukas „Friedrich Puksoo eksliibrisekogust“.

23. jaanuaril etnomusikoloogia osakonna 30. sünnipäeva ettekandepäev: I. Rüütel „30 aastat rahvamuusika sektori sunniest“, T. Särg „Etnomusikoloogia osakond 3. aastatuhande algul: iseendi ja eestlaste identiteediot-singul“, K. Labi ja K. Karu-Kletter „Stockholmi eestlaste identiteedist“, T. Ojamaa „ETNOMuusika & EUROvisioon“.

29. jaanuaril Akadeemilise Rahvaluule Seltsi seminar „Herbert Tampe-re 100“: I. Rüütel „Mälestusi Tampereest“, M. Hiiemäe „Kümme aastat Her-berht Tamperega“.

29.–30. jaanuaril rahvusvaheline teaduskonverents „XIX Scientific Readings“, eripaneel zoofolkloorist, Daugavpils Ülikooli humanitaarosa-kond, Daugavpils, Läti: A. Baran „Slurs Containing Names Of Animals In Estonian Phraseology“, A. Kuperjanov „Animals in Estonian Folk Astronomy“, M. Kõiva „What Language We Talk With Pets“, P. Voolaid „Animal Lore in Estonian Riddle Periphery“.

7. veebruaril Muinasklubi Tarbatu õppepäev: T. Jonuks „Üht ja teist eks-perimentaalarheoloogiat“.

13. veebruaril Ilmar Talve mälestuspäev „Sõber Talve“ Tartus Kirjan-duse Majas. E.-H. Västrik: „Ilmar Talve ja Paul Ariste: kohtumised, päevi-kud ja 1942. a. vadja retk“.

16. veebruaril University of Bangor, Inglismaa: T. Jonuksi loeng „Fragments From Estonian Prehistory – Discussions From Primitive Savagery To High Culture“.

18. veebruaril University of Bangor, Inglismaa: T. Jonuksi loeng „Hiis-Places In Estonian (Pre)Historic Religion“.

14.–15. märtsil Euroopa etnobotanika-alase koostööõrgustiku European Networks In Ehtnobotany/SEB kohtumine Gentis: R. Sõukand ja R. Kalle „HERBA. Database of Historical Estonian Herbal Folk Medicine“ (vaatmik).

17.–19. märtsil 1. maailmakonverents „Digital Memories“, Salzburg, Austria: M. Laak ja P. Pruulmann-Vengerfeldt: „Re-Writing Literary Past in the Digital Age“.

18.–19. märtsil Käärikul Eesti folkloristide 4. talvekonverents „Kriis!?!“: P. Voolaid „Narratiivsed piltmõistatused ehk piltmõistatusjutud – kahe folkloorižanri piirijuhtum“, N. Kuznetsov „Modernse kultuuri roll komi keele säilitamisel. Viis aastat hiljem: kriis jätkub“, L. Laineste „Privaatse elu

kriiside lahendamises internetis: abiotsimine, enesetapp, lein“, R. Sõukand ja R. Kalle „Historistlik eesti rahvameditsiini botaaniline andmebaas (HERBA)“, P. Paal „Metafoorid kui miniatuursed narratiivid vähipatsientide kirjutistes“, K. Kikas „Rahvus ja raamat pärimuslikus raamatuloos“, M. Kõiva „Mis keeles me räägime lemmikutega“, T. Särg „Pärimusmuusika kui taaspöördumine lätete juurde“, A. Lintrop „Tule taevas appi! Igavese sinitaeva kultus ja munkhtengerism“, M. Hiimäe „Miks ma ei taha rääkida kriisi ületamisest“.

21. märtsil Taevaskojas arheoloogia ja folkloristika kevadkool „Muistis pajatab“: M. Kalda „Sõlgi, raha ja muid asju Lammasmäelt. Aarded rahvapärimuses“, M. Hiimäe „Usundiliste kujutelmade vanuse problemaatikast“.

23.–24. märtsil pärimusvallas tegutsevate kodanikuühenduse Euroopa konverents „Heritage Care Through Active Citizenship“, Mechelen, Belgia: P. Noorhani „Networking the Cultural Heritage of the Baltic Diaspora“.

27. märtsil Ülenurmel Eesti Põllumajandusmuuseumi konverents „Maanaine ajas ja ruumis“: E. Kalmre „Ühest Sõrvemaa naisest tema elu, keskkonna ja pärimuse kontekstis“, J. Oras „Päeva kedrasin ja õhtul tulega kirjutasin. Maanaised rahvaluulekogujatena“.

28. märtsil Pärnu Keskraamatukogu: E. Kalmre „Linnalegendidest, kuulujuttudest ja nende kohast kaasaegses folklooris“.

6.–7. aprillini riikliku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi“ 2. konverents Tartus: K. Õim „Eesti fraseoloogismide elektroonilise alussõnastiku loomine“.

16.–18. aprillil Slaavi konverents Kesk-Läänes, Ohio State University, Columbus, USA: E. Annus „Nationalism, postmodernism and postcolonialism in the periphery of the Soviet empire: the case of Estonia and the 1960s“.

18. aprillil Emakeele Seltsi IX keelepäev Venemaal Peterburis: R. Saukas „Jakob Hurda rahvaluulekogust“.

22.–23. aprillil Eesti Rahva Muuseumis ja Eesti Kirjandusmuuseumis konverents „Noorte hääled“: K. Kikas „Rahvaluule arhiivitekstid rahvaliku kirjalikkuse mõiste taustal“.

24. aprillil kartograafiakonverents „Eestikeelne atlas 150“: V. Paatsi „Eestikeelse kartograafia sünd ja meie esimesed atlased“.

24.–29. aprillil „Media in Transition 6. Stone and Papyrus, Storage and Transmission“ Massachusettsi tehnoloogiainstituudis, USA, P. Viirese ettekandepaneel „The Work of Art in the Age of Digital ERA“: V. Sarapik „Digital Author: Author’s Desire, Pseudonym and Virtual „Self““, J. Tomberg „On the Status of Science Fiction and Realism in the Age of Dissolved Technological Aura“, P. Viires „In Search of the Lost Aura“.

25. aprillil BaltHerNeti ja BAAKi seminar „Mapping and Preserving the Audiovisual Heritage of the Baltic Diaspora in Sweden“ Stockholm, Roots: P. Noorhani „BaltHerNet, BAAC and the Baltic Diaspora“.

2.–10. mail Venemaal Pereslavl-Zalesskis folkloristide suvekool „Фольклор в наше время: традиции, трансформации, новообразования“. A. Krikmann: „„Концовка“ – межевой столб в историческом развитии жанра фольклорной шутки? От шванков АГУ к современному анекдоту“.

6. mail filmiuurijate 4. aastakonverents, St. Andrews ülikool, Šotimaa: E. Näripea „New Waves, New Spaces: Estonian Experimental Cinema of the 1970s“.

7. mail Lätis Turaidas konverents „Holy Places Around the Baltic Sea“: T. Jonuks „The Role Of Archaeology In Studying Holy Places. Natural Holy Places Or Holy Places In Nature. Identification, Discovering And Classification“.

7.–10. mail konverents „Taking Shetland out of the Box. Island Cultures and Shetland Identity“ Lerwick, Šotimaa: M. Sarv „The Song Tradition of Estonian Islands – Contacts and Conservativeness“, R. Järv „Using Oral Folklore as an Argument for Tourism: The Case of the Island of Hiiumaa“.

8. ja 9. mail konverents „After the War, post-war structures of feeling“ London, Inglismaa: L. Kurvet-Käosaar „Remembering and patterns of affectivity of the Soviet regime in Estonia“.

9. mail ümarlaud „Kas ja mida loeme homme“ kirjandusfestivalil Prima Vista Tartus: M. Laaniste „Piltidega metakirjutamisest“.

14. mail „Vana kandle“ esitlus Lüganuse ja Saka raamatukogus: M. Kõiva „Lüganuse kuulsad laulikud“, E. Tuvi „„Vana kannel“ ja Lüganuse kihelkond“, T. Jonuks „Radar seirab Virumaad“, J. Oras: „Lüganuse regilaulikud ja laulud“.

14. mail Soome-ugri üliõpilaste XXV konverents Petroskois Karjalas: H. Kõmmus: „Ethnomusicological field work in internet. Case of Fenno-ugric folklore festivals research“.

20. mail konverents-seminar „Külaajalugu – uurimisest raamatuni“ Koerus: J. Oras „Järvamaa laulikuid avastamas“.

22. mail Eduard Laugaste 100. sünniaastapäeva konverents „Järge oodates...“ Tartus: I. Rüütel „Kihnu pulm: püsiv ja muutuv (1954. ja 2008. a. jäädvustatud filmide põhjal)“, Risto Järv „Tudengipärimus ja eepilised seadused“.

22.–24. mail Eesti filosoofia V aastakonverents Tuksis: E. Annus „Kultuur ja filosoofia modernsuse ajajärgul“.

27.–28. mail konverents „Oma+elu+kirjutuse lummuses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos“ Tallinnas: E. Annuk „Luule kui autobiograafia Ilmi Kolla loomingu näitel“, R. Hinrikus „Eesti autobiograafilise traditsiooni

punktiirjoon“, M. Hollo „Sümbol kui omaelulooline element Bernard Kangro loomingus“, J. Kronberg „Peer Gynt’is iseennast ära tundmas“, L. Kurvet-Käosaar „Tõlge ja teelolemine Käbi Laretei loomingus“, A. Kalkun „Anonüümne ja kollektiivne või isiklik ja autobiograafiline? Seto naiste eluloolauludest ja improvisatsioonidest“ ja J. Oras „Rahvaluule varjus: kolme naise lood“.

28. mail Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kuukoosolek Tartus: M. Kalda „Kuidas uurida jutte peidetud varandustest“.

28. mail konverents „Uste avamise päev“ Tartus: S. Vabar „Mõnikord on ukсед avatud, aga põgeneda pole vaja“, E. Annus „Mehis Heinsaar ja kirjanduse allikad“, P. Viires „Mehis Heinsaare maa ja ilm“, J. Tomberg „Maagiline uks tegelikku“.

1.–7. juunil 4. rahvusvahelise filosoofia- ja kirjandusassotsiatsiooni aastakonverents, Double Edges, Inglismaal: E. Annus „Care and Time: Reading Heidegger through Deleuze and Lacan“.

5. juunil seminar „Setomaa koguteos – hetkeseis ja väljavaated“ Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuses: E.-H. Västriku „Koguteose „Setomaa“ rahvaluuleosa ülesehitusest“.

11. juunil Akadeemilise Rahvaluule Seltsi seminar-retkel Jõgevamaale: M. Hiiemäe „Rahvaluulekogujana Maarja-Magdaleenas“, K. Salve „Põhja-tartumaalane jutustab“.

11.–14. juunil Euroopa Baltikumiuuringute 8. konverents „The Baltics as an Intersection of Civilizational Identities“ Kaunases, Leedus: M. Laaniste „Conflicting Visions: Estonia and Estonians as Presented in the Cinema of 1990s and 2000s“, E. Nāripea „National Cinema, (Trans)National Space: Representations of Borders in Estonian Cinema“.

13. ja 14. juunil TÜ kirjandustudengite kevadkool Liinakurus: J. Tomberg „Kes kardab teaduslikku realismi“.

15. ja 16. juunil IUG (Innovative Users Group) II seminar Pärnumaal: H. Maaslieb „Eesti trükise punane raamat I“.

16. juunil Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi aastakonverents Tartus: E.-H. Västriku „Seto Peko-kultusest ja selle tõlgendustest läänemeresoome mütoloogia kontekstis“.

18. juunil CERL’i (Consortium of European Research Libraries) seminar Tallinna Ülikoolis: H. Maaslieb „Digitisation of the old book collection of the Archival Library on the website of the Estonian Literary Museum“.

18. juunil seminar „Tartu – kinnine linn? Tartu – avatud linn!“, A. Valk „Mis on tolerantsus ja kuidas seda suurendada: avatusest ja tolerantsusest psühholoogi pilguga“.

19. ja 20. juunil Nüpli kevadkool „Arhiiv ja narratiiv: vihjega eesti kirjandusloole“, E. Annus „Kirjanduse lugu ja teised lood“, K. Kuusk „Arhiivi-

allika poeetika: Uku Masingu luulekäsikiri kui tunnetuslik päevik“, L. Kurvet-Käosaar „Kuhu kuulub omaelulookirjutus?“, T. Saluvere „Ird *contra* Panso: teatrilugu või folkloor?“, J. Kronberg „Tiidu Hüpe“, P.-R. Larm „Paradoksid hilisärkamisaegse eesti luule retseptisioonis Jakob Liivi näitel“.

21.–27. juunil rahvusvahelise jutuuurijate seltsi (ISFNR) 15. konverents „Narratives Across Space and Time: Transmissions and Adaptations“ Ateenas Kreekas: R. Järv „Fairy Tale and Touristic Trip“, A. Lintrop „Shamanic Stories“, A. Korb „Siberian Estonians’ Stories of their Ancestors and Founders of their Villages“, E. Kalmre „On Reality, Truth And Ideologies In The Case Of Münchhausen Tales“, K. Kikas „Folklore Collecting As Literacy Practice: Booklore Of H. A. Schults“, M. Kõiva korraldatud paneelis „Folk Narrative In The Modern Media“: A. Baran „Phraseology In Database And Phraseological Knowledge“, M. Kalda „Geocaching Online And Offline. On Representation Of A Game From The Estonian Perspective“, M. Kõiva „On-Line Medicine. Narratives In The Inter-Patient Discussion Group“, P. Voolaid „Humorous Abbreviations And Their Use In Estonian Folk Narratives“.

24. juunil suvekool „Approaches to What – How to Study the Everyday?“ Käsmus: E. Annus „Care and Time: A Heideggerian Reading of the Everyday“.

24.–28. juunil rahvusvaheline doktorikool „Ethnomusicological research today“ Hannoveris Saksamaal: H. Kõmmus „Comparative Research of Estonian and Finnish Folk Music Festivals. Theoretical and practical possibilities“.

29. juunil ESTO 2009 raames konverents „Wandering Minds“ Münsteris Saksamaal: A. Tuisk „Eestlaste kohanemine ja identiteedi muutused Siberis“.

2.–6. juulil SIEF-i töörühma The Ritual Year 5. aastakonverents „The Power of the Mask“ Kaunases Vytautas Magnuse Ülikoolis Leedus: T. Särg „The Appearance of Local Identities in Celebration of St. George’s Day in Estonia“, A. Lintrop „About some Udmurt Folk Calendar Holidays Connected with Pentecost“ ja M. Kõiva „Faces On The Masks. Masks On The Faces“.

2. juulil VI Välis-Eesti kongress Tallinnas Kumus: A. Korb „Venemaa eestlaste pärimuskultuurist“.

7.–10. juulil BaltHerNeti rahvusvaheline konverents „Accessing the History of the Baltic Diaspora“ Tartus: P. Noorhani „Connecting People and Archives: The First Year of the Baltic Heritage Network“, R. Hinrikus „The History of Exile Estonian Literature and Literary Archives“, A. Korb

„Can Collected Lore Be Returned To the Community?“, K. Labi ja K. Karu-Kletter „How to Define an Estonian? Identity Study in Stockholm“.

8.–10. juulil „Baltic Worldview: From Mythology to Folklore“ Vilniuses Leedus: M. Kõiva ja A. Kuperjanov „Moon in the Finnic Ugric Folklore“, E.-H. Västriku „Pre-Christian Traits of Seto Vernacular Religion in the Baltic Context: the Peko-Cult Revisited“.

11. juulil Kiltsi mõisas T. Jonuks: „Arheoloogilised uuringud Kiltsi mõisas 2008–2009. Kas nüüd on kõik?“

21.–23. juulil konverents „Meter and Rhythm – Rhythm and Meter“ Vechtas Saksamaal: M. Sarv: „Metrical universals in the oral poetry“.

29. juulil Kunmingis Hiinas antropoloogide ja etnoloogide rahvusvahelise ühenduse (IUAS) 16. Maailmakongress: M. Kõiva (ettekande kaasautorid R.-L. Vesik, L. Vesik) „Transmission Of Knowledge To Estonian Children“, A. Kuperjanov „Estonian Moon lore“.

4. augustil SIEF-i kultuuripärandi töörühma konverents Tartus: E.-H. Västriku „From Vernacular Religion to Cultural Heritage: the Seto Peko Case“.

11. augustil Uku Masingu 100. sünniaastapäeva kirjanduskonverents Raikkülas: K. Kuusk „Uku Masingu luule kui päevaraamat“.

12.–13. augustil Taageperas Emakeele Õpetajate Seltsi suvekool „Olemise koda: maa, puu ja taeva lood“: M. Hiiemäe „Looduse märgid“, M. Kõiva „Olemise koda: maa, puu ja taeva lood“ ja „Maagia ja nõidus. Usundiline kõne ja keel“, A. Kuperjanov „Taeva märgid“.

14. augustil Kassinurmes Mütöfest 2009: M. Kõiva „Muinaseestlane naabrite lugudes“.

18. ja 19. augustil Eesti teadusraamatukogude suveseminar „Kultuuripärandi digitaalse säilitamise korraldamine“ Palmses: M. Kiipus „Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu digiteerimisprojektidest“.

18.–22. augustil 31. Põhjamaade etnoloogia- ja folkloorikonverents „Substances“ Helsingis Soomes: J. Oras „Creating Archive Records: Three Female Collectors in Estonia“, R. Järv „Fairy Tale Jokes and their meanings“, L. Laineste „A Thermometer of Opinions? A Study of Soviet and Post-Socialist Political Jokes in Estonia“.

26. augustil Tapal MTÜ Seenior: T. Jonuks „Ambla ja Kadrina kihelkonna esiajalugu“.

25.–28. augustil Soome rahva- ja populaarmuusika doktorikool Viljandis ja Värskas: H. Kõmmus „Kansanmusiikkifesti-vaalien tutkimisen metodologiasta“.

31. augustil Läti Rahvusraamatukogu, Riigiarhiivi ja UNESCO Läti esinduse seminar „Archives and Memory Institutions“ Riias Lätis: P. Noorhani „NGO Baltic Heritage Network: Experiences and Opportunities“.

4.–6. septembril rahvusvaheline konverents „Magical And Sacred Medical World“ Pécsis Ungaris: M. Kõiva „The Estonian Witch-Arrow Tradition In The European Heritage System“.

10.–11. septembril Eesti Kirjandusmuuseumis akadeemik Arvo Krikmanni 70. sünnipäeva märkiv rahvusvaheline interdistsiplinaarne konverents „From Language to Mind“ 3: A. Baran „The Use of Phraseologisms in the Estonian Online Media“, E. Kalmre „Belief Tales and Humour“, A. Krikmann „Humour“, M. Kõiva & L. Vesik „„Yurop“ According to Estonians: Some Ethnic Stereotypes“, L. Laineste „Some General Trends in Post-Socialist Humour“, P. Voolaid „Humorous Interpretations of the Abbreviations as a Socio-Cultural Phenomenon“, A. Ventsel „Our Beer Is Better than Theirs: Subcultural Comics as a Joking Relationship with the Identity“, A. Õim „Концептуализация понятия *сутки* в эстонском языке“, K. Labi ja M. Sarv „Regilaul through the Looking-Glass: Remarks on the Figurative Language“, R. Järv „Using Proverbs as Argument and Reaction: The Case of the Comments on the Delfi Internet Portal“.

14. septembril TÜ Skandinaavia kultuuriloost: T. Jonuks „Pildikesi Skandinaavia usundiloost“.

18.–22. septembril XXV Euroopa etnomusikoloogia seminar Milton Keynesis Inglismaal: H. Kõmmus: „The role of the leading singer in spontaneous folk song performance in the context of the folk music festival“.

19. septembril Eesti Kirjandusmuuseumi ja Ida-eestlaste Seltsi ettekandepäev „Venemaale veerenud IV. Krasnojarski krai eestlased“: A. Kalkun „Seto naised Siberis. Salajane ja avalik pärimus“, A. Korb „Pärimusekogujana Ülem-Suetuki külas 1992. a“, A. Tuisk „Ülevaade eesti ja setu külast“.

22.–26. septembril semiootikute 10. maailmakongress Corunas (Hispaania): R. Sõukand „Herbal Remedies In Written Communication: The Interpretation Of The Message“ (vaatmik).

23. septembril (kordus 27. septembril) ETV2 saade „Eestimaa kuulsad inimesed. Hurt“ – R. Saukas.

23. septembril konverents „Uku Masing 100“, Tartu: K. Kuusk „Uku Masingu armastuse lõuna- ja ehatuuled“, J. Kronberg „Uku Masing ja teised“, A. Lintrop „Šamaanid Uku Masingu boreaalse mentaliteedi peeglis“ ja R. Järv „Kuidas leppida muinasjutega? Uku Masing ja muinaslood Eestist Indiani“.

27.–30. septembril Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni 8. rahvusvaheline konverents „Kirjandusajalugu kui rahvusliku ja rahvuseülese kirjanduskaanoni kujundamise tegur“ Tartus: E. Annuk „Gender and literary history: women writers, canon formation and textual editions“, M. Laak „Re-meditating Literary History: from the Reception History to the Hypercanonization“.

25. septembril teadlaste öö Tallinnas Teadlaste öö teaduskohvikus Eesti Teaduste Akadeemias: E.-H. Västriku ja H. Kõmmuse „Rahvamuusika ja vaimuliku muusika kohtumine ehk kuidas sünnivad „keerutustega korallid““; Rakvere linnuses: T. Jonuks „Ajaloost ja arheoloogiast ja natuke teisestki mineviku uurimisviisidest“.

1. ja 2. oktoobril rahvusvaheline konverents „Men, Women and Others“ Tallinna Ülikoolis: L. Kurvet-Käosaar „In the Skin of the Wolf: Gendered Transmutations in Estonian Literature“.

7.–11. oktoobril rahvusvaheline konverents „Aggregation and Management of Audiovisual Content in Digital Space“ Vilniuses Leedus: P. Noorhani „From National to Global: Accessing the Cultural Heritage of the Baltic Diaspora“.

8.–10. oktoobril konverents „Buddhism and Nordland 2009“ Tallinnas: A. Lintrop „The Chude, Himalayan Brotherhood and Northern Shambhala. Folklore and Buddhism in the Self Mythology of Roerichs“.

9. ja 10. oktoobril I Seto leelokonverents Värskas: I. Rüütel „Setu rahvamuusika heliplaatidel“, A. Kalkun „Lauluimmi tegemisest. Seto naaseq ja näide ülestvõtjaq“.

15. oktoobril president Lennart Meri 80. sünniaastapäeva seminar „Hõbevalge teekond: pärast Pytheast ja Lennart Meri“: M. Kõiva „Reflections of Catastrophes in Folklore and Catastrophe Folklore“.

20. oktoobril seminar „Erinevad inimesed, üks rahvas“ Tartus: A. Valk „Eestivenelaste Eesti identiteedist“.

21.–24. oktoobril American Folklore Society aastakoosolek „Examining the Ethics of Place“ Boise'is USAs: E.-H. Västriku „Performing Votianness: Heritage Production, Museum and Votian Village Feasts“.

22.–24. oktoobril Tallinnas konverents „Spatiality, Memory And Visualisation Of Culture/Nature Relationships: Theoretical Aspects“: R. Sõukand ja R. Kalle „Century Of Change: The Evolution Of The Perceived Herbal Landscape“ (vaatmik).

26.–29. oktoobril 5. interdistsiplinaarne musikoloogikonverents „Music and its instruments“ Pariisis: T. Ojamaa ja J. Ross: „„Sound and timing must be perfect“. Production aspects of the human beatboxing“.

29. ja 30. oktoobril rahvusvaheline konverents „Eesti ja võrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaa 1801–1917“ Tartus: I. Pelkonen „Baltica kogu Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus“, V. Paatsi „Piibliseltsid pühakirja levitajana 19. sajandi esimesel poolel Eesti- ja Liivimaa: arvulisi kokkuvõtteid“, V. Paatsi ja T. Reimo „Eesti ja baltisaksa trükisõna aastail 1801–1917: uurimisseis ja perspektiivid“, K. Metste „Friedrich Robert Faehlmann ja Õpetatud Eesti Seltsi kirjastustegevus“.

29.–31. oktoobril IABA (International Autobiography Association) Euroopa konverents Amsterdamis: E. Annuk „Life writing and gender in Estonian context“, L. Kurvet-Käosaar „Throwing Mud into the Face or Gentle Journeys into Frames of Time? Life-Writing Boom in Estonia Today“, R. Hinrikus „My Life Story in a Manner Connected to History: Outlines of an Estonian Autobiographical Tradition“.

29. oktoobril Egiptuses Alexandria raamatukogus Euroopa astronoomiaühingu (The European Society for Astronomy in Culture, SEAC) 17. aasta-konverents: M. Kõiva „Modelling Comet Lore“.

30. oktoobril Tartu Kesklinna koolis käsitööpetajate konverents: M. Kõiva ja L. Vesik: „Kingid ja kinkimine läbi aegade“.

31. oktoobril BaltHerNeti infopäevad Karjala Eesti Seltsis Petroskois: A. Korb „Эстонцы в России после восстановления независимости“.

5. novembril Akadeemilise Rahvaluule Seltsi konverents „Pärimuse kogumisretk kui palveränd“: M. Kõiva ja A. Kuperjanov „Druzhe Tito, Sveti Rilski“, R. Sõukand ja R. Kalle „Botaanilise tõe otsingud etnootaanilistel välitöödel“.

8.–15. novembril 3. interdistsiplinaarne vanasõnade kollokvium (ICP09) Taviras Portugalis: A. Baran „The Anti-Proverbs In The Language Use Of Estonian Youth“, A. Krikmann „Metaphor vs Joke? Figurativeness vs Fun-ness?“.

13. novembril Kaarel Irdi 100. sünniaastapäeva interdistsiplinaarne konverents „Kaarel Ird ja tema aeg“ Tartus: E. Annuk „Honoraripoliitika-st nõukogude perioodil“, T. Saluvere „Kaarel Ird ja 1960. aastate lõpu teatriuendus: arhiivitähiseid“.

25.–27. novembril konverents „From memory of the Past“ Gagliaris Itaalias: M. Laak „Digitalization of Cultural Heritage: an Estonian Experience“.

27. novembril VII kohanimepäev Raplas: J. Metssalu „Toponüümilisi tähelepanekuid ja mõtteid kohapärimuse uurimisel“.

30. novembrist 1. detsembrini doktorikool „Etnomusikologia ja kulttuuri-rieni muusikiteaduskond“ Kallio-Kunikaalas Soomes: H. Kõmmus „Folk Music Festivals' Influence to Terminology of Traditional Music Research“.

3.–4. detsembril Budapestis Ungaris Ferenc Kazinczy 250. sünniaasta-päeva konverents „Kazinczy nyomdokain... A nyelvújítástól a mai nyelvtervezésig“: N. Kuznetsov „Komi keeleuendusest“.

4. detsembril Tammsaare Muuseumi 5. sügiskonverents „Kuradi küsi-mus“: K. Kikas „Vanapagan ja muud loomad“.

4. detsembril Tallinnas Eesti teaduskeeke konverents: R. Kalle ja R. Sõukand „Etnootaanilise teaduskeeke vajalikkusest“.

4. ja 5. detsembril konverents „Polish Cinema in an International Context“ Manchesteris Inglismaal: E. Närepea „Transnational Space of Science Fiction: Marek Piestrak's The Test of Pilot Pirx (1978)“.

4. detsembril seminar „Seto lauluemade jälg. Representatsioonid ja jäädvustamine“ Tartus: J. Oras „Kogujad, kogukonnad ja arhiiv. Seto helisalvestustest Eesti Rahvaluule Arhiivis“, A. Kalkun „Improviseerimised seto laulukultuuris: uurijate ja laulikute tõlgendused“.

13.–14. detsembril Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse tekstiseminar „Friedebert Tuglase „Felix Ormusson““ Käsmus: K. Puik „Irooniast Friedebert Tuglase „Felix Ormussonis““, V. Sarapik „Pilt ja olemine, ehk kujutavkunsti ühest dimensioonist „Felix Ormussoni“ näitel“.

14. detsembril Eesti Akadeemise Usundiloo Seltsi ettekandepäev Tartus: T. Jonuks „Muutuv ja muutumatu muinasusund“.

15. detsembril TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi kultuuriteaduste ja meetodika seminar Tartus: J. Metssalu „Pärimusmaastiku uurimisest“.

17. ja 18. detsembril Eesti Kirjandusmuuseumis 53. Kreutzwaldi päevade astronoomia aastale ja astraalfolkloorile pühendatud konverents: M. Laak „Kreutzwaldi sajandist eesti kirjandusajaloo kosmoses“, J. Tomberg „Võõra esitamise võimalikkusest“, A. Lintrop „Orioni kingitus ja teised taevased tähised Roerichite maailmapildis“, M. Hiiemäe „„Palmse taevast maa pealt vaadelduna“, M. Kõiva „Kuufaasid ja päike 20. sajandi ravimistrateegiates“, R. Kalle ja R. Sõukand „Taimed ja taevatähed“, A. Kuperjanov „Paarist astronoomilisest argiuskumusest“, P. Paal „Kuu kuulemattomaan, päivan tiettämättömään – kasvaja ravi soome rahvameditsiinis“ (vaatmik).

SISESEMINARIDE ettekanded

Folkloristide teisipäevaseminarid

20. jaanuaril Henn Voolaid (Tartu Ülikooli koolifüüsika keskus): „Aastail 2002–2008 korraldatud kooliõpilaste füüsika-alaste arusaamade ja taavaskumuste uuringu tulemused“.

3. veebruaril Liisi Laineste: „Olga Mesropova ja Seth Grahami toimetatud „Uncensored: Reinventing Humor and Satire in Post-Soviet Russia““.

10. veebruaril Nikolay Kuznetsov: „Nikolai Vahtini „Põhjarahvaste keeled 20. sajandil. Keelevahetuse põhijooni““.

17. veebruaril Mare Kalda: „1200 aastat virtuaalruumis. ATU 1645A kohanemise näide“.

17. märtsil Kanni Labi: „Mari Pajala „Erot järjestykseen! Eurovision laulukilpailu, kansallisuus ja televisiohistoria““.

31. märtsil Mare Kalda: „Interneti ruumiseosed ja Stine Gotvedi artikkel „Ruumimõttmed online-kogukondades“ (2002)“.

1. aprillil Tõnno Jonuks: „Harvey Whitehouse'i kahetoimelise religiooni mudel“.

5. mail Anu Korb: „Alla Sergejeva raamat „Русские стереотипы поведения традиции ментальность““.

19. mail Anneli Baran: „Fräseoloogia püsivus ja muutlikkus kujundlike väljendite veebikeskkonnas kasutamise näitel“.

12. mail Elva väerada, Tiina Viks: „Mütoloogilised ja muinasjutulised puukujud“.

26. mail Piret Voolaid: „Lühendinaljad, nende olemus, võimalikud moodustusviisid, seosed huumori ja slängiga ning nende tõlgendussisu sõltumine sotsiokultuurilisest kontekstist“.

14. septembril Rita Repsiene ja Laima Anglickiene (Vilnius, Leedu): „Marija Gimbutas (1921–1994), leedu arheoloog ja balti mütoloogia uurija“. Vaadati Donna Readi dokumentaalfilmi „Signs Out of Time: The story of Archaeologist Marija Gimbutas“ (2003).

16. septembril Larisa Fialkova (Haifa, Iisrael): „Folklore and Immigration“.

6. oktoober Guntis Pakalns ja Piret Päär: „Jutuvestmine koolis“.

17. novembril Elle Vaht: „Loitsude retoorikast põhiliselt uus-assüüria ja atika loitsukorpuste põhjal“.

24. novembril Helen Hanni: „Projekti Radar välitööd Lahemaa mälu maastikel: „Kohapärimusega võrrestitatud pildialbum ehk lugu sellest, kuidas arhiivimaterjal ellu ärkas“.

1. detsembril Andres Kuperjanov ja Mare Kõiva: „Etnoloogia ja folkloori uurimisest Hiinas“.

8. detsembril Arvo Krikmann ja Anneli Baran: „Portugalis Taviras 8.–

15. novembrini toimunud vanasõnateemaline kollokvium „3rd Interdisciplinary Colloquium on Proverbs“ (ICP09) ja seltsi tegevus“.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi seminar

31. jaanuaril Maarja Hollo: „Nostalgia: mõiste ajalugu ja ülevaade käsitlustest“.

15. septembril Marin Laak: „Peter Burke'i uuest kultuuriajaloo eesti kirjandusloo uurimise kontekstis“.

27. oktoobril Anne Lange: „Kuidas kirjutab uut kultuuriajalugu Peeter Burke. Teoreetiline lähilugemine“.

Kultuuri- ja kirjandusteooria töörühma seminar

29. jaanuaril Neeme Lopp: „Kirjanduse institutsioonist (ja radikaalsest demokraatlikust teooriast)“.

16. aprillil Jaak Tomberg: „Kirjanduse ja filosoofia sild“.

28. mail Katrin Puik: „Romantilisest irooniast“, doktoritöö teise osa põhjal.

24. septembril Eva Näripea: „Tallinna portreeterimisest üleminekupeerioidi filmides „Ma pole turist, ma elan siin“ ja „Tallinn pimeduses““.

20. novembril Piret Viires: „Pärast postmodernismi“.

LOENGUTSÜKLID

Eesti Kunstiakadeemias (eesti folkloor – M. Kõiva; visuaalse antropoloogia teooriast – J. Simm), Tallinna Ülikoolis (muinasusund ja arheoloogia – T. Jonuks), Tartu Ülikoolis (arhiivipraktika ning folkloristlikud välitööd – R. Järv; eesti rahvahuumor; rahvahuumor – A. Krikmann; sissejuhatus soome-ugri keelte ja eesti keele uurimisse, soome-ugri keelte seminar; ungari keele seminar; soome-ugri keelte seminar; komi keel, komi keele järgkursus, magistriseminar – N. Kuznetsov; sissejuhatus kultuuriantropoloogiasse – A. Ventsel, läänemeresoome mütoloogia – E.-H. Västriku, seminar folkloristika meetoditest – E.-H. Västriku, Eesti Maaülikoolis (pärandkultuur – R. Sõukand ja R. Kalle), Eesti Usuteaduste Instituudis (eesti rahvausund – M. Kõiva), TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias (regilaulu muusikaline keel – J. Oras), Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias (sissejuhatus eesti rahvamuusikasse – J. Oras).

RAHVUSVAHELINE KOOSTÖÖ

„On the crossroads of local and global: popular music and the construction of national identity in the 21st century“ 2006–2010. (T. Ojamaa ja T. Rautiainen-Keskustalo, täitjad: T. Särg, K. Labi, H. Kömmus ja A. Koironen).

Balti diasporaa arhiivide võrgustiku Baltic Heritage Network ja selle veebiportaali BaltHerNet (<http://www.balther.net>) arendamine ning eesti arhiivide korraldamine Torontos (juht P. Noorhani).

Koostöö Põhjamaade kolleegidega biograafika uurimisel võrgustikes Nordplus Neighbour (R. Hinrikus, L. Kurvet-Käosaar) ja Nordic Network of Life Writing (E. Annuk).

Euroopa TF projektitaotluses „First Person Writings in European Context“ (M. Laak, L. Kurvet-Käosaar, R. Hinrikus ja M. Hollo).

Helsingi ülikooli humanitaarteaduskond ja Tuglase Selts Helsingis (S. Olesk), Herderi Instituut Marburgis (V. Paatsi).

„Interdisciplinary Net“ (Oxford), Riikliku uurimiskeskuse (CNR), Lõuna-Euroopa ajaloo uurimisinstituudiga (ISEM) ja Cagliari ülikooliga Sardinias (mõlemad M. Laak).

Tartu Ülikooli ja Berni Ülikooli kraadiõppurite ühisprojekt „Haunted Narratives. The Politics and Poetics of Identity Formation and Life Writing“ (M. Hollo).

Soome Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi läänemeresoome vana rahvalaulu projekt (J. Oras, M. Sarv, E.-H. Västriik, A. Lintrop, A. Kalkun).

Central Baltic INTERREG IV programm (J. Simm).

Soome-Eesti ühisprojekt „Pohjois-Euroopan kansojen yhteisten sananlaskujen vertaileva tutkimus“ (A. Krikmann).

Rahvusvahelise bibliograafilise väljaande „Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d’Ethnologie“ koordineerimine, ettevalmistustöö, toimetamine (K. M. Rooleid).

Venemaa, Soome, Ungari ja Eesti ühisprojekt „Mythologia Uralica“ (M. Kõiva).

Euroopa Teadusfondi Siberi-projekt BOREAS (A. Ventsel).

„Traditions and Innovations“ (EKM ja Peterbur Kunstkamera projekt, juhid J. Berezkin, M. Kõiva).

„Folklore and Dynamics of Identities in New Europe – the case of Bulgaria and Estonia“ (2009–2011) (juhid E. Anastasova, M. Kõiva, täitjad T. Ojamaa, K. Labi ja A. Kuperjanov).

„Uralic Mythologies“ (M. Hoppál, M. Kõiva).

„Widespread Idioms in Europe and Beyond. A Cross-linguistic and Cross-cultural Research Project“ (A. Baran).

TRÜKISED

1. Arvo Krikmann : bibliograafia 1963–2009 / Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond; koostanud Karin Maria Rooleid. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 55 lk.
2. Arhiiv ja narratiiv : Nüpli 16. kevadkool 2009 : teesid / koostaja: Marin Laak ; toimetaja: Maarja Hollo. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 19 l.
3. Ben-Amos, Dan. Kommunikatsioon ja folkloor / Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut ; eessõna: Mare Kõiva. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 368 lk. (Sator : artikleid usundi- ja kombeloost ; 9).
4. Devjatkina, Tatjana. Mordva mütoloogia / Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut ; eessõna: Mare Kõiva. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2008. 218 lk. (Sator : artikleid usundi- ja kombeloost ; 8) [ilmus 2009.]
5. Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917 = Estnisch- und fremdsprachige Druckschriften in Est- und Livland 1801-1917 : konverentsikogumik / koostanud ja toimetanud Vello Paatsi ; toimetanud Kristi Metste. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum. 88 lk.
6. Folklore : Electronic Journal of Folklore : printed version / Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum ; Estonian Institute of Folklore ; edited by Mare Kõiva & Andres Kuperjanov. Tartu : Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum.

- Vol. 41. Generation P in the Tundra: Youth in Siberia / Guest editor Aimar Ventsel. 2009. 247 lk.
- Vol. 42. Sacred Natural Places / Guest editor Tõnno Jonuks. 2009. 200 lk.
- Vol. 43. 2009. 184 lk.
7. From Language to Mind 3 : international academic interdisciplinary conference on the occasion of the 70th birthday of academician Arvo Krikmann. 10–11 September 2009, Tartu, Estonia : abstracts / compiled by Maris Kuperjanov, Piret Voolaid. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 47 lk.
  8. Hoppál, Mihály. Etnosemiootika / Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut ; tõlge: Eda Pomozi, autori eessõna tõlkinud Tõnu Kalvet ; eessõna: Mare Kõiva. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2008. 234 lk. (Sator : artikleid usundi- ja kombeloost ; 7) [ilmus 2009],
  9. Kalendrite kalender 2009/2010 / Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu ; koostajad Helle Maaslieb jt. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 48 lk (Arhiivraamatukogu varamu ; 7).
  10. Kriis!?! : Eesti folkloristide 4. talvekonverents : teesid : 18.–19. märts 2009, Kääriku / toimetaja Asta Niinemets. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 22 lk.
  11. Lüganuse regilaulud / Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond. Etnomusikoloogia osakond ; koostajad Ruth Mirov, Edna Tuvi ; toimetajad Ruth Mirov, Maris Kuperjanov. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 952 lk (Monumenta Estoniae antiquae. 1, Vana kannel ; 9).
  12. Mäetagused : hüperajakiri / Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm, MTÜ Eesti Folkloori Instituut ; toimetajad: Mare Kõiva, Andres Kuperjanov. Tartu : EKM Teaduskirjastus.
 Nr. 41. 2009. 152 lk.
 Nr. 42. 2009. 191 lk.
 Nr. 43. 2009. 208 lk.
  13. Paar sammukest : Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2008. XXV / sarja peatoimetaja Janika Kronberg ; koostaja ja toimetaja Eve Annuk. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009. 382 lk.
  14. Permitted Laughter : Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour / Estonian Literary Museum, Department of Folklore ;

edited by Arvo Krikmann & Liisi Laineste. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 406 lk.

15. Saukas, Rein. Eesti mõistatuste allikalugu. 4 / Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009. 216 lk.+ 1 CD-ROM (Reetor ; 8).
16. Spiraali lagunemine : Jüri Ehlvesti maailm / koostajad Virve Sarapik, Piret Viires ; toimetaja Mari Laaniste. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 144 lk (Etüüde nüüdiskultuurist ; 1).
17. The Estonian-Latvian Conference „Compatriots in Siberia“ : [10-11 December 2008, Tartu] : abstracts = Международная конференция „Эстонцы и латыши в Сибири“ / Estonian Literary Museum, Estonian Folklore Archives ; [compiled by Anu Korb]. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2008. 28 lk [puudus 2008.a. väljaannete nimestikust].
18. Varamu lummuses : Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100 / koostaja Merike Kiipus ; toimetaja Kanni Labi. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. 302 lk.
19. Финно-угорское многоголосие в контексте других музыкальных культур = Finno-Ugric Multi-Part Music in the Context of Other Music Cultures = Soome-ugri mitmehäälne muusika teiste muusikakultuuride kontekstis / Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduste osakond ; toimetajad Triinu Ojamaa, Žanna Pärtlas. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2008. 179 lk. (Töid etnomusikoloogia alalt ; 5). [ilmus 2009].

Doktoridissertatsioonid

20. Jonuks, Tõnno. Eesti muinasusund / Tõnno Jonuks ; juhendaja: Valter Lang ; Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 429 lk. (Dissertationes archaeologiae Universitatis Tartuensis ; 2) – <http://hdl.handle.net/10062/9494>
21. Puik, Katrin. Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules / juhendaja: Arne Merilai ; Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituut. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 190 lk. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis ; 8) – <http://hdl.handle.net/10062/10107>
22. Tomberg, Jaak. Kirjanduse lepitav otstarve. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 175 lk. (Dissertationes litterarum et contemplationis

comparativae Universitatis Tartuensis ; 7) –
<http://hdl.handle.net/10062/10097>

23. Tupits, Ave. Käsitlusi rahvameditsiinist : mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 222 lk. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis ; 13) – <http://hdl.handle.net/10062/14290>

Koostööväljaanded

24. 20. sajandi mõttevoolud / toimetanud Epp Annus, kaastoimetajad Katrin Puik ja Neeme Lepp. Tallinn ; Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 974 lk. (Heuremata : humanitaarteaduslikke monograafiaid).
25. Aino Kallas kõnetamas oma aega, 3. oktoober, Eesti Kirjandusmuuseum = Aino Kallas puhuttelemassa omaa aikaansa, 3. lokakuuta, Viron kirjallisuuseumo : [konverentsi teesid] / Tallinna Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu : Tallinna Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum, 2008. 37 lk [puudus 2008. a. väljaannete nimestikust].
26. Bernstein, Boris. Visuaalne kujund ja kunstimaailm : ajaloo polüfoonia / toimetaja Virve Sarapik. Tallinn ; Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 535 lk (Heuremata : humanitaarteaduslikke monograafiaid).
27. Estonian life stories / edited and translated by Tiina Kirss ; compiled by Rutt Hinrikus. Budapest ; New York : Central European University Press, 2009. XII, 539 lk.
28. Ilbak, Ella. Kirjad : 1952–1961 : Ella Ilbak, August Gailit / koostanud Piret Noorhani. Tallinn : Tänapäev, 2009. 137 lk.
29. Journal of Ethnology and Folkloristics : [the joint publication of the Estonian Literary Museum, the Estonian National Museum and the University of Tartu] / editor-in-chief Art Leete ; managing editor Toivo Sikka ; editors: Terje Anepaio, Aado Lintrop, Pille Runnel, Ülo Valk, Ergo-Hart Västriik. Tartu : Estonian National Museum. Volume 2, Number 2. 2008. 99 lk. [ilmus 2009]
30. Kiin, Sirje. Marie Under : elu, luuletaja identiteet ja teoste vastuvõtt / toimetanud Janika Kronberg, Brita Melts. Tallinn : Tänapäev, 2009. 864 lk.
31. Kolla, Ilmi. Kõik mu laulud / koostanud Eve Annuk ; toimetanud Georg Grünberg. Tallinn : Eesti Raamat, 2009. 206 lk.

32. Krikmann, Arvo. Proverb semantics : studies in structure, logic, and metaphor / edited by Wolfgang Mieder. Burlington : University of Vermont, 2009. viii, 312 lk. (Supplement series of Proverbium ; vol. 29).
33. Kunstiteaduslikke uurimusi = Studies on art and architecture = Studien für Kunstwissenschaft / Eesti Kunstiteadlaste Ühing = Estonian Society of Art Historians ; peatoimetaja Virve Sarapik. Tallinn : Eesti Kunstiteadlaste Ühing.
Kd. 18 / 1-2. 2009. 200 lk.
Kd. 18 / 3-4. Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost : pühendatud Villem Raami 100. sünniaastapäevale / koostanud Anneli Randla . 2009. 144 lk.
34. Methis 3. Theatre : stability and dynamics / Tartu Ülikooli kirjanduse ja teatriteaduse osakond, Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv ; koostajad ja toimetajad Anneli Saro, Luule Epner. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum ; Tartu Ülikooli kirjanduse ja teatriteaduse osakond, 2009. 173 lk.
35. Mu kodu on Eestis : Eestimaa rahvaste elulood / Eesti Kirjandusmuuseum ja Ühendus Eesti Elulood ; koostanud Volita Paklar ; toimetanud Rutt Hinrikus. Tallinn : Tänapäev, 2009. 391 lk.
36. Noorte hääled : noorte etnoloogide ja folkloristide konverents. Tartu, 22.–23. aprill 2009 : ettekannete kokkuvõtted / Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Rahva Muuseum ; koostanud Marleen Nõmmela, Ave Tupits. Tartu : Eesti Rahva Muuseum, 2009. 24 lk.
37. Ristikivi, Karl. Päevaraamat 1957–1968 / Eesti Kirjandusmuuseum ; toimetaja ja järelsõna autor Janika Kronberg. Tallinn : Varrak, 2008. 1112 lk. [ilmus 2009].
38. Tampere, Herbert. Lauluväelised / koostaja ja järelsõna Mall Hiie-mäe ; toimetanud Katre Ligi. Tartu : Ilmamaa, 2009. 451 lk. (Eesti mõttelugu ; 85).
39. Via Transversa : Lost Cinema of the Former Eastern Bloc / editors: Eva Näripea, Andreas Trossek. Tallinn : Eesti Kunstiakadeemia, 2008. 271 lk. (Koht ja paik = Place and location: studies in environmental aesthetics and semiotics ; 7) [puudus 2008.a. väljaannete nimestikust].
40. Эстония - мой дом : жизнеописания эстоноземельцев / Эстонский литературный музей, Биографическое общество „Eesti

Elulood“ ; составитель Волита Паклар ; главный редактор Рутть Хинрикус. Tallinn : Tänapäev, 2009. 457 lk.

VÕRGUVÄLJAANDED

41. Ajalooline traditsioon Kõpu kihelkonnast ja Viljandi kihelkonna läänepoolsest osast : kogutud 1926. a. / Ants Vihman ; toimetanud Reelika Niit. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2008 – http://www.folklore.ee/radar/digi_pre.php?area=K%F5pu
42. Folklore : electronic journal of folklore / Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum ; edited by Mare Kõiva & Andres Kuperjanov. Tartu : Estonian Literary Museum.
Vol. 41 – <http://www.folklore.ee/folklore/vol41/>
Vol. 42 – <http://www.folklore.ee/folklore/vol42/>
Vol. 43 – <http://www.folklore.ee/folklore/vol43/>
43. From language to mind 3 : international academic interdisciplinary conference on the occasion of the 70th birthday of academician Arvo Krikmann. 10–11 September 2009, Tartu, Estonia : abstracts / compiled by Maris Kuperjanov, Piret Voolaid. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009 – <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2009/kriq70/abstracts.pdf>
44. Kriis!?! : Eesti folkloristide 4. talvekonverents : teesid : 18.–19. märts 2009, Kääriku / toimetaja Asta Niinemets. Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2009 – <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2009/ftk/teesid.pdf>
45. Mäetagused : hüperajakiri / Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia rühm, MTÜ Eesti Folkloori Instituut ; toimetajad Mare Kõiva, Andres Kuperjanov. Tartu : EKM Teaduskirjastus.
Nr. 41 – <http://www.folklore.ee/tagused/nr41/>
Nr. 42 – <http://www.folklore.ee/tagused/nr42/>
Nr. 43 – <http://www.folklore.ee/tagused/nr43/>
46. Noorte hääled : noorte etnoloogide ja folkloristide konverents. Tartu, 22.–23. aprill 2009 : ettekannete kokkuvõtted / Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Rahva Muuseum ; koostanud Marleen Nõmmela, Ave Tupits. Tartu : Eesti Rahva Muuseum – <http://www.folklore.ee/era/nt/>

47. Sator 3. Kulemzin, Vladislav. О хантыйских шаманах / ЕКМ Teaduskirjastus, Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm ; toimetajad Nikolay Kuznetsov, Kaur Mägi. Tartu : ЕКМ Teaduskirjastus, 2009 – <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator3/>
48. Sator 4. Viidalepp, Richard. Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest / toimetaja : Reet Hiimäe; e-raamat : Maris Kuperjanov. Tartu ЕКМ Teaduskirjastus, 2009 – <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator4/>

